ספר

אוצר המדות

(אנציקלופדיא מדתית ומוסרית)

בארבעה חלקים.

אוצר כל כלי חמדה, אשר אצרו הפלוסופים האלהיים וחכמי המדות בספריהם מדור דור עד הזמן הזה, חבר בשפה צחה ברורה וקלה, מתמצית מיטב ספריהם.

בידי

יוסף ברי"ל גבריאלוב

בודאפעשט, תרפ"ה.
בדפוס האחים קאטצבורג
Budapestini 1925.
Typis Katzburg VII. Kazinczy-utca 35.

D03320625L
Duke University Libraries

GXTT201

ספר

אוצר המדות

(אנציקלופדיא מדתית ומוסרית)

בארבעה חלקים.

אוצר כל כלי חמדה, אשר אצרו
הפלוסופים האלהיים וחכמי המדות
בספריהם מדור דור עד הזמן הזה,
חבר בשפה צחה ברורה וקלה,
מתמצית מיטב ספריהם

בידי

יוסף בריי״ל גבריאלוב

בודאפעשט, תרפ״ה.

בדפוס האחים משולם זלמן ומנחם הכהן קאטצבורג רחוב קאזינצי לה.

PRINTED IN HUNGARY.

תוכן הענינים:

הקדמה, מבוא ע"ד מעלות המדות עפ"י הרב"ם בשמונה פרקיו, תורת המוסר עפ"י ר' סעדיה גאון, תורת המוסר עפ"י הפלוסוף ברוך שפינוזה.

אהבה ורעות חלק ראשון ובו ארבעה פרקים. אהבת רעים פרק ראשון. אהבת אדם פרק שני. תורת האדם פרק שלישי. השלום פרק רביעי.

חסד ונדיבות חלק שני ובו ארבעה פרקים חסד ונדיבות פרק ראשון, מעשה הצדקה פרק שני, רחמים ואכזריות פרק שלישי. גמילות חסדים והכנסת אורחים פרק רבעי.

אוצר המדות חלק שלישי ובו שני פרקים: אמת ושקר פרק ראשון. הקנאה והגאוה פרק שני. אוצר המדות חלק רביעי ובו שלשה פרקים. תקוה בטחון וסבלנות פרק ראשון עצלות פרק שני החריצות פרק שלישי.

תקוני טעות·

צד 1 בהקדמה נדפס הקבלה צ"ל הגבלה
צד " נדפס הטופה צ"ל הטובה
צד 4 נדפס טול צ"ל טוב
צד 5 נדפס הרות צ"ל הרוח
צד 15 נדפס הבנים צ"ל הפנים
צד 16 נדפס ומאוהב אויבך צ"ל ומאויב אוהבך
צד 24 נדפס מלששן צ"ל מלשון
צד 38 נדפס שבעוד צ"ל שעבוד
צד 68 נרפס חשקו צ"ל חלקו
צד 75 נדפס תן יהושע צ"ל תו יהושע
צד 78 שטות צ"ל שמות
צד 85 הרהמים צ"ל הרחמנים
צד 102 נדפס רמימה צ"ל רמיה
צד 108 נדפס ואתה צ"ל ועתה
צד 109 נדפס יסרב צ"ל יפציר.
צד 112 נדפס חיכא צ"ל היכא
צד 113 נדפס מלין צ"ל מליון
צד 114 נדפס. וכן צ"ל וכו'
צד 118 נדפס מועז צ"ל תועז
צד 131 נדפס ידמן צ"ל יזדמן
צד 136 נדפס אינני צ"ל אינו
צד 141 נדפס הואיל צ"ל הועיל
צד 153—157 הם דברי רבנו בחיי בספרו „חובת הלבבות"

הקדמה.

בשלשת ימי הקבלה שנת תרע"ח מצאתי לנכון להחל את עבודתי מחדש בסדור ספרי „אוצר המדות" קבץ שני.

הקבץ השני הזה של „אוצר המדות" כשמו כן הוא, נושא ונותן ע"ד מדות ומוסר אשר יתנהג בהן האדם וחי בהן היי אדם מנומס בנמוסי דרך ארץ ומנהגים טובים. ויהיה ספר בפני עצמו השוה לכל נפש, כי לא יצטרך לעיון רב ולהתעמקות עצומה בדבר כמו בקבץ הראשון הנושא ונותן בדברים העומדים ברומו של עולם החקירה והפלוסופיא.

ואולם צירפתיו לקבץ הראשון כי רבים מהחכמים והפלוסופים המובהקים הם הם המורים הראשיים בלמוד הכמת המדות וכיד החכמה הטופה עליהם מלמדים את האדם ללכת בשביל הזהב בדרך הממוצע.

ולכן חוב גדול וקדוש מוטל על כל אדם לשמוע לעצתם הטובה. „וקשה עונשין של מדות", כלומר אלה, שאין נזהרים להתנהג במדות טובות וישרות אוי להם אוי לנפשם, שגמלו להם רעה לעזוב דרכי יושר וללכת בדרכי חשך. כי הכמי המדות עונשים ומזהירים בספריהם בעונש רוחני את כל אלה המתרשלים בלמוד הזה בהתחיבם בנפשם להתרגל בנמוסים לא נאותים ובמדות לא טובות. ואם אלה החולים במהלת הנפש, במדות רעות ותכונות מסוכנות, ירפאו ע"י ספרי זה, והיה זה שכרי.

מבוא.

ע״ד מעלות המדות.

(עפ״י הרמב״ם בשמונה פרקיו.)

אמרו הקדמונים כי יש לנפש בריאות ומחלה כמו שיש לגוף. ובריאות הנפש היא שתהיה תכונתה ותכונת חלקיה, תכונות שתעשה בה תמיד הטובות, והפעולות הנאותות. ומחלתה היא שתהיה תכונתה ותכונת חלקיה, תכונות שתעשה בהן תמיד הרעות והפעולות המגונות.

והנה מלאכת הרפואות תחקור ע״ד בריאות הגוף ומחלתו, וכמו שחולי הגוף ידמו, בהפסד הרגשותיהם, במה שהוא מר שהוא מתוק, ובמה שהוא מתוק שהוא מר, ותחזק תאותם ותרבה הנאתם בענינים שאין בהם הנאה כלל לבריאים. כן חולי הנפש, בעלי מדות רעות, ידמו במה שהוא רע שהוא טוב, ובמה שהוא טוב שהוא רע.

וכמו חולי הגוף, היודעים מחלתם ואינם יודעים מלאכת הרפואות, ישאלו ברופאים, והם יודיעום מה שצריך לעשותו, ויכריחום לקחת דברים מרים ונמאסים, עד שישובו לבריאותם וישובו לבחור בטוב ולמאוס ברע.

כן חולי הנפש צריכים שישאלו את החכמים שהם רופאי הנפש ויזהירום מן הרעות ההן שיחשבו בהן שטובות הן.

אמנם חולי הנפש אשר לא ירגישו במחלתה וידמו שבריאה היא, או ירגישו ולא ירצו להתרפא אחריתם היא כאחרית חולה הגוף, כשימשוך אחרי הנאותיו ולא יתרפא, שימות בלי ספק.

המעשים הטובים הם המעשים השוים הממוצעים בין שתי קצוות כי הקצוות שתיהן רעות האחת מהן יתרה והאחרת חסרה. המדות הן תכונות נפשיות, ומן התכונות האלה תתחייבנה הפעולות, למשל הזהירות, שהיא מדה ממוצעת בין רוב התאוה ובין העדר הרגש ההנאה. והזהירות היא מפעולות הטובות, ותכונת הנפש אשר תתחיב ממנה הזהירות היא מעלת המדות. אבל רוב התאוה הוא הקצה הראשון, והעדר רגש ההנאה הוא הקצה האחרון. ושניהן רע גמור. כי שתי תכונות הנפש, אשר מהם יתחיב רוב התאוה והיא התכונה היתרה, והעדר ההרגשה שהיא התכונה החסרה, שתיהן יחד פחיתות מפחיתות המדות. וכן הנדיבות ממוצעת בין הפיזור והכילות. והגבורה ממוצעת בין המסירה לסכנות ובין רך הלבב, והסלסול, מי שמתכבד כראוי ואינו מתנבל בדבר, ממוצע בין ההתנשאות ובין הנבלה. ההתנשאות היא שיתכבד האדם יותר מן הראוי לו, והנבלה ידועה והיא שיעשה האדם מעשים בלתי הגונים שיש בהם פחיתות הרבה והרפה. והמתינות ממוצעת בין הקנטרנות ובין רכות הטבע והוא מי שהוא בלא דיבור ובלא מעשה לכבד טבעו וקר מזגו והוא כנגד הקנטרנות הבאה מחדוד טבעו וחום מזגו. והענוה ממוצעת בין הגאוה

ושפלות

ושפלות הרוח, וההסתפקות ממוצעת בין אהבת הממון ובין העצלות, וטוב לב ממוצע בין הנבלה ויתרון טוב הלבב.

ומפני שאין למדות האלה שם ידוע בלשוננו, צריך לפרש עניניהם, ומה שרוצים בו הפלוסופים, לב טוב נקרא מי שכל כוונתו להיטיב לבני אדם בגופו, בעצתו ובממונו בכל יכלתו בלתי שישיגהו נזק או בזיון והוא הממוצע, והנבל הוא הפך זה, והוא מי שאינו רוצה להועיל לבני אדם כלל אפילו במה שאין לו בו לא טורח ולא נזק והוא הקצה האחרון, ויתרון טוב הלבב הוא שעושה דברים הנזכרים בלב טוב, ואפילו אם ישיגהו בזה נזק גדול או בזיון או טורח רב והפסד מרובה, והוא הקצה הראשון, והסבלנות ממוצעת בין הכעס ובין העדר הרגשת חרפה ובוז, ובושת פנים ממוצעת בין העזות והביישנות. הפירוש הזה נראה לי מדברי רז"ל שהבישן הוא אצלם מי שיש לו רוב בושת, ובושת פנים היא הממוצעת: ממאמרם ז"ל (אבות פ"ב) לא הבישן למד ולא אמרו אין בושת פנים למד, ואמרו בושת פנים לג"ע, ולא אמרו הבישן: ולזה סדרתים כך. ודע שאלו המעלות והפחיתות אשר למדות, לא תגענה ולא תתישבנה בנפש, רק בכפל הפעולות הבאות מן המדה הזאת פעמים רבות ובזמן ארוך עד שיתרגל בהן, ואם היו הפעולות ההן טובות יהיה המגיע לנו מהן מעלה, ואם היו רעות הגיע לנו מהן פחותות.

ומפני שאין אדם בטבעו בתחלת ענינו בעל מעלה ולא בעל חסרון, כמו שא"א שיולד האדם בטבע בעל מלאכה מן המלאכות. אבל אפשר לאדם שיולד בטבע מוכן למעלה או לחסרון והוא יתרגל בלי ספק, בפעולות מקטנותן כפי מנהג קרוביו ואנשי ארצו. ואפשר שתהיינה הפעולות ההן ממוצעות, אבל אפשר שתהיינה מיותרות או מחוסרות, ונפשו תהיה חולה, וראוי שיתנהגו ברפואתו על דרך רפואות הגוף כשיצא משויו, ונראה על איזה צד נטה ונעמוד כנגדו בהפכו עד שישוב אל השווי, וכשישתוה נסלק ידינו מן ההפוך, ונעמידהו על שוויו. כן נעשה במדות, למשל: כשנראה אדם שתכונת נפשו לחסר נפשו מכל טובה לרוב הכילות (הקמצנות) וזו פחיתות מפחיתות הנפש, וכשנרצה לרפאותו ממחלתו זו לא נצוהו להתרגל בנדיבות, שזהו כמו שירפא מי שיגבר עליו החום, בדבר הממוצע השוה, אבל צריך שנביאהו לפזר ויכפול מעשה הפזור פעמים רבות, עד שתסור מנפשו התכונה המחיבת לכילות, ויהיה קרוב להגיע אל תכונת הפזור, ואז נסלק פעולה הפזור ונצוהו להתמיד בפעולות הנדיבות לא יתיר ולא יחסר.

וכן כשנראהו מפזר, נצוהו לעשות פעולות הכילות ולשנותה, אבל לא ישנה פעולת הכילות פעמים רבות כמו ששנה פעולת הפזור, מפני שיותר קל ויותר קרוב לאדם לשוב מן הפזור לנדיבות מלשוב מן הכילות לנדיבות. וכן יותר קל לנעדר הרגשת ההנאה לשוב אל הזהירות משוב בעל התאוות לזהירות, ולזה נכפיל על בעל התאוות פעולת של נעדר ההנאה, יותר משנכפיל על נעדר ההרגשת פעולת התאוה, ונרגיל את הנבל ביתרון טוב הלבב, יותר משנרגיל את מי שיש ליתרון טוב לבב בנבלה. זה סדר רפואות המדות וזכרהו.

ובגלל זה לא היו מניחים החסידים את תכונת נפשותיהם לתכונה הממוצעת בשוה, אך היו נוטים לצד היתר או החסר על דרך הסיג להשמירה. ר"ל עד"מ שהיו נוטים מן הזהירות לצד העדר רגש ההנאה מעט, ומן הגבורה לצד מסירות נפש

נפש בסכנות מעט, ומטוב הלבב לצד יתרון טוב הלבב מעט, ומן הענוה לצד שפלות הרות מעט, וכן בשאר המדות. ועל זה הענין רמזו רז"ל באמרם: „לפנים משורת הדין".

אבל מה שעשו אותם החסידים בקצת הזמנים ובאיזה מקומות בנטותם אחר הקצה האחר בצום וקום בלילות, ועזיבת אכילת בשר ושתיית יין, והרחקת הנשים ולבוש הצמר והשער, והתבודד במדבריות, עשו את כל אלה הענינים אלא על דרך רפואות הנפש, ובראותם כי אנשי מדינתם המה בעלי מדות פחותות ונשחתות, ובפחדם פן ילמדו מעשיהם המקולקלים על כן ברחו להם למדבריות ולמקום שאין שם אדם רע, כמאמר ירמיה הנביא ע"ה: „מי יתנני במדבר מלון אורחים ואעזבה את עמי ואלכה מאתם כי כלם מנאפים עצרת בוגדים„ (ירמיה ט')

וכאשר ראו הכסילים את מעשי החסידים האלה ולא הבינו כוונתם חשבו שמעשים טובים הם וחקו את מעשיהם, בחשבם להיות כאותם ויענו את גופם בכל מיני עינוי, ויחשבו שקנו לעצמם מעלה ומדה טובה ועשו בזה נחת רוח להשי"ת כאלו היטם שונא הגוף ורוצה לאבדו. והם לא ידעו שאלו הפעולות רעות הן ושעל ידיהן יגיעו לפחיתות הנפש.

ותורתנו התמימה המשלמת אותנו לא זכרה שום דבר מזה, ואמנם כוונה ללמד את האדם להיות טבעו הולך בדרך האמצעי; יאכל מה שיאכל בשווי, וישתה מה שיש לו לשתות בשווי, וישכון במדינות ביושר ובאמונה לא שישכון במדבריות ובהרים, ולא שילבש בגדים גרועים ופחותים, ולא שיענה גופו. והזהירה מזה לפי מה שבא בקבלה ואמר בנזיר וכיפר עליו מאשר חטא על הנפש ואמרו רז"ל: וכי באיזה נפש חטא זה אלא על שמנע עצמו מן היין. והלא דברים קל וחמר מה זה שציער עצמו מן היין צריך כפרה, המצער עצמו מכל דבר ודבר על אחת כמה וכמה. (תענית י"א, נדרים י, נזיר י"ט, ב"ק צ"א, שבועות ח').

ותורתנו התמימה לא אסרה מה שאסרה ולא צותה מה שצותה, אלא מפני זאת הסבה, ר"ל כדי שנתרחק מן הצד האחד יותר על צד ההרגל. שאיסור המאכלות כלם, ואיסור הבעילות האסורות, והאזהרה על הקדשה, ומה שהצריכה בכתובת אשה קדושיה, ועם כל זה אינה מותרת תמיד, אבל אסורה בעת הנדות והלידות. כל אלה צונו השי"ת בתורתו להתרחק מקצה רוב התאוה ריחוק גדול, ולצאת מן הממצוע אל צד העדר הרגשה וההנאה מעט עד שתתחיב ותתחזק בנפשותינו תכונת הזהירות. וכן כל מה שבתורה, כנתינת המעשרות, לקט שכחה ופאה, פרט ועוללות, ודין שמיטה ויובל, וצדקה די מחסרו, זה כלו, קרוב ליתרון טוב לבב, עד שנתרחק מקצה הנבלה ריחוק גדול ונתקרב לקצה יתרון טוב לבב עד שיתחזק לנו לב טוב לבחון בזאת הבחינה רוב המצוות ותמצאן כלן שהן מלמדות ומרגילות כחות הנפש. כמו שאסרה הנקימה והנטירה וגאולת הדם באמרה: „לא תקום ולא תטור" „עזוב תעזוב" „הקם תקים," עד שיחלש כח הכעס והרוגז. וכן השב תשיבם עד שתסור תכונת הכילות. וכן מפני שיבה תקום, והדרת פני זקן, כבד את אביך ואת אמך עד שתסור תכונת העזות ותניע תכונת הבושת, ואח"כ הרחק הקצה האחרון ר"ל רוב הבושת ואמרה הוכח תוכיח את עמיתך, לא תגורו מפני איש, עד שיסור רוב הבושת ג"כ ג"כ וישאר

בדרך

בדרך האמצעי. וכשיבא הסכל וישתדל להוסיף על אילו הדברים כמו שאוסר את המאכל והמשתה נוסף על מה שנאסר מן המאכלים, ויתן כל ממונו לעניים או להקדש נוסף על מה שבתורה, יעשה בודאי מעשים רעים, יגיע אל קצה האחר, ויצא מן המיצוע לגמרי. וחכמינו אמרו בזה הענין דבר נפלא מאד, והוא בגמרא דבני מערבא בפ"ט מנדרים דבר בגנות המקבלים על עצמם שבועות ונדרים עד שישארו כעין איסורים: „אמר רב אידי בשם רבי יצחק לא דייך במה שאסרה תורה, אלא שאתה אוסר עליך דברים אחרים".

מכל אלה התבאר למדי שצריך האדם לכיון אל הפעולות הממוצעות, ושלא יצא מהן אל קצה מן הקצוות, אלא על צד הרפואות. האדם השלם צריך שיזכור מדותיו תמיד, וישקול פעולותיו, ויבחן תכונות נפשו יום יום ואם יראה שנפשו נוטה לצד קצה מן הקצוות, ימהר ברפואה, ולא יניח את התכונה הרעה להתחזק בשנותו את מעשה הרע, וכן ישים לנגד עיניו את המדות הפחותות אשר לו, וישתדל לרפאותן תמיד ע"ד שזכרנו, שא"א לו לאדם מבלתי חסרון. ככתוב „אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא". וכשיהיה האדם שוקל פעולותיו תמיד ומכוון לאמציעותם יהיה במדרגה העליונה ממדרגת בני אדם, וזה דרך השלם בדרכי העבודה וכבר אמרו חז"ל: כל השם אורחותיו ומשגיח בהם זוכה ורואה בישועתו של הקב"ה שנאמר ושם דרך אראנו בישע אלהים אל תקרי ושם אלא ושם (מו"ק ה': סוטה ה') והשימה היא השיעור והסברא".

ובספרו יד החזקה (הלכות דעות פ"א) כותב בזה"ל: „דעות הרבה (כלומר מדות) יש לכל אחד ואחד מבני אדם וזו משונה מזו ורחוקה ממנה ביותר. יש אדם שהוא בעל חמה כועס תמיד, ויש אדם שדעתו מיושבת עליו ואינו כועס כלל, ואם יכעס יכעס מעט פעם אחת בכמה שנים. יש אדם שהוא גבה לב ביותר ויש שהוא שפל רוח ביותר. יש אדם שהוא בעל תאוה לא תשבע נפשו מהלוך בתאוה, ויש שהוא לב טהור מאד ואינו מתאוה אפילו לדברים מעטים שהגוף צריך להם. יש אדם שמסנף א"ע ברעב, קובץ על יד ואינו אוכל פרוטה משלו אלא בצער גדול, ויש שמאבד ממונו בידו לדעתו, ועל דרכים אלו שאר כל הדעות כגון כילי ושוע אכזרי ורחמן רך לב ואומיץ לב וכיוצא בהן. ויש בין כל דעה ודעה הרחוקה ממנה בקצה האחר דעות בינוניות זו רחוקה מזו. וכל הדעות יש מהן שהן לאדם מתחלת בריאתו לפי טבע גופו, ויש מהן שאינן לאדם מתחלת בריאתו אלא למד אותן מאחרים או שנפנה להן מעצמו לפי מחשבתו, או ששמע שזו הדעה טובה לו ובה ראוי לילך להנהיג עצמו בה עד שנקבעה בלבו".

„הדרך הישרה היא מדה בינונית שבכל מדה ומדה הרחוקה משתי הקצוות ריחוק שוה ואינה קרובה לא לזו ולא לזו, לפיכך צוו הכמינו הראשונים שיהא שלם בגופו. כיצד? לא יהי בעל חמה נח לכעוס, ולא כמת שאינו מרגיש מאומה אלא בינוני; לא יכעוס אלא על דבר גדול שראוי לכעוס כדי שלא יעשה כיוצא בו פעם אחרת. וכן לא יתאוה אלא לדברים שהגוף צריך להם ואי־אפשר להיות בלעדם כענין שנאמר: צדיק אוכל לשבע נפשו (משלי י"ג) וכן לא יעסוק בעסקו אלא להשיג ההכרחי שצריך לחיי שעה כענין שנאמר: טוב מעט לצדיק (תהלים ל"ז). לא יקבץ ידו ביותר ולא יפזר ממונו אלא נותן צדקה כפי מסת ידו ומלוה כראוי

למי

למי שצריך, לא יהיה שוחק ולא עצב ואונן אלא שמח כל ימיו בנחת בסבר פנים יפות, וכן שאר דעותיו, ודרך זו היא דרך החכמים; כל אדם שמדותיו מדות בינוניות ממוצעות נקרא חכם, ומי שמדקדק על עצמו ביותר ומתרחק ממדה בינונית מעט לצד זה או לצד זה נקרא חסיד, כיצד? מי שמתרחק מגובה הלב עד הקצה האחרון ויהיה שפל רוח ביותר נקרא חסיד וזוהי מדת חסידות, ואם נתרחק עד האמצע בלבד ויהיה עניו נקרא חכם וזוהי מדת חכמה, ומצווין אנו ללכת בדרכים אלו הבינונים והם הדרכים הטובים והישרים שנאמר עליהם; „והלכת בדרכיו". וכיצד ירגיל אדם את עצמו במידות אלו עד שתקבענה בו, יעשה ישנה וישלש במעשים שעושה עפ"י המדות האמצעיות ויחזור בהן תמיד עד שלא יהיו בהן טורח עליו ותהיינה קלות עליו לעשותן."

מבוא·

תורת המוסר

(עפ"י ר' סעדיה גאון בספרו האמונות והדעות)

האדם צריך בהכרתו לכלכל את המדות במשפט ולהתנהג עפ"י המדות כל אחת ואחת בעת הראויה ובמקום הראוי, ויתן שווי המשקל לכל אחת ואחת, כמו שאמר שלמה המלך ע"ה: פלס מעגל רגלך (משלי ד'). ולא שיתנהג האדם כל ימיו במדה אחת בלבד. ויהיה כאלו שקלו במשקלו וחלק אותן חלקים שוים כמו שיעשה הרוקח בסמי המרפא הנתונים לו מאת הרופא לחלקם לחלקים שוים בשביל רפואת החולה. וכאשר יעשה כן יהיו כל עניניו שוים שקולים ומתוקנים. ויש אנשים החושבים, כי חובה שיתנהג האדם במדה אחת כל ימיו יגביר אהבת דבר על שאר האהובים ושנאת דבר על שאר השנואים. כלומר שיאהב דבר אחד באהבה שלמה עד שבאהבתו ישגה תמיד ולא יחוש עוד לשום דבר וכל מגמתו וחפצו ומחשבתו לא תהיינה כי אם באהבת הדבר ההוא. או שישיב כל מחשבתו וחפצו בשנאת דבר אחד ובה יהגה תמיד ולא יחוש עוד לשום דבר. והנה מחשבתם זאת נבערה כי אלו היה החפץ מן האדם אהבת דבר אחד בלבד, לשוא נטע בו הבורא יתברך אהבה לדברים הרבה ואלו היה הדבר כן כבר היה יכול לבראו מיסוד אחד לא מיסודות מתנגדים וגזרה אחת לא בשר וגדים ועצמות וכיוצא. וכן שאר הנמצאים היה בוראם מיסוד אחד וגזרה אחת. אבל באמת אין הדבר כן כמו שאמרו. ואם הפעולות החלקיות והגופניות לא תשלמנה כי אם בהרכבת דברים הרבה, כל שכן הפעולות דנפשיות הכלליות שלא תשלמנה כי אם בהשתמש בכלן בכל אחת מהן בזמן הראוי במדה ובמשקל. והאדם צריך לחכמה רבה בהנהגתו ובמהלכו תמיד. והעיקר שיהיה האדם מושל במדותיו ומכיר בהכרה ברורה להשתמש בכל אחת ואחת בשיעור הראוי. ובראותו המקום שראוי להשתמש בו במדה ההיא יעשנה בשיעור הראוי עד שישלים המעשה ההוא בתקון שלם, ובראותו המקום אשר ראוי לעצור המדה ההיא יעצרנה. וכל זה יעשה בישוב ויכולת רבה לעשותו בעת שירצה, ולעצרנה בעת שירצה. ויהיה הוא המושל במדותיו לא בהפך וכמ"ש: „טוב ארך אפים מגבור ומושל ברוחו מלוכד עיר" (משלי י"ו).

והנה לנפש יש שלשה כחות; התאוה הכעס וההכרה. כח התאוה יביא את האדם לכסוף למאכל ולמשתה וכיוצא בהם. וכח הכעס יביא את האדם אל התגברות והשררה הנקמה, הגאוה והעזות וכדומה, אבל כח ההכרה הוא ישפוט וימשול על הכחות האחרים כדי לכלכל דבריו במשפט.

והאדם שביכולתו להמשיל את הכרתו (שכלו) על תאותו וכעסו איש מוסר יקרא. כמ"ש: יראת ה' מוסר חכמה (משלי ט"ו) וכל אדם שימשיל תאותו וכעסו על הכרתו אינו איש מוסר אך כסיל יִקרא כמ"ש: חכמה ומוסר אוילים בזו (שם א) והנה יש אנשים אשר הנהיגו בחייהם „הפרישות וההליכה על ההרים, חיי התבודדות גמורה, ולבכות לספוד ולהתאבל על העולם הזה מפני שהוא עולם נפסד, וזה לא

יתכן

יתכן לפי תורת השם, כי עזבו זכרון נפשם במנעם לישא נשים, ואם היה טוב לעולם לבלי קחת אשה ולהעמיד זרע הלא היו מתנהגים בו בני אדם כלם, ובטל מין האנושי ובבטולו תבטל התורה והחכמה" ולכן מן תורת המוסר הוא שיתרחק האדם מן שתי הקצוות רק ילך באמצע בשביל הזהב. ויהנה האדם מתענוגי העולם הזה, לפי מה שמותר לנו מצד התורה והגאות לחקי המדינה, ומה ישמסכים לאהבת הבריות, לאהבת זולתנו, מן בני ביתנו ומשפחתנו כן לעמנו ולכל האדם. ובכל דבר טובה מדת ההסתפקות במאכל ובמשתה ובכל אשר יעשה האדם לתועלתו ולתועלת זולתו. וגם בהתעסק בחכמה ובהתעמק בה, טוב לו לאחוז גם במלאכה או באיזה ענין המחיה את בעליה, ואל יטיל עצמו על הצבור. כי אז גם חכמתו בזויה ודבריו אינם נשמעים. וגם בעבודת השם, אשר היא התכלית המכוונת מכל אדם להתנהג במוסר ותום דרך, ראוי לאדם, לבלי ירבה כל היום רק בצומות ותפלות ותחנונים, ויבטח ביוצרו, כי מלאכתו תהיה נעשית ע"י אחרים, כי באופן זה לא תחשב עבודתו את השם לו לצדקה, כי אם לאלה שפרנסו אותו. אבל החובה על כל איש ואיש לעבוד ולשבוע מיגיע כפיו. זאת היא תורת האדם המעלה, המתנהג בדרך הישרה ומוצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם.

מבוא·

תורת דמוסר

עפ״י הפלוסוף ברוך שפינוזה.

אלה הן המדות הטובות שיתדבק בהן האדם. והמדות הרעות שיתרחק מהן האדם, המתנהג בדרכי חייו עפ״י עצות הבינה, שאין לך בן חורין והפשי אלא הסר למשמעת התבונה, (כמ״ש חז״ל עפ״י דרכם בפרקי אבות פרק ו׳: אל תקרא חרות אלא חירות שאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתלמוד תורה) באופן שיהיה השכל קו למעשיו והדעת משקלת לעלילותיו. א) יזהר האדם שלא לשנא שום אדם, שלא לתת מכשול לאדם, שלא ללעוג, שלא לכעוס על שום אדם ושלא לקנא בשום אדם שבעולם (ח״ב למוד מ״ט) ב) ברוח בינתו יתגבר האדם כארי על תאוותיו ובכח תבונתו ישתדל לשום מתג ורסן לפעולותיו, לנהלן במדה ולהטות במשורה, כי האדם המשעובד לפעולותיו אינו אדון לעצמו אלא עבד נרצע לחבל החלד ב״כ, עד שבחבלי השוא הוא נמשך אחרי הרע אעפ״י שיודע ומכיר את הטוב (ח״ד הקדמה) ג) צריך האדם להשתדל להשיג את התושיה לשמה ולמענה ולא מתוחלת להשיג שכר מאלוה חלף צדקתו ומעשיו הטובים, כי הצדקה בלבדה ובעצמה הוא האושר בעצמו וההרות היותר גדולה (סוף ח״ב). ד) אין מועיל לו לאדם יותר מאדם עמיתו ואין בני האדם יכולים לחפוץ להעמדת ישותם יותר טוב מאשר כלם יתאימו עם כלם כל כך עד שנפשות וגופות כלם תהיינה כמעט לנפש אחת ולגוף אחד (ח״ד למוד י״ח). ה) בני אדם המבקשים תועלתם לפי פקודי הבינה אינם משתדלים להשיג מאומה בשבילם מה שלא יבקשו גם בשביל אחרים ואנשים כאלה המה צדיקים וישרי לב (ה״ד למוד י״ח). ו) הטוב היותר נעלה של הנפש היא הכרת האלוה, התושיה היותר נעלה של הנפש היא לדעת ולהכיר את האלוה (שם למוד כ״ח) ז) כל עוד שבני אדם משועבדים לתאות יצרם אין לומר שהם מתאימים זה לזה. ח) כל עוד שבני אדם יחיו עפ״י הבינה אז אך אז המה תמיד מתאימים בטבע איש אל אחיו בהכרח. ט) הטוב שמתאוה כל אדם ההולך בדרך התושיה לעצמו, הוא רוצה לזכות בו גם שאר בני האדם, וזה ביותר, יותר שהוא יודע ומכיר את האלוה. י) כל דבר המביא לידי ריעות באדם או המיעד את בני האדם לחיי שלום בחברתם הוא מועיל, ובהפוך רע הדבר המגרה מדנים בחברה המדינית. י״א) השנאה אינה יכולה לעולם להיות טובה. י״ב) הקנאה, הלעג, הבזיון, הכעס הנקמה ושאר פעליות השייכות אל השנאה או הנובעות ממקורה הן רעות. י״ג) המתנהג בדרך חייו עפ״י הבינה הוא משתדל בכל יכלתו לגמול לאחרים אך טוב וחסד ואהבה תחת שנאתם קנאתם כעסם ובזיונם נגדו. י״ד) אדם בעל נפש אינו שונא לשום אדם, אינו מקנא בשום אדם, אינו כועס ומתקצף על שום אדם, אינו מבזה לשום אדם, וק״ו שאינו מתגאה. ט״ו) היותר מועיל בחיים הוא להשתלם בשכל או בבינה כפי האפשר, בזה בלבד תלוי ועומד האושר היותר נעלה או האושר הנצחי של האדם, כי האושר הוא מנוחת הנפש הנובעת מהסתכלות המכרת את האלוה

האלוה, השתלמות שכלנו היא בלבד להכיר את האלוה ומשיגיו ואת מפעלותיו היוצאות בהכרת מטבעו. ט״ז) לבני אדם מועיל ביחוד להתחבר זה לזה במדות ולהתקשר איש אל אחיו והיו כולם כאיש אחד חברים, למען יעשו אך את המביא לידי אהוה וריעות נכונה. י״ז) טוב לו לאדם לשאת ולכלכל ברוח נכון את טרחם ומשאם וריבם של אחרים ולהשתדל בכל כחו לעשות את המביא לידי שלום אחוה וריעות בחברת בני אדם. י״ח) אמת שגם החנופה מביאה לידי שלום; אבל השלום הזה נקנה ע״י העון הנמבזה של השתעבדות או ע״י כחש ומרמה. כי אין נתפס ברשת החנופה יותר מבעלי גאוה הרוצים להיות עליונים ואינם אלא התחתונים. י״ט) בחברת רעים ישמר האדם מהוציא דבה רעה על הבריות, ולא ירבה דברים על חסרונות בני האדם, כי אם על התושיה או היכלת של האדם וכל האמצעים שעל ידם נוכל להגיע לתכלית השלמות. כ׳) אין טוב לאדם בעוד שאין לו הכרה שלמה מפעולותיו, כי אם לדמות לנפשו דרך ישרה בחיים או היסודות האיתנים של החיים לקבוע אותם בזכרונו, ולהתנהג על פיהם בענינים פרטים הרגילים לבוא בחיים, למען יתעורר מהם הכח המדמה שלו ולא ימושו מצדו לעולם. כ״א) הנפש יכולה לפעול באופן שכל התרגשות הגוף או ציורי הדברים יתיחסו אל הדמיון מהאלוה. כ״ב) כל מה שיש בעולם הוא שוכן בקרב האלוה. ואי אפשר להיות נמצא או מדומה דבר בלעדי האלוה. — ולפי זה מתעלות כל מחשבות האדם ועשתונותיו ורעיוניו וכל שרעפיו בקרבו בכל אשר יפנה ובכל אשר יעשה אך אל האלהים בלבדו, והאדם בשבתו בביתו ובלכתו בדרך בשכבו ובקומו יחשוב ויהגה וידמה אך באלהים, שהוא לבדו מרכז כל היקפו רעיונו והוא סוף כל מעשיו במחשבה תחלה, מהאלהים באו ואליו ישובו והיא מדת חסידות שאין למעלה הימנה, מדרגה גבוהה בהסתכלות האדם בחייו. כ״ג) היודע ומכיר את עצמו ואת פעולותיו באופן בהיר וברור הוא אוהב את האלוה. כ״ד) נפש האדם בחלקה השכלי והמדעי היא נצחית בהשארה עולמית אחרי מות הגוף, וכאשר תוסיף אומץ בינתה להכיר את האלוה ואת הדברים, כן ירבה חלקה הנשאר לנצח נצחים אחרי מות גופה. לכן צריך האדם להשתדל לרדוף ולהשיג ולהכיר ולדעת למען יגדיל ויאדיר חלק נשמתו בחיי עולמים יען שהגוף והנפש צמדים ילכו באורח החיים, יתלכדו ולא יתפרדו בכל עניניהם, ע״כ בגוף בריא שוכנת נפש בריאה. ועם גודל הכנת הגוף לפעולה ירבה כח הנפש בהכרה (בהכרת) לפיכך חייב האדם לדאוג גם לגופו לחזקהו ולהגנהו ביתרון הכשר מלאכת עבודה, ובזה אשריהו בעוה״ז ובעוה״ב, כי עם כשרון הגוף בעוה״ז יגדיל כשרון הנפש והשארתה לעולם הבא.

אהבה ורעות

אהבת רעים

פרק ראשון

א׳) בְּכָל עֵת אוֹהֵב הָרֵעַ וְאָח לְצָרָה יִוָּלֵד.

ב׳) אִישׁ רֵעִים לְהִתְרוֹעֵעַ וְיֵשׁ אוֹהֵב דָּבֵק מֵאָח

ג׳) אַל תִּתְרַע אֶת בַּעַל אָף וְאֶת אִישׁ חֵמוֹת לֹא תָבוֹא.

ד׳) פֶּן תֶּאֱלַף אוֹרְחוֹתָיו וְלָקַחְתָּ מוֹקֵשׁ לְנַפְשֶׁךָ.

ה׳) הֹקַר רַגְלְךָ מִבֵּית רֵעֶךָ, פֶּן יִשְׂבָּעֲךָ וּשְׂנֵאֶךָ.

ו׳) נֶאֱמָנִים פִּצְעֵי אוֹהֵב, וְנַעְתָּרוֹת נְשִׁיקוֹת שׂוֹנֵא.

ז׳) רֵעֲךָ וְרֵעַ אָבִיךָ אַל תַּעֲזוֹב וּבֵית אָחִיךָ אַל תָּבוֹא
בְּיוֹם אֵידֶךָ טוֹב שָׁכֵן קָרוֹב מֵאָח רָחוֹק.

ח׳) מְבָרֵךְ רֵעֵהוּ בְּקוֹל גָּדוֹל בַּבֹּקֶר הַשְׁכֵּים קְלָלָה תֵּחָשֶׁב לוֹ.

ט׳) כַּמַּיִם הַפָּנִים לַפָּנִים כֵּן לֵב הָאָדָם לָאָדָם.

י׳) בָּז לְרֵעֵהוּ חֲסַר לֵב וְאִישׁ תְּבוּנוֹת יַחֲרִישׁ.

י״א) הוֹלֵךְ רָכִיל מְגַלֶּה סּוֹד, וְנֶאֱמַן רוּחַ מְכַסֶּה דָבָר.

י״ב) הוֹלֵךְ אֶת חֲכָמִים יֶחְכָּם וְרוֹעֶה כְסִילִים יֵרוֹעַ.

י״ג) גַּם לְרֵעֵהוּ יִשָּׂנֵא רָשׁ, וְאוֹהֲבֵי עָשִׁיר רַבִּים.

י״ד) בָּז לְרֵעֵהוּ חוֹטֵא, וּמְחוֹנֵן עֲנָוִים אַשְׁרָיו.

ט״ו) טוֹב אֲרֻחַת יָרָק וְאַהֲבָה שָׁם מִשּׁוֹר אָבוּס וְשִׂנְאָה בוֹ.

ט״ז) אִישׁ חָמָס יְפַתֶּה רֵעֵהוּ וְהוֹלִיכוֹ בְּדֶרֶךְ לֹא טוֹב.

י״ז) הוֹן יוֹסִיף רֵעִים רַבִּים וְדָל מֵרֵעֵהוּ יִפָּרֵד.

אל

י״ח) אַל תִּתְחַר בַּמְּרֵעִים אַל תְּקַנֵּא בָּרְשָׁעִים.

י״ט) כִּי לֹא תִהְיֶה אַחֲרִית לָרָע נֵר רְשָׁעִים יִדְעָךְ. (משלי שלמה)

כ) רַבִּים יִהְיוּ דּוֹרְשֵׁי שְׁלוֹמְךָ גַּלֵּה סוֹדְךָ לְאֶחָד מֵאָלֶף.

כ״א) גַּם מִשּׁוֹכֶבֶת חֵיקֶךָ שְׁמוֹר פִּתְחֵי פִיךָ.

כ״ב) וְדָן רֵעֵהוּ לְטוֹבָה אוֹהֲבָיו רַבִּים וְדוֹבֵר טוֹב בַּעֲמִיתוֹ גַּם כָּל טוֹב יְבוֹרָךְ.

כ״ג) קְנוֹת רֵעַ בְּנִסָּיוֹן תִּקְנֶנּוּ וְלֹא תְמַהֵר לִבְטוֹחַ בּוֹ טֶרֶם תִּבְחָנֶנּוּ בְּיוֹם רָע.

כ״ד) יֵשׁ רֵעַ בְּעוֹדְךָ תְּסֻבֶּנּוּ לוֹ וְלֹא יָקוּם בְּעֵת צָרָה.

כ״ה) בְּטוֹב לְךָ דָּבֵק מְאֹד וּבְצָרָתְךָ יִרְחַק מִמֶּךָּ.

כ״ו) אִם תִּפּוֹל יֵהָפֵךְ לָךְ וְיִסָּתֵר מִמֶּךָּ.

כ״ז) הִפָּרֵד מִשּׂוֹנְאֶךָ וּמֵאוֹהֵב הִזָּהֵר.

כ״ח) אוֹהֵב נֶאֱמָן מִגְדַּל עוֹז מְצָאוֹ מָצָא הוֹסֶן.

כ״ט) אוֹהֵב נֶאֱמָן אֵין דּוֹמֶה לוֹ לֹא יְסֻלֶּה בַּפָּז.

ל) אוֹהֵב נֶאֱמָן סַם חַיִּים יְרֵא ה׳ יַשִּׂיגֶנּוּ.

ל״א) יְרֵא ה׳ אוֹהֲבָיו נֶאֱמָנִים כִּי אוֹהֲבָיו כָּמוֹהוּ.

ל״ב) אַל תַּחֲרֹשׁ רָעָה עַל אָחִיךָ עַל אוֹהַבְךָ וְעַל עֲמִיתֶךָ

ל״ג) לֹא תַחֲלִיף אָחִיךָ בַּכֶּסֶף וְרֵעֲךָ בִּזְהַב אוֹפִיר.

ל״ד) אַל תַּעֲזוֹב אוֹהֵב יָשָׁן כִּי הֶחָדָשׁ לֹא יַעַרְכֶנּוּ.

ל״ה) מְנַע רַבִּים מִתּוֹךְ בֵּיתֶךָ כִּי אַנְשֵׁי מִרְמָה רָב.

ל״ו) לֹא נִכָּר אוֹהֵב בְּיוֹם טוֹבָה וּבְיוֹם רַע גַּם שׂוֹנֵא לֹא יִתְנַכֵּר.

ל״ז) כָּל בָּשָׂר אוֹהֵב לְמִינֵהוּ וּבֶן אָדָם לְרֵעוֹ.

ל״ח) כָּל חַי לְמִינוֹ יִשְׁכּוֹן וּבֶן אָדָם לְדוֹמֶה לוֹ.

ל״ט) בְּטֶרֶם תָּמוּת הֵיטֵב לְאוֹהֲבֶיךָ וְשׁוֹאֵל מִמְּךָ תֶּן־לוֹ.

מ) טוֹב הוֹכִיחַ עֲמִיתוֹ בְּפִיו מִנְּשׂא שִׂנְאָתוֹ בִּלְבָבוֹ.

אל

מ"א) אַל תָּבוּז רֵעַ כִּי דַל הוּא כִּי אֵין אָדָם מִבְּלִי לוֹ רֶגַע צוֹלֵחַ.
מ"ב) מַשְׁלִיךְ צְרוֹר בִּצְפָרִים יַעַט אוֹתָם גּוֹעֵר בְּרֵעֵהוּ מְגָרֵשׁ אַהֲבָתוֹ.
מ"ג) מֵרִים חֶרֶב עַל רֵעוֹ עוֹד יֵשׁ תִּקְוָה לַהֲשִׁיבָהּ אֶל נְדָנָהּ.
מ"ד) פּוֹעֵר פִּיו עַל רֵעוֹ עוֹד יֵשׁ תִּקְוָה לִרְצוֹתוֹ בְּאִמְרֵי שָׁפֶר.
מ"ה) גּוֹלֶה רָז מַכֶּה בַסֵּתֶר וְנִבְלֵי מִרְמָה מַבְרִיחִים רֵעַ בְּאֵין הָשֵׁב.
מ"ו) הַחֲזֵק בְּרֵעֲךָ לְעֵת מָטָה יָדוֹ לְמַעַן תָּגֵל בְּטוּבוֹ.
מ"ז) מֵצַר בְּצָרַת רֵעֵהוּ גַּם בְּשִׂמְחָתוֹ יִתְעָרֵב לִבּוֹ.
מ"ח) שָׁלשׁ הֵנָּה תִּתְאָו נַפְשִׁי וּבְעֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם תִּשָּׁפֵרְנָה.
מ"ט) אַחִים יִשְׁלָיוּ שְׁכֵנִים יֶאֱהָבוּ וְאִישׁ וְאִשְׁתּוֹ נֶאֱמָנוּ.
נ') אַשְׁרֵי הַגֶּבֶר מָצָא אוֹהֵב נֶאֱמָן וּפֶה דוֹבֵר עַל אֹזֶן שׁוֹמַעַת.
נ"א) מַפְרִיד אוֹהֵב מְמַלֵּט אוֹיֵב כְּצִפּוֹר מִיַּד לֹא תְשָׂאֶנּוּ.
נ"ב) עָרוֹב בְּעַד רֵעֲךָ כַּאֲשֶׁר תִּמְצָא יָדְךָ אַךְ אֶת נַפְשְׁךָ שְׁמוֹר.
נ"ג) בֵּן וְאִשָּׁה אָח וָרֵעַ אַל תַּמְשֵׁל בְּךָ בְּחַיֶּיךָ.
נ"ד) כָּל עוֹד אַתָּה חַי וּנְשָׁמָה בְּקִרְבְּךָ אַל תַּשְׁלֵט עָלֶיךָ כָּל בָּשָׂר.
נ"ה) אוֹהֵב נֶהֱפַּךְ לְאוֹיֵב עַזָּה כַּמָּוֶת שִׂנְאָתוֹ.
נ"ו) רֵעַ נֶאֱמָן נִלְחָם בְּאוֹיֵב וּבְצָרָה הוּא מַחֲסֵהוּ.
נ"ז) הָצֵר בְּצָרַת רֵעוֹ לֹא דַי וְעוֹזְרוֹ בִּמְאוֹדוֹ אִישׁ אֱמוּנִים.
נ"ח) יַיִן וָזֶמֶר יְשַׂמְּחוּ לֵב וּמִשְּׁנֵיהֶם אוֹהֵב נֶאֱמָן. (בן סירא)
נ"ט) חַיְתוֹ שָׂדֶה עֲרִירִים לִהְיוֹת וְאִישׁ רֵעִים.
ס') בִּרְבוֹת רֵעִים יִרֶב הַטּוֹב וְיִפֶר הָעֹנֶג.
ס"א) קְנֵה רֵעִים יְמַלְטוּךָ מִצָּרָה וְאוֹהֲבִים יַעַזְרוּךָ לִמְצוֹא טוֹב.
ס"ב) רֵעַ מָצָאתָ הַחֲזֵק בּוֹ אַל תַּרְפֵּהוּ כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ.

ס״ג) כַּבְּדֵהוּ בְּפָנָיו הַלְלֵהוּ שֶׁלֹּא בְּפָנָיו וְעָזְרֵהוּ בְּיוֹם צָרָתוֹ.

ס״ד) בְּחֶבְרַת רֵעַ נֶאֱמָן תֶּחֱזַקְנָה יָדֶיךָ וִימִינְךָ תוֹרְךָ נוֹרָאוֹת.

ס״ה) אִם בָּחַנְתָּ רֵעֲךָ וְנִמְצָא נֶאֱמָן חֲבָלִים בַּנְּעִימִים נָפְלוּ לָךְ.

ס״ו) גַּם בְּאָה אַל תַּאֲמֵן בְּטֶרֶם קְנִיתוֹ לְאוֹהֵב וָרֵעַ.

ס״ז) גִּבּוֹר בִּקְרָב יִבָּחֵן וְחָכָם בְּכַעֲסוֹ וָרֵעַ בְּיוֹם צָרָה.

ס״ח) עַרְעָר בָּעֲרָבָה אִישׁ אֵין רֵעִים לוֹ טוֹב מוֹתוֹ מֵחַיָּיו.

ס״ט) יִתְרוֹן יוֹפִי הַלֵּב מִיּוֹפִי הַבָּנִים כְּיִתְרוֹן אוֹר הַשֶּׁמֶשׁ מִנּוֹגַהּ הַיָּרֵחַ.

ע׳) רְאֵה חַיִּים עִם אוֹהֲבִים לְמַעַן תִּהְיֶה בַּנְּעִימִים כָּל הַיָּמִים.

ע״א) מָצָא רֵעִים מָצָא טוֹב וְגֶבֶר עֲרִירִי בַּל יִצְלָח.

ע״ב) חַיְתוֹ יַעַר יִתְפָּרְדוּ וְתִפְאֶרֶת אָדָם שֶׁבֶת יָחַד.

ע״ג) אַשְׁרֵי אָדָם מָצָא רֵעִים וְאָדָם יָפֶק עֵזֶר.
יֵשֵׁב בֶּטַח בְּתוֹם טוֹב וְיִמְצָא תְשׁוּעָה בְּיוֹם רָע.

ע״ד) בְּנִי רְאֵה אוֹהֲבִים יַעַמְדוּ לְעָזְרְךָ בַּצַּר לְךָ וְיִשְׂמְחוּ עִמְּךָ בְּטוֹב לָךְ.

ע״ה) כִּי לֹא פֶּרֶא בּוֹדֵד הָאָדָם אֲשֶׁר לֹא יְקַוֶּה לְאִישׁ וְלֹא יְיַחֵל לָעֵזֶר.

ע״ו) פֶּרֶא בַּמִּדְבָּר יִכּוֹן וְהָאָדָם בַּמְּדִינָה לִמְצוֹא עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ.

ע״ז) בַּצַּר לְךָ אַל תָּאִיץ לְהוֹדִיעַ לְאוֹהֲבֶיךָ לְהַעֲצִיבָם עִמָּךְ.

ע״ח) הוֹחִילָה לֵאלֹהִים אוּלַי יַעַזְרְךָ בִּלְעָדָם.

ע״ט) וּבְטִיב לְךָ מַהֵר לְהוֹדִיעָם וְיִשְׂמְחוּ עִמָּךְ.

פ׳) מַהֵר לָלֶכֶת לְאוֹהַבְךָ בַּצַּר לוֹ לְהִתְנַחֲמֵהוּ.

פ״א) וְהִתְמַהְמֵהַּ מִלֶּכֶת לְשִׂמְחָתוֹ פֶּן תִּכְבַּד עָלָיו.

פ״ב) אַל תְּרַחֵם אֶת רֵעֲךָ יוֹתֵר מִמְּךָ.

פ״ג) בִּרְבוֹת הַטּוֹבָה יִרְבּוּ הָרֵעִים וּבָא רֵישׁ וְחֹסֶר וְיִבָּחֵנוּ.

פ״ד) אַל תַּרְבֶּה אוֹיְבִים וְאַל תַּמְעִיט אוֹהֲבִים.

פ"ה) אִם תָּגֵל מְאֹד לְבַקֵּשׁ אַהֲבָה מִכָּל אָדָם גַּם בְּאֶחָד לֹא תִּמְצָאֶנָּה.

פ"ו) אִישׁ יִתְרַע אִתְּךָ לְמַעַן בְּצֹעַ עָזְבֵהוּ בְּטֶרֶם יִמְצָא מוֹקְשׁוֹ וְיַשְׁלִיכֶךָ.

פ"ז) מִשְּׁנַיִם הִזָּהֵר וּשְׁמוֹר נַפְשְׁךָ מְאֹד מֵאוֹהֵב אוֹיִבְךָ וּמֵאוֹהֵב אוֹיְבֶךָ.

פ"ח) טוֹב שִׁבְתְּךָ בּוֹדֵד כְּצִפּוֹר עַל גָּג מֵהִתְחַבֶּרְךָ לְחֶבְרַת לֵצִים.

פ"ט) אַל תִּתְרַע אֶת אִישׁ חֵמָה וְאַל תֵּיטִיב עִמּוֹ.

צ') אַל תִּתְרַע אֶת אִישׁ בְּעֵינָיו כֹּל יָכוֹל.

צ"א) אִם הֱטִיבוֹתָ אֶת רֵעֲךָ הוֹדֶה לַד' חַסְדּוֹ אֲשֶׁר נָתַן לְךָ חַיִל לְהֵיטִיב.

צ"ב) וְאַל יִגְבַּהּ לְבָבְךָ בְּהֵיטִיבְךָ כִּי הֵן יָ"א בְּיָדְךָ טוּבְךָ.

צ"ג) בְּנִי אִם יֵשׁ לְאֵל יָדְךָ הֵיטִיב לְרֵעֲךָ כְּמִסַּת יָדְךָ אֶפֶס כִּי לֹא תָרַע לָךְ.

צ"ד) זְכוֹר אוֹהַבְךָ בְּטוֹב לְךָ עֶקֶב לֹא יִשְׁכָּחֲךָ בְּצַר לָךְ.

צ"ה) אַל תָּגֵל בְּאַהֲבַת כְּסִיל וְאַל תִּדְאַג בְּשִׂנְאָתוֹ אֹתָךְ.

צ"ו) הִתְרוֹעֵעַ אֶת גְּדוֹלִים וְהִתְכַּבֵּד וְאַל תִּתְחַבֵּר לִשְׁפָלִים פֶּן תִּתְקַלָּס.

צ"ז) בְּקֶרֶב חֲכָמִים תָּלִין אַהֲבָה וְאֵיבָה בְּחֵיק כְּסִילִים תָּנוּחַ.

צ"ח) הֵיטִיבָה לְבָבְךָ וַחֲמוֹל עַל כָּל נִכְאֶה וְדַכָּא.

צ"ט) הִתְנַהֵג בְּטוּבְךָ וְהָפֵק רְצוֹן כָּל אִישׁ.

ק') דַּבֵּר טוֹב וְנִחוּמִים עַל לֵב כָּל יָדַעְתָּ.

ק"א) וֶהֱיֵה עֵזֶר בְּאוֹנְךָ לְרֵעֲךָ וּבְהוֹנְךָ לְאוֹהַבְךָ וּבְכָל מְאֹדְךָ לְאָחִיךָ.

ק"ב) אַל תָּשִׂים מְגַמַּת פָּנֶיךָ לְהֵיטִיב לְרֵעֲךָ אִם רָעָה בְּעֵינָיו.

(ק"ג) אַל תָּרַע לְרֵעֲךָ לְמַעַן הֵיטִיב לְךָ וְלֹא תֵיטִיב עִמּוֹ לְהָרַע לָךְ.

(ק"ד) אִם אֵין הֵעָה בְּרֵעֲךָ לְהָבִין טוּבְךָ לוֹ אַל תֵּיטִיב עִמּוֹ.

(ק"ה) פֶּן יַחְשְׁבֶהָ רָעָה לוֹ וְרָקַח נְקָמָתוֹ מִמֶּךָּ.

(ק"ו) אִם רֵעֲךָ לֵב הָאֶבֶן לְבָבוֹ אַל תְּלַמְּדֵהוּ דַעַת פֶּן יַפְרֶה רֹאשׁ וְלַעֲנָה.

(ק"ז) רְאֵה סָר מֵרָע וְלַמְּדֵהוּ מֵישָׁרִים וְדֶרֶךְ תְּבוּנוֹת תּוֹדִיעֶנּוּ.

(ק"ח) אַל תִּתְרַע אֶת אֱוִיל מִתְחַסֵּד בְּחֹנֶף פֶּן תִּשָּׁחֵת בִּנְבָלָיו.

(ק"ט) הִתְהַלֵּךְ בְּצֶדֶק אֶת עֲמִיתְךָ כַּתּוֹרָה וְכַמִּצְוָה וְאַל תְּאַפֵּר חֶסֶד וְעָשִׂיתָ הַטּוֹב וְהַיָּשָׁר.

(ק"י) הַמְתֵּק סוֹד עִם רֵעֲךָ הַנֶּאֱמָן וְאַל תְּגַל לִבְּךָ לְשֹׂנַאֲךָ וְלֹא תִתְיָעֵץ עִם מְקַנְאֶךָ.

(קי"א) אַל תַּעֲטֶה מַעֲטֵה רֵעֶךָ פֶּן יִקְצַר אוֹ יִגְדַּל מִמְּךָ וְהָיִיתָ לִשְׂחוֹק.

(קי"ב) הֵיטִיבָה לְאוֹהַבְךָ וְאַל תָּרַע לַעֲמִיתֶךָ.

(קי"ג) יֶעֱרַב שִׂיחֲךָ עִם מַכִּירְךָ וְלֹא תַאֲרִיךְ עֶמְדָּתְךָ עִמּוֹ פֶּן תִּהְיֶה עָלָיו לְמַשָּׂא.

(קי"ד) כִּי תָבוֹא בְּצֵל קוֹרַת רֵעֲךָ הָפֵק מַעֲשָׂיו.

(קט"ו) וְעָשִׂיתָ כָּל אֲשֶׁר יְאַוֶּה כִּי זֶהוּ רְצוֹנוֹ.

(קט"ז) וְאַל תִּתְמַהְמֵהַּ בִּמְגוּרוֹ וְלֹא תְחַכֶּה עַד יֹאמַר צֵא.

(קי"ז) הָעוֹשֶׂה שֶׁיִּירְאוּ מִלְּפָנָיו לֹא בִמְהֵרָה יֵאָהֵב.

(אָסָף לר"י סאטנוב)

(קי"ח) אַהֲבַת רֵעִים הִיא אֶבֶן הָרֹאשָׁה אֲשֶׁר מִמֶּנָּה יָהֵד מִמֶּנָּה פִּנָּה לְכָל מִדּוֹת טוֹבוֹת.

(קי"ט) כָּל מִי שֶׁאַהֲבַת רֵעִים מָצְאָה קֵן לָהּ בִּלְבָבוֹ לֹא בִמְהֵרָה הוּא חוֹטֵא לְחֶבְרַת הָאָדָם.

קכ׳) אַהֲבַת רֵעִים מְעַנֶּגֶת אֶת הַנֶּפֶשׁ מַבְרִיאָה אֶת הַגּוּף
וּמִסְפַּר יָמָיו כִּפְלַיִם.

קכ״א) אִישׁ יָשָׁר אוֹהֵב אֶת כָּל אָדָם בְּאֵין הַבְדֵּל דָּת וֶאֱמוּנָה.

קכ״ב) אִישׁ אוֹהֵב כָּל אָדָם גֶּבֶר נַעֲלֶה וְיָקָר יִקָּרֵא.

קכ״ג) אַהֲבַת רֵעִים מְיַשֶּׁרֶת אֶת בְּעָלֶיהָ לָלֶכֶת בְּדֶרֶךְ טוֹבִים.

קכ״ד) הֵן מָה חֶבְרַת הָאָדָם דּוֹרֶשֶׁת מֵאִישׁ יָשָׁר הוֹלֵךְ
כִּי אִם לְאַהֲבָה אֶת רֵעֵהוּ כְּנַפְשׁוֹ.

קכ״ה) אַהֲבַת רֵעִים מְאַשֶּׁרֶת אָדָם רָב וְעָלֶיהָ כָּל דָּת וֶאֱמוּנָה
נוֹסָדָה.

קכ״ו) אַהֲבַת רֵעִים כְּאֶבֶן מַגְנֶטִית מוֹשֶׁכֶת לֵב הָאָדָם לְאָדָם.

קכ״ז) כִּפְנִינִים וְאַבְנֵי חֵן בְּצַוָּאר אִשָּׁה יָפָה כֵּן אַהֲבַת רֵעִים
בְּנֶפֶשׁ עֲדִינָה.

קכ״ח) אַהֲבַת רֵעִים אֲמִתִּית בְּלֵב רַגָּשׁ תָּנוּחַ וִידִידוּת נֶאֱמָנָה
— בְּנֶפֶשׁ מַשְׂכֶּלֶת. (המחבר.)

אהבה ורעות

פרק ראשון

אַהֲבַת־רֵעִים
לְכָל הַגּוֹיִם
חִישׁ לְהָבִיא
כְּדִבְרֵי הַנָּבִיא:
„לֹא יִשָּׂא גּוֹי אֶל גּוֹי חֶרֶב"
וְשֶׁפֶךְ דָּם לֹא עוֹד יֶרֶב.
הַמִּלְחָמָה הָאֲרוּרָה
הֵבִיאָה מְאֵרָה,
וְעוֹד לֹא לָקְחוּ מוּסָר
לְהִתְבּוֹנֵן וּלְהִתְיַסָּר.
וְלֵאמֹר לְהַמַּשְׁחִית, הֶרֶף!
עַד מָתַי הֱיוֹת כְּחַיְתוֹ טֶרֶף?
אֵי הֶבֶל אָחִיךָ?!...
אָדָם אַיֶּכָּ?!

השקפה והתבוננות. מהותו של אהבת רעים. (עפ"י ספר הברית)

מהותה של אהבת רעים היא, שיאהב האדם את כל בני האדם באין הבדל דת וגזע, בגלל שהוא אדם בדמותו ובצלמו כמוהו ועוסק בישובו של עולם. ולא יוציא מכלל הזה כי אם אחד והוא העוסק בהשחתת העולם, כמו הרוצחים, השודדים והגנבים וכדומה.

אך אם אהבת רעים, חובה היא לכל או רק רשות ולא חובה? נאמר שצריך לחקור תחלה אם מוכרח האדם לקבל טובה מזולתו או שאינו צריך לקבל טובה ותועלת מזולתו. וכשיתאמת לנו שמוכרח האדם לקבל טובה מזולתו, יהיה הדבר חוב גמור בלי שום ספק.

*

הלא

הלא מודעת שהאדם נולד חסר מכל הדברים המשלימים אותו לחיות על פני האדמה; ערום יצא מבטן אמו מבלי לבוש ומבלי יכולת להרים את ידו ואת רגלו לרצונו. חושיו נרדמים בקרבו, רואה ואינו יודע מה רואה שומע ואינו יודע מה שומע וכן בשאר חושיו. וצריך תיכף לאדם זולתו לרחצו ולנקותו, לחתלו, להלבישו ולטלטל אותו ממקום למקום. והוא רעב וצמא וצריך לאדם להניקו, וצריך לאומן לגדלו עד היותו גדול ושלם בחושיו. אחרי כן צריך למורה ללמדו חכמה ומלאכה עד כי יגדל ויבא לכלל איש. וגם כשנתגדל והוא שלם בגופו ובדעתו הוא נצרך בכל עת ובכל שעה למעשי ידי אדם זולתו, עד הגיעו המאכל והמשתה אל פיו ועד הגיע הלבוש לכסות את בשרו.

כאשר אמר בן זומא (בפרק הרואה) כשראה אוכלוסא על גב מעלה בהר הבית: „ברוך שברא כל אלה לשמשני; כמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא פת לאכול חרש וזרע, קצר ועמר ודש, זרה וברר, טחן ורקד, לש ואפה ואח"כ אכל, גזז ולבן טוה, ארג, צבע ותפר ואח"כ לבש. ואני משכים ומוצא כל אלו מתוקנים לפני".

ויען שלא טוב היות האדם לבדו הוכרח האדם להתקבץ זה אל זה ולהתחבר יחד בצוותא חדא, כדי שלא יתרבה עליהם חית השדה. ובעזרם זה את זה יגיע כל אחד אל מה שצריך לו; זה עובד אדמה, זה חופר וזה תופר, זה חוצב וזה צורף, זה ציד וזה בונה, זה טוחן וזה אופה וכדומה, כי האדם מדיני בטבעו ולא יתכן קיומו בעולם בלי עזרת אחרים ממינו.

א) אהבת־רעים מצד הטבע, אם יבחין האדם מצד נפשו וטבעו ימצא בעצמו נטיה וחפץ לעשות מעשים ישרים בעיני כל אדם; להיטיב ולהשפיע לזולתו להמול על דל, להושיע הנלחץ, לפקח האסור, להבויש הנמהין, לרפא החולה, להציל לקוחים למות, להלק מחכמתו לאחרים, להדריך אנשים ולהורתם הדרך הטוב וכדומה ואדיר כל חפצו להיטיב לזולתו בכל מיני מיטב מכחו מקנינו ומחכמתו וכל אשר ביכלתו.

ב) אהבת רעים מצד התורה. בתורת משה כתוב לאמר ואהבת לרעך כמוך (ויקרא י"ט) ואין הכונה בו לישראל דוקא שאילו כן היה כתוב ואהבת לאחיך כמוך כמו שכתוב אצל רבית לא תשיך לאחיך נשך כסף (דברים כ"ג) או אהבת לבני עמך כמוך כמו שכתוב לא תקום ולא תטור את בני עמך (ויקרא י"ט) אבל הכונה בו לרעך שהוא אדם כמוך ועוסק בישיבה של עולם כמוך וכל האומות במשמע. ומצינו בכתוב שגם הנכרי נקרא ריע כמו שכתוב חושי הארכי רעה דוד (שמואל ב' ט"ו) ואמרו חז"ל כי חושי נכרי היה, וכן נמצא בספר שערי קדושה לר' חיים וויטאל (חלק א, שער ה') „ואהב את כל הבריות אפילו נכרי". וכן נמצא מפורש גם בתנא דבי אליהו (פרק ט"ו) שאמר אליהו לאיש יהודי אחד שמכר לנכרי כור תמרים ומדד לו בבית אפל רק את המחצה ונתן לו, ואמר לו אליהו בני כתיב לא תעשוק את רעך (ויקרא י"ט) רעך הריהו כאחיך ואחיך הרי הוא כרעך עכ"ל.

ג) אהבת רעים מצד התלמוד. רבי אומר איזהו דרך ישרה שיבור לו האדם כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם (אבות פרק ב'), כלומר

שכל

שכל מעשה ממעשי בני האדם צריך שיהיה ברי לו לאדם, שהוא יושר וצדק, שישמח בו לעד ולא יבוש בו לנצח ויהיה מרוצה וטוב בעיני כל אדם לשם ולתפארת ולתהלה בכל הארץ. ואין הכונה בזה על מעשי המצוות מה שראוי מצד מצות התורה לעשותה או לעזבה, כי מעשי המצות אנו חייבים ומוכרחים לעשותם מן התורה ואין ברירה והרשות נתונה שיבור לו האדם, אבל הכונה בזה בשאר הדברים הנעשים ועפ"י מדותיו במה שנוהג עצמו בהן עם הבריות, והמדות אינן מפורשות בתורה להיותן פרטים רבים מאד וסמכה בהן על חכמת הכמים מחכמי התורה שבעל פה ועל בינת המשכילים בעם, ובאמרו ותפארת לו מן האדם ולא אמר ותפארת לו מבנ, ע"ו הכונה בזה כל בני אדם וכל יושבי תבל בין בני עמו ובין בני עם אחר. וכן הוא אומר ר' עקיבא חביב האדם שנברא בצלם שכונתו במלת „האדם" על האומות והסיפא יוכיח שאמר חביבין ישראל שנקראו בנים למקום (אבות פרק ג') עוד אמר „כל שרוה הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו וכל שאין רוח הבריות נוחה הימנו אין רוח המקום נוחה הימנו". (אבות פרק ג') והכונה בזה ג"כ בהנהגת האדם במעשיו עפ"י מדותיו עם הבריות על אופן נאות ומרוצה בדברים הנופלים תחת נאה ומגונה לא על המצות והעבירות האמורות בתורה. ובאמרו כל שרוח הבריות נוחה הימנו ולא אמר רוח בני עמו הכונה בו כל בני אדם וכל הבריות. ומפורש אמרו חז"ל שאין חלוק בדבר הזה בין בני ישראל לבני עם אחר כדגרסינן: מרגלא בפומיה דאביי לעולם יהא אדם מרבה שלום עם כל אדם אפילו לעכו"ם בשוק כדי שיהיה אהוב למעלה ונחמד למטה ומתקבל על הבריות." אמרו עליו על ר' יוחנן בן זכאי שלא הקדימו אדם שלום מעולם אפילו עכו"ם בשוק" (ברכות פרק היה קורא).

ר' עקיבא אומר ואהבת לרעך כמוך, שלא תאמר הואיל ונתבזיתי יתבזה חברי עמי, הואיל ונתקללתי יתקלל גם חברי עמי. א"ר תנחומא אם עשית כן דע למי אתה מבזה בדמות אלהים עשה אותו (מדרש רבה בראשית ל"ד).

משל לאדם שאם היה חותך בשר בידו האחת וחתך את ידו השניה האם יאמר לנקום לידו האחת על שחתכה ויחתוך גם אותה. כך לא יאמר אדם הנה חברי עשה לי רעה אנקם ממנו הרי בשרך הוא ולא יתכן לעשות כן (ירושלמי)

„לא תלין נבלתו על העץ כי קבר תקברנו כי קללת אלהים תלוי" כלומר מפני מה זה תלוי מפני שברך את השם ונמצא שם שמים מתחלל. אמר ר' מאיר בשעה שאדם מצטער שכינה מה אומרת? קלני מראשי קלני מזרועי אם כן המקום מצטער על דמן של רשעים שנשפך קל וחומר על דמן של צדיקים. תניא אומר ר' מאיר משלו משל למה הדבר דומה לשני אחים תואמים בעיר אחת אחד מנוהו מלך ואחד יצא ללסטיות צוה המלך ותלוהו כל הרואה אותו אומר המלך תלוי צוה המלך והורידוהו, כי בצלם אלהים עשה את האדם. (סנהדרין מ"ו).

אהבת־רעים קדמה לתורה. בא וראה, קורא יקר שאהבת רעים קדמה אפילו לתורה כמו שאמרו חז"ל (באבות דר' נתן) „דרך ארץ קדמה לתורה שנאמר לשמור את דרך עץ החיים (בראשית א') דרך זו דרך ארץ עץ החיים זו תורה". וכן הוא בראש תנא דבי אליהו בזה"ל: לשמור את הדרך זו דרך ארץ, עץ החיים מלמד שדרך ארץ קדמה לתורה דאין עץ החיים אלא תורה שנאמר: „עץ חיים היא למחזיקים בה" (משלי) עכ"ל:

והנה מודעת זאת לכל משכיל כי אהבת בני האדם לדבוק חברים לבטול רצונו מפני רצונם לעשות הטוב והישר לבריות היא דרך ארץ, כי הלא זה הדרך להתנהג עם כל שוכני ארץ לעשות כרצון איש ואיש ולהדריך עצמו במנהג החביב לכל בני אדם. ולא עוד שהתורה בעצמה מחלה על כבודה וכבוד מצותיה לקיים כל הנפש לבית ישראל ותצוה לחלל את השבת ולאכול ביום צום כפור בשביל פקוח נפש אדם „וחי בהם (ויקרא י״ה) ולא שימות בהם". וכמו כן צותה התורה לחלל כבוד אב ואם מפני דרך ארץ: לשום שלום בין אדם לחברו כמבואר ביורה דעה (סימן ר״מ ס״ק י״ו) וז״ל: האב שצוה את בנו שלא ידבר עם פלוני ושלא ימחול לו עד זמן קצוב והבן רוצה להתפיס מיד לולי צואת אביו אין לו להוש לצואתו" עכ״ל. הרי שהחוב הזה קדם לתורה.

וככה במצות התורה עצמן „המצות שבין אדם לחברו קדמו למצות שבין אדם למקום, כנאמר: הירצה ה׳ באלפי אלים ברבבות נחלי שמן הגיד לך אדם מה טוב ומה ה׳ דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך (מיכה ו׳) ואמרו חז״ל (בפרק אלו הן הלוקין ופרק לולב וערבה) עשות משפט זה הדין ואהבת חסד זו ג״ח והצנע לכת זה הכנסת כלה והוצאת המת׳ כלומר אם אין אתם רוצים לקיים את כל מצות התורה אסתפק עצמי במצות שבין אדם לחברו כי זה יסוד התורה ועיקר כל המצות והחוקים. והקב״ה מקפיד על אלה המצוות יותר מעל המצות שבין אדם למקום כמו שאמרו חז״ל: (בפרק יום הכפורים) עבירות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר ועבירות שבין אדם לחברו אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חברו". וכן אמרו חז״ל (במדרש רבה) על פסוק „ויתן אל משה ככלותו (שמות ל״א) אין התורה מתקימת אם אין עמה דרך ארץ" ואחד ממ״ח דברים שהתורה ניקנית בהם הוא אהבת הבריות.

והברת מין האנושי בכלל היא כמו איש אחד המחובר מאברים רבים, וכל איש פרטי ממינו הוא כמו אבר או חלק אחד מכלל גוף איש אחד. וכמו שהראיש שבאדם אינו יכול להשלים בעצמו לפעולת אדם את כל הדברים הנצרכים לקיום כל הגוף, אבל מחוברים בגוף אברים והושים רבים אשר כל אחד ואחד מיוחד לפעולה אחרת וכל חוש למוחש אחר, וע״י כלם יחד מגיע כל מיני התועלת הנצרך להשלמת האדם בכלל, כי פועל אדם יושלם לו ע״י כל האברים יחד. כך כל אישי המין בפעולתם משלימים את מין האדם בכללו על מכונו.

ולא יוצא האדם ידי חובת אהבת רעים במה שישמור את עצמו שלא ירע ולא יזיק לשום אדם, לא הוציא את עצמו בזה אלא מכלל המזיקים והמשחיתים, אבל לכלל אהבת רעים לא בא ואף אם אוהב את כל אדם בלבו לבד ואינו פועל יוצא לזולתו עדיין לא יצא ידי חובת אהבת אדם רק צריך להשפיע טוב לזולתו ולהטיב לכל אדם בגופו ובמאדו כפי יכלתו בלב שמח.

וכן חייבה התורה נ״כ במה שכתבה „ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא י״ט), בעבור כי חביב האדם שנברא בצלם כדי להועיל זה לזה ולהעזר זה מזה בדברים הנצרכים לתקון העולם. וכונת הפסוק על שני אופנים: חיוב ושלילה. החיוב שתעשה עם רעך טובות והשלילה שלא תעשה לו רעה. אך ההפריש בין שני האופנים האלה היא, כי בענין השלילה אין הבדל בין עצמו לזולתו כלל; ר״ל כל דבר שאין האדם רוצה

רוצה שיעשה לו אחר לא יעשה הוא לאחר כקטן כגדול אפילו בדבור קל. ואולם בענין החיוב יש הבדל בין עצמו לזולתו והוא, שהאדם מחויב להטיב לזולתו אך לא במדה שמודד לעצמו והוא מחויב לאהוב כל אדם אך לא בשיעור שאוהב את עצמו. כמו שאמרו הז״ל (בפרק איזהו נשך) „וחי אחיך עמך" (ויקרא כ״ה) „חייך קודמין לחיי חברך". לכן לא אמר הלל הזקן להגר שנתגיר אלא השלילה בלבד" „דעלך סני לחברך לא תעבד". אישר בה אין הבדל בין עצמו לזולתו כלל. והנה אם היה כתוב ואהבת רעך כמוך היה משמע שתאהוב את רעך כמוך ממש וזה אי אפשר כי אינו בחק טבע האדם שיאהב זולתו באותו שיעור שאוהב את עצמו ממש ולא תצוה התורה דבר שהוא נגד הטבע. לכן כתוב ואהבת לרעך כמוך, והכונה שהוא בכל אופני הטוב והחסד שאדם מסכים בדעתו שראוי לו לקבל מאהובו יעשה לרעהו. על דרך משל. ראובן רוצה משמעון אוהבו שיתנהג עמו כאוהב נאמן באופנים הללו א׳) שיאהבהו באמת ולא בזיוף. ב׳) שיתנהג בו תמיד בכבוד כי כן ראוי להיות כמאמר הז״ל כבוד חברך ככבוד רבך. ג׳) שידרוש בשלומו תמיד, כי מדרך האוהבים לדרוש תמיד איש בשלום רעהו. ד׳) להשתתף בצערו. ה׳) שיקבלהו בסבר פנים יפות כשיבא לביתו. ו׳) שידין אותו לכף זכות בכל דבר. ז׳) שינדב גופו באיזו טרחה קטנה בשבילו. ח׳) שיתנדב להושיע לו בדבר מועט מממונו לפעמים בעת שיצטרך בהלואה או במתנה. ט׳) שלא יתגאה עליו. ומסכים בשכלו לדרוש ממנו דברים כאלה. אבל לא ידרוש משמעון אוהבו שיתן לו כל ממונו וכל ביתו וכל רכושו באהבתו אותו וזה שאמרה תורה ואהבת לרעך כמוך כלומר האהבה לרעך תהיה בכל אותו האופנים כמוך כמו שאתה מבקש זאת האהבה מרעך. ועל אופן זה הוא יוצא ידי חובת אהבת רעים בשלמות גמורה.

אהבת אדם.

פרק ב.

עפ״י ר׳ אליהו די ווידאש בספרו „ראשית חכמה" עפ״י ר׳ יצחק אבוהב בספרו „מנורת המאור". עפ״י ר׳ אברהם סג״ל מובא בשל״ה, עפ״י ר׳ משה חיים לוצאטו בספרו „מסלת ישרים", עפ״י ר׳ משה כן מנחם מנדלסון בספרו „ירושלים", עפ״י ר׳ נפתלי הירץ וויזל בבאורו לספר ויקרא. ועוד.

דרך ארץ האדם עם חברו, צריך החבר טוב לאהוב לחברו כנפשו, ויהיה לו למושיע בעת צרתו ותהיה אהבתו זכה בלי שום דופי, ויהיה דבורו עמו בנחת בחן ובענוה, ויתרחק מן הדברים הבטלים עמו כדי שתהיה אהבתו שלמה, ולא ישחוק עמו ביד ולא בדבור, ולא יאמר אני אומר להברי כל מה שארצה ולא יקפיד, כי אם ירבה עמו בשחוק ובקלות ראש תשוב אהבתם לאיבה, ואם הוא חבר והכם יקפיד על הדברים שאומר לו דרך שחוק כמתלהלה היורה היצים זיקים ומות, ויטור האיבה בלבו. ואפילו שאינו מראה אותה עכשיו. ואם חברו הוא פתי יתקוטט עמו מיד על דבר אותם הדברים שאמר לו דרך שחוק ויאמר אחרים כנגדם ויגלה מומו אם יודע לו שום דבר מכוער, כי הכסיל אין מעצור לרוחו ומגלה תיכף מסתריו ויאמר לו כל אשר בלבו דכתיב: „כל רוחו יוצא כסיל (משלי כ״ט). ואעפ״י שלא

אמר

אמר לו חברו אלא ע״ד שחוק, אפשר שיחזיב חברו שלא אמר לו אלא לביישו ולהכלימו נמצאת אהבתם נהפכת לשנאה ותחרות ויהיה נקלה ונבזה בעיני כל חבריו ומידעיו. (ראשית חכמה פרק דרך ארץ).

תנו רבנן הנעלבים ואינם עולבים שומעים חרפתם ואינם משיבים עושים מאהבה ושמחים ביסורים עליהם הכתוב אומר כצאת השמש בגבורתו (גיטין.) ואין לשער גודל התועלת מי ששומע בחרפתו ואינו משיב שגורם שלא יחרפוהו שנית, ועל זה אמר החכם „מעולם לא חרפני אדם יותר מפעם אחת כי בפעם הראשונה אסבול חרופותיו כדי שלא יחרפני שנית" ונאמר במדרש (משלי י״ח) איש רעים להתרועע ר״ל מי שרוצה שיהי׳ לו רעים יסבול ויעביר על מדותיו ואל יתקוטט עמהם ויקבלם תמיד בסבר פנים יפות. (ופירוש להתרעע מגזרת רע כלומר יעשה עצמו ריע וחבר עם בני אדם). והמדות הטובות הללו גורמות שיהי׳ לו רעים אהובים יותר מאחים שנאמר ויש אוהב דבק מאח, וכתיב רעך ורע אביך אל תעזוב, טוב שכן קרוב מאח רחוק, וגומר. ר״ל אם תשמור רעך ורע אביך ולא תעזבנו לא תצטרך לאחיך ביום אידך אלא לחברך שהוא לך יותר אהוב מאח. דבר אחר איש רעים לא יזכה אדם ברעים וחברים אלא אם יתרועע ר״ל אם יישבר לפניהם ויסבול משאם וטרחם. פירוש להתרועע מלשון שבר (מנורת המאור פרק ב׳, נר ב׳ כלל ז׳ חלק א׳).

ולהיות ששתי האהבות האלו הן שני עמודי התורה, ראוי שתהיינה דומות זו לזו. וכמו שאהבת המקום צריכה להיות בלב ונפש ובממון ככתוב: „בכל לבבך בכל נפשך ובכל מאדך". כן באהבת הבריות צריכה להיות משלשת: בכל לבבך היינו שלא לשנא שום אדם בלב כמו שכתוב: לא תשנא את אחיך בלבבך, והשנאה שבלב רובה באה מחמת הקנאה, וגדולה השנאה הבאה מחמת הקנאה יותר מהבאה מחמת עלבון ותחרות או דבר אחר, כי זו בסור הסבה תסור כל הלאתה ויש לה תקומה אמנם הבאה מחמת הקנאה אין לה שום תקנה כי בכל עת תעורר מדנים. היא אשר החריבה בית שני שלא היה בו ע״ז וג״ע וש״ד, כמו במקדש הראשון; ואשר סבבה לישראל את כל הגרושים והרעות והצרות עד היום הזה. והשנאה שבלב נקראת שנאת חנם, כי על עסקי חנם וקנאה בלבד נכנסת בלבו של אדם, והיא קשה שבכלן כי תרתי אית בה לגריעותא; הקנאה והשנאה שבלב שמוציאין את האדם מן העולם, ועל זה נאמר בכל לבבך, כי לא לבד שחיב האדם להזהר שלא ידבק בו מאומה מהשנאה כי אם מחויב לאהב את האדם בלבו ולהרחיק ממנו שמץ קנאה ותחרות וזו היא האהבה שבלב. עוד יש שנאה אחרת והוא שהאדם שונא לחברו לא מפני קנאה ותחרות רק מפני רוע המדות אשר בנפש המתעורר כי כמו שהטבע נותן שאהבה שרויה בין הדומים, כן בין אנשים בלתי דומים במדותיהם ובזמניהם נופלת לפעמים שנאה ביניהם, וזו אמנם אינה קשה כראשונה אבל קשה להקן. ולכן אנו מוזהרים להתרחק ממנה לפי שנאמר בכל נפשך היינו אעפ״י שחברך אינו שוה במדות כנפשך חיב אתה לסבול אותו ולאהוב אותו כנפשך שכך נברא ואינו אשם בדבר.

המין השלישי מהשנאה היא הבאה מחמת דררא דממונא (הזק הממון) וזהו שנאמר בכל מאדך (החכם ר׳ אברהם ס״ל מובא בשל״ה).

החלק

החלק השני הוא במה שבין אדם לחברו ועניננו גודל ההטבה, שיהיה האדם לעולם מטיב לבריות ולא מריע להם כלל; וזה בגוף בממון ובנפש.

בגוף, שיהיה משתדל לעזור כל אדם במה שיוכל ויקל משאם מעליהם. והוא זה ששנינו: ונושא בעול עם חברו (אבות פרק ו׳). ואם מגיע לחברו איזה נזק בגופו, והוא יכול למנוע אותו או להסירו, יטרח כדי לעשותו.

בממון, לסעיעו באשר תשיג ידו, ולמנוע ממנו הנזקין בכל מה שיוכל, כל שכן שירחיק הוא כל מיני נזקין שיכולים לבוא מחמתו, בין ליחיד בין לרבים. ואפילו שעתה מיד אין היזקן מצוי כיון שיוכל לבוא לידי כך יסירם ויעבירם. ואמ״ז ז״ל (אבות פרק ב׳): „יהי ממון חברך חביב עליך כשלך״.

בנפש, שישתדל לעשות לחברו כל קורת רוח שיש בידו, בין בעניני הכבוד בין בכל שאר הענינים, כל מה שהוא יודע שאם יעשהו לחברו הוא מקבל נחת רוח ממנו, מצות חסידות היא לעשותו, כל שכן שלא יצערנו בשום מיני צער כלל, יהיה באיזה אופן שיהיה, ובכלל כל זה הוא גמילות חסדים אשר הפליגו הז״ל בשבחה ובחובתנו בה. ובכלל זה רדיפת השלום שהוא ההטבה הכללית בין כל אדם לחברו. כללו של דבר הרחמנות וההטבה צריכה שתהיה תקועה בלב החסיד לעולם, ותהיה מגמתו תמיד לעשות קורת רוח לבריות ולא לגרום להם שום צער. (מסילת ישרים להרמ״ח לוצאטו).

חובות האדם לחברו. האדם לא יוכל להיות מאושר וצולח בלי מעשה הטובה; וכשם שאי אפשר לו בלי קבלת טובה, כך אי אפשר לו בלי עשותה. ע״י העזר שיעזור איש את רעהו, ע״י חלופי גמילות חסדים, ע״י התקשרות שבינו ובין עמיתו בפעולה ובקבלה, ישתלם האדם. היוצא מזה, שכשאדם בעל נכסים, או שיש ביכלתו אמצעים לאושר, אשר יוכל להיות בלעדם, היינו שאינם הכרחיים למציאותו, והוא משתמש בהם רק לתענוגו, אזי מחובתו לותר מהם לטובת עמיתו מהשוקתו להיטיב, כי התענוג האמתי ימצא רק בהתשוקה להיטיב. אולם מסיבות כאלה יש לו ג״כ המשפט על רעהו לדרוש טובה ממנו. ויכול הוא לשאול ולבקש ממנו כזאת, ולהוחיל שיעמדו אחרים לעזרתו בנכסיהם שאינם הכרחיים להם, לסייע לו להשלמתו.

רק שימו תמיד לנגד עיניכם את הכונה במלת נכסים. כל קניני האדם החיצוניים והפנימיים, אשר יוכל להיות אמצעים לקנות אושר לעצמו או לזולתו. כל מה שאדם קונה במצב הטבע ע״י עמלו, יכלתו וכחו, כל דבר אשר יוכל לכנות שלו, קצתו הוא לצרכו (תועלת עצמו), וקצתו לתכלית התשוקה להיטיב.

ולפי שיכולת האדם מוגבלת, ויכולה להתמעט ולכלות; לכן תמעט לפעמים היכולת ההיא וימעטו הנכסים מהיות לי ולחברי כאחד. ואי אפשר לי לותר תמיד מהם לכל איש, ובכל עת ובכל אופן: ובהיות חובתי להשתמש בכחותי על צד היותר טוב, לכן הדבר תלוה בבחירה והגבלה יפה כמה משלי מהראוי לותר בעבור התשוקה להיטיב? בשביל מי? באיזה זמן? ובאיזה אופנים? לי, רק לי לבדי משפט הבחירה במצב הטבע, אם חייב אני לעשות הטוב, כמה, מתי, למי, ובאיזה תנאים? ואין ביד שום אדם במצב הטבע לכוף אותי לעשות הטוב, לא בשום אונס ולא בשום זמן. וחובת לעשות הטוב היא רק חובת הלב, אשר אין לי לתת דין וחשבון על

על זה לשים אדם הוין ממני; כאשר משפטי על טובות זולתי הוא רק המשפט לבקש מהם, ושיכולים לסרב לי. (ר' משה בן מנחם מנדלסן בספרו ירושלים).

ואהבת לרעך כמוך. בכל מדות ודרכי האהבה שאתה אוהב את עצמך, במדות ודרכים ההם תאהב את אחיך. ואין הכתוב מדבר בכמות האהבה, כי אם באיכותה. וכדי להבין זה צריך להקדים, שיש במדות הנפש איך וכמה, כגון האהבה, כי יתכן שיאהב האדם גם דבר שאין בו רוח חיים, ואולם אין איכות האהבה שוה בכל הדברים. לא יאהב האדם את בהמתו כאשר יאהב את בנו, ולא יאהב את חפציו וסגולותיו כאשר יאהב את אשתו אף לא יאהב את כספו ואת זהבו, כאשר יאהב את גפנו ואת תאנתו, וכן כל כיוצא בזה. ואף בדברים הדומים לענין איכות האהבה, יש הבדל בכמה, שהוא החוזק והחולישה, ויש שיאהב את בנו הקטן יותר מן הגדול, ואוהב את גביע הכסף יותר משאר כליו, או יאהב את סוסו יותר מחמורו, וכן בכיוצא בזה, ובכל מקום שאי אפשר להטיב לשני הדברים הנאהבים יקדים את הנאהב ביותר, וזהו היתרון בכמות ובמעלת האהבה. מעתה מצות השם שנאהב את רענו בכל דרכי האהבה אשר בהם נאהב את עצמנו, שהיא האהבה היותר נשגבה באיכות, ובכל מקום שלא תתנגד אהבת זולתנו לאהבת עצמנו האמתית על צד הצדק והיושר, מחויב אני לעשות לזולתנו כל מה שהיינו עושים לטובתנו ואולם לא ירחיק בכל זה ההבדל בחוזק וחולישה. ואם כפי משפט הצדק והיושר לא נוכל להטיב לזולתנו, מבלעדי שנזיק לעצמנו נזק בלתי ראוי, יתכן שתקדם אהבת עצמנו, כמו שאמרו רז"ל „חייך קודמין לחיי חברך".

והכלל שהתורה לא כונה פה אל כמות האהבה, שאין צורך בו אלא במקום ההתנגדות שאי אפשר לקיים לשניהם, כי אם אל איכות האהבה, במקום שאין התנגדות בין שני הדברים הנאהבים, ואז תאהב לרעך כמוך, ובכל דרכי ההטבה שאתה מטיב לעצמך, אתה מטיב לרעך, לא לתועלת האוהב או הנאהב, כאשר יאהב האדם את חפציו וסגולותיו, כי אם לתועלת וטובת הנאהב, כאשר אתה אוהב את עצמך. וכאן פירושו ואהבת לרעך, שהוא כמוך ישוה לך ודומה לך, שנברא בצלם אלהים והרי הוא אדם כמוך וזה כולל לכל בני אדם, שכלם נבראים בצלם, ועל זה אמר ר' עקיבא זה כלל גדול בתורה, ועוד גם עכשיו מרשיע, נברא בדמות אלהים בממשלה ובבחירה ויוכל לבחור בטוב. ועל זה אמר בן עזאי זה ספר תולדות אדם כלל גדול ממנו לפי שבמקרא זה נאמר בדמות אלהים עשה אותו. ובן עזאי שנה זה הכלל במשנתו: „אל תהי בז לכל אדם" (אבות פ"ד). וכן אמר שלמה: „בז לרעהו חסר לב ואיש תבונות יחריש (משלי י"ג). וצריך להפתר בלועז: „ליעבע דיינען נעכסטען דער דיך גלייך איזט". ואם כן סתם הכתוב ולא פירש קצב אהבה זו. ובא הלל הזקן ופירש הדבר „מה דסני לך לחברך לא תעביד", שעל כל פנים לא תעשה לו דבר שאם יעשנו לך תצטער, וזה אמת ברורה שאסור לנו לצער שום אדם צדיק או רשע, לבד על דרך המשפט או על דרך תוכחת להשיבו למוטב, וכמו שחיבה תורה מיתה לשופך דם האדם אם חכם או סכל, אם צדיק אם רשע, ואמרה הטעם כי בצלם אלהים עשה את האדם (בראשית ט') כן הוא לענין מה דסני לך וכו'. ואילו פירוש כמוך שתאהבנו כעצמך, מלבד שלא נצטרך לפירושו של הלל, אלא שמיעט והקטין בדבריו כוונת המאמר. ואולם המליצה המורגלת

בלה"ק

בלה"ק על האוהב זולתו כאהבת עצמו והיא אוהבו כנפשו, כמו אהבת דוד ויהונתן, שנאמר עליה ויאהבהו יהונתן כנפשו (שמואל א' י"ח) ואמר כי אהבת נפשו אהבו (שם כ'). ואם ממנה ידבר הכתוב, היה לומר ואהבת לרעך כנפשך, ומה פלא יש באהבת דוד ויהונתן, שאמר עליה נפלאתה אהבתך לי מאהבת נשים, אם כל ישראל חייב לאהב כנפשו, אבל עיקר כמו שאמרנו שמאמר ואהבת לרעך נאמר סתם כולל לכל בני אדם מפני שנברא בצלם כמוך. (ר' נפתלי הירץ וויזל בביאורו לספר ויקרא י"ט).

„תועלת גדולה למי שנוהג בחבה וריעות עם בני אדם, תועלת אחת גשמית בעוה"ז כשמתנהג באהבה עם כל אדם יעזרוהו הכל, אם יפול ירבו עוזריו ותומכיו. ואם יעמוד אדם נגדו לריב עמו ישתיקו רבים את המדברים עליו רעה ומכלימים אותם. אם תבא צרה עליו הכל משתתפים בצערו ונותנים לו יד. ואם יבא לידי דוחק ועוני ירחמוהו רבים בנתינת מתנותיהם.

וגם תועלת רוחנית מפני שהוא נאהב לכל ודבריו נשמעים. ותהי היכולת בידו להוכיח את בני אדם שייטיבו דרכיהם. וגם מתוך האהבה יעמוד בשלום עם הכל. מתוך האהבה הוא שקט ושלו ופנוי ללמוד תורה ולעשות מעשים טובים. ומחמת האהבה הוא נושא חן בעיני כל רעיו ורואיו ומעשיו הטובים יהיו מקובלים לכל. וכל אחד ואחד יתאוה לעשות כמעשהו.

ובאיזה דרך יגיע האדם לאהבת כל אדם אשכילך ואורך: הדרך הנכונה היא שיעזר לזולתו בנפשו ובממונו כפי יכלתו. העזר בנפשו הוא שישרת לכל אדם הן עני הן עשיר ויטרח עבורם. העזר בממונו הוא שילוה לעשיר בעת הצטרכו לכסף וכן ילוה לעני בשעת דוחקו וכן יפקדהו במתנות כפי כחו ולפעמים ישלח מנות ודורנות גם לעשירים ויהיה ותרן בשלו.

אם יהיה לו עסק עם בני אדם ישא ויתן עמהם באמונה ואל יקפיד בדבר מועט על חברו. ולעולם יחפוץ שחברו יהנה ממנו ואל ישתדל הוא להנות מחברו ויהיו דבריו בנחת עם הבריות. הכלימו אדם אל יכלימו הטעהו אל יטעהו, יסביל עול העולם, והוא לא יכביד את עולו עליהם. ולא יתקוטט עם בני אדם ויקבל את כל אדם בשמחה ובסבר פנים יפות, כי הסברת פנים תחזק האהבה וידרוש תמיד בשלום חברו וטובתו וינחמהו מעצבונו ומדאגתו. אם גלה לו אדם סוד אל יגלהו אף אם יכעיסהו. אל ידבר על חברו רעות ולא יישמע בעת שמדברים רעות על אדם. ולעולם ישתדל למצוא זכות על בני אדם במקום שאפשר, ויותר מזה יזהר לא להתגאות על שום אדם ואז יהיה אהוב לכל ויראה את עולמו בחייו. (ארחות צדיקים שער האהבה).

„דבר אחר ואהבת את ה' אלהיך", שאתה מאהב על הבריות שם שמים בזה שתהא משאך ומתנך ועסקך עם בני אדם באמונה, ובזמן שמשאו ומתנו של אדם ועסקו עם הבריות באמונה וקורא ושונה, בני אדם הרואים אותו אומרים אשרי פלוני שלמד תורה, אוי לו לאבא שלא למדני תורה. פלוני שלמד תורה ראו כמה נאים מעשיו כמה יפים דרכיו, העבודה! (אנו נשבעים) נלמד תורה ונלמד את בנינו תורה ונמצא שם שמים מתקדש על ידו. אבל בזמן שאין משאו ומתנו של אדם באמונה עם הבריות וקורא ושונה, בני אדם שרואים אותו אומרים אוי לו לפלוני

שלמד

שלמד תורה ואינו כמה רעים מעשיו כמה מקולקלים דרכיו, העבודה! לא נלמד תורה לא נלמד את בניני תורה, ונמצא שם שמים מתחלל על ידו. לא נתנה תורה על מנת כן אלא לקדש שמו הגדול שנאמר: „ויאמר עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר" (ישעיה מ״ט) מיכאן אמרו ירחיק אדם עצמו מן הגזל מישראל ומן הגוי ואפילו מכל אדם שבשוק, שהגונב לגוי לסוף שהוא גונב לישראל, והגוזל לגוי לסוף שהוא גוזל לישראל, נשבע לגוי לסוף שהוא נשבע לישראל, מכחש לגוי לסוף שהוא מכחש לישראל, שופך דמים לגוי לסוף שהוא שופך דמים לישראל. ולא נתנה תורה על מנת כן אלא כדי לקדש שמו הגדול. ושמתי בהם אות ושלחתי מהם פליטים (ישעיה ס״ו) מהו אומר בסוף הענין „והגידו את כבודי בגוים". (תנא דבי אליהו סדר אליהו רבה פ׳ כ״ח).

אם עבר על ואהבת לרעך כמוך סופו לעבור על לא תשנא ועל לא תקום ועל לא תטור וסופו לעבור על וחי אחיך עמך עד שבא לידי שפיכות דמים (ספרי שופטים) אדם שעשה לך רעה אל תשיב לו רעה, אלא תבקש עליו זכות להצדיקו ותשלם לו טובה כי אולי היה אנוס ואנוס רחמנא פטריה. ואל תדין את חברך עד שתגיע למקומו כי אולי סבה אחרת גרמה לו ואין אדם נתפס על צערו. ודע כי נוח לקנות שונא וקשה לקנות אוהב (מדרש רבה ל״ה).

אל תרבה ידך מלבקש רעים ואוהבים ואל ימעט לפניך שונא אחד. פלס מעגל רגלך ליסר עצמך בדרך בינוני במאכל ובמשתה ובכל מדותיך ואל תט ימין ושמאל מדרך הממוצע (הלכות דעות להרמב״ם).

אל תתעבר על ריב לא לך כי הם ישלימו לסוף, ביניהם ואתה תשאר בכעס. אל תתחבר לאדם רע, כעסו נאה וכסיל פן תביא עליך כלימות. אל תהא להוט לדעת סודות חבריך. אל תגנה מקח חברך ואל תחליש דעתו כי זה מנהג חסר דעת. אל תפתה את חברך בשפת חלקות ובחנופה ואל תדבר בלב ולב. אל תונה לשום אדם אפילו לנכרי. אל תהיה קפדן לדבר מיעט נגד שום אדם פן תוסיף לך שונאים על חנם. אל תאכל אכילה גסה עד שתמלא כרסך כי הרבה חלאים באים מרוב אכילה. כשתכסוף לדבר אזי אף אם יקנה הדבר אשר אוה עוד תוסף לו תאוה על תאותו, כי הענין של התאוה שתתרבה מעצמה ורפואות התאוה שלא להתאות. הרגיל בדבר לא יגדל הדבר בעיניו כמו מי שאינו רגיל בו, וכן לא נכיר הטוב אלא בהפכו. האדם אשר האהבה והחשק תפשוהו יצא מרשות עצמו ונכנס תחת ממשלת דבר הנאהב. אם השכים שונאך להרע לך ובא רעב או צמא לתוך ביתו אז האכילהו והשקהו כנאמר: „אם רעב שונאך האכילהו לחם ואם צמא השקהו מים, ולמה? כי גחלים אתה חותה על ראשו וה׳ ישלם לך אל תקרי ישלם אלא ישלימו לך (מדרש משלי).

אם בא עני אליך שחרית ונתת לו מטבע והלך לו ובא אחר ערבית אל תאמר כבר נתתי לראשון אלא נתן תתן גם לאחרון דכתיב: „בבקר זרע זרעך ולערב אל תנח ידיך כי אינך יודע איזה יכשר ואם שניהם כאחד טובים. (שם זה).

אל תבקש גדולה לעצמך ועטרה להתגדל בה שנאמר: „יהללך זר ולא פיך" (משלי). אף שמדת הסבלנות היא להתרחק מגאוה עד קצה האחרון ולהיות שפל רוח בתכלית, בכל זאת לא לעולם תהיה עני ושפל ומן העת לכל הפץ ועת גם להוכיח

על

על כבוד עצמו ולא להיות כעפר לדוש לרגלי השור והחמור, ולא תתן לרמוס עליך ברגל נאוה מאת שפל ונבזה הרוצה להשתמש בענותך היהרה. (כמבואר בפסיקתא דר"כ) ילמד אדם את בני ביתו ענוה ולטעת בקרבם מדות טובות; לרחם על עניים ולהשכיל אל דל, ואם יבא עני אל יאמרו לו כי אין האיש בביתו (אבות דר"נ פ"ז).

לא יקרא אדם לעבדו „עבד" לשון בזיון, וכן לא יתן עליו עבודה שיש בה בזיון; לא ירחיץ לו רגליו ולא ינעול לו מנעליו, ולא ישא לפניו כלים לבית המרחץ ואין הוא רשאי לשנות מאומנתו ולא יושיבנו אדונו באומנות משמשת לרבים כגון בלן, ספר, חיט, טבח ונחתום, אבל אם היתה זאת מלאכתו קודם שנמכר מותר. ואל ימסור עליו גם מלאכות שאינו צריך להן, אל יאמר לו החם את הכוס הזה והוא אינו צריך. (מכילתא משפטים).

לא תהיה אתה אוכל פת נקיה והוא אוכל פת קיבר אתה שותה יין ישן והוא שותה יין חדש, אתה ישן על גבי מוכין והוא ישן על גבי תבן, וכן תקדים סעודת עבדך לסעודת עצמך (רמב"ם הלכות עבדים). כללו של דבר מדת הרחמנות היא זאת שבני ישראל מוזהרין לחוס על עבדיהם ולא להכביד עליהם עול כבד או להעבידם שלא לצורך. לעולם ישתדל אדם לקנות לו חבר טוב אם לא מצא אותו בחנם יקנהו בממון דתנן: „עשה לך רב וקנה לך חבר" (אבות פ"א) ואמר החכם: תמה אני מי שקנה עבדים בממונו איך לא יקנה את בני חורין באמרי פיו הטובים, שבדברים טובים קונה האדם את החברים יותר מבממון. והחסידים הראשונים היו דנים כל אדם לכף זכות ואפילו היו רואים לאדם עושה שום דבר שהיה נראה לרבים שהיה עובר עבירה לא היו מבזין אותו בלבם ודנין אותו לכף זכות, ואומרים אפשר שלא עבר וכונתו היתה לדבר אחר והיו מסתלקין מן החשד שכל החושד בכשרים לוקה בגופו. (ראשית חכמה שער הענוה).

מעשה באחד ששלח את בני אצל חברו ואמר לו אבא אמר השאילני מדה של חטים הלך ומצאו מודד חטים ואמר אין לי בא וסיפר לאביו, אמר לו שמא של מעשר הן. אמר לו לך אמור לו אבא אמר הלויני מנה אחד הלך ומצאו מונה מעות אמר לו אין לי, בא וסיפר לאביו ואמר לו שמא פקדון הם אצלו. כיון שיצאו לשוק פגעו זה בזה, אמר לו חברו כשבא בנך ומצאני מודד חטים ולא נתתי לך במה חשדתני? אמר לו שמא של מעשר הם. וכשמצאני מונה מעות במה חשדתני? אמר לו שמא פקדון הן אצלו. אמר לו העבודה (אני נשבע) כך היה ולא הטית ימין ושמאל ועליך נאמר: „והוה דן את כל אדם לכף זכות", וכשם שדנתני לכף זכות כך ידינך הקב"ה לכף זכות. (אבות דר' נתן).

והאוהב את חברו דן אותו תמיד לכף זכות ומכסה על פשעיו, אבל אם שונא אותו ידין אותו תמיד לכף חובה אפילו לא עבר שום עברה ולא יראה לו זכות אפילו שהוא כשר. ומתוך כך מתקוטט עמו ומבקש עליו תרעומות שנאמר: „שנאה תעורר מדנים ועל כל פשעים תכסה אהבה" (משלי י'). לפי שבשנאתו אותו יריב עמו על לא דבר, והפך זה אם הוא אוהבו ואפילו יהיה חברו בברית ובשבועה ישוב לאחור ויפר הברית, כי השנאה הטמונה בלבו תחפש המריבות ותעור מדנים וכל שנאה ותהרות ויחשוב אז בלבו שגם חברו שונא אותו, כי הוא דן אז לבות בני אדם זולתו שהם רעים בלבו הרע והרהורים רעים שבלבו יחשוב שהם

כך

כך בלבות אחרים, ומתוך המחשבה הרעה יבא לידי מעשה, וישנא את הבריות ומשל לאדם שהולך במקום צר אם אותו מקום אינו גבוה מעל הארץ ילך בהפזה ולא יכשל וכל שכן שלא יפול, ואם אותו מקום גבוה מעל הארץ יהשוב בלבו שיפול לארץ ומתוך פחדו שיפול בא לידי מעשה ונופל. כן מתוך מהשבתו הרעה על חברו בא לידי מעשה שגם חברו הוא שונא אותו גם הוא ועוד יותר, כי כל המהרהר דבר רע על חברו בלבו יראה לו אותו דבר שהרהר שהוא אמת ויתקיים בלבו ויבא לידי מעשה, לידי קטטה ומריבה ועובר על הכתוב: „כבוד לאיש שבת מריב" (משלי כ') ואמר החכם: „מי שלא שבר גאותו לפני חברו להיות תמיד עלוב ממנו ולא יהיה הוא עולב לאחד מהם לא יהיו לו רעים" וצריך האדם לכבד את חברו ואפילו הוא קטן ממנו בהכמה ובישנים והפליגו חז"ל בדבר: „ר' אלעזר בן שמוע אומר יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך וכבוד חברך כמורא רבך ומורא רבך כמורא שמים" (אבות פ"ב) וחיב אדם להורות את חברו ולהדריכו בדרך טובה ויאהב אותו כנפשה, ואם בקש מחברו דבר ולא עשה רצונו אל יאשימהו. ואם חטא לו חברו או עשה לו שום דבר שלא כדין, אפילו הצר לו מאד יסיר הכעס מלבו וימחל לו מיד, ואם חטא הוא לחברו ירבה עליו רעים עד שיפיסנו. ואפילו אויבו שהצר לו הרבה ישלם לו טובה תחת רעה. החסיד ר' יוסף יעב"ץ כתב על מ"ש התנא אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו (אבות פ"ב). ונראה לי עוד שזה כלל גדול להתמדת השלום ואהבה בין האנשים. וזה כי רוב הקטטות הנופלות בין בני אדם הם בסבת שפוט האדם משפט אחד לעצמו ומשפט אחר לזולתו, לכן הזהיר אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו ונפשך תהיה תחת נפשו. למשל חרפך בן אדם על איזה דבר שעשית לו אל תשיבהו עד שתדין בעצמך אם היה הוא עושה לך מה שעשית לו אם היית מחרפו פחות ממה שחרפך. וכן המשל בכל משא ומתן שיהיה לך עם חברך אם אתה נושה בו השוב בדעתך אם היה להיפך מה היית רוצה שיעשה עמך ותשוה אליו גם אתה. סוף דבר זה כלל גדול להרבות שלום בעולם. עכ"ל. (שם זה).

„לעולם יהא אדם אוהב את הבריות, וחיב אדם לאהוב את חברו ולחמול על הונו דתנן (אבות פ"ב) ר' יוסי אומר יהי ממון חברך חביב עליך כשלך, ופירשו רבותינו ז"ל כשם שרואה אדם את ממונו כך רואה את ממון חברו וכשם שאינו מוציא שם רע על ממונו כך לא יוציא שם רע על ממון חברו. אם רואה אדם את חברו בסכנה חיב להצילו בכל יכלתו ואם לא הצילו מעלה עליו הכתוב כאלו הרגו שנאמר (ויקרא י"ט) „לא תעמוד על דם רעך", ואמרו ז"ל אם ראית חברך טובע בנהר או לסטים באים עליו חיב אתה להצילו שנאמר לא תעמוד וגו' וכתיב הצל לקוחים למות (משלי כ"ד). ואם תאמר מי רואני למה אסכן בעצמי שלום עליך נפשך תלמוד לומר (שם כ"ז) הלא תוכן לבות הוא יבין, ואם הציל כאלו קים עולם מלא, ואפילו אם הוא אויבו חיב להצילו שנאמר (שמות כ"ג): „כי תראה חמור שונאך". והעושה כן הקב"ה רוצה במעשיו שנאמר (משלי י"ז) ברצות ה' דרכי איש ר"ל אם חפץ שירצה הקב"ה דרכו ישלים הוא בעצמו את אויביו. כיצד אם יראה שור או חמור של חברו רובץ תחת משאו יקים אותו עמו, מיד יסיר אויבו השנאה מלבו ובשביל זה ירצה הקב"ה את דרכו.

לעולם

„לעולם יתחבר אדם לטובים ולישרים ויתרחק מחברת בני בליעל, ואמרו חכמי המוסר, כשתרצה לשאול על אדם שאל למי הוא מתחבר כי כל אדם עושה כמעשה רעהו. ואמר החכם: „חברת הטובים כבוד ויקר וחברת הנבלים קלון ובזיון והמתחבר לטובים דומה למי שהוא מוציא המור אפילו שלא יתן ממנו לחברו נהנה ממנו". והרוצה לדעת מדתו של חברו יסתכל במה שהוא משבח, אם משבח הטובות בידוע שהוא בעל מדות טובות וכן להיפך, והוא שכתוב (משלי ט״ז) מצרף לכסף וכור לזהב ואיש לפי מהללו", אינו מהלל אלא לפי מדותיו אם רעים ואם טובים.

חברת הטובים כולה תועלת בלי נזק אפילו אין נותנים לו דבר משלהם ואפילו אין מליצים בעד חבריהם אפילו הכי חברתם טובה ומועילה, לפי שבני אדם מכבדים אותם ולפיכך יתחבר אדם לטובים. המתחבר לטובים סופו להיות כמדתם שנאמר (משלי י״ג): „הולך את חכמים יחכם", ולעולם יהא אדם עבד לנדיבים ולטובים ולא שר ושופט לקלים ולפחותים דתנן (אבות פ״ד): „הוי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים".

גרסינן במדרש משלי: אוהב טהר לב חן שפתיו וגו׳ (משלי כ״ב) ר״ל מי שהוא אוהב חברים בלבו ומדבר להם רכות בשפתיו ראוי הוא להיות ריע למלך ופירש ר״ח ז״ל „רעהו מלך" שדבריו נשמעים מפני חן שפתיו יותר מדברי המלך, שאלו דברי המלך נשמעים מפני היראה אבל דבריו של טהר לב נשמעים מפני חן שפתיו. ובמענה פיו ניכר האוהב כשם שניכר השונא בשפתיו שנאמר (משלי כ״ו): „בשפתיו ינכר שונא".

לעולם יקרב האדם אוהביו ויתרחק משונאיו וישמע ויקבל עצת אוהביו כדגרסינן (במסכת יבמות פ״ו): האוהב שכניו ומקרב קרוביו והנושא את בת אחותו והמלוה סלע לעני בשעת דחקו עליו הכתוב אומר (ישעיה נ״ח): „אז תקרא וה׳ יענה". ואע״פ שקרוביו מקללים ומחרפים אותו ישמע להם שלטובתו הם מתכונים כדגרסינן (סנהדרין פ׳ חלק) אר״ש בר נחמני מאי דכתיב „נאמנים פצעי אוהב וגו׳" (משלי כ״ז) „טובה קללת אחיה השילוני שקלל את ישראל מברכה שברכם בלעם; אחיה קללם בקנה שנאמר: „והכה ה׳ את ישראל כאשר ינוד הקנה" (מ״א י״ד) „מה קנה זה עומד במקום מים וגזעו מחליף ושרשיו מרובים ואפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזות אותו ממקומו אלא הוא הולך ובא עמהן כיון שדוממו הרוחות עמד קנה במקומו, כן ישראל, אבל בלעם הרשע ברכם בארז, מה ארז זה אינו עומד במקום מים ושרשיו מועטים ואין גזעו מחליף אפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזות אותו ממקומו כיון שנשבה בו רוח דרומית מיד עוקרתו שהופכתו על פניו". וזאת היתה כונתו של בלעם הרשע אפילו בברכותיו לעקור שונאיהם של ישראל.

וגרי הצדק וישראל שוים באהבה והם כישראל לכל דבר, ומצות עשה לאהוב את הגר שנאמר (דברים י׳): „ואהבתם את הגר" וגרסינן במכילתא (שמות כ״ב) וגר לא תונה בדברים ולא תלחצנו בממון; בדברים שלא תאמר לו אמש היית עובד ע״ז והזירים נוצצים מבין שניך ועכשיו אתה עומד ומדבר כנגדי ואם תונה אותו יונה אותך שנאמר כי גרים הייתם בארץ מצרים מכאן היה ר׳ נתן אומר מום שבך אל תאמר להברך.

חביבים הגרים שכל האבות קראו עצמם גרים: אברהם אבינו ע״ה אמר בראשית

(בראשית כ"ו): גר ותושב אנכי עמכם. משה רבנו ע"ה אמר (שמות ב'): „גר הייתי בארץ נכריה". דוד המלך ע"ה אמר (תהלים ל"ט): „גר אנכי עמך". ואף יצחק אבינו ע"ה נקרא גר שנאמר (בראשית כ"ז) „וישב יצחק בגרר". ואף יעקב אבינו ע"ה נקרא גר שנאמר (שם מ"ז): „לגור בארץ באנו". אבותינו קראו עצמם גרים דכתיב (ד"ה א' כ"ט): „כי גרים אנחנו לפניך".

נאמר במגילת חסידים: „אם רוצה אוהב להדבק לך הוי נושא ונותן בטובתו ולא יעבור אדם על דעת חברו ויבטל רצונו מפני רצון אחרים; כדגרסינן (שבת קי"ח) „א"ר יוסי מימי לא עברתי על דעת חברי יודע אני שאין אני כהן אלו אמרו לי חברי עלה לדוכן הייתי עולה". — ט"ו דברים צריך לעשות החבר הטוב לחברו הנאמן ואז תהיה חברתו נאה ושלמה בלי מרמה ואלו הם: א') יקדים בשלומו. ב') צריך להזמין לחברו בכל חפציו הטובים. ג') וביום שמחתו. ד') ישמור סודו ולא יגלהו. ה') יהיה לו מושיע בעת צרתו. ו') יבקרהו בחליו ויעשה צרכיו בהיותו בחליו. ז') יתעסק בצרכי קבורתו אם מת. ח') יתקן דבריו בפניו כ"ש שלא בפניו. ט') יעבור על כל פשעיו שפשע נגדו וימחול לו מיד. י') יוכיחהו אם יודע בו שעשה שלא כדין. י"א) יכבדנו מיד. י"ב) לא ירמנו במשא ומתן. י"ג) יעשה מה שידור לעשות לו. י"ד) לא יכזב לו. ט"ו) יבקש עליו רחמים תמיד וידרוש טובתו באמת. (ראשית חכמה שער ענוה).

חבת היהודי והובתו לאינו יהודי.

נכרי הזריז בשבע מצות של בני נח מחויב אתה לאהוב אותו כנפשו ולהזהר מטעותו שטעותו אסורה, ותשיב לו אבדתו ואל תזלזלהו אלא תכבדהו יותר מישראל שאינו עוסק בתורה. (ספר הסידים שנ"ח) ישראל ונכרי שהם יחדיו והנכרי אומר לו: אני רוצה ללכת למקום פלוני ושם יש יהודים וירא אנכי פן ירמו אותי, הגד לי „מי הוא נאמן ומי אינו נאמן". צריך היהודי לאמר לו: אל יהיה לך עסק עם פלוני ופלוני (שם תתפ"ו). דע, אעפ"י שאמרו חכמים מותר לשנות מפני השלום, אם יבא איש נכרי או יהודי ויאמר לאדם הלוה לי מעות ואינו רוצה להלות לו כי ירא פן לא יפרע לו, אינו יכול לומר לו, אין לי, כי מה שמותר לשנות מפני השלום זהו בשכבר עבר הדבר. (שם תכ"ה). אם הולך אדם בדרך וטיט סמוך לדרך ופגע באדם טעון משא יש לו להפסיע מן הדרך עד שיעבור טעון המשא, ואפילו אם טעון המשא הוא נכרי כתיב ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם, ומוטב לאדם שיהיה נדחה מפני חברו ואל ידחה חברו מפניו (שם תקכ"א).

ויש גזל של נכרי שיבא ע"י לכמה רעות יותר משהיה גוזל לישראל, שאם יבא ישראל אחר שמה יגזלהו, וזה חוטא אחד יאבד לשאר (ישראל) יהודים טיבה הרבה שהיה ליהודים באותה העיר; ואמרו חכמים: אחד שוגג ואחד מזיד בחלול השם (שם ת"ר).

מעשה ברבי שמעון בן שטח שקנה חמור אחד מישמעאלי אחד, הלכו תלמידיו ומצאו בו אבן אחת טובה תלויה לו בצוארו. אמרו לו, רבי, ברכת ה' היא תעשיר (משלי) אמר להם ר' שמעון בן שטח: „חמור קניתי אבן טובה לא קניתי",

לך

לך והחזירה לאותו ישמעאלי וקרא עליו אותו יישמעאלי ברוך ה' אלהי שמעון בן שטח (דברים רבה ג').

אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגולה מכל העמים כי לי כל הארץ ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש. (שמות י"ט). כל מין האדם כסוף ותכלית הבריאה כלה חביבה ויקרה להשי"ת, כדברי חז"ל: חביב האדם שנברא בצלם אלהים (אבות פ"ג). כל גויי הארץ חביבים להשי"ת, ולחסידי אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא. אמנם ישראל הביב לו ביותר וסגלה מכל העמים כי תכליתו להיות „ממלכת כהנים וגוי קדוש". להיות מורה לכל בני האדם תורת אלהים, למען יודו כל הגוים באהרית הימים באלהי ישראל ויטו שכם אחד לעבדו. וזהו עתידו של ישראל ככתוב: (ישעיה ס"א) „כהני ה' תקראו" „כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים". (ספורנו בפירושו להתורה).

ר' עקיבא אומר הביב האדם שנברא בצלם אלהים (אבות פ"ג) הדברים האלה אמורים על דבר כל בני האדם, ור' עקיבא מלמד אותנו כי כל בני האדם, יהיו מאיזה עם שיהיו, חביבים ויקרים להשי"ת (תוספות יום טוב).

„אל יחשבו כי הנאמר בתורה מגודל העבירה לגע ברכוש זולתו ואסור „גזלה" הוא רק של עם ישראל, אין זה אמת. והנאמר כי תשובה וקרבנות אינם מועילים להגזל ואינו רואה פני השכינה עד שישיב את הגזלה להנגזל, הדבר הזה אמור גם על אינו ישראל. התורה הזהירה בשוה לבלי לגזול מנכרי כמו מיהודי. ומלבד זאת העבירה לגזול את הנכרי יש בה גם העבירה החמורה של חלול שם שמים. והשבת אבדה לנכרי או להחזיר לו את טעותו יש בו עוד משום קדוש השם ברבים. ולכן צוה יעקב אבינו לבניו, להשיב את הכסף הנמצא בשקיהם ככתוב ואת הכסף המושב בפי אמתחותיכם תשיבו בידכם אולי משגה הוא. (בראשית מ"ג). והדבר הזה היה קודם מתן תורה, ומכל שכן שאנו צריכים להזהר מעבירה זו עתה שיש לנו תורת ה' תמימה! ורבותינו ז"ל אמרו כי הגוזל את הנכרי מהויב להשיב לו את הגזלה, והמצער והרודף את הנכרי עונו יותר המור מהמצער את היהודי, כי היהודי הנרדף מאחיו היהודי לא יאשים בגלל זה את אמונתו ועמו, והנכרי יאשים בגלל זה את כלל ישראל ואת אמונתו. ולכן הלול השם גדול מאד. אחרי הדברים האלה נבין כמה אנו צריכים להזהר מעון החמור הזה וכמה מחויבים אנו לישא וליתן באמונה עם הנכרי אשר לא מעמנו הוא, וכמה עלינו להשתדל למען טהרת נפשנו, להרחיק מעלינו כל הנראה כהשגת הרכוש שלא בצדק ולהשליך מעלינו כמו אבן מעמסה". (כד הקמח לרבנו בחיי).

„השמרו בני, אשר לא ממעשי ידיכם ולא מאמרי פיכם לא יצא חלול השם, לא בנוגע לישראל ולא בנוגע לנכרי. אל תאמרו: עם אחי היהודים אשא ואתן באמונה אבל לא עם הנכרים. רבותינו ז"ל אמרו לבלי לגע ברכוש זרים גם של הנכרים, ואם הנכרי בא במשא ומתן עמך צריך אתה אז לישא וליתן עמו באמונה יתרה ותקדש שם ישראל, תורתו ואמונתו ברבים. הנושא והנותן באמונה עם רעהו מראה בזה כי מאמין הוא בהשי"ת, וכל המרמה את הבריות מכחיש בהשגחת השם ככתוב: (יחזקאל ח') „אין ה' רואה איתנו עזב את הארץ" (מעלות המדות).

„לפי תורתנו הכתובה והמסורה מחויבים אנחנו להיות אנשי צדק ואמונה בכל

משלח

מישלח ידינו עם כל בני האדם, לא לרמות, לביש ולצער לא לישראל ולא לנכרי, ובכל ענינינו עלינו להתנהג בדרך הצדק, היושר והאמת כי זה כל האדם, כלומר מעלת האדם.

„העלילה, אשר שמו עלינו אחדים משכנינו הנכרים שאיננו זהירים בשבועה, ואנו חושבים למעשה טוב לרמות להונות ולגזול את הנכרים, עלילת שוא היא, רבנים מפורסמים מכל הדורות לא חדלו מלהזהיר את עם ישראל בעונות הללו, וביחוד רבנו בחיי בספרו „כד הקמח" האומר כי לגזול את הנכרי עונו יותר גדיל מלגזול את היהודי כי יש בו עוד משום חלול השם. בודאי יש בנו לפעמים אנשים מישחיתים, גנבים, רמאים וחמסנים. אך המראות הנגעים הללו הן פרי השחת לב האדם בכלל, אבל בשום אופן אינן תולדות האמונה ואין להן שום יסוד בתורת ישראל. (ר' יהודה אריה די מודינא בשלחן ערוך שלו חלק ג' ה׳).

יושר האהבה וההבה ותחלתה ידיעת הדבר הנאהב; כי לא יוכל האדם לאהוב שום דבר אם לא תקדם לו ממנו איזו ידיעה. והידיעה הזאת תוכל להגיע באמצעות אחד מחמישת החושים הראשיים שבגוף, כמו הראות אשר בעינים, מהשמע אשר באזנים, מהריח בחוטם, מהטעם בפה ומהמשוש בידים. אך תגיע ג"כ מצד דבר יותר נכבד מן הגוף, והוא הדעת אשר יצויר בשכל. וידיעה זו היא סבה הראשונה והתחלת האהבה, ועל הרוב בין כל אלה תעלה האהבה באדם ותבא דרך העינים, כפי דברי החוקר בספרו: „מן ההוש והמוחש". כי ראשונה רצון האנשים יתנועע מפני ידיעה זו, אחר כך יתעורר הזכרון וישוב לענג; ואחר דמיון הדבר אשר עלה במחשבה לרגלי הענג הזה תתהוה תאוה בלב לחמוד הדבר הנרצה אצלו, ותאוה זו תהיה מפני התקוה הנשקפת לו להשיג רצונו. ומזה תתילד מדת האהבה המעולה, שהוא יסוד, שרש ומפתח, כדברי הפלוסוף, ולכל המעלות, כי כלן התחלתן היא האהבה. אמנם צריכים אנחנו לדעת סדר האהבה ומדרגותיה. כי תחלה חיב האדם לאהוב את בוראו על כל הנמצאים כדכתיב: ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך (דברים י׳) ואמרו ז"ל „אפילו נוטל את נפשך" (ברכות נ"ד) ואחריו אביו ואמו שהקיש הבורא מוראם למוראו דכתיב: „איש אמו ואביו תיראו" (ויקרא י"ט). כל שכן האהבה שהטבע יחיבהו. ואחריהם את רעהו כמוהו כדכתיב: „ואהבת לרעך כמוך" (שם י"ח) ואנשי מולדתו ואיש איש כפי מדרגתו, כי הצדיק ראוי לאהוב אותו יותר מהרשע, והרשעים ג"כ ראוי לאהוב אותם להחזירם למוטב ע"ד שאמרו: „יתמו חטאים מן הארץ" (תהלים ק"ד) חטאים ולא חוטאים, רק צריך לשנוא מעשיהם. ויסוד אהבת רעים על אגודה וחבור חביב ונחמד לאנשים בשביל קיומם אך סבתה תוכל להיות מאחד משלשה אופנים: האחד מפני הטוב והתועלת אשר יקוה איש מאת רעהו וזהו אשר אמרו רז"ל: „כל אהבה שהיא תלויה בדבר בטל דבר בטלה אהבה". (אבות פרק ה׳) כי בעבור זה היא פחותה וגרועה. השני להטיב זה את זה כשתי ידות רוחצות זו את זו, וכזאת אהבה טובה יקרא לה. השלישי, כאשר יבקש האוהב הטבת חברו בכל פנים אף יגיע לו בעבורו נזק והפסד וזו היא האהבה השלמה אשר אין למעלה ממנה. ונסיון האהבה השלמה הזאת יהיה כשיאהב חברו בלב שלם וישתדל לעשות כל דבר שיחשוב שיהיה לרצון לו וימנע עצמו מכל דבר שיהיה רע בעיניו או מזיק לו, כי קנית האוהב והעמדתו תהיה בשלשה דברים: לכבדו בפניו ושלא בפניו, לשרתו בעת הצורך, ולא

ולא יהיה מהאוהבים בשעת הצלחה ובורחים ומתרחקים בעת צרה. כי ידוע: „אבב הנואתה (בפתח החנות שמחלקים שם מזונות וייש שם עושר) נפישי אחי ומרחמי (יש הרבה אוהבים), אבב בזיונא (בשעת הפסד ועוני) לא אחי ולא מרחמי" (שבת ל"ב). וידוע הוא כי ראשי האוהבים הנאמנים היו דוד ויהונתן, אשר נפלאתה אהבתם בהייהם ובמותם. ואמר החכם: ארבעה דברים טובים יותר כשהם ישנים מהדשים; היין, הדג והשמן ועל כלם האוהב. ואריסטו אמר: כל עוד שהאילן גדול צריך לסעד רב כן כל שיהיה האדם רב המעלה צריך יותר לאוהבים רבים. כי אין אושר לאיש בעולם בהיותו לבדו אלא בחברת רעים ואמר: „או חברותא או מיתותא" (תענית כ"ג) כי כן דבר הפלוסוף ארקיטה: „אם יעלה לשמים בן אדם, ויראה השמש ומוצאו ותקופתו על קצותיו, ויופי הלבנה והכוכבים במשמורותיהם ברקיע וכל שאר חדושי העליונים וירד ויראה הדר התבל וכל אשר בה לא יהיה לו תענוג כי אם צער גדול אם יהיה יחיד ולא יוכל לספרו לאהוזת מרעיו". (ר' יהודה אריה די מודינא בספרו „צמח צדיק").

קנה לך חבר לכל דבר, אל תרפו ידיכם מלבקש רעים ואוהבים אנשי היל ויראי אלהים ואל תאבדם, כי טובים השנים כי אי אפשר בלי חבר ואוהב ישיתקן לו ענינו בעצמו שאף המשכיל שבמשכילים צריך לעצות זולתו. ודרך צחות אני אומר כל הנגעים אדם רואה חוץ מנגעי עצמו. ואמר החכם אדם בלי חבר כשמאל בלי ימין, פירוש כאדם שיש לו יד שמאל ואין לו יד ימין שנבורתו הבל וכן אמרו רז"ל או חברותא או מיתותא. ואמרו עוד בספרי על פסוק כי טובים השנים מן האחד מכאן אמרו יקנה אדם חבר לעצמו להיות קורא עמו ואוכל עמו ומגלה לו סתריו ע"כ. „הרבה תורה למדתי מרבותי ומחברי יותר מרבותי". ונשמרת מכל דבר רע, ר"ל חבר רע כסיל או כעסן פן תבואו ע"י לידי כלימה ח"ו כי מי שיושב בין הכמים מכובד ומי שיושב בין הכסילים נבזה. אמר החכם אין ראוי למשכיל להתחבר לאדם עד שיבחון אותו אם ראוי הוא לחבורה אם לאו. ואמר עוד: הבחינה היא שתכעיסהו בתהלה, ואם יודה לך על אמת בעת כעסו התחבר לו ואם לאו עזוב אותו, ע"כ. פירוש כשתרצה להתחבר עם בני אדם וחפץ אתה לבהנו אם נאמן הוא הכעיסהו תהלה ובזה יבחן אם יודה שאינו משתנה להתהלך מדרך ישרה ואמתית אפילו בשעת כעסו אז התחבר עמו כי נאמן הוא.

כתוב בספר החנוך: פלוסוף אחד צוה את בנו לפני מותו ואמר לו בני כמה אוהבים קנית בחייך? ענה בנו: כבר קניתי עד מאה, אמר לו: בני, אמרו הפלוסופים אל תאהב ואל תהלל את האוהב טרם שתנסהו ותבחנו ותדע באמת, כי אני שנולדתי לפניך לא קניתי בחיי כי אם חצי אוהב ואתה איך קנית מאה? ועתה לך ובחנם אם תמצא מכלם אפילו אחד. ואין גם אחד שעמד בנסיון עד ששב אל אביו ואמר לו קרה לי כאשר אמר הפלוסוף: רבים האוהבים במספר ולעת הצורך הם מעטים.

אמר החכם: „סודך אסירך ואם תגלהו אתה אסירו". עוד אמר: „אל תגלה לאהובך מה שתסתיר משונאך אם לא בהנתו פעמים רבות בהיותו אוהב נאמן לך פן יהפך לשונאך ויגלה סודך". אל תשנאו רעיכם בלבבכם אם נאמר לכם עליהם לשון הרע רק אתם בעצמכם תתוכחו עמהם בתוכחת מגולה ואהבה, אל תעברו על

דעת חבריכם רק תמיד תבטלו רצונכם מפני רצונם כמ"ש ר"י ע"ה: מעולם לא עברתי וכו'. שמעו מוסר ועצה לכל מי שנותן לכם עצה טובה, ואל בינתכם אל תשענו דכתיב „ותשועה ברב יועץ" פירש בריב פעמים ולא ברוב יועצים. אל תשנו המנהג; בכל מקום אשר תהיו אל תשנו ותתנהג כמנהגו המקום ההוא ואז תהיו אהובים לכל.

א"ר תנחום ב"ר חנילאי לעולם אל ישנה אדם מן המנהג שהרי משה עלה למרום ולא אכל לחם ומלאכי השרת ירדו למטה ואכלו לחם. ועוד אמרו רז"ל עלית לקרתא נהוג בנימוסא. אמרו ז"ל לעולם יהא אדם מעורב עם הבריות וישמח עם השמחים וידאג עם דואגים ויצטער עם המצטערים, ולא ישחק בין הבוכים ולא יבכה בין המשחקים, ולא יהיה ער בין הישנים ולא ישן בין הערים ולא יעמוד בין היושבים ולא ישב בין העומדים. כללו של דבר לא ישנה אדם מדעת בני אדם ויעבור על מדותיו ויבטל רצונו מפני רצון אחרים.

הוו נאמני רוח אצל כל אדם, וסוד אחר אל תגלו כי חרפה גדולה היא המגלה סוד חברו שגילה לו כשהיה יושב לבטח אתו. נוסף על חטא זה גם הדברים אשר ידברו בפניכם אפילו שלא על דרך סוד תשמרו בקירות לבבכם גם אם תשמעו מאחר אל תאמרו: כבר שמעתי דבר זה.

אל תהיו להוטים לידע הסתרים שבין אדם לחברו ודברים המכוסים מכם. ובכלל זה אל תפתחו לקרא כתב חתום וסתום ואפילו לא נכתבה חרם מבחוץ. ובספר המוסר כתוב: אל תעמוד על דם רעך זה הפותח כתב חתום. (הגאון ר' אברהם הורוויץ בספרו „יש נוחלין").

תורת האדם

פרק ג'

א) תכלית האדם.

לא התענוג ולא הבצע תכלית חיי האדם. בלי ספק רשאים אנחנו לבקש את התענוג מפני שהטבע מעורר אותנו אליו; אבל אין לנו לשית בו כל גורלנו. בלי ספק רשאים אנחנו ולפעמים חייבים גם כן, לדרוש מה שיועיל לנו, מפני שהשכל גוזר לשמור את נפשנו; אמנם מלבד התענוג וההנאה יש לחיינו עוד מטרה אחרת, מטרה יותר נשגבה, ואליה אנחנו חיבים להשתוקק בכל נפשנו ובכל מאדנו. המטרה הזאת הנשגבה והאחרונה היא מה שאנחנו קוראים טוב, משובח, צדק, כפי המקום וכפי הזמן, — אחד מחכמי המאה שעברה באר היטב במשלים נאותים ההפרש בין הטוב המוסרי והחמרי, בין הרע החמרי והרע המוסרי, וזה תוכן דבריו: „אלו לא היה שום הפרש בין הטוב המוסרי והטוב ההמרי, אז לא היה שום הפרש גם בין אהבת רע נאמן ובין בית רחב או שדה נעבד; אז לא היה נפשנו נמלאת רגש התפלאות מגדולת אנשי השם שהיו למופת לבני דורם בימי קדם ולא היינו הולקים כבוד לזכרם, כמו שאיננו חולקים כבוד לפרי ארצות רחוקות אשר ידענו רק לשמע אוזן; אז תשוקתנו לעצמים דוממים לא היתה נבדלת מתשוקתנו לעצמים בעלי שכל ויקרי רוח. ההפרש בין הטוב או הרע המוסרי ובין הטוב או הרע

החמיר

החמרי נראה יותר ברור מהפרש מה שאנחנו מרגישים מפני הצער אשר יסבב לנו פועל בעל שכל בכונה ורצון ממה שאנחנו מרגישים מפני הצער אשר יסבב לנו אבן דומם. על העול אשר יהדפני באגרוף רשע או יכני על הלחי יחרה אפי, אך לא יחרה אפי על הקורה שתפול במקרה על ראשי ואפילו אם תרבה לי פצעים וחבורות. מושל עריץ ואכזר, חבר רמאי רע בוגד ורכיל מגלה סוד מעוררים בנו רגשות בלתי דומות להרגשות אשר יולידו בלבנו „מטר סוחף זרם ברד ושטף מים".

אחרי שהטוב המוסרי נבדל מן הטוב החמרי אשר הוא הערב והמועיל יש פה לשאול: מהו הטוב המוסרי? מה טבעו? מה סימניו והלקיו השונים? הנה לאדם טבע כפול שהוא מורכב מגוף ונפש; והנפש עצמה מורכבת משני חלקים. האחד מעולה והשני שפל; האחד רוחני אשר יאות לו ביתר שאת שם נפש, והשני גם כאלו חמרי, ויותר קרוב אל הגוף, עפ"י זה שמנו השכל ממול ההושים; ההרגשות הנכבדות ממול התאות, הרצון ממול ההתעוררות הטבעית, האדם ממול בעל חיים. ומותר האדם מן הבהמה הוא רק בהנשא למעלה מן החושים, למעלה מן התאות וההתעוררות הטבעית ובהגיעו עד מדרגת עצם משכיל, מלא אהבה ופועל ברצון.

מי שטוב בעיניו להמשך כעור אחר תאותיו ולתת יתרון לתשוקותיו החמריות על רגשי לב היקרים והנכבדים, ולחשך החושים על אור השכל, הוא איננו אלא בהמה בצורת אדם. החכם אפלטון דמה את נפש האדם למרכבה אסורה בשני סוסים אשר האחד מהם מיחס טוב, מזרע אבירים, והאחד מפחותי היחס ובעל מומים: האחד יפה מראה ומלא חן, על צוארו ילין הוד, כלו לבן כשלג, עיניו כעפעפי שהר; הוא כביר כה, שש לרוץ במלחמה לבלי חת, שומע לקול הרכב מבלי כל שוט ומתג: השני — מראהו רע ומכוער, ראשו עב, צוארו קצר, רגליו עקומות, עיניו מלאות דם, לו לב רגז, ירא מפני כל, אזניו אטומות לקול הרכב ולא יסור משכמו לא מלמד ולא דרבן. הסוס הזה הוא משל לאותו חלק הנפש אשר ממנו התאות המגונות, הכעס הקנאה ואהבת הבצע; והסוס הראשון הוא — ההרגשות המעולות המדות המשובחות, הגבורה האהבה הטהורה והקדושה והתשוקה הנכבדה לכל תושיה. הרכב הוא השכל עצמו, המשתוקק להבין ולהשכיל כל דבר, המבדיל בין טוב לרע, בין אמת לשקר, בין קודש וחול, וההולך ועולה מעלה מעלה עד ידיעת השם יתברך, עד השגת סבת כל הסבות.

ב) חובות האדם לעצמו.

לפי־דעת כל חכמי המוסר חובות האדם לעצמו נחלקים לשני מינים, והם: החובות בבחינת הגוף והחובות בבחינת הנפש. האדם מורכב מגוף ונפש כידוע. קשר הגוף עם הנפש הוא מה שאנו קוראים חיים. מזה יוצא לנו החוב הראשון, החוב העקרי שהוא יסוד לכל חובתינו, הוא — החוב לשמור את עצמנו שהשלמת כל ההובות תלויה בו והוא קודם לכלם. שמירת האדם את עצמו היא לא לבד הוב מן החובות, היא ג"כ התעוררות טבעית נטועה בנפש האדם התעוררות טבעית כללית לכל בעל נשמה, וכל כך גדול כחה שקשה מאד לאדם לנצה בנפשו את אהבת החיים ואין דבר יותר נורא ומפחיד מן המות. ומנהג חכמים הוא להתנהג בכל ימי חייו עפ"י תורת הבריאות (היגיעניע). ואלה הכללים היותר נחוצים לשמירת הבריאות: „צריך שיהיה לך זמן קבוע לשינה וליקיצה, לאכילה

לאכילה ולשתיה, ולכל מעישיך ועסקיך. הרגל עצמך להשכים בבקר. אל תזרח עליך השמש ואתה סרוח על ערשך בחיק התנומה. גם בערב אל תאחר ישבת עד חצי הלילה והלאה; אין לסתור סדר הטבע להחזיר יום ללילה ולילה ליום; אל תישב לאכול אם אינך רעב, אל תשתה אם אינך צמא. באכלך הזהר ממלא כרסך מדי שבעך; מאכליך יהיו מן הקלים להתעכל. מלבושך ביום וכסותך בלילה יהיו מכוונים לעתות השנה, הכל כפי השיעור הראוי, ולא יהיה לך דבר יותר מדי. ובכלל אל תפנק את גופך, וזהו האמצעי היותר נכון לשמרהו בריא וחזק. בין המדות הטובות אשר להן איזה יחס לשמירת הבריאות יש מדה אחת והיא הנקיות. נקיות הגוף, נקיות הבגדים וכיוצא. הנקיות מלבד היותה עוזרת לשמירת הבריאות, היא אות לאיזה יקרת הנפש ומעלתה, כי על הרוב היא אורחת לחברה עם מדות אחרות משובחות. אין האדם רשאי להפסיד את גופו, לתת בו מום, לסנפו ולהחלישו בלי צורך ותועלת; כללו של דבר שאין לו רשות להרוס את הסדר לשמושי הגוף, כי ע"י זה הוא מסבב נזק לעצמו, וכאלו מרים יד להשחית חיי עצם מוסרי, עצם נברא בצלם אלהים; אך צריך לדעת ששני אופנים לשמושי הגוף, ר"ל לכל הענינים שהגוף משתמש בהם בין לקיום עצמו בין לקיום דמין, כמו האכילה, השתיה, הזווג וכיוצא, וזה מצד אחד תועלתם, ומצד אחר התענוג הנלוה אליהם או הנמשך אחריהם. הנה כל אחד מן הענינים האלה מתקים באיזה תענוג חושי אם רב ואם מעט. מחכמת הבורא הוא, שהשלמת כל צורך מצרכי הגוף מתחברת ומתלכדת עם הרגשה ערבה ונעימה ובה אנחנו מפותים ומתעוררים להשלמת הצורך. אמנם ידוע שאין שיעור קצוב וערך קים בין תענוג החושים ובין התועלת הגופית. וידוע ג"כ שהתענוג יוכל ללכת להלאה מן הצרך ושלפעמים הבריאות עצמה תובעת שיושם לה איזה גבול אשר לא יעברנהו. הנה דרך משל, רודפים אנחנו אחרי תענוגי החיך, תענוגי חוש הטעם, ומבקשים לעשותם שונים וחדשים לרגעים ולהאריכם יותר ממה שהוא הכרחי לצרך מזון הגוף. הנה פת לחם ומעט בשר די למחית האדם, אך האדם הפליא תחבולותיו להרבות לו מיני מטעמים שונים וממתקים המעוררים בו תשוקת המאכל עוד זמן רב אחרי שבעו. צרך השתיה בפרט שנן וחדד את שכל האדם להמציא שתיות משתיות שונות אשר אין להם אלא יחס רחוק מאד אל התכלית המכוונת בראשונה, ר"ל לשבירת הצמאון;

יין ענבים ומיני יין שרף אשר הם בעצמם, אם נשתמש בהם בשעור נכון אמצעים מועילים הם לחזק הבריאות — על הרוב מסירתים את חוש הטעם לשנות ולשלש את התענוג המסובב מהם, וכל אשר נבקש את התענוג, כן ימשכנו אחריו וישעבד לו את שכלנו שבעוד הרפה ובזיון. מהעדר ערך קצוב בין תענוגי החושים לצרכי הגוף מתילדות תאות והרגלים המבטלים את התכלית מפני האמצעי, השמים את העקר טפל והטפל עקר, והמזיקים סוף כל סוף לבריאות האדם עצמה.

אמת שהתענוג עזר להטבע, שהוא המליץ בינו ובינינו ועל פיו חשים אנחנו לעשות את כל הנצרך לקיום החיים, זאת היא משמרת עבודתו, אך אם יהרס לעבור הלאה, לא יהיה אלא בהפסד הבריאות, כי האכילה עד להעמים הבטן מחלישה כח העכול ונורמת חלאים רעים ונאמנים; היין ובפרט מיני יין שרף, אם נרבה לשתות, מדליקים את האצטומכא ופורצים פרץ בכל מבנה הגוף, כן הדבר גם

בבחינת

בבחינת התענוגים המתלכדים עם קיום המין. על התענוגים ממין האחרון רומז החכם בוססואיט בשורות הבאות, וז״ל: „מי זה ימלאו לבו להזכיר את התענוגים האחרים אשר המרבה בהם מביא על עצמו רעות עוד יותר מבהילות? — מי זה — אומר אני — יעז פניו לדבר על אדותם, כי אי אפשר לדבר על אדותם בלי בשת פנים, אי אפשר להעלותם על לב בלי סכנה, אפילו כדי ללמד גנותם? מי זה יאריך הדבור על אודות מכת הטבע הזאת אשר עם היותה נוראה ועצומה, לחרפה ולכלימה היא לנו. על אודות התאוה הזאת המושכת את הנפש בחבלי נועם ובזה ביחד לעבוד את הגוף עבודת פרך, על אודות היצר הרע הזה אשר קשה היא לעמוד לפני כשפיו והמוליך את בני אדם דרכי שאול״.

אם כן האדם חיב להתנהג בשעור הממוצע בכל הנוגע לצרכי הגוף ותענוגיו. וזה למדנו בראשונה ממה שההפרזה על המדה בין במאכל, בין במשתה ובין במישגל מביאה נזק לבריאות הגוף ובזה מתנגדת אל החוב התובע ממנו שמירת עצמנו; ביען שכל מותר בכל אלה מחליש את כחות השכל, מרפה את הנפש מכל מעשה תקף וגבורה, ומטנף אותה בטיט התאות, ובזה מתנגד אל החוב המוטל עלינו לבלתי טמא את מקדשנו הפנימי, לבלתי החשיך יפעת תכונותיו המוסריות ולישמר מכל פגם את צלמנו האלהי שהוא עצמות אנושיותנו.

הפלוספים הקדמונים הפליאו לדבר בשבח השעור הממוצע ובפרט סוקרט שהוכיח בחכמה כי רק בהחזיקו בשעור הממוצע בתענוגיו יקנה האדם לעצמו את החירות האמתית, ושאהבת המותרות תשימהו כאחת הבהמות ותביאהו לידי עבדות היותר קשה והיותר נמאסת. וז״ל: „הגד נא לי דעתך, האין החירות הטובה היותר יקרה והיותר משובחת בין לאיש יחיד ובין לכל המדינה? — החירות היא היותר יקרה שבטובות. אם כן התחשוב לבן חורין את האיש אשר נפל תחת ממשלת תענוגי הגוף ומפני זה ילאה לעשות נכוחה?״ האם לא את היכולת לעשות טוב תקרא חירות ובשם עבדות — היות הידים אסורות לעשותו, ר״ל הסבות המונעות ממנו? כן בלי ספק. הלא יראו בעיניך כעבדים האנשים הבלתי ממצעים את תענוגיהם? — חי נפשי, כן הדבר כי באמת עבדים הם. מה דעתך על דבר האדונים המונעים את עבדיהם מעשות טוב והמכריחים אותם לעשות רע? חי נפשי, הם היותר קשים והיותר רעים שבעריצים. ומה היא העבדות היותר רעה?״ — כפי דעתי העבדות היותר רעה היא היות תחת ממשלת האדון היותר רע. „אם כן האנשים אשר לא יוכלו לכבוש את יצרם ולא ידעו להתנהג בשעור ממוצע בתענוגי הגוף, הם סובלים עוד עבדות היותר קשה״. — על כל מה שאמרנו צריך להוסיף עוד הערה אחת והיא, שהאיש המבקש להרבות התענוג יותר מדי לא יתענג עליו כלל, ישכל תענוג הנוסף על השעור הנכון יהפך לזרא וישוב לכאב וצער. „המותר — אמר החכם מונטיין — הוא קטב העונג, והמצוע לא יחסר התענוג, להפך הוא לו כמלה הנותן טעם למאכל״. המאמר הזה — יקר ערכו בעיני חכמי המוסר מכת אפיקור, המלמדים להבדיל בין תענוג לתענוג, כדי להגדיל נעם העונג. המאמר הזה יוכל להועיל גם לאלה השמים את החוב ליתרון על העונג. כי מן החוב הוא לאדם לברור תענוגיו ולתת יתרון לתענוג הבא בשובה ונחת על התענוג המכוער הבא בגסות רוח או בסופה ובסערה. ונוכל לומר בדברי אפלטון שהתענוגים היותר טובים אינם הפועלים

ביתר

ביתר עז על נפש האדם והשמים אותה כמו תנור בוערה: אדרבא התענוג ככל אשר יגדל כח עזו ככל אשר ירבו גחלי אשו, כן ימהר להחפך למכאוב ולמעצבה. ע"כ אפילו אם לא נעלה את החוב על לבנו, צריכים אנחנו לבקש רק אותם התענוגים אשר לא ישותף אליהם כל צער, כי הם היותר מסכימים עם הטבע והיותר נאותים למעלת עצם בעל שכל. דרך משל, תענוג האכילה המתילד מהרגשת הרעבון הקודמת לו הוא תענוג אשר אין בו כל דפי, וזה רק בהיות האכילה בשעור כדי לישבור הרעבון; אבל כל תענוג המושך אחריו שבעה יותר מדי, שבעה עד להקיא, בזה הדבר עצמו מורה שהוא כנגד הטבע ועל הפחות עובר הלאה מגבול הטבע. ועל תקון המדות לבחור בראשון ולהרחיק את האחרון.

אמנם החכמה האלהית נתנה לנו אמצעי אשר בו נוכל להרים את מעלת תענוגי הגוף ולתתם נכבדים ומשובחים, והיא ההכנה להברם יחד עם תענוגים רוחניים, עם תענוגי השכל והלב. הסעודות — לפי דברי החכם קנט — מלבד התענוג החמרי הנולד מהן, יש להן עוד סגלה אחרת, סגלה מוסרית, כי ע"י הסעודות מספר אנשים הנקבצים סביב שלחן אחד, השקליא וטריא בין בדברי חכמה בין בדברי העולם, מתקרבים זה אל זה בלבם ודעותם, מתאחדים ברגשי אהבה והבה וכורתים ברית שלום ורעות. לא די לאדם שיהיה ממוצע בתענוגיו, במה שבינו לבין עצמו, עוד צריך שמדת המצוע תראה ותגלה להוצה ממנו, בכל מעשיו, בכל מוצא שפתיו, בכל הנהגתו עם בני אדם, וזה מה שאנחנו קוראים צניעות ההולכת יחדיו עם הבישנות.

המליין הרומי ציצרו בספרו „על החובות" אמר אין לשמוע לדברי הציניקים, המלעיגים עלינו על אשר נכלמים אנחנו להוציא מפינו איזו מלות ולהרבות שיחה על איזה ענינים, אע"פ שהם אינם מגונים בעצמם... כפי דעתי, נלך אחרי הטבע ונישמר מכל מכוער למראה מכל רע למשמע. צריך שנתנהג בצניעות ודרך ארץ גם בלכתנו בחוץ, גם בשבתנו בבית, גם בהסבנו על השלחן, גם בשיחתנו עם הבריות; צריך שכל תנועות ידינו ורגלינו מבט עינינו וקול דברינו יהיו מסכימים עם דרכי הצניעות...

הרחק עצמך משתי הקצוות: אל יהיה מראך כמראה איש רך וענוג כנשים ולא כמראה בן כפר או פרא אדם. לא יהיו בגדיך קרועים ומטולאים, וגם לא תרבה ליפותם בכל מיני נוי וקשוט. המלבוש היותר טוב הוא המלבוש היותר פשוט. בלכתך אל תתנהג בכבדות יתרה, כי זה סימן עצלות ופנוק, ולא במהירות יתרה, כי סימן שגעון או קלות הדעת".

העצות האלה לא תראינה כדבר ריק לעיני היודעים שהנפש נוטה להיות בהרמוניאה, בד בבד עם הגוף, שעל הרוב תוכו של אדם דומה לברו, שקלקול המנהג החיצוני מביא לקלקול מהשבות הלב. ומה שנוגע למוצא שפתים נזכר תמיד מאמר החכם „הלשון קולמוס הלב"...

הדברים המאשרים את נפש האדם והמאריכים חייו הם עפ"י עצת החכם ניטשע והחכם הופעלאנד: „כי האדם ישתדל להרגיל את עצמו להיות נהנה מכל דבר ולמצוא נחת רוח והרחבת הלב מכל דבר וגם מאלה אשר בעיני המשכיל הם קטני ערך ואל יתחכם הרבה, כי למה ימנע את נפשו מטובה בעת אשר יש לאל ידו להחזיק את כח החיים בקרבו ע"י דברים קטני ערך שהם כמו תבלין לבשם

את

את נעימות החיים". האיש השלם במדותיו יפקח לא על נפשו לבדה, הוא גם מבשרו לא יתעלם, כי הוא משתדל תמיד למלא לא לבד כל צרכי טבעו הרוחני אך גם כל צרכי טבעו החמרי; שהוא יתן חלק לא לבד לתשוקותיו הנשגבות אל החכמה ואל השלמות הרוחנית, אך גם אל תשוקותיו והרגשותיו האוסרות אותו בעבותים אל החיים החמריים, אל ביתו ואל משפחתו, אל ארץ מולדתו ואל כל בני מינו; שהוא רשאי להשתמש בכל מה שימצא בטבעו מבלי צאת מן הגבול המוגבל לו, מן החק המוסרי, מבלי נטות ימין ושמאל מדרך הטוב והמשובה. אם כן שלמות המדות איננה מלחמה קשה וכבדה שילחם האדם כנגד עצמו, איננה הפרדת מה שחבר הטבע, פרישות ונזירות הבלתי אפשרית מכל מה שהוא הכרחי לקיום החיים; אלא היא מלחמה רק כנגד כל רע וכל מגונה, כנגד כל התאוות וכל ההתעוררות הטבעיות המעפילות לעלות למעלה משפל מדרגתם. כנגד השפחה כל עוד שהיא חושבת בלבה לגרש את גבירתה ולהגיע למלכות; היא השווי במאזני צדק הקל והכבד, היא שמירת השעור בכל דבר; היא הסכמה ושלום בין כל כחות הנפש. כללו של דבר היא ההרמניאה אשר משלה ודמיונה רואים אנחנו בסדר מעשי בראשית".

המדה המגונה דומה לצרעה הנושכת אחרים והמכאיבה יותר את עצמה כי עם הנשיכה מתפרק עוקצה. המדה הרעה היא צרעת הנפש, היא מכסה את הנפש בשחין ובמכה טריה אשר תתחדש כל יום, וכל יום נוזלת דם (החכם מונטיין).

אשרי האיש אשר יעשה רק טוב וזכר כל עולה לא יעצב את רוחו ולא יפריע את שלות נפשו. אין ענג רוחני גדול מענג אשר לא דבקה בו צרעת הדור הזה הנישחת במדות מגונות, ולבו העד הנאמן יעיד ויענה שלא נמצא בו בידו מאומה. העדות הזאת תחדהו בשמחה אשר לא ישוה בה כל אושר התבל, ושכרו אתו תמיד.

ג') החובות שבין אדם לחברו.

כל פעולות האדם בנוגע לבני אדם זולתו תוכלנה לבוא תחת שני כללים האלה: קום עשה טוב לבני אדם, שב ואל תעשה להם רע. והנה עלינו להבין מהו עשות הטוב ומהו עשות הרע, עפ"י ההנהגה הכללית המורגלת: העושה טוב לאיש הוא העושה לו דבר ערב, הגורם לו איזה ענג; וכן העושה רע לאיש הוא הגורם לו איזה צער. אמנם האם תמיד הגורם ענג לאיש עושה לו טוב? האם תמיד הגורם צער לאיש עושה לו רע? האם צריך לסמוך בכסתות את העצל המפונק, להוציא יין ושכר לבאים להקור ממסך, לתמוך ביד הרמאי להקל לו תחבולות מרמה להפיל רבים ברשתו, לתת חרב ביד המרצח לשפוך דם נקיים? האם באמת נעשה טוב לכל האנשים האלה בתתנו להם את דבר הפצם למלאות את הפצם? הרופא החותך לאיש את רגלו המוכה או המחליץ את שנו הרקב; המלמד המכריח בחזקה את התינוק לשנות את פרקו; האב המיסר את בנו הסורר והמורה — האם כל אלה עושים רע כי הם גורמים צער? אין הדבר כן, בלי ספק, אם כן יש זמנים אשר בהם גורמים אנחנו צער לאיש — וטוב לו. וגורמים לו ענג — ורע לו.

כדי

כדי להבין היטב את חובותינו לישאר בני אדם צריך לדעת ההבדל בין הטוב האמתי והטוב המדומה, ובין הרע האמתי ובין הרע המדומה, אשר אנחנו חיבים לעשות או להמנע מעשות לאחרים. הטוב המדומה הוא הדבר הערב הגורם ענג מבלי היותו מועיל או מסכים עם החק המוסרי, כמו תענוגי התאוות; הטוב האמתי הוא הדבר המועיל בהיותו ג"כ מסכים עם החק המוסרי, בין ישימשך אחריו העונג בין שלא ימשך. הרע האמתי הוא כל מה שיזיק לאדם בענין תועלתו המובנת כראוי או מה שיפחית את מעלתו המוסרית, והרע המדומה הוא מה שיגרום צער מה לזמן מה, אבל יביא אחריו תועלת גדולה, כמו סמי הרפואה המרים או היסורין בענין החנוך. אחרי אשר מבואר מהו המכוון האמתי „בעשיות הטוב" או „עשות הרע" נעיין עתה על פרטי הצרופים אשר הטוב והרע יצטרפו בינם לבין עצמם, וננסה לעלות בסלם המדות ממדרגה למדרגה, מן הפעולה הטובה היותר קלה אשר הפכה תהיה הפעולה היותר מגונה והיותר מכוערת, עד הפעולה היותר טובה והיותר משובחת, אשר עשיתה כבדה ואשר הפכה תהיה היותר קטנה מן הפעולות הרעות.

המדרגה הא׳ היא שלא לעשות רעה תחת טובה. וזה היותר קלה מן המדות הטובות, כמו שעשות רעה תחת טובה היא הפעולה היותר מגונה והיותר מכוערת. הלא נראה וגלוי מאליו שהרוצה את האיש שהרבה לו חסדיו הוא רשע גמור אשר אין לך רשע גדול ממנו, הגונב ממי שתמך בידו בימי עניו וצרתו הוא היותר רע שבגנבים; המלשין בסתר את רעהו המטיב לו הוא היותר נמאס שבמלשינים. כן להפך, אם לא נהרוג את מי שעשה תמיד עמנו חסד, אם לא נגזלהו, אם לא נוציא עליו שם רע אין בזה לנו זכות גדולה. המנע מעשות רעה תחת טובה — אין זה אלא מדה שלילית, רק הסתלקות החטא. הנה חטאת איש כפוי טובה כבדה מאד. ולכן גדול מנשוא עון האיש העושה רעה להוריו; כי מה זה עשה לנו טובות גדולות ורבות יותר מן האב ומן האם? אם אשמים אנחנו על הרעה שנעשה לאיש זר, כל שכן נאשם על הרעה שנעשה לאבותינו.

המדרגה הב׳ היא שלא נעשה רעה למי שלא עָשה לנו רעה. העברה על הכלל הזה איננה כל כך חמורה כעברה על הכלל הקודם, עכ"ז היא פעולה מגונה מאד, ע"כ גם ההתמנעות ממנה היא מן המדות הקלות בבחינת ערכן המוסרי. מי שאינו גונב, שאינו גוזל, שאינו רוצח שאינו מרמה את הבריות, איננו עוד צדיק גדול, אבל העושה כל אלה הוא בודאי רשע גמור.

המזיק לחברו שלא עשה לו כל רע, בין נזק ממון בין נזק רוחני — הרי זה עושה מעשה עול וחמס, ואם הוא שמח ברעה שיעשה ומוצא בה ענג לנפשו — הרי זה אכזרי. אם כן רשעת האכזר הרשע העושה רעה לחברו משום ענג גדולה מרשעת העול הפשוט המזיק לחברו משום קנאה לבד.

המדרגה הג׳ היא שלא לעשות רעה תחת רעה. פה עולים אנחנו עוד מעלה אחת למעלה בסלם המוסר. שתי המדות התחתיות ר"ל מדת כפוי הטובה ומדת העול האכזרי נחשבו למדות מגונות לעול ולרשע בכל הארצות ובכל הזמנים. אין לך מקום אשר יורשה בו לעשות רעה למי שעשה לנו טובה או למי שלא עשה לנו כל רע.

אמנם בכל ההברות האנושיות, בהיות שם הציבילזאציה בשפל המדרגה,

עשות

עשות רעה תחת רעה הוא לא לבד דבר מותר כי אם גם דבר מישובח. „גמול טובה לאוהביך ורעה לאויביך", זהו הכלל היותר מורגל בפי החכמים והמשוררים הקדמונים בארץ יון. ההודים אדומי העור השוכנים באמריקה חושבים לכבוד ולתהלה לפאר את קירות ביתם בשערות שגזזו מראשי אויביהם הנהרגים בידם במלחמה ולפי רוב השערות יהולל איש. ידוע לכל, מנהג נקמת דם בין הערבים בין יושבי האי קורסיקה. פעולת הנקמה (והנקמה איננה אלא עשות רעה תחת רעה) היא מן הפעולות הטבעיות היותר חזקות בלב האדם, וצריך שההשכלה תהיה במעלה העליונה כדי להבין שהנקמה מתנגדת לחקי המוסר. ובהיות ישיופי המדות הטובות הולך וגדול כפי קשי הנצחון על התאות העומדות לנגדן לישטן, הנה אין כל ספק, שהמדות ההפכיות למדת הנקמה, כמו מדת ארך אפים והמחילה, הן במספר המדות היותר טובות היותר יפות והיותר נשגבות.

המדרגה הד׳ היא עשות טובה תחת טובה והיא הטבה להמטיב אשר הפכה היא מדת כפוי הטובה, כלומר הכחשת הטובה. כי יש אנשים, שאעפ"י שאינם עושים רעה תחת טובה אין בהם ג"כ כל התעוררות לגמול טובה תחת טובה, כאלו שכחו את הטובה אשר קבלו, ושכחת הטובה ראיה על פחיתות תכונת נפישם.

המדרגה הה׳ היא עשות טובה למי שלא עישה לנו לא טובה ולא רעה, וזהו מה שאנו קוראים בשם רחמנות או גמילות חסדים.

המדרגה הזאת נעלה ונשגבה מן הקודמת, כי שם רק מחזירים אנחנו מה שקבלנו, ופה אנחנו נותנים משלנו. אך כדי לתאר היטב את חין ערך המדה הזאת צריך לבאר שהדבור פה לא על מה ששייך עפ"י משפט הצדקה, כי אם על מה שאנו עושים בחנם. הנה גם הצדקה עושה טובה ואיננה תמיד רק מניעה מעשות רעה. המשיב הפקדון או את האבדה לבעליה אשר לא פלל שתושב לו, העושה טובה לאיש הראוי לטובה, הממונה על איזו פקודה ונותן את פקודתו לאחר היותר הגון ובעל כשרון ממנו — עושים טובה לאחרים שלא עשו להם טובה, אבל כל זה רק נתון הטוב לבעליו. כל זה טובות נאותות ושייכות מקודם למי שנעשו. ואין הדבר כן בגמילות חסדים. המתנות שאני נותן לאביונים, דברים טובים ונחומים אשר אני דובר על לב קשי יום להשקיט את יגונם, לילות עמל בנדוד שנה מעיני כדי לסעוד את החולים, חיי אשר אני מביא לידי סכנה כדי להציל את נפישות האובדים משבלת המים או מתוך התבערה, כל זה אני נותן להם רק מישלי, ולא מה ששייך להם עפ"י המשפט; זהו רק חסד חנם ומתנה גמורה. כל זה אני עושה לא עפ"י פסק דין של הצדקה, כי אם ברוח אהבה ורחמים.

המדרגה הו׳ והעליונה על כל הקודמות, היא עשות טובה תחת רעה, ואין לה שם מיוחד בלשון בני אדם. אמנם גמ"ח, בהיותה עשות טובה בכלל, תוכל לכלול בעצמה מדות שתי המדרגות ביחד, גם עשות חסד חנם וגם עשות טובה תחת רעה. את המדה הזאת היפה והמשובחת מכל המדות אנו למדים מתורתנו הקדושה שצותה לנו לאמר: „כי תפגע שור אויביך או חמורו תועה השיב תשיבנו לו, כי תראה חמור שונאך רובץ תחת משאו, וחדלת מעזוב לו עזוב תעזוב עמו".

הנה ראינו שאחד מחובות האדם הוא שמירת עצמו, שאין אנחנו רשאים לשלוח יד בנפשנו ולא לתת בגופנו כל מום ולא להזיק לבריאותנו. כל החובות

המוטלים

המוטלים עלינו בבחינת עצמנו מוטלים עלינו גם בבחינת אחרים, כי כל מה שכל אחד ממנו חיב לעצמו חיב באשר הוא אדם, באשר הוא עצם מוסרי חפשי ובעל שכל, וזה יען שכל אחד ממנו חיב לכבד בנפשו את צלם אלהים, את האנושית, כן חיבים אנחנו לתת כבוד גם לאנשים אחרים. אין האדם רשאי לעשות לחברו מה שלא ירצה לעשות לעצמו. והנה אין איש שירצה שחברו יקום עליו להרגו. אם כן אין איש ממנו רשאי לקום על נפש חברו ולשפוך דמו. אלא באופן שברור לו כי בא להרגו, „והבא להרגך השכם והרגו". —

לא לבד חיב האדם להמנע משלוח יד במלאכת רעהו מה שהוא חוב בדרך אסור, בדרך שלילה, הנה לו ג"כ חוב מוחלט בדרך חיוב, לעזור לרעהו בהונו ובממונו, להחזיק בידו ביום מפלתו, ולהקל מעליו כבד יגונו וצערו. זהו גמילות חכדים, אשר תצא לפעל באופנים שונים, מי במסת כסף בדרך נדבה, או בדרך הלואה בלי רבית, או בנתינת מלאכה שבה יביא העני טרף לביתו וכיוצא, ובכלל כל טובה שיעשה איש להברו לשם שמים לשם אהבת האדם, באה תחת סוג גמילות הסדים. המדרגה הקטנה והיותר שפלה של גמ"ח הם החסדים הקטנים אשר עשיתם קלה ואשר לא יגרמו לנו עמל וטרח גדול ולא יביאנו לידי פיזור והוצאה מן הכים. החכם ציצרו בספרו „על החובות" נותן לנו לדוגמא: הוראת הדרך להתועה בדרכו, נתינת האש לשכנים, נתינת עצה טובה לשואל וכיוצא בו. אחד ממשוררי יון הביא בדרך שיר את החסדים הקטנים אשר יד כל אדם משגת לעשותם: „אסוף אל תוך ביתך את אשר אין לו מחסה בקרה, הורה דרך לעור והסר את המכשול מתחת רגליו; רחם על המוצל מזעף הים אחרי השבר האניה; פשוט ידך לאשר נפל ולא יוכל קום, מהר לעזרת מי שבא לידי סכנה". טובות ומשובחות כל הפעולות הנזכרות, אבל קלות הנה מאד ולא באו עד גמילות הסדים אמתית. בשם זה נקרא את הפעולות הנעשות באיזה קושי ובאיזו סכנה, הגורמות לעושיהן איזה אבוד ממון, שלילת דבר מן הדברים אשר יקר ערכם בעיני בני אדם והמביאות תועלת גדולה למקבליהם. — „טובת גמילות הסדים תלויה בהרגשות הפנימיות הנלוות אליה. החסד הוא פעולה נעשית מנדיבות רוח וגורמת שמחה גם לאשר באה אליו, גם לאשר יצאה ממנו. היא רצונית, בלי אונס ומכריע בה אין לחוש על עצם המעשה הנעשה בו על הדבר הנתון, כי אם על הכונה.

החסד לא בכסף השקול הוא ולא במתנה הנתונה, כי אם ברגש לב המטיב, כמו שעבודת האלהים לא בעולות אילים היא ולא בדם פרים ועתודים, כי אם בנפש טהורה וזכה וברוח נשברה.

רצויה ואהובה לנו היד הקלה להפתח מן היד הנותנת הרבה. זה עשה לי מעט, אך לא היה לאל ידו לעשות יותר מזה שעשה, וזה הרבה לי מתנותיו, אבל חשב מחשבות, פסח על שתי הסעיפים; נתן באנחות, נתן בגאוה ובגבה לב, נתן להתפאר, פרסם ברבים את אשר נתן. — לי לא נתן כי אם לשמו ולכבודו המדומה. —

אל תמנע מעשות טוב לאיש מדאגה פן יהיה כפוי טובה, מה יזיק לך איש כפוי טובה? מה לך ולפחיתות נפשו? הטוב שעשית עלה בתהו, לעזאזל המדברה, אבל נשאר אתנו לך הדבר היותר יקר — זכות עשותו. — גם לחסדים מעלות ומדרגות, יש יתרון לחסד זה על חסד זה, ועליך לבחור בלכתך לעשות. בתחלה

תן את ההכרחי, ואחריו את המועיל ואחריו את הערב. „בעשותך הסד התנהג כאשר תרצה שיתנהג עמך חברך בעשותו עמך חסד. תן בלב טוב, בפנים מאירות, בלי עכוב, בלי נדנוד ופקפוק. החסדים היותר נעימים הם אלה אשר לא פללנו לקבלם, הנוזלים מאליהם כמעין המתגבר, ההולכים לקראת הצדק, המקדימים אל השאלה. הפוטר את חברו מבשת השאלה עושה הסד כפלים. „אחד מחקי גמילות חסדים הראשים הוא שהמטיב לא יבוא אל האיש אשר הוטב לו בגערה ובחרפות להוכיחו בפניו על חסדו אשר גמל. המטיב צריך שישכח את הטובה שעשה לחברו, ואשר הוטב לו צריך שיזכור תמיד את הטובה שקבל. „אם הדבר הנשאל יוכל להזיק לשואל, אז תעשה להברך הסד אמתי לא בתתך את שאלתו, כי אם בהשיבך את פניו. „קודם מכל צריך לנו לשום לנגד עינינו תועלת השואל ולא את הפצו. כמו שלא יהשוב לגמילות הסדים אם נתן מים צוננים להולה או חרב הדה ביד שכור אף אם ירבה תהנוניו, כן לא יהשב לגמילות הסדים אם נאות להפין השואל ונעשה מה שיזיק לו, עלינו להקפיד גם על אחרית ההסדים".

„הטובה אשר אתה עושה בתורת גמילות הסדים — אל תעשנה מפני סבה אהרת, זולת הטובה עצמה. אל תעשנה מפני הנאה מסותרת או מגולה. במקום שיש שם תוחלת בצע אין שם גמילות חסדים. — אתן זה ואקבל זה — הרי זה משא ומתן ולא גמילות חסדים". (החכם סיניקה). על הכללים הנחמדים האלה נוסף עוד מה שאמר החכם ציצרו: „גמילות חסדים — תפארת לעושיה ותפארת היא לנפש האדם, היא המדה היותר נאותה לטבע האנושי, אבל צריך להתנהג בה בזהירות יתרה; צריך להקפיד שבעשותנו טוב עם איש לא נביא רעה עליו או על זולתו, שהטובה שנעשה לא תהיה למעלה מכה יכלתנו; שהכל יקה הין כפי ערכו כפי מה שזכה במעשיו, כי זה יסוד הצדק והיושר שצריכים הם להיות לנו למורי דרך ולקו מדה בכל פעולתינו".

אלה המזיקים לאחד כדי לעשות הסד עם השני, ההומסים מזה ונותנים לזה, עושים מעשה רשע ועולה ככל גוזל גזל. גם במעשים היותר טובים אין לאדם לצאת מקו היושר. הנותן נדבה יותר ממדה שידו מגעת, הרי זה עושק את עצמו, עושק את בניו. נדיבות כזאת דוהקת לפעמים את האדם לעשות עושר בלא משפט כדי להספיק לנדבותיו הרבות, ר"ל כדי לגנוב דעת הבריות ולהראות את עצמו כאיש נדיב וגומל חסדים.

אף אם היבים אנחנו להושיט עזרה לכל דל ואביון, לא יתהיב כלום שלא נעשה שום הבדל בין טוב לרע, בין נכבד לנקלה, בין צדיק לרשע, בין אח ורע לנכרי אשר לא ידענו בשם, בין איש אשר גמלנו חסד לאשר לא עשה לנו כל טובה מימיו. אין להעלים עין מכל איש מסכן שהעניות הביאתהו עד לשאול צדקה, אך בהיות לפנינו שני אנשים אשר אחד מהם עניו, הולך במישרים ובעל מדות טובות והאחר חצוף ושטוף בזימה, הנה אם נבכר את הראשון לתת לו פי שנים, לא נחטא בזה הטא משוא פנים ולא נפר הק הרהמנות.

גם המקבל מאיש הסד איננו פטור מכל חוב, החוב הראשי המוטל עליו הוא הכרת הטובה. הוא צריך שיכיר טובה להמטיב לו ושישתדל לגמול לו טובה תחת טובה; ואם אין לאל ידו לגמול יזכור לפחות תמיד את הטובה אשר קבל, כי

כי גם הזכרון חצי גמול הוא. כדי לשלם חסד תחת חסד צריך דבר מה, אבל כדי לזכור את החסד אין צריך מאומה — אומר סיניקה — האיש שאיננו משלם חסד תחת חסד יוכל להתנצל בחסרון היכלת, ואין כל התנצלות לשכחת הטובה. —

בהיות שאין אנחנו יודעים רוב פעולות בני האדם ובפרט טעמיהן האמתיות, קשה לנו לשפוט עליהן משפט צדק, על כן טוב שלא נשפוט כלום משנשפוט משפט מעוקל אשר יגרום להזולתנו מעוט כבוד וחלול שם; כי כל אחד ממנו חיב להוקיר בזולתו מה שהוא רוצה שיוקירו אחרים בעצמו. וזהו שאמרו החכמים: „יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך".

האדם מחלל את כבוד אחרים בדברו עמהם קשות בחרפות וגדופים, או בדברו עליהם רע, בספרו את גנותם בין בפניהם בין שלא בפניהם, בין בסתר ביחיד בין בפרהסיא ברבים. אם כנים דבריו, הרי הוא בעל לשון הרע, רכיל ומגלה סוד, מביא דבה, ואם בדויים מלבו הוא מוציא שם רע, מוציא דבה, אשר הוא היותר פחות שבאנשים. אמת הוא שלא יצא האדם משורת הדין אם יביע דעתו על מעשי הלתי הרעים והמגונים בודאי והנעשים לעיני השמש, הנה צריך שהחברה — חברת האדם — תחרוץ משפטה על פעולת אנשיה, להכיר בין טוב לרע, להבדיל בין צדיק לרשע, כדי שהצדיק ינחל כבוד בצדקתו, והרשע ינחל בוז וקלון ברשעתו; בכל זאת אין להרבות שיחה בגנות מי שיהיה, אין הדבור על אותם המשפטים שנשפוט בישוב הדעת, בנחת וקריאת הרוח, בלי שנאה וקנאה, בלי כעס וחמה, על הפעולות המכוערות הראויות לגנאי; אך על הרוב רגילים אנחנו למהר ולחרוץ משפט בקלות הדעת לתת פגם באיש בלי חקור דבר, ליחס לו מום זה או מום זה, בלי שים על לב שאולי לא טובים אנחנו ממנו, שאולי גם בנו ימצאו מומים יותר רעים ממומיו, כי אין אדם רואה נגעי עצמו. אבל מה נעשה ואיך נתנהג אם מצד אחד צריך שנתן לכל חלקו הראוי, שלא נסביר פנים לכל מעשה זמה, לכל מדה רעה, שנקרא את הטהור טהור והטמא טמא, ואם מצד אחר צריך לנו לפחד תמיד פן נחטא בשפתנו ולדון את חברנו לכף זכות, עפ״י תורת האהבה והרחמנות?

אם קשה לנו למצוא את הקו האמצעי בין שתי הקצוות האלה, הנה טוב לנו לשום מחסום לפינו ולהשמר מדבר רע מכל וכל על האנשים שלא ידענו היטב או אשר ידענו עפ״י עדות אחרים.

ואפילו אם פחיתות מעשיהם ידועה ומפורסמת וראויה לכל גנות, אין להרגיל לשוננו לספר בהם תמיד ולעשות מהם דברי לצון והתולים להתענג, כי ענג כזה ראוי רק לרע הלב. אין להרבות אמרים על פחיתת הוצאת דבה, הוצאת שם רע, כי היא נראית מאליה. המוציא שם רע הוא גנב היותר בחשך והזומם לגנוב לא את ממוני, כי אם גם את שמי הטוב היקר לי מכל הון ומכל אוצר נחמד.

בין המדות הרעות המסמות את עיני בני האדם לעוות משפט והמקלקלות את השורה, היותר מגונה והיותר מכוערת היא הקנאה. המקנא הוא האיש אשר עינו רעה בשל חברו והמצטער באשרו, השונא את אחרים תכלית שנאה על כשרונותיהם ועל יתרונם אשר להם עליו. בעצם וראשונה היא הרגשה בלתי מסכמת עם חקי היושר. הנה טובת האחד איננה סבה לרעת השני: בריאות פלוני איננה סבה להולשת אלמוני, לא חכמת שלמה גרמה אולת רבבות אלפי בני אדם, לא יפי רחל עושה את עיני לאה רכות.

אם

אם המקנא החושב את עצמו עלוב על אשר לא נפל בגורלו דבר ממתנות הטבע או ממחמדי התבל על אשר לא חלק לו בבינה או בעושר ועל כן אי שמח הוא בחלקו, אך למה יזעף לבו על אלה אשר טוב להם ממנו? אלה הצאן מה עשו? מה פשעם ומה חטאתם שנפלה מתנה טובה ויפה ממתנות הטבע בגורלם? — ועוד המקנא מזיק רק לנפשו. הקנאה תמית בעליה. היא חרב פיפיות ביד המקנא ובה הוא דוקר כל יום וכל רגע את לבו, ולא את לב מי שהוא מקנא בו. היא ראש פתנים בקרב איש, מנפש ועד בשר יכלה. (ספר תורת האדם).

השלום

פרק רביעי.

נמנו וגמרו אין לך כלי מחזיק ברכה אלא השלום (עוקצין פ״ג) והוא זכות המחשבה ותמימות הנפש וערבות הלב ומנוחת החיים, ריע והבר אל הצדק. ושלושה שלמות הן: שלום בינו לבין עצמו ויצרו המסיתו, שלום בינו לבין אלהיו, שלום בינו לבין חברו, וזה שאמר הכתוב (ש״א כ״ה) „ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום״. וקנין זה יקנה האדם בלמוד התורה שנאמר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום (משלי ג׳) ואמרו רז״ל הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה (אבות פרק א׳). ובמסכת שבת אמרו שמו של הקב״ה שלום שנאמר ויקרא לו ה׳ שלום (שופטים ו׳); ומצינו שברכת ה׳ היא השלום, שנאמר ה׳ עוז לעמו יתן, ה׳ יברך את עמו בשלום (תהלים כ״ט).

„צאו וראו מדת השלום בבעל חי הנקרא קאסטורו בלעז, אשר יודע בטבע שהצידים רודפים אותו מפני הביצים שלו כי הם טובים מאד לרפואה ידועה. ועל כן כאשר רואה את עצמו נרדף ואין דרך לנטות ימין ושמאל כדי להנצל נושך ביציו בשניו עצמן ומשליכם למען יקחום הצידים והוא יוכל לחיות בשלום. פלאטו אמר: אין עושר כשלום, היה תמיד בשלום עם המעלות ובמלחמה עם הפחיתות ותשיג השלמות.

„בספרי הרומיים נמצא כתוב כי היה איש גבור חיל חשוב מאד איפוליטו שמו, אשר אחרי מות אביו היה במלחמה כבדה עם איש כערכו נקרא לוסטיקו, גם הוא תקיף ונכבד ימים רבים. וכראות איפוליטו נפשו נבהלה מאד וטרדת עבדיו ומשרתיו מפני כובד מלחמה זאת, קם בחצי הלילה פעם אחת והלך למבצר אויבו יחיד ואין איש אתו. ויקרא: פתחו לי השערים כי אני איפוליטו ואנכי הולך עדירי. ויתמהו השומרים ויגידו לאדוניהם פנימה. ויהי כשמוע לוסטיקו כי בא אליו אויבו יחיד ובלי כלי זין צוה לפתוח לו. וירוץ אפוליטו ויחזק וינשק את לוסטיקו אויבו ויאמר: אחי יקר ונעים, הנני שואל מאתך סליחה וכפרה על כל אשר חטאתי עויתי נגדך, והנני מוחל לך בלב שלום כל אשר העוית נגדי וקראתי אליך לשלום. בראות לוסטיקו הדבר הזה שב גם הוא רך כקנה ויכרע לפניו על ברכיו ויתן את קולו בבכי ויבכו יחד ויאמרו זה לזה: סלח לי אחי! וכן עשו שלום ביניהם עד

כי

כי לא נמצאו אחים גם יחד מלידה ומבטן אוהבים נאמנים כאשר היו שניהם אלה כל ימי חייהם. (ר' יהודא אריה די מודינא בספרו „צמח צדיק").

„בנ"ו, באו וראו כמה גדול כח השלום שאפילו לשונאים אמר הקב"ה פתחו להם בשלום ככתוב: כי תקרב אל עיר ופתחת בשלום וכו'. ואפילו בזמן הזה אמרו חז"ל שואלים בשלום העכו"ם מפני דרכי שלום. אמרו עליו על ר' יוחנן בן זכאי שלא הקדימו אדם שלום בעולם ואפילו עכו"ם בשוק. ואמרו הוה מקדים בשלום כל אדם מהו בשלום כל אדם? אפילו אם אתה רואה שלבו בורח עליך הוה מקדימו לשלום שאם אתה עושה כן תגרום לו שיאהבך. ולא עוד אלא אפילו שאינו נמנע להשלים עמך הקב"ה מוסרו ומכניע תחתיך כענין שנאמר: ואם לא תשלים עמך וכו' ונתנה ה' אלהיך בידך. וכן מצאנו בדוד המלך ע"ה שרדף אחרי אחרי שלום של שאול כמ"ש: „אני שלום וכי אדבר המה למלחמה" ושאול לא די שלא נתפיס לו עד היה רודפו כדי להרגו ומסרו הקב"ה ביד דוד במערה ובמעגל, ואעפ"כ לא עלתה בלבו של דוד להרגו לפי שבקש אחר השלום. אחרי שלום ורדף שלום כמ"ש: בקש שלום ורדפהו (תהלים ל"ד) בקשהו עם אוהבך ורדפהו עם שונאך, בקשהו במקומך ורדפהו במקומות אחרים, בקשהו בגופך ורדפהו בממונך, בקשהו לעצמך ורדפהו לאחרים, בקשהו היום ורדפהו למחר ואל תתיאש לומר לא אוכל להשלים אלא רדוף אחר השלום עד שתשיגהו". (פרק השלום).

אמר ר' יהושע בן לוי גדול השלום שכל הברכות כלולות בו: „ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום" (תהלים כ"ט). חזקיה אמר תרתי: חזקיה אמר גדול שלום שכל המצות כתוב בהן, כי תראה, כי תפגע, כי יקרא (דברים כ"ב) אם באה מצוה לידך אתה זקוק לעשותה ואם לאו אין אתה זקוק לעשותה ברם הכא „בקש שלום ורדפהו", בקשהו במקומך ורדפהו במקום אחר. חזקיה אמר גדול השלום שבכל המסעות כתיב ויסעו ויחנו (במדבר ל"ג) נוסעים במחלוקת וחונים במחלוקת, כיון שבאו כולם לפני הר סיני נעשו כולם חניה אחת הוא הדא הוא דכתיב: ויחן שם ישראל ויחנו שם בני ישראל אין כתיב כאן אלא ויחן שם ישראל. אמר הקב"ה הרי שעה שאני נותן תורה לבני. בר קפרא אומר תלת: בר קפרא אמר גדול השלום שדברי הכתובים דברו בדאית בתורה בשביל להטיל שלום בין אברהם לשרה שנאמר: אחרי בלותי היתה לי עדנה ואדוני זקן (בראשית י"ח) אבל לאברהם לא אמר כן אלא ואני זקנתי. בר קפרא אומר גדול שלום שדברי הכתובים דברו בדויה בשביל להטיל שלום בין איש לאשתו שנאמר: הנה נא את עקרה ולא ילדת והרית וילדת בן (שופטים י"ג). אבל למנוח לא אמר כן אלא מכל אשר אמרתי אל האשה תשמר מ"מ מבנים היא צריכה — כמו שאומרים לרופא שמרפא ימים שישמור עצמו מדברים המזיקים לו שיקלקלו לו הרפואה. — בר קפרא אמר הדא גדול שלום מה אם העליונים שאין להם לא קנאה ולא שנאה ולא תחרות ולא מצות ולא מריבות ולא מחלוקת ולא עין רעה צריכין שלום הוא עושה שלום במרומיו (איוב כ"ה) התחתונים שיש בהם כל המדות הללו על אחת כמה וכמה. אמר ר' ישמעאל: גדול שלום שדברי הכתובים לשון בדוי כתובים להטיל שלום בין יעקב ליוסף וכו': אביך צוה לפני מותו כה תאמרו ליוסף אנא שא נא לפשע אחיך (בראשית נ) ולא מצינו שיעקב צוה כלום.

אמר

אמר ר' יוסי הגלילי גדול שלום שאפילו בשעת מלחמה אין פותחין אלא בשלום הה"ד: כי תקרב אל עיר וקראת אליה לשלום (דברים כ') אמר ר' יודן ב"ר יוסי גדול השלום ששמו של הקב"ה נקרא שלום הה"ד: ויקרא לו ה' שלום (שופטים ו'). תני ר' ישמעאל גדול שלום ששם הגדול שנכתב בקדושה אמר הקב"ה ימחה במים כדי להטיל שלום בין איש לאשתו. גדול שלום שכל הברכות וטובות ונחמות שהקב"ה מביאן על ישראל חותמין בשלום: בק"ש פורש סכת שלום, בתפלה: עושה שלום, בברכת כהנים: וישם לך שלום. (ויקרא רבה פ' ט', מסכת ד"א זוטא).

מי יפאר גודל פאר מי שמחזיק עצמו בעשית שלום בין איש ובין רעהו ובין איש לאשתו, וכ"ש שיהא שלום בינו ובין אשתו. ולא ירגיל בקטטה כי כל קטטה סופו הרצה ומה לאדם לשטות זו? עונשו של המחלוקת ידוע מארז"ל מותר לומר לשון הרע על בעלי המחלוקת „צא ולמד כי אין עבירה קשה כמו המחלוקת ולה"ר שהורג שלשה ואין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה ואפילו הכי התירו לומר לה"ר על בעלי מחלוקת, מזה תוכל להשיג עונש של בעלי מחלוקת שהתירו לעשות עבירה חמורה. ועוד יש במדרש, מחלוקת תכלית כליה מביאה לעולם. ועוד מסיק במדרש: „מחלקת נוטריקון: מ' מכה, ח' חרון, ל' לקוי, ק' קללה, ת' תועבה ע"כ אנכי מצוה אתכם, תסירו את המדה הרעה הזאת כי על בעלי המחלוקת נאמר: „סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה", והלא אין אדם עושה עצמו רשע. ואין צריך להזהיר אתכם על המחלוקת חלילה חלילה נ"פ, אף אם תראו אנשים שמחזיקים במחלקת תוכיחו אותם ותקימו בעצמכם בקש שלום ורדפהו. על כן בני ובנותי יכנסו דברי באזניכם ואזהרה על הנשים שלא תחזיקנה במחלקת עם הנשים שכנותיהן, כללו של דבר תראו שתמצאו חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם. וכל שכן ביום השבת שיהא אדם נזהר מכעס ומחלקת שנאמר לא תבערו אש וגו', כי כל מי שמחזיק במחלקת מחמם את הגוף ונמצא מבעיר אש ביום השבת ביום שהוא קודש שבו צריך אדם לקדש עצמו במדות טובות באהבה וחיבה יתרה בבית ובחוץ ואין לך כלי שמחזיק ברכה אלא שלום שנאמר: ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום." (צואת הגאון ר' שעפטיל בהגאון ר' ישעיה הורוויץ בעל השל"ה).

כל הרוצה לרדוף אחר השלום צריך לו להרחיק עצמו מכל הדברים המסבבים קטטה ומריבה שהוא הפך השלום והסבה הרעועה מכלן שגורמת המחלקת היא הכעס כי כל אדם שמושל עליו כעסו לא יהא לו שלום מלמעלה ולא מלמטה לפי שברוב כעסו יחטא לשמים וגם יתקוטט עם בני אדם הרגילים עמו. גדול השלום ששמו של הקב"ה קרוי שלום שנאמר (שופטים ו') ויקרא לו ה' שלום. ובכל הדברים שברא הקב"ה בעולמו נתן להם קצבה ותכלית חוץ משני דברים התורה והשלום. התורה מנין? שנאמר: לכל תכלה ראיתי קץ רחבה מצותך מאד. (תהלים קי"ט). שלום מנין? שנאמר: למרבה המשרה ולשלום אין קץ (ישעיה ט'). גדול שלום שלא התחיל הקב"ה לברא דבר בעולם אלא באור שהוא שלום שנאמר: „ויאמר אלהים יהי אור" ויאיר מכוין שלום בין בני עולם. וזכר לדבר יוצר אור ובורא חשך עושה שלום וגו' (ישעיה מ"ה). גדול השלום שבו מסיימין התפלה שהוא ברכת עושה שלום ובה מסיימין ברכות של ליל שבת שהוא ופרוש עלינו סכת שלומך. ושים הקרבנות שלום כתוב: זאת התורה לעולה ולמנחה ולחטאת

ולאשם

ולאשם למלואים ולזבח השלמים. (ויקרא ד׳) ונתן לאוהבי תורה שנאמר: שלום רב לאוהבי תורתך (תהלים קי״ט). ונתן ללומדי תורה שנאמר: וכל בניך למודי ה׳ ורב שלום, וגם לעושי תשובה שנאמר: בורא ניב שפתים שלום שלום לרחוק ולקרוב (ישעיה נ״ז). וכל שכן לחסידים שנאמר: אשמעה מה ידבר האל ה׳ כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו (תהלים פ״ה). ונתן לעושה צדקה שנאמר: והיה מעשה הצדקה שלום (ישעיה ל״ב) והרודף אחר השלום נקרא תלמידו של אהרן לפי שהיתה כך מדתו של אהרן ובו שבחו הכתוב דכתיב תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו בשלום ובמישור הלך אתי וכו׳ (מלאכי ב׳)

וע״ז אמרינן במסכת דרך ארץ זוטא: וכן היתה אומנתו של אהרן; שמע על שנים שהיו מריבין הולך אצל האחד ואומר לו שלום עליך רבי והוא אומר שלום עליך רבי ומורי מה יבקש מורי כאן? והוא אומר פלוני חברך שגרני אצלך לפייסך מפני שאמר אוי לי שסרחתי על חברי, מיד אותו האיש היה מהרהר בדעתו ואומר וכי צדיק כזה בא אלי לפייסני, ועל כן היה אומר לו רבי אני הוא שסרחתי עליו והולך אצל האחר ואומר לו כן. פגעו שניהם בדרך זה אומר לזה ימחול לי מורי שאני סרחתי וזה אומר לזה כן. שמע על בעל ואשתו שעשו מריבה הולך אצל הבעל ואומר לו בשביל ששמעתי עליך שניתגרת עם אשתך, אם אתה מגרש אותה ספק תמצא כמותה ספק לא תמצא כמותה. ועוד אם אתה מוצא ומתנצית עמה תחלת דבריה אומרת לך כך עשית לאותה אשה ראשונה. ועל זאת היו כל ישראל אנשים ונשים אוהבים אותו, תדע לך שכן הוא שכיון שנפטר מרע״ה מה כתיב ויבכו בני ישראל את משה שלשים יום (דברים ל״ג) ובאהרן כתיב: ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל אפילו נשים. ולכן אמרינן במסכת אבות פ״א: הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות וכו׳. ועוד תניא גדול השלום שהעולם עומד עליו דתנן בשלשה דברים העולם קים על הדין ועל האמת ועל השלום.

וכדי שירבה השלום בין החברים ובין בני ישראל צוו רבותינו ז״ל בדברים המסבבים אהבה ושלום והזהירו מהדברים המונעים השלום כדגרסינן (בפ״ק דברכות ז׳) א״ר הלבו א״ר הונא כל הרגיל ליתן שלום לחברו ויום אחד לא נתן עובר משום בקש שלום ורדפהו ואם נתן לו שלום ולא החזיר לו שלום נקרא גזלן שנאמר גזלת העני בבתיכם (ישעיה ג׳) ואמרינן נמי התם (פרק היה קורא ט״ו) מרגלא בפומיה דאביי לעולם יהא אדם ערום ביראה ובמענה רך משיב חמה ומרבה שלום עם אחיו ועם קרוביו ואפילו עם עובדי כוכבים ומזלות בשוק, כדי שיהא אהוב למעלה ונחמד למטה ומקובל על הבריות, אמרו עליו על ריב״ז שלא הקדימו אדם שלום בעולם ואפילו עובד כו״מ בשוק. גדול השלום שלא בשר הקב״ה את אברהם אבינו אלא בשלום שנאמר: ואתה תבא אל אבותיך בשלום (בראשית ט״ו) גדול השלום שבו שבח הקב״ה ליצחק אבינו כשבא אצלו אבימלך ושלחו בשלום כדכתיב: ויעש להם משתה וגו׳ וילכו מאתו בשלום (שם כ״ו). להודיענו חסידותו שלא נטר לו איבה על שאמר לו לך כי עצמת ממנו מאד. גדול השלום שלא בקש יעקב אבינו ע״ה מהקב״ה אלא שלום, שנאמר: ושבתי בשלום וגו׳ (שם כ״ח) גדול השלום שלא נתבשרו השבטים אלא בשלום שנאמר: „ששם עלו שבטים

שבטי

שבטי יה וגו׳ שמה ישבו כסאות וגו׳ שאלו שלום וגו׳. גדול השלום שכשנגלה הקב״ה בתחלה למשה רבנו ע״ה היה מתוך דבר שנשתנית טבעה בשלום שנאמר (שמות ג׳) וירא מלאך ה׳ אליו בלבת אש מתוך הסנה וגו׳ הראהו שלום גדול בין האש להסנה שדומה שנשרף ולא נשרף ואע״פ שהוא חוץ מן הטבע. גדול השלום שבו שבח הקב״ה את אהרן שנאמר: (מלאכי ב׳) בריתי היתה אתו החיים והשלום. גדול השלום שבשעה שקנא פנחס בן אלעזר קנאת השי״ת ברכו בשלום שנאמר: (במדבר כ״ה), לכן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום. גדול השלום שבו נתבשר דוד ע״ה שנאמר: (ד״ב א׳ י״ב) ורוח לבשה את עמשי וגו׳ ועמך בן ישי שלום וגו׳. גדול השלום כי שלמה המלך ע״ה נקרא שמו על שם השלום שהיה בימיו שנאמר: (שם כ״ב) כי שלמה יהיה שמו, וכל ימיו היה שלום בישראל שנאמר וישב יהודה וישראל בטח איש תחת גפנו ותחת תאנתו מדן ועד באר שבע כל ימי שלמה. גדול השלום שהוא קודם למלחמת הרשות כדגרסינן בואלה שמות רבה: כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום (דברים כ׳) „ראה כמה כחה של שלום, ב״ו אם יש לו שונא מהו עושה לו? הולך ומדבר לאדם גדול ממנו שיעשה לו רעה, אבל הקב״ה אינו כן אלא כל עכו״ם מכעיסין אותו והם ישנים וכל הנפשות עולות אצלו ונאמר אשר בידו נפש כל חי, ובבקר הוא מחזירן להם לכל אחד ואחד נפשו שנאמר (ישעיה מ״ב): „נותן נשמה לעם עליה״, דבר אחר בשר ודם אם יעשה לו חברו רעה אינה זזה מלבו לעולם, אבל הקב״ה אינו כן אלא כשהיו ישראל במצרים והיו המצרים משתעבדים בהם בטיט ובלבנים, ולאחר כל הרעות שנעשו לישראל חס הקב״ה עליהם ואמר (דברים כ״ג) לא תתעב מצרי אלא רדפו אחר השלום, והקב״ה ברא את השלום לישב עולמו כדגרסינן במדרש תהלים אמר ר׳ אלכסנדראי אתה כוננת מישרים (תהלים ל״ט) אתה כוננת ישרות של עולם, אם יש לו לאדם דין עם חברו הוא נכנס עמו לדין והם מקבלים עליהם מה שהדיין דן בפניהם ויוצאים ועושים שלום הוי אומר אתה כוננת מישרים: אדם יוצא לדרך ראה חמורו של שונאו שהוא רובץ תחת משאו והולך הוא ומסייעו, והוא אומר פלוני עשה לי כך וכך והייתי סבור שהוא שונאי מיד נעשו אוהבים ומי גרם להם? מפני ששמרו את התורה שכתוב בה (שמות כ״ב) כי תראה חמור שונאך וגו׳ הוי אומר (משלי ג׳): דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום. (ר׳ יצחק אבוהב הספרדי בספרו „מנורת המאור״ נר ששי).

הוו זהירין שלא תריבו עם הקהל לעולם, לא בעבור מס ולא בעבור צדקה ולא בעבור שררה ולא בעבור שום דבר בעולם, אף אם נראה בעיניכם שהקהל עושה לכם עולה גדולה, אך דברו עניניכם לפניהם בנחת רק שפתותיכם נעות וקולכם לא ישמע לצעוק לפניהם כדרך אנשי ריב ומדון, ואח״כ כאשר יצא עליכם משפטם מהם כן תעשו לא תסורו מן הדבר אשר יגידו לכם ימין ושמאל, ר״ל אף אם יהיו הדברים בעיניכם כמחליף הימין בשמאל אפילו הכי תעשו כמצותם, כי יש לכם לחשוב שהם אומרים על ימין שהוא ימין, כי רוח ה׳ על ראשי העיר ומנהיגיו ולא יעזוב את חסידיו לעולם נשמרו מן הטעות ומן המכשול ואמרו רז״ל הראה הקב״ה לאדם הראשון דור דור ודורשיו דור דור ומנהיגיו כן אמרו רז״ל: על „ומתנשא לכל לראש״ אפילו ראש גרגותנא מן שמיא מוקי ליה״ ועוד כי כח

רבים

רבים עדיף ותמיד דברי יחידים בטלים הם אצל רבים ואפילו במחלקת שהיא לשם שמים, ואפילו האמת עם היחידים, כמו שמצינו בר"א הגדול שבכוהו (נדוהו) החכמים על שהיה חולק על רבים ולא השגיחו לכל האותות והמופתים שעשה לפניהם כגון חרוב זה יוכיח אמת המים יוכיח וכו' ע"כ אנכי מצוה אתכם למזהיר אתכם באזהרה יתרה שתרחיקו מזה הדבר ומן הדומה לו הרחק מאד (הגאון ר' אברהם הורוויץ בספרו יש נוחלין, אביו של הגאון ר' ישעיה הורוויץ בעל השל"ה).

אוצר המדות

חלק שני

חסד ונדיבות

פרק א

א) אַל תִּמְנַע טוֹב מִבְּעָלָיו בִּהְיוֹת לְאֵל יָדְךָ לַעֲשׂוֹת.

ב) אַל תֹּאמַר לְרֵעֲךָ לֵךְ וָשׁוּב וּמָחָר אֶתֵּן וְיֵשׁ אִתָּךְ.

ג) כֵּן צְדָקָה לְחַיִּים וּמְרַדֵּף רָעָה לְמוֹתוֹ.

ד) יֵשׁ מְפַזֵּר וְנוֹסָף עוֹד וְחוֹשֵׂךְ מִיּוֹשֶׁר אַךְ לְמַחְסוֹר.

ה) נֶפֶשׁ בְּרָכָה תְדֻשָּׁן וּמַרְוֶה גַּם הוּא יוֹרֶא.

ו) מֹנֵעַ בָּר יִקְּבֻהוּ לְאוֹם וּבְרָכָה לְרֹאשׁ מַשְׁבִּיר.

ז) עֹשֵׁק דָּל חֵרֵף עֹשֵׂהוּ וּמְכַבְּדוֹ חֹנֵן אֶבְיוֹן. (משלי)

ח) מַעְיְנֵי הַחֶסֶד מְפַכִּים מִלֵּב טָהוֹר וְנֶפֶשׁ עֲדִינָה.

ט) הַנְּדִיבוּת עֵץ חַיִּים הִיא לִבְנֵי עֹנִי וּבָהּ יֶחֱסוּ אֶבְיוֹנֵי אָדָם.

י) כְּתַפּוּחֵי זָהָב בְּמַשְׂכִּיּוֹת כֶּסֶף חֶסֶד וּנְדִיבוּת בְּנֶפֶשׁ זַכָּה.

יא) כְּאַבְנֵי שֹׁהַם וְיָשְׁפֵה מְשֻׁבָּצוֹת בְּמִשְׁבְּצוֹת זָהָב — חֶסֶד וּנְדִיבוּת בְּלֵב טוֹב.

יב) הָעוֹלָם בְּחֶסֶד יִבָּנֶה וּבִנְדִיבוּת הַתֵּבֵל וּמְלוֹאָהּ.

יג) הַנְּדִיבוּת תַּשְׂבִּיעַ נֶפֶשׁ רְעֵבָה וְתַרְנִין נֶפֶשׁ נַעֲנָה.

יד) חֶסֶד חֶסֶד תִּרְדּוֹף וּבְכָל עֵת עַל נְדִיבוּת תָּקוּם.

טו) רַבִּים יְחַלּוּ פְנֵי נָדִיב וְהוּא לֹא יָשִׁיב אֶת פְּנֵי כֹּל.

טז) חַסְדֵי אִישׁ כִּי רַבּוּ יִרֶב גַּם כְּבוֹדוֹ בְּעֵינֵי בְנֵי אָדָם.

יז) כְּהָקִיר בַּיִר מֵימֶיהָ יָקֵרוּ חַסְדֵי אִישׁ נָדִיב.

יח) חֳדָשִׁים לַבְּקָרִים רַבּוּ נִדְבוֹתָיו לִגְמוֹל חֶסֶד עִם כָּל אִישׁ וָאִישׁ.

יט) אִם יֵשׁ לְךָ, הֵיטֵב לְזוּלָתְךָ כִּי עוֹד חַי הִנְּךָ, וְלֹא תֵדַע מַה יֵּלֶד יוֹם.

כ) מָחָר בָּא וְאֵינְךָ עוֹד בַּעַל הַהוֹן.

כ״א) נִדְבַת עָשִׁיר תִּפְאֶרֶת עֻזּוֹ תְעַטְּרֵהוּ כָּבוֹד וְהוֹד.

כ״ב) לֹא נָאוָה לְכִילַי עוֹשֶׁר אַף כִּי לְנָדִיב רֵישׁ וְעוֹנִי.

כ״ג) מַצְרֵף לַכֶּסֶף וְכוּר לַזָּהָב וְהַנְּדִיבוּת לִבְחוֹן בָּהּ לִבּוֹת בְּנֵי אָדָם.

כ״ד) הֵן עָשִׁיר בָּאָרֶץ יְכֻבָּד אַף כִּי עָשִׁיר וְהוּא גַם נָדִיב.

כ״ה) אוֹהֲבֵי עָשִׁיר רַבִּים וְאוֹהֲבֵי נָדִיב־הַכֹּל.

כו) בִּדְבָרִים לֹא יִוָּשַׁע אָחִיךָ הָאֶבְיוֹן; דַּבֵּר עַל לִבּוֹ וְגַם אֶת יָדְךָ אַל תִּקְפּוֹץ מִמֶּנּוּ.

כז) כְּמָטָר יוֹרֵד עַל שַׁדְמוֹת שָׂדֶה בְּחֹם קַיִץ — פִּזַּר לְאֶבְיוֹנִים בְּעֵת לַחְצָם. (המחבר)

כ״ח) בְּנִי אַל תִּלְעַג לְחַיֵּי עָנִי וְאַל תַּדְאִיב נֶפֶשׁ עָנִי וּמַר נָפֶשׁ.

כ״ט) אַל תִּמְנַע מַתָּן מִמִּסְכֵּנְךָ וְאַל תְּבַזֶּה שְׁאֵלוֹת דָּל וְלֹא תִתֵּן לוֹ מָקוֹם לְקַלֶּלְךָ.

ל) צוֹעֵק מַר רוּחַ בִּכְאֵב נַפְשׁוֹ וּבְקוֹל צַעֲקָתוֹ יִשְׁמַע צוּרוֹ.

ל״א) הַט לְעָנִי אָזְנֶךָ וַהֲשִׁיבֵהוּ שָׁלוֹם בַּעֲנָוָה.

ל״ב) הוֹשַׁע מוּצָק מִמְּצוּקָיו וְאַל תָּקוּץ בְּרוּחֲךָ בְּמִשְׁפַּט יוֹשֶׁר.

ל״ג) הֱיֵה כְּאָב לִיתוֹמִים וְתָמוּר בַּעַל לְאַלְמָנוֹת.

ל״ד) אַל תְּהִי יָדְךָ פְּתוּחָה לָקַחַת וּקְפוּצָה בְּתִתְּךָ מַתָּן.

ל״ה) כָּל הָעוֹשֶׂה צְדָקָה יֵשׁ לוֹ שָׂכָר.

ל״ו) בְּעַיִן טוֹבָה תֵּן לְדַל וְלֹא תִקְצוֹף בְּתִתְּךָ לוֹ.

ל״ז) בְּכָל מַעֲשֶׂיךָ הָאֵר פָּנִים וּבְשָׂשׂוֹן הַקְדֵּשׁ מַעֲשֵׂר.

ל״ח) תֵּן לוֹ כְּמַתָּנָתוֹ לָךְ בְּטוּב עַיִן וּבְהַשָּׂגַת יָד.

ל״ט) כִּי אֱלֹהֵי תַשְׁלוּמוֹת הוּא וְשִׁבְעָתַיִם יָשִׁיב לָךְ.

מ) מַלְוֶה ה׳ נוֹתֵן לְאֶבְיוֹן וּמִי בַּעַל גְּמוּלוֹת כִּי אִם הוּא.

מ״א) כָּל יְמֵי עָנִי רָעִים בֶּן־סִירָא אוֹמֵר אַף לֵילוֹת.

(מ״ב)

מ"ב) בִּשְׁפַל גַּגִּים גַּנּוֹ וּבִמְרוֹם הָרִים כַּרְמוֹ.

מ"ג) מִמְּטַר גַּגִּים לְגַנּוֹ וּמֵעֲפַר כַּרְמוֹ לִכְרָמִים.

מ"ד) אִישׁ מַשְׁגִּיחַ עַל שֻׁלְחָן זָר אֵין חַיָּיו לִמְנוֹת חַיִּים.*)

(בן סירא)

מ"ה) כָּל יְמֵי עָנִי רָעִים. יוֹסֵף בֶּן יְהוּדָה אוֹמֵר אַף לֵילוֹת. כִּי כָּל הַיּוֹם דּוֹאֵג הוּא לְמַצָּבוֹ הָרָע וּמְהַרְהֵר אֵיךְ לְהֵטִיבוֹ וּבַלַּיְלָה יְבַעֲתוּהוּ חֲלוֹמוֹת רָעִים וְאֵין קֵץ לְפַחְדּוֹ וְלִמְצוּקַת לְבָבוֹ. (המחבר)

מ"ו) אִם הוֹתִירְךָ ה׳ לְטוֹב בִּפְרִי מַעֲשֶׂיךָ הַשְׂבִּיעַ נֶפֶשׁ נַעֲנָה.

מ"ז) וְלֹא יֵרַע לְךָ וְלִבְּךָ אַל יְקַנֵּא בַהֲפִיקְךָ מִטּוּבְךָ לְדַל וְאֶבְיוֹן.

מ"ח) אַחֲרֵי אֲשֶׁר בֵּרַכְךָ ה׳ דֵּי נַפְשְׁךָ וְהוֹתֵר וְלֹא תְחַסֵּר נַפְשְׁךָ מִטּוּב בְּתִתְּךָ לוֹ.

מ"ט) כִּי אֵיכָכָה תוּכַל לִרְאוֹת בְּרָע אֲשֶׁר יִמְצָא אֶת אָחִיךָ וְיֵשׁ לְאֵל יָדְךָ לְהַצִּילוֹ.

נ׳) אֱהֹב לְרֵעֲךָ וְלַגֵּר וְהַגַּע בְּטוּב לָהֶם כָּמוֹךָ.

נ"א) הָפֵק לָרָעֵב נַפְשְׁךָ וְהַלְוֵה אֶבְיוֹן כַּסְפֶּךָ.

נ"ב) חוּס עַל עָנִי לָתֵת לוֹ דֵּי מַחְסֹרוֹ.

נ"ג) וַחֲמֹל עַל חֲסַר לֵב וַהֲבִינֵהוּ חָכְמָה וָדָעַת.

נ"ד) בַּקֵּר חוֹלִים וְרַפֵּא כוֹאֲבִים וְאַל תּוֹעֵף עִם מִי לֹא יֹאבֶה לָקַחַת רָצוֹן מִיָּדְךָ.

נ"ה) וַאֲשֶׁר אֵינֶנּוּ יוֹדֵעַ כִּי חוֹלֶה הוּא וְלֹא יִדְרוֹשׁ רְפוּאוֹת תְּעָלָה רְפָאֵהוּ בְּלִי דַעְתּוֹ.

נ"ו) אִישׁ נָדִיב יַמְשִׁיל נַפְשׁוֹ עַל גְּוִיָּתוֹ וְהַנָּבָל גְּוִיָּתוֹ עַל נַפְשׁוֹ.

נ"ז

*) כמו שאמרו חז"ל (ביצה ל"ב): כל המצפה לשלחן אחרים עולם חשך בעדו, חייו אינם חיים.

נ"ז) לֹא תִרְאֶה אֶת אָחִיךָ בְּרָע וְהֶסֶר־כֹּל וְאַתָּה תִתְעַנַּג עַל דַּי וְהוֹתֵר.
נ"ח) תֵּן לוֹ חֵלֶק בַּעֲבוֹדָתְךָ אֲשֶׁר־יַעֲבוֹד עִמְּךָ וְהָיְתָה פְּעֻלָּתוֹ אִתָּךְ, וְחֵי אָחִיךָ עִמָּךְ.
נ"ט) וְאִם יִמְעַט הַשָּׂכָר מִהְיוֹת דֵּי טֶרֶף הָכוֹ הַעֲנֵיק תַּעֲנִיק לוֹ מִטּוּבְךָ דֵּי טַרְפּוֹ.
ס) וְזָכַרְתָּ כִּי אֵל אֶחָד בְּרָאֲכֶם אֲשֶׁר בְּיָדוֹ לְהָרַע וּלְהֵטִיב וְכָל טוּבְךָ לוֹ הוּא.
ס"א) אֶפֶס כִּי לֹא תִהְיֶה בְךָ עַצְלָה כִּי רַבִּים עֲנִיִּים יָלְדָה עַצְלָה וְאֶבְיוֹנִים בָּאָדָם תּוֹסִיף.
ס"ב) הֵרָצֵה לְאַנְשֵׁי מִדּוֹת בְּמַעֲשֶׂיךָ וּלְאַנְשֵׁי אֱמֶת בִּלְבָבְךָ.
ס"ג) בְּנִי אִם נָדְבָה רוּחֲךָ אוֹתְךָ לַעֲשׂוֹת מִשְׁתֶּה וְשִׂמְחָה לְרַבִּים אַל תִּשְׁכַּח עָנִי וְאֶבְיוֹן.
ס"ד) כִּי טוֹב לְהַשְׂבִּיעַ נֶפֶשׁ רְעֵבָה מֵעַנֵּג נֶפֶשׁ שְׂבֵעָה.
ס"ה) קְרָא נִכְבָּדִים וְאַל תָּבוּז שְׁפָלִים כִּי טוֹב לְכַבֵּד מֵהִכָּבֵד.
ס"ו) אִם כַּבִּיר מָצְאָה יָדְךָ רְכוּשׁ תֵּן פַּזֵּר לָאֶבְיוֹנִים.
ס"ז) לֹא תַחֲמוֹל עַל כַּסְפְּךָ לִהְיוֹת אַכְזָר עַל אָחִיךָ.
ס"ח) לֹא תִקְפּוֹץ אֶת יָדְךָ כִּי אִם תְּפַזֵּר עוֹד תּוֹסִיף לִכְנוֹס וְתִתְעַשֵּׁר כִּי ה' מְשַׁלֵּם לָךְ.
ס"ט) עוֹצֵר בַּמַּיִם אַךְ לְהַבְאִישׁ חוֹשֵׂךְ מִצְּדָקָה אַךְ לְמַחְסוֹר.
ע) עַל כֵּן יֹאמְרוּ הַמּוֹשְׁלִים: בִּבְכִי יָמְלְחוּ מַיִם וּבִצְדָקָה הוֹן.
ע"א) אִם נָדְבָה רוּחֲךָ אוֹתְךָ לְהִתְהַלֵּךְ בְּדֶרֶךְ צְדָקָה לֵךְ בַּתָּוֶךְ אַל תֵּט יָמִין וּשְׂמֹאל.*)

ע"ב)

*) מדת הנדיבות היא הנרצה והיא אמצעית בין הפזור והכילות.

ע"ב) וְאִם חֶסֶד דָּפַצְתָּ נְטֵה לְךָ עַל יְמִינְךָ מִזְעָר לֹא כַבִּיר׳ פֶּן תִּשּׁוֹמֵם.

ע"ג) אִם הֱטִיבוֹתָ אֶת רֵעֲךָ הוֹדֵה לַה׳ חַסְדּוֹ אֲשֶׁר נָתַן לְךָ חַיִל לְהֵטִיב.

ע"ד) וְאַל יִגְבַּה לְבָבְךָ בְּהֵטִיבְךָ כִּי הֵן לֹא בְיָדְךָ טוּבָךְ.

ע"ה) כַּבֵּד אֶת הַנָּדִיב בְּהֵטִיבוֹ עִמְּךָ וְהוֹדֵהוּ עֵת יִשְׁבּוֹת מֵהֵטִיב.

ע"ו) כִּי אָכַף עָלָיו לִבּוֹ לָתֵת מִגְרָעוֹת בְּהוֹנוֹ וְרָוַח לָךְ.

ע"ז) אַל תְּפַזֵּר הוֹנְךָ לְלֹא חֵפֶץ פֶּן יִבָּצֵר הַבּוֹצוֹ מִמְּךָ לְעֵת הַחֵפֶץ.

ע"ח) אִישׁ מַתָּן חוֹנֵן דַּל יִמְצָא חַיִּים אַהֲבָה שִׂמְחָה וְכָבוֹד.

ע"ט) בְּנִי אִם נָדְבָה רוּחֲךָ לָלֶכֶת בְּדֶרֶךְ תָּמִים הִתְהַלֵּךְ בְּמֵישָׁרִים

פ) שׁוּת לִבְּךָ אֶל כַּף מְדְרַךְ הַמִּתְהַלְּכִים אֶת־הָאֱלֹהִים וְלֵךְ בְּעִקְּבוֹתָם.

פ"א) וְאִם נָטְיוּ רַגְלֶיךָ יָמִין וּשְׂמֹאל שׁוּב בְּדַרְכְּךָ בָּאת אֶל אֵם הַדֶּרֶךְ.

פ"ב) אוֹ אָז תִּרְאֶה מִשְׁגְּךָ וְשַׁבְתָּ לָלֶכֶת מֵישָׁרִים.

פ"ג) נְדִיבִים יְבַזְּרוּ הוֹן וּמַשְׂכִּילִים־דַּעַת וּנְבוֹנִים־כָּבוֹד וה׳־ כָּל טוּב.

פ"ד) לֹא נָאוָה לְעֶבֶד בִּגְדֵי חֹפֶשׁ אַף כִּי לְנָבָל תּוֹם וְיוֹשֶׁר.

פ"ה) כֶּלֶב עוֹטֶה עוֹר שׁוּעָל נָבָל מִתְנַשֵּׂא לַעֲשׂוֹת מֵישָׁרִים.

פ"ו) כֹּל אֲשֶׁר בְּכֹחֲךָ לְהֵיטִיב עֲשֵׂה אַל תִּמְנַע טוֹב וּמוֹעִיל מִבְּשָׂרְךָ וְדַעַת מִנַּפְשֶׁךָ.

פ"ז) הֵטִיבָה לְטוֹבִים בְּעוֹדְךָ וְגַם אַחֲרֵי נָפְלְךָ לֹא יִרְפּוּ טוֹבוֹתֶיךָ.

פ"ח) פְּרִי הֶחָרוּץ הוֹן וּתְנוּבַת הַהוֹן נְדִיבוּת.

פ״ט) אִם נְדִיבוּת יָעַצְתָּ רְאֵה לְהִתְנַדֵּב בְּשִׂמְחָה.

צ) וְלֹא תַאֲדִיב אֶת נַפְשְׁךָ בְּמַתַּת יָדֶיךָ.

צ״א) כִּי אִם הֶרֶף עֹצֶב בְּךָ יִתְרוֹן לְכִילַי מִמְּךָ.

צ״ב) מִתְנָאֶה מִתְעַטֵּף בְּאֶדֶר הָעֲנָוָה מִתְנַדֵּב בְּעִצָּבוֹן.

צ״ג) אִישׁ נָבָל יִשָּׂנֵא וְאוֹהֲבֵי נָדִיב רַבִּים.

צ״ד) יִתְרוֹן רוּחַ נְדִיבָה בַּכֹּל הִיא וְיִתְרוֹן הַטּוֹב בְּהַאֲרִיךְ עֶמְדָּתוֹ.

צ״ה) יֵיטִיב הַלּוֹחֵם בְּלַחְמוֹ לְעִתִּים וְהֶעָשִׁיר בְּהוֹן לְיָמִים וּמֵבִין דַּעַת לְשָׁנִים וְחוֹבֵר חָבֵר לָנֶצַח.

צ״ו) מְקוֹר מַיִם חַיִּים קָרִים עֲלֵי נֶפֶשׁ עֲיֵפָה נְדִיב לֵב.

צ״ז) גַּל נָעוּל מַעְיָן נִבְאָשׁ וּמְקוֹר מָשְׁחָת נָבָל.

צ״ח) מַעְיָן פָּתוּחַ מוֹצָא רָחָב וּמְקוֹר צַר מְפַזֵּר הוֹן. (כִּי לְרוֹב הַפִּזּוּר יִיבַשׁ הַמָּקוֹר).

צ״ט) טוֹב מְפַזֵּר מִנָּבָל וְאִישׁ מַרְבֶּה מַתָּן מִכִּילָי,

ק) כִּי הָעוֹנִי יַעֲצוֹר בְּמַתָּן וְרוֹב יָמִים יְלַמְּדוּ לֶקַח.

ק״א) אֲבָל הַכִּילַי אַף אִם יִזְקַן וְאִם יֵעָשֵׁר יַעֲמוֹד בְּכִילוּתוֹ.

ק״ב) נָדִיב מַשְׂכִּיל יַקְדִּישׁ קְרוּאָיו מַשְׂכִּילֵי עָם וְעַל שִׂכְרָם יִתְעַנָּג.

ק״ג) הָרְצֵה לְאִישׁ בְּטוּבוֹ אִם אָדָם הָטְבַּע בַּמַּיִם הַעֲלֵהוּ הַיַּבָּשָׁה וְאִם דָּג עָלָה הַיַּבָּשָׁה הֲשִׁיבֵהוּ הַמַּיְמָה.

ק״ד) וּמְצָא חֵן בְּעֵינֵי אָדָם וֶחְיֵה כִּי תַעֲשֶׂה הַטּוֹב וְהַיָּשָׁר בְּעֵינֵיהֶם.

ק״ד) הֵיטִיבָה לְבָבְךָ וַחֲמוֹל עַל כָּל נָכֵא וְדַכָּא.

ק״ו) הִתְנַדֵּב בְּטוּבְךָ וְהָפֵק רְצוֹן כָּל אִישׁ.

ק״ז) דַּבֵּר טוֹב וְנִחוּמִים עַל לֵב כָּל יָדַעְתָּ.

ק״ח) וֶהְיֵה עוֹזֵר בְּאוֹנְךָ לְרֵעֲךָ וּבְהוֹנְךָ לְאוֹהַבְךָ וּבְכָל מְאֹדְךָ לְאָחִיךָ.

ק״ט) מְשׁוֹךְ חַסְדְּךָ לִישָׁרִים וְאַכְזָרִיּוּת לִבְלִיַּעַל.

ק״י)

ק"י) לֹא תְחוֹנֵן רָשָׁע פֶּן תִּתֵּן מוֹט לַצַּדִּיק.

קי"א) וְלֹא תַחֲמוֹל עַל אַכְזָר פֶּן תִּתֵּן לְשַׁחֵת רַחֲמִים.

קי"ב) יְהִי לְבָבְךָ שָׁלֵם עִם יְשָׁרִים שְׂמַח בְּשִׂמְחָתָם וְהֵעָצֵב
בְּעָצְבָּם.

קי"ג) לְמַעַן תִּדְבַּק בַּה׳ אֲשֶׁר יִשְׂמַח בְּמַעֲשָׂיו כִּי יֵיטִיב לָמוֹ
וְיִתְעַצֵּב בַּצַּר לָמוֹ.

קי"ד) עֲשִׁירֵי עָם יְהַלְּכוּ מֵהוֹנָם לַעֲנִיֵּי אָדָם וְחַכְמֵי לֵב חָכְמָה
לְאֶבְיוֹנֵי דָעַת.

קט"ו) עַל כֵּן יֹאמַר הַמּוֹשֵׁל מַלְוֵה לַה׳ חוֹנֵן דָּל וּמְכַבְּדוֹ
חוֹנֵן אֶבְיוֹן.

קט"ז) צַדִּיק חוֹנֵן וּמַלְוֶה וְרָשָׁע לֹוֶה וְעוֹשֵׁק.

קי"ז) בִּלְוֹתוֹ יְדַבֵּר רַכּוֹת וְקָשׁוֹת בְּהִנָּגְשׂוֹ.

קי"ח) שָׂמֵחַ בְּמַתַּת אֱלֹהִים עָשִׁיר וּבְמַתַּת יָדוֹ נָדִיב.

קי"ט) בְּדַאֲגָה יִוָּדַע אֶבְיוֹן וּבְיָגוֹן כִּילָי.

ק"כ) הֲיִתוֹ בֵּית מֵאָדָם יִהְיוּ נַפְשָׁם וְאֶבְיוֹנֵי אָדָם מֵעֲשִׁירֵי עָם.

קכ"א) נָדִיב יִמְשֹׁל עַל הוֹנוֹ אֶל כָּל אֲשֶׁר יַחְפֹּץ יִתְּנֶנּוּ יָגִיל
כִּי יְחוֹנֵן עָנִי וְאֶבְיוֹן.

קכ"ב) וְכִילַי עֶבֶד לְאֶבְיוֹנָה יִקְפֹּץ יָדוֹ מֵעָנִי אִם יְחוֹנְנֶהוּ
יִשְׁכַּב לְמַעֲצֵבָה.

קכ"ג) לֹא תְבוֹאֵהוּ רֶגֶל עָנִי פַּעֲמֵי דַלִּים לֹא יִמְצָאוּהוּ.

קכ"ד) יֵשֵׁב בְּמִסְתָּר בְּעַד הַחַלּוֹן יַשְׁקִיף יֶאֱרוֹב עָנִי וְאֶבְיוֹן.

קכ"ה) עוֹרְנוּ מֵרָחוֹק יִרְאֵהוּ עוֹדֶנּוּ בְּצֶלַע בֵּיתוֹ עוֹד לֹא יִתְיַצֵּב
לְעֻמָּתוֹ בְּמַרְאֶה אֵלָיו יִתְוַדָּע.

קכ"ו) יִסְגּוֹר בַּעֲדוֹ וְנָעַל דַּלְתוֹת הָעֲלִיָּה וּבְבֵית כִּלְאוֹ יֵחָבֵא.

קכ"ז) עַל כֵּן יֹאמַר הַמָּשָׁל: מוֹשֵׁל כִּילַי הוֹנוֹ וּבֵית כִּלְאוֹ
קִנְיַן כַּסְפּוֹ.

קכ"ח) טוֹב מְפַלֵּס מַעְגָּל טֶרֶף חֻקּוֹ כַּד בְּכַד יִהְיוּ צְרָכָיו עִם מַשְׂכֻּרְתּוֹ.

קכ"ט) וְנִבְחַר נְדִיבוּת מֵעָשִׁיר וּפִזּוּר מִשּׁוֹעַ.

ק"ל) וְרַע מִשְּׁנֵיהֶם אֱוִיל מִתְעַשֵּׁר וְאֵין כֹּל, וְנָבָל נַעֲנָה וְהוֹן רָב

קל"א) בְּנִי אִם נְדִיבוּת יָעַצְתָּ הָפֵק לְנַעֲנָה טוּבְךָ וְנֶפֶשׁ רְעֵבָה מַלֵּא טוֹב.

קל"ב) הֵטִיבָה אֶת הַיּוֹדֵעַ בָּחוֹר בַּטּוֹב וּמָאוֹס בָּרָע וְיוֹדְךָ.

קל"ג) וּכְפוֹץ יָדְךָ מֵהֵיטִיב לְאִישׁ בַּל יָבִין בֵּין טוֹב לָרָע.

קל"ד) פֶּן יַחֲשֹׁב ה' לְרַע לוֹ וִישַׁלֶּמְךָ רַע תַּחַת טוֹבָתְךָ.

קל"ה) אַל תָּעִיר יָשֵׁן בִּתְנוּמוֹת עֲלֵי מִשְׁכָּב לְמַעַן הַעֲנִיקוֹ מִטּוּבְךָ.

קל"ו) פֶּן יֹאמַר לַטּוֹב רָע וִירִיבֶךָ עַל אֲשֶׁר גֵּרַשְׁתּוֹ מֵהִתְעַנֵּג עַל נוֹעַם שְׁנָתוֹ.

קל"ז) עֵינָיו פְּקַח הַעִירֵהוּ אַל תִּתֵּן פּוּגַת לוֹ יָקוּם יִרְוֶה מִדֶּשֶׁן נְעִימוֹתֶיהָ.

קל"ח) יִשְׂבַּע בְּהַגִּיעַ טוֹבָתְךָ וְיוֹדְךָ כִּי תֵּיטִיב לוֹ. (ר' יצחק סאטנוב בספרו משלי אסף).

קל"ט) גְּמוּל הַצְּדָקָה שִׂמְחַת לֵבָב וְשִׁלּוּמַת הָרֶשַׁע שֶׁבֶר רוּחַ.

ק"מ) פֶּשַׁע עֲמִיתֵנוּ חָרוּת בְּעֵט בַּרְזֶל אִתָּנוּ וְחַסְדּוֹ כִּכְתֹבֶת קַעֲקַע עַל פְּנֵי חוֹל.

קמ"א) מַעֲשֵׂה אֱנוֹשׁ כְּזֶרַע הַשָּׂדֶה עוֹשֶׂה פְּרִי לְמִינוֹ.

קמ"ב) לְפִי שִׂכְלוֹ יְהֻלַּל אִישׁ וּלְפִי חַסְדּוֹ יֶאֱהָב.

קמ"ג) מוֹנֵעַ חֶסֶד בִּהְיוֹת לְאֵל יָדוֹ גַּם הוּא יְבַקְשֶׁנּוּ וְלֹא יֵעָנֶה.

קמ"ד) אַשְׁרֵי מַשְׂכִּיל בְּסֵתֶר אֶל דָּל כַּחֲנוּת בְּטֶרֶם בֹּקֶר שִׁכְבַת הַטָּל.

קמ"ה) אַשְׁרֶיךָ כִּי בַּאֲגוֹרָה קְטַנָּה תּוּכַל הַרְנִין נֶפֶשׁ דַּךְ נִכְלָם.

(קמו)

קמ"ו) הָשֵׁב לַעֲמִיתְךָ חֲבוּלוֹ בְּעֶרֶב כְּהָשִׁיב אֵל הָרוּחוֹת לְךָ נַפְשְׁךָ מִדֵּי בֹקֶר.

קמ"ז) הֵן אָהַבְתָּ מוֹשִׁיעֲךָ הוֹשַׁע וְתֵאָהֵב גַּם אָתָּה.

קמ"ח) וְאִם תִּשְׂנָא גוֹמְלְךָ רָע אֵיךְ תֹּאבֶה הָרַע לַאֲחֵרִים.

קמ"ט) זוֹרֵעַ חֶסֶד יִקְצוֹר אַהֲבָה וְנוֹטֵעַ רוֹשׁ יִבְצֹר לַעֲנָה.

ק"נ) יַד אֱלוֹהַּ תִּתֵּן כָּל טוּב וְהִיא מִסְתַּתֶּרֶת נֶעֱלָמָה מֵעֵין רֹאִי.

קנ"א) הִיא מוֹפֶתְךָ בֶּן אָדָם לְהוֹרוֹתְךָ אָרְחוֹת חֶסֶד וְדֶרֶךְ צְדָקָה תְּאַלֶּפְךָ.

קנ"ב) הַכְּסִילִים חַסְרֵי לֵב מֵהָבִין שִׂמְחַת עֲשֵׂה טוֹב.

קנ"ג) חֲלִיפוֹת לְכָל חֻקּוֹת הַחַיִּים וּמִשְׁפְּטֵי הַצֶּדֶק לְדוֹר דּוֹרִים.

קנ"ד) הָעֹשֶׁר קַל רַגְלַיִם הַכָּבוֹד בַּעַל כְּנָפַיִם וּצְדָקָה לָעַד עוֹמֶדֶת.

קנ"ה) שׁוֹחֵר צְדָקָה אוֹהֵב אֱלֹהָיו וּמוֹצְאָהּ אֱלֹהָיו אֲהֵבוֹ.

קנ"ו) עוֹד לֹא שָׁלֵם תֹּם הַגֶּבֶר וְצִדְקָתוֹ אִם לֹא יְזַכֶּה אָרְחוֹ גַּם בֵּין שׁוֹקְדֵי אָוֶן.

קנ"ז) צְדָקָה כִּי תִבָּחֵן בְּכוּר עֹנִי מְזוּקָּקָה הִיא שִׁבְעָתַיִם.

קנ"ח) צִדְקוֹת הָאָדָם חֲרוּזֵי פְּנִינִים מְשֻׁלָּבוֹת אִשָּׁה אֶל אֲחוֹתָהּ

קנ"ט) אַךְ אַחַת תִּשָּׁמֵט לָאָרֶץ וּלְעָפָר תִּשְׁתַּפֵּכְנָה כֻּלָּהְנָה.

ק"ס) לֹא תֵחָשֵׁב הַצְּדָקָה לְעוֹשָׂהּ בִּלְתִּי אִם מִנִּדְבַת רוּחוֹ מוֹצָאָהּ.

קס"א) בַּקֵּשׁ חָכְמָה כְּאִישׁ יְחִי עוֹד לָנֶצַח וְרֹדֵף־צֶדֶק כְּאִלּוּ יֹאחַז בְּעָרְפְּךָ הַמָּוֶת.

קס"ב) טוֹב פּוֹעַל צֶדֶק לָרֶשֶׁת כָּבוֹד מִשִּׁבְעָה רְחוֹבִים מִצְּדָקָה.

קס"ג) כְּרוֹב לַעֲמָלְךָ בַּעֲבוֹדַת הַצְּדָקָה כֵּן תּוֹסִיף תָּשִׂישׂ עָלֶיהָ מָשׂוֹשׂ.

קס"ד) עָנָן יַחְתּוֹם בְּעַד אוֹר כּוֹכָבִים וּמִסְכֵּנוּת וְחֹסֶר בְּעַד צְדָקוֹת גָּבֶר. (משלי יהושע שטיינבערג)

קס"ה) צְדָקָה בְּלִי חָכְמָה עַלְמָה יְפֵהפִיָּה עַוֶּרֶת עֵינַיִם.

קס"ו) הַמַּעֲלוֹת תְּפָאַרְנָה, הַיּוֹפִי תְּהֻלָּל, הַצְּדָקָה תְּכֻבָּד אַךְ הַחֶסֶד יֶאֱהֵב.

קס"ז) גּוֹמֵל חֶסֶד יוֹחִיל חֶסֶד וּבוֹגֵד גַּם בּוֹ יִבְגְּדוּ.

קס"ח) זְכוֹר חֶסֶד רֵעֲךָ וּשְׁכַח פִּשְׁעוֹ נֶגְדֶּךָ.

קס"ט) עֶבֶד נִגְמָל לְאִישׁ גּוֹמֵל מְקַבֵּל טוֹבָה אוֹבֵד הַחוֹפֶשׁ.

פרק א׳

השקפה והתבוננות

אין מיטיב אשר לא יקבל גמול טובתו, ע״כ יאמרו חכמי המוסר: הטוב טוב לו, כי העושה טוב נגמל: אם בדברי תודת המקבל, או בהללו בשערים מעשיו, או בהתפללו אל אלהים בעד הצלחתו, או באשר ישתומם המקבל על טוב לבבו בין לבות־אבן רעיו, או בעבור כי עבד נגמל לאיש גומל: ובכל אלה לא תהולל יפעת הטובה ולא יועם כבוד בעליה, כי בעבור זה תשובח ההטבה לאחרים ופרי טובה טובה, ואך בזאת יתכוננו חוקי המדינה בהיטיב איש לנפשו ולרעהו ונמצאו כלם מאושרים. הוראת שם: טובה, אמר סענעקא, היא להיטיב ולקבל טובה. ואמר חכם אחד ערבי: הנותן לכם לוקח מכם דבר. — המטיב, אמר אריסטו, אוהב יותר את מקבל הטובה מאשר יאהב ממנו. וכן אמרו חז״ל: יותר ממה שבעה״ב עושה עם העני העני עושה עם בעה״ב. מרגלא בפי הילאן: כל אדם צריך לשכוח הטוב שחנן לאחרים, ולזכר עולם ישמור בלבו את הטובות שקבל. אולם יראה האדם הטיב לבל יפזר תגמוליו לאפס, ולבל ילעיטם לאיש אוהב פשע. אל תפזר טובותיך, אמר פהאקילידעס, על שדי רשעה, פן תפיין זרעך על פני נהר סוחף ושוטף. אולם בנפול אויבך, אף אם רשע הנהו, הקימהו והיטיב לו, כי אין נקמה גדולה מזו, כמאמר ההכם: כי גחלים אתה חותה על ראשו. ואמר החכם פלוטהארך: בלי הרע לעלוב מורה על לב טוב, אולם להיטיב לו מודיע נפש גבוהה (גראָס־מוטה) העולה למעלה להשכיל להיטיב. ואמר ההכם סענעקא: בכל אשר תדרוך כף רגלך בין בני האדם תוכל להיות טוב ומטיב לרעים ולטובים; — סוף דבר הכל נשמע: מגזע טוב יצא חוטר טוב ופרי טוב, וכל אשר יעשה יצליח.

מדרך המוסר והנמוס הוא כי מחויב האדם המקבל טובה מזולתו להכיר בטובתו ולהודות מקרב לבבו לאיש המטיב לו. ולהפך, אין חטא יותר מבוזה ובכל זאת יותר מצוי בעולם כמו נשית־הטובה. (אונדאנקבארקייט). פלאטון אמר, כי מחזקת היא בחקה כל החטאים: — יש אנשים אשר נקלה בעיניהם נשית הטובה כי עוד ישנאו ויצררו את גומלם הטוב. והמשורר צועק מכאב לבי: „ומשלמי רעה תחת טובה ישטנוני תחת רדפי טוב״! ואחריו צורח הנביא מר: „הישלם רעה תחת טובה״. — שכוה לגמול הטוב מורה על מזג עב בלתי מרגיש, ואולם הכופה טובה ומשלם רעה תחתיה הוא רשע ואויל מבאיש ומחפיר. כל מתי חלד המה מדיניים בטבע להושיע ולעזור איש את רעהו, אולם איככה ימצא איש אשר ידבנו לבו להיטיב לרעהו, אם גור יגור אולי ישולם לו עוד רעה תחת טובה? סבות שרש פורה נשית טובה רבית הנה: הראשונה היא לרוב: גאה וגאון, המקבל הטובה הוא אדם גדול ונכבד בעיניו, והושב הטובה שקבל כמו חוב, ואומר בלבו כי זאת בעצמו לגמול יחשב אל המטיב אם נכבד לכבד איש מכובד כמהו — ע״ד: איזה מכובד המכבד את הבריות. — סבה השניה: הכילות ואהבת עצמו: איך ישיב לרעהו

לרעהו הטובה אם יירא וייצר לו פן ישיב לו יותר על הגמול אשר קבל ממנו. והשלישית: רע עינים ורע לבב יבוש ויכלם להודות אף במחשבתו כי חייב הוא לרעהו בעד איזה דבר, וכי היה צריך לעזרת אדם אחר. הרביעית: קוטן האומן (מיסטרויען) כי ירא פן יבקש המטיב לו גמול אשר אין לאל ידו לעשותו. כופה טובה נדמה ללוה רשע ולא ישלם אשר ישמר לנפשו מראות פני הנושה. השרים והחורים מושלי ארץ, נדיבי עמים ועשיריהם המה יאשמו לרוב בעון גשית־טובה, כי, באשר נשואים המה על גפי מרומי ההצלחה, יאמרו בלבבם כי כל אנשי התבל עבדיהם המה ומחויבים לעבוד עבודתם ולדרוש טובתם. ויהי הנקל בעיני מושלים עריצים להרוג מטיביהם: השלטן ביאצאט השני המית את שלישו אקאמאט אשר היה לבדו מסעד ממלכתו ומכון כסאו; ואמר טעם המיתה, מפני שלא עצר כח לשלם לו טובותיו וגמוליו הרבים, ונפשו ירעה לו להיות חייב לאיש דבר. קאליגולי קיסר רומי המית את מאקראן, אשר הסב ותמך כל הממשלה ביד ג״כ בעבור טעם זה. כשמוע טיבריוס קיסר רומי כי החוזה לענטולוס עשהו ליורש כל נכסיו אחרי מותו, לא אחר משלוח מרוכסי רוצחים אל בית החוזה להכהו נפש למען יירשנו. ובמרירות אמר חכם אחד: מרבה טובות מרבה עון גשית טובה. והיה כי נחפשה ונחקורה בדברי ימות עולם, נמצא בכל מקום שלום רעה תחת טובה: איש אשר השליך נפשו מנגד, גם עתו כספו אשת חיקו ויוצאי חלציו, ועבר ארחות ימים, ולחם ביד חזקה מול סער וסופה וחבלי מות, למען מצוא ארץ חדשה ושמים חדשים — רגליו לנחושתים הוגשו וישטמוהו מלך ושרים וימררו את חייו, דכאו לארץ נפשו וירד ביגון שאולה, אף שמו לא נקרא על האדמה אשר מצא. הה! גשית טובה וכפית גמול! רבים חלליך בתבל! אל מספר לרעותיך מני שנות דור ודור! המשפט והיושר מחובבים אותנו למיטיב אף לאנשים רעים, ולחפש שכרנו באנשים טובים אשר לא אלמנה התבל מהם. גם שכרנו אתנו בנפשותינו ומדי יגיל לבנו בקרבנו בהיטיב לאחרים, זה שכרנו וגמול ידינו כדבר ה׳: הלא אם תיטיב שאת ומאמרם ז״ל: שכר מצוה מצוה. (דר׳ שלמה רובין בספרו ספר המדות.

א) הנדיבות מדה גדולה בנפש האדם, ומתפשטת לארחות רבות וכלליה שלשה, והן נדיבות בחכמה, נדיבות בגבורה, נדיבות בעושר. וענין הנדיבות הוא, מי שיש בידו אחת משלש טובות הללו, או שתים מהן או שלשתן או אחת מפרטיהן ונפשו חפצה לעזור בהן יחידים זולתו או לקהל כלו, מבלי פנות לתשלום גמול או למחיה, או לקבל עבורו כבוד הבריות אלא בארח צדק, שרואה כי נאה ויאה לעשות כן, ואשרי אדם זוכה להיות עזר ומגן ליצורי השם, או להשלים מעשה טוב חפץ בו האלהים, הוא המתואר נ ד י ב. והנדיבות בחכמה הוא, לקנות נפשות באמרי פיו, לקרבם אל התורה וללמדם דעת וארחות יושר, להציל נפשותיהם משחת וכן מצאנוהו על המורים כל חכמת מלאכת מעשה לאמנים שעשו במלאכת הקדש בבנין בית עולמים, כאמרו לכל נדיב בחכמה (ד״ה א׳ כ״א כ״א). והנדיבות בגבורה היא לעזור לזולתו בכחו ובגבורתו, ישים נפשו בכפו, להלחם מלחמת ה׳ בעד עמו ובעד ערי אלהיו, וכן כתוב בשירת דבורה על האנשים שנדבה רוחם להלחם בסיסרא ובמחנהו, המתנדבים בעם ברכו ה׳ (שופטים ה׳ ט׳). והנדיבות בעושר היא, לעזור

לזולתו

לזולתו או לנדב למעשה טוב מעשרו ומנכסיו, כאמרו במלאכת המשכן כל נדיב לבו יביאה וגו' זהב ונחשת (שמות ל"ה ה'). ובכלל כל דבר גדול שיעשה האדם שאיננו חוב עליו, ורבים זולתו רוחם סר מעשותו, והוא עושה כן מבלי פנות אל אחת מן הטובות שיצר לב האדם חמדתן, הוא האיש המתואר נדיב.

ב) מה מאד יקרה המדה הזאת, היא אות על גודל לב בעליה בארח חכמה, ושאין נפשו במנוחתה, אם היא לבדה תהנה מפרי חכמתה גבורתה ועשרה, אבל תחפוץ להלקם לכל הראוים להם, כי מרגשת שלא נבראת לעצמה לבד, אלא נתנה לה יתרונותיה גם בגלל האומללים והנדכאים באדם, למצוא עזר על ידיה, ואם תושיע רבים, או תמלט רבים, ייטיב בעיני ה' אם תחרף נפשה, או מועדיה, או הנכסים והכבוד אשר לה, לעשות תשועה לראויים לה. אבי האומה אברהם אבינו ע"ה הוא ראש לנדיבים, זה האיש הגדול הראה נדיבתו בכל, בחכמה ויקרא בשם ה' (בראשית י"ב ה') שהיה מורה דרך השם בארץ כנען ובארץ פלשתים, ולמדם דעת אלהים. בגבורה וישמע אברם כי נשבה אחיו וירק את חניכיו וגו' (שם י"ד י"ד), מיד ששמע הצרה הזאת, נדבה רוחו לשום נפשו בכפו להציל השביה. נדיב בעושר, הרימותי ידי אל ה' וגו' אם מחוט ועד שרוך נעל ואם אקח מכל אשר לך (שם י"ד כ"ג) מאס בכל העושר והכבוד הזה בעבור עשות טוב.

והנה תחת צל הנדיבים, ימצאו יושבי ארץ מחסה ומגן, על כן ראוי שיקראו מגיני ארץ. ולכן כתוב נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם כי לאלהים מגיני ארץ מאד נעלה (תהלים מ"ז י'), זכר הנדיבים שהם הגדולים בארץ, אח"כ פירש למה הנדיבים הם עם אלהים, ואמר כי לאלהים מגיני ארץ, כלומר הנדיבים הם מגיני ארץ שבצלם יחסו יושבי הארץ, ועל כן אנשי אלהים הם וראוים להקרא עם אלהים, לפי שאלהים נעלה במדת הנדיבות, עד אין חקר, כי ברא כל העולמות בנדבה, לא לשום פניה, כי אם להיטיב לזולתו. גם אדוננו משה ע"ה לא ספר הכתוב דבר מכל מעשיו שעשה מיום לידתו עד היותו בן שמונים שנה, כי אם מה שהתנדב להסתכן בעבור איש עברי שמוכה מאיש מצרי, ושהתנדב להושיע בנות יתרו מיד הרועים, ללמדנו כי זה האיש משה גדול מאד שהיתה בו מדת הנדיבות עד להפליא, על כן בחר בו ה' מכל בני האדם, לעשות בעדו נוראות ונפלאות. ובזה צורך להנדיב כבוד המדה הזאת אם היא תואר לרוח האלהים, שכן אומר (תהלים נ"א י"א) השיבה לי ששון ישעך ורוח נדיבה תסמכני (ספר המדות לרבי נפתלי הירץ וויזיל).

„בבואנו לפתור את השאלה איזהו דרך ישרה שיבור לו האדם ומה מטרתו בתבל בימי חייו הקצרים נוכח לדעת שאין דרך אחרת יותר רצויה בעיני אלהים ואדם מלהושיט יד עזרה לכל עני ונדכא, לקום על נדיבות תמיד ולגמול חסד עם כל איש.

והנה אחרי התבוננות היטב נוכח לדעת כי הנדיבות היא כעץ עבות שהשריש בארץ גזעו ומתפשט לענפים רבים, כי מדרגות רבות יש בנדיבות זו למעלה מזו ולא כל הרוצה ליטול את השם נדיב יבוא ויטול. (שלחן ערוך יורה דעה הלכות צדקה). הנדיבות היא „כסלם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה" . . ורק בעלי נפש זכה כמלאכי אלהים עולים בו. הנדיב האמתי יקרא זה, שמלבד שלא ירע עינו

בתתו

בתתו לאחיו האביון יש לו עוד עונג מזה שבו בחרה ההשגחה להיות כמלאך מושיע לאדם רב, והוא משתדל בכל עת ובכל שעה להוציא לפעולות את העבודה העמוסה עליו מאת ההשגחה העליונה להיות מעון לדל ומחסה לאביון.

הנדיב האמתי אינו חושב את רכושו וקנינו לקנין עצמיי שאין לזר חלק בו רק שהוא בתור הליפין ותמורה „גלגל החוזר בעולם" סובב סובב הולך הרכוש ומתגלגל מיד ליד „וזוא שזזין ממקום למקום" ולא יעמוד ימים רבים במקום אחד וחושב את אחיו האביון לאיש בריתו ושותפו ולכן מוטל עליו החוב לתת לו את חשקו כפי שבארו הז"ל: „את העני עמך חלק העני עמך".

הנדיב האמיתי הנדיבות לו לקו והחסד למשקלת בכל דרכיו ועניניו; איננו יושב על שלחנו לאכול ולשתות טרם ידע כי גם אחיו אכל ושתה, איננו לובש בגדיו טרם ילביש ויכסה את מערומי אחיו האביון, ומשתדל להיטיב לכל אחד כפי הראוי לו וכפי ההרגל שהורגל בו מנעוריו בבית אבותיו. כפי שפירשו חז"ל: „אשר יחסר לו" אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו. אמרו עליו על הלל הזקן שלקח לעני בן טובים אחד (מפונק מנוער) סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו פעם אחת לא מצא עבד לרוץ לפניו ורץ לפניו שלשה מילין (כתובות ס"ז). והנה לא רבים יחכמו להבין מהות הנדיבות האמתית ובראותם איש מתעורר פעם אחת לתת נדבה הגונה בשם נדיב יקראוהו וטח מראות עיניהם מהשכיל לבותם שלא מהמת שהנדיבות מצאה קן לה בלבבו התעורר לרחם על הבריות, כי אם מפני שהוא איש מתגאה ורודף אחר הכבוד התעורר לתת נדבה הגונה פעם אחת למען ישובח ויכובד בעיני בני אדם ולא נדיב אמתי הוא, כי במקום שאין בני אדם יודעים אותו ואין מי שיפארהו אף אם העני יחנן קולו לא ישמע, יאטים אזנו מזעקתו ויקשיח לבו מרחם עליו ועוד יענהו עזות. איש כזה ראוי יותר להקרא: מתגאה, אוהב כבוד והתפארות אבל בשום אופן לא בשם נדיב, והסמן היותר מובהק שהנדיבות אינה מושרשת בלבו כי מבשרו מתעלם ולשארו הקרוב אליו ממשפחתו אומר לא ידעתיך.

וכן נפגוש לפעמים איש כזה שאף שאיננו משיב את פני עני ריקם והעניק יעניק לו מהונו, אולם טרם יתן נדבתו ישביעהו חרפה וכלימה וגוער בו בנזיפת ופני חברו משתנין לכמה גונין אזיל סומקא ואתא חיורא. איש כזה אינו נדיב כלל כי אף מי שלא ירע לבבו בתתו לאחיו האביון ונותן לו בעין יפה רק שמטרתו בזה למען יכבד בעיני בני אדם איננו נדיב אמתי כפי שהקרו חז"ל ומצאו את סבת העונש שנענשה בת נקדימון בן גוריון בעניות מפני שאביה פזר נתן לאביונים למען יכובד בעינו בני אדם (כתובות ס"ו).

והנה לא כל אדם זוכה לעלות במעלות העליונות שבנדיבות, להשתדל לטובת זולתו בכל כחו ויכלתו, לחשוב את חברו לאבר אחד מאבריו ולחוש את מכאוביו כי מי יאמר זכיתי לבי טהרתי נפשי מחלאתה להשריש את הנדיבות האמתית בנפשו פנימה? אבל, לכל הפחות, ראוי ונכון לאדם להשתוקק בתשוקה נמרצה לבוא למדרגות התחתוניות שבנדיבות. ויצייר בנפשו את התרגשות לבבו בעת שהוא בעצמו שרוי בצער, עת מוט התמוטטו עסקיו ומצבו נהרס, אשר אם המצא ימצא אחד לחלצהו מן המצר ולהקימו על מעמדו הקודם הלא ישיב לו תודות מאליפות ולא

ישכחהו

ישכחהו לנצח, כן בזמן שרואה שמטה יד חברו ויש לאל ידו לחיות לעזר לו ראוי לו לבלי לעמוד מרחוק ולבלי להעלם לערתות בצרה.

ודעת לנבון נקל שהנדיבות כוללת בתוכה לא רק מעשים כבירים ופעולות נכבדות כמו לחזיק מטי יד, להלביש ערומים, לבקר חולים ולהלות כסף לעני בשעת דחקו ועוד כדומה, כי אם גם כל הנאה וטובה שזולתנו מקבל מאתנו תהיה הטובה ההיא חמרית או רוחנית, גדולה או קטנה נכללת בה. ועל כן אל יאמר הרש הן אני עץ יבש ובמה אוכל להביא תועלת לחברת האדם ולהיות משען ומסעד לזולתי? כי לא מחכמה יאמר זה, יען אם אך הנדיבות האמתית מושרשת בלבו יוכל גם הוא להוציאה מכח אל הפועל בזה שידבר על לב העני דברים טובים דברים נחומים בשעה שהוא שרוי בצער. ולפעמים יוכל לעורר את העשירים הנדיבים להושיט לו יד עזרה, כי כל אחד, יהיה מי שיהיה, בחוג חברתו ואוהביו הסובבים אותו יכל להיות איש מועיל לחברת האדם הכללית להוציא לפעולות את רוח הנדיבות המרחפת בעולמו הקטן, כמו שהורנו הנסיון שאנשים קטני הערך הנמצאים בחוג חברה קטנה ואינם נחשבים בין העשירים רק היות הנדיבות האמתית מוטבערת בלבם מביאים עזרה לאדם רב, כי חברת האדם בכלל דומה למכונה גדולה בעלת אופנים רבים המניעים אותה תמיד וכל איש פרטי מבני האדם הנהו אחד מגלגלי המכונה המניע אותה למען תרוץ ארח, ואם כי העני נחשב לעמת אילי הכסף רק כגלגל קטן מהמכונה בכל זאת אם יתוספו עליה עוד גלגלים קטנים רבים יהיה להם כח כביר ונערץ להגיעה במהירות רבה ולהביאה למחוז חפצה.

והנה אם נחקור ונתבונן בעין חודרת מה הנה הסבות המפריעות את האדם לקום על נדיבות נוכח לדעת כי הסבות העיקריות הן הנה המדות הרעות גאוה וקנאה המשורשות בלבו של אדם, כי המתגאה אף שהחמלה נשרשת בלבו ובראותו איש אומלל הצריך לעזרה מתמלא עליו רחמים רבים בכל זאת לא יעשה לטובתו גדולה או קטנה, כי מביט על העניים בעיני בוז בחשבו שאין ראוי לאיש נכבד כמוהו לשום לב לחלאת מין האדם כהאביון ואינו נחשב בעיניו כלל להביט עליו ממרום שבתו להושיט לו יד עזרה, ובפגשו ברחובות קריה עניים דופקים על פתחי נדיבים מתרגז ומתקצף, ולוא היתה ידו תקיפה אסר באסור חמור על העניים לחזור על הפתחים בחשבו כי העניים אינם מביאים שום תועלת לחברת האדם. אף שבאמת לוא הביא חכמה בלבו אז ידע שגם המה מביאים תועלת רבה לחברת האדם ככל בני האדם, באשר נמצאים בעולם אנשי חסד ונדיבים גדולים המקבלים ענג רב מזה שעושים צדקה לעניים ועל כן משלמים להם מחיר הענג שמקבלים, כאלה המפזרים כסף רב בבתי משחק ותיאטראות בעד הענג שמקבלים שם.

וגם הקנאה היא שרש פרה ראש ולענה שבכחה לעקור כל חמלה וחנינה מלבו של אדם. כי גש נא לבוא לאיש מקנא ואמור לו: שמע נא, איש פלוני ממכיריך ירד מנכסיו ובסכום קטן נוכל להחזיק בו לבלי ימוט. אז יעבור עליו רוח קנאה לאמר: איש פלוני עשיר הנהו גם עתה ואין אנו צריכים להחזיק בו. ואם פלוני הוא מבני אומנתו אז משתדל בכל כחו להפריע גם את זולתו לעשות לטובתו, כי המקנא מביט תמיד בזכוכית מגדלת על זולתו ועינו רעה בשל אחרים; האלף שבידו

שבידו אינו נחשב בעיניו למאומה והקשיטות האחדות שביד זולתו נחשבות בעיניו להון רב.

אחרי הדברים והאמת האלה אם רצונו של אדם להשריש את הנדיבות האמתית בלבו ישתדל בכל כחו לעקור מקרב לבבו את הגאוה והקנאה וישריש את הענוה תחתנה, כי הענוה מועלת הרבה להשריש את הנדיבות בלבו של אדם. וביותר נחוצה מדת הענוה להגבאים הממונים על מעשה הצדקה, בראותנו לפעמים שהעני בשפכו מרי שיחו לפני הממונה ואינו נענה תיכף מתרים נגדו ופוגע גם בכבודו ואם אין הענוה מושרשת בלב הממונה ישיב בשביל זה את פניו ריקם. ואינו רוצה להבין כי מרת נפשו וצרות לבבו תאלצוהו להתרים נגדו ואין אדם נתפס על צערו. ולעולם היה אדם עניו כהלל הזקן כי רק בעל נפש זכה כהלל המפורסם בענותנותו היתרה (שבת ל"א) הוא רק הוא היה יכול להשריש את הנדיבות האמתית בלבבו לרוץ לפני בן טובים אחד ג' מילין (כתובות ס"ז) אף שהיה נשיא ישראל ולא היה לפי כבודו.

וכן יש באלה שהעצלה תפיל עליהם תרדמה עזה לבלי לקום לעזרת זולתם, גם יש כאלה שהבושה מניעתם לעזור לזולתם כי מתביישין מפני בני אדם המלעיגין עליהם לאמר: „הגם אתם בגבאים?" ודיה מדה אחת מהמדות הרעות הנזכרות לקרר את הלב ולעכר את הנפש לבלי תהיה מדת הנדיבות מוטבעת בקרבנו. והנה ראוי ונכון שהממונה על מעשה הצדקה יהיה איש תבונות להשכיל אל דל ולהשתדל לבלי לבייש את פניו ברבים, כאלה הממונים המשמיעים קול על השקלים האחדים שנתנים להעניים ובשביל זה פני העניים מתכרכמין מתביישין ומתלבנין כסיד. „כהא דר' יאנאי חזיה לההוא גברא דיהיב זוזא לעני בפרהסיא אמר לו מוטב דלא יהבת ליה מהשתא דיהבת ליה וכספתיה" (חגיגה ה').

וביותר ראוי לאדם להזהר להשכיל אל דל לעני בן טובים, שנהפך עליו הגלגל וירד מנכסיו שלא הורגל מעודו לקבל נדבות ולא בא עד עתה לידי מתנת בשר ודם, שאין לשער צערו בהודע לו שנתפרסם הדבר שגם הוא נמנה במספר המקבלים נדבות. ובאופן כזה ראוי לכל אדם, שאהב זולתו עוד לא עוממה בקרב לבבו, להשתתף בצערו וללכת בדרך טובים להתחכם למען ישיג את העזרה בכבוד בנחת ולא בצער. כפי שדרש ר' יונה אשרי משכיל אל דל זה המסתכל בצדקה האיך לעשותה. כיצד היה ר' יונה עושה כשהיה רואה בן טובים שירד מנכסיו? אמר לו בשביל ששמעתי שנפלה לך ירושה במקום אחר טול ואת פורע מן דהוה נסיב (וכשהיה לוקח בהלואה) אמר מתנה היא לך (ירושלמי שקלים). וכמו כן ראוי לאדם להכפיל את מעשה הנדיבות פעמים רבות כדי שיוקבע בלבו להרגל, לטבע שני, ויעמוד הכן להיטיב לזולתו בכל עת ובכל שעה ולא להתעורר לפעול פעולה כבירה במעשה הנדיבות בפעם אחת לאיש אחד ואחר כך בראותו עוד איש הצריך לעזרה לא יתעורר עוד לרחם עליו ויביט עליו בקר רוח: „כי כשיתן האדם למי שראוי אלף זהובים בבת אחת לאיש אחד, ולאיש אחד לא נתן כלום לא יעלה בידו מדת הנדיבות בזה המעשה האחד הגדול כמו שמגיע למי שהתנדב אלף זהובים באלף פעמים ונתן כל זהב מהם על צד הנדיבות, מפני שזה כפל מעשה הנדיבות אלף פעמים והגיע לו קנין חזק וזה פעם אחת לבד התעוררה נפשו

התעוררות

התעוררת גדולה לפעול טוב ואח״כ פסקה ממנו. (הרמב״ם בפירושו למס׳ אבות פרק שלישי).

מהאמור עד כה נראה שאם ילך האדם בדרך טובים להשריש את מדת דנדיבות האמתית בלבבו ילך לבטח דרכו. ויגיע למעלה עליונה להתדבק בעצם רוחני כמאמר חז״ל: „ובו תדבק״. וכי אפשר לדבק בהקב״ה? אלא מהו רחום אף אתה רחום וכו׳.

פרק ב

„ואבד העושר ההוא בענין רע״ (קהלת ה׳). שהשיב לאותו העני בענין רע ואמר לו למה אינך הולך לעבוד ולעשות מלאכה? ראה רגליך, ראה ברכיך, ראה בטנך ראה מה שמן אתה! אמר לו הקב״ה לא דייך שלא נתת לו משלך מאומה אלא במה שנתתי לו אני אתה משים בו עין רעה לפיכך והוליד בן ואין ביד מאומה להנחילו (מדרש רבה ויקרא ל״ד).

ר׳ תנחום ב״ר חיא פתח: „ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה כי גם את זה לעומת זה עשה אלהים״ (קהלת ז׳). אם באה רעה להברך ראה האיך לזכות בו ולפרנסו. כך היה ר׳ תנחום עושה בשעה שאמו לוקחת לו ליטרא בשר אחת מן השוק היתה לוקחת (קונה) לו שתים אחת לו ואחת לעניים. (שם זה)

„בצדקה תכוננו״ „אם כסף תלוה את העני״. הוו רגילים בצדקה כפי כחכם ואל תעלה בלבבכם עצה לאמר: איך נחסר ממוננו לעניים, כי יש לכם לדעת שאין הממון שלכם הוא אלא פקדון לעשות בו רצון המפקיד, ורצונו הוא להלקו לעניים. הצדקה שאדם נותן כשהוא בריא אפילו פרוטה אחת, נחשב בודאי בעיני המקום כמאה מנה שהוא נותן בערת הליו וצערו כשהוא רואה שהולך לבית עולמו ולא ישליטנו האלקים לאכול ממנו ויעזוב לאחרים חילו על כן אין כל הדש שעושה כל מה שבכחו מה שאינו כן כשהוא איש בהקפו ובגבורתו ואין שטן ופגע רע ובזעת אפו יאכל לחמו, ובכל זה נותן לאחרים הילו ומחסר ממונו לצדקה כפי הראוי זוהי צדקה הנרצית והמעולה. וכגון זה אמר החכם: „וזכור את בוראך בימי בחורותיך עד אשר לא יבאו ימי הרעה״. כל המרחם על עניים הקב״ה מרחם עליו. והצדקה שאדם נותן בין במתנה ובין בהלואה יתן אותה בלב טוב בחמלה וברחמנות על העני לא כמו שמוכרה לדבר ושרוי בכעס ובצער על שהוא צריך לכל זה ויתנה בפנים זועפות או בלב רע ובליעל, כי הוא עובר על „לא ירע לבבך בתתך לו״ כדאיתא בסמ״ג, אלא יצטער בצער העני שהוא צריך לכל זה. וישים על לבו אלו היה הוא העני והסר לחם ואין לו כסות בקרה או שאר הסרונותיו ויצטרך לקבל מתנות ולהתבזות בפני הבריות, וכאשר הנותן היה נותן לו בעין יפה ובדברי פיוס, כמה עונג נחת רוח ונחמת הלב היה לו. כמו כן יאהב לחברו כמוהו וישים ג״כ אל לבו שברון רוחו והלבנת פניו, בשתו ובזיונו, ויזכר חסד ה׳ שהצילו מכל זה וזכה להיות הנותן ולא המקבל. וקל וחומר שאל ידחנו בלך ושוב ומחר אתן.

ואשרי משכיל אל דל שמקדים לדבר על לבו דברים טובים ומראה לו שהוא

נותן

נותן לו בשמחה ובטוב לב. וגם יפייסנו בדברים טובים וינחמהו על עניו וצערו, כי בראות העני המקבל שהנותן בעין יפה הוא נותן ומסביר לו פנים לא יבוש בדבר כל כך וישכח רישו וצערו, ואז שכרו כפול, כי הנותן צדקה לבד מתברך בשש ברכות, ומי שמפיס לעני ומדבר תנחומים על לבו לבד מתברך בי״א ברכות, ואם נותן ומפיס מתברך בי״ז ברכות כנאמר בפ״ק דבתרא. (ספר יש נוחלין להגאון ר׳ אברהם ז״ל) „ושמעתי בשם הגאונים בבאורם למאמר חז״ל: (במס׳ ר״ה): „ויעבר ה׳ על פניו ויקרא״, אמר ר׳ יוחנן אלמלא מקרא כתוב אי־אפשר לאומרו מלמד שנתעטף הקב״ה כשליח צבור והראהו למשה ואמר לו שכל זמן שישראל יעשו לפני כסדר הזה אני מוחל להם״, והדבר קשה שהרי אנו רואים שכמה פעמים אנו מזכירים י״ג מדות ואיננו נענים. אלא אומרים הגאונים, כי יעשו לפני כסדר הזה אין הכונה על עטיפת טלית לבד אלא שיעשו סדר המדות שלמד הקב״ה למשה שהוא אל רחום והנון דהיינו מהו רחום אף אתה תהיה רחום וכן בכל הי״ג מדות. (ראשית חכמה שער הענוה).

כמו שאנחנו מחויבים לרחם על העניים, מחויבים העניים מצדם לא להכביד על חברת האדם, ובלי להטיל את עצמם למשא על הצבור אם לא שההכרח יאלצמו.

האדם צריך לעבוד ולהרויח די ספוקו ודי מחית אנישי ביתו לא להצטרך לעזרת אחרים, וכל אדם הפונה לעזרת אחרים מבלי שנצרך לזה הוא גוזל את את העניים ולסוף בא לידי בזיון, לידי חרפה וכלימה גדולה, ועליו נאמר: ארור הגבר אשר יבטח באדם (ירמיה י״ז). לאדם זה איננו צריכים ליתן שום דבר אבל עלינו לבזותו ולהעשות עליו הרפה וכלימה, עד שיעזב את דרכו זה ויתחיל לעבוד איזו עבודה למען החיות בה את נפשו ונפש בני ביתו. אבל האיש המתעסק במלאכתו ובוטה בהשם אף שמרויח ואיננו אומר: „איך אפשר להתפרנס בדבר קטן״ עליו נאמר: ברוך הגבר אשר יבטח בה׳. (מעלות המדות לר׳ יהיאל ז״ל) כל מי שהוא עשיר ורוצה לעשות צדקה למען יתפרנסו גם אחרים בממונו כיצד יעשה? בתחלה צריך הוא לפרנס הוריו, במותר יפרנס אחיו ואחיותיו, ואם אחרי כל אלה יהיה לו מותר יפרנס את קרוביו ממשפחתו והקרוב קרוב קודם, ואם יהיה לו עוד מותר יפרנס את שכניו הקרובים אליו, אחר כך את שכניו הגרים אתו ברחוב אתו ברהוב אחד, ואחרי כן יפרנס את כל בני האדם בלי שום הבדל. (תנא דבי אליהו).

אל תגזול דל (משלי כ״ב) כיצד אפשר לגזול דל שאין לו מאומה? הכתוב מדבר באדם שהיה רגיל לפרנס איזה עני ואחר כך נמלך בלבו לאמר: עד מתי אהיה מפרנס לעני הזה? ופסק מליתן לו הסך הקצוב, אם אתה עושה כן, דע כי גזול אתה אותו. (תנחומא ס״ג).

מי שיש לו מאתים אז לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני, הי׳ לו מאתים חסר דינר אפילו אלף נותנים לו כאחת הרי זה יטול. היו ממושכנים לבעל חובו או לכתובת אשתו הרי זה יטול. אין מחייבין אותו למכור את ביתו וכל תשמישיו. מי שיש לו חמשים זוז והוא נושא ונותן בהם הרי זה לא יטול, וכל מי שאינו צריך ליטול ונוטל אינו נפטר מן העולם עד שיצטרך לבריות וכל מי

שצריך

שצריך ליטול ואינו נוטל אינו מת מן הזקנה עד שתפרנס אחרים משלו. (משנה פאה פרק ח׳.)

יש צדקה שאינה נראית כצדקה והיא לפני הקב״ה צדקה מעולה כגון עני שיש לו חפץ למכור או ספר שאין חפצים לקרות בו ואדם קונה מידו. וכן עני שחפיץ לכתוב, להרויה ע״י כתיבה, ואין אחרים רוצים לשכור אותו והוא שוכרו אין צדקה למעלה ממנו שהוא יגע בכתיבה ואתה נותן לו להרויח. (ספר חסידים תתרל״ה).

אם ישאלך אדם הנה יש בידי מעות אתנם לסופר לכתוב ספר תורה או אתנם לעניים טובים שאין להם מלבושים אמור לו כבר אמר ישעיה הנביא כי תראה ערום וכסיתו. (שם תתרל״ו.)

אם יש לאדם בית טוב מוטב שלא יבנה בית אחר כדי שיהיה בידו ממונו לעשות צדקה בהן. (שם תתרל״ז.)

יש דברים הרבה מרבה הבל זה המגדלים עופות לנוי ולקלום ומה שמוציא עליהן היה לו לתת לעניים. (שם תתרל״ח).

מעשה באדם אחד שהיה הולך מעיר לעיר שיתנו לו כי עני היה והיה מלא תורה ומעשים טובים ולא רצה להגיד מי היה ולא היה מגלה תורתו והיה עושה את עצמו כאילו אינו יודע מאומה והיו נותנים לו מעט, ולאחר שנתנו לו היה נושא ונותן בדברי תורה עם תלמידי חכמים שבעיר. לאחר שראו שהוא מלא תורה היו רוצה להוסיף לו מתנה מרובה ולא רצה לקבל מהם, באמרו: כבר נתתם לי בתורת עני, אבל מה שאתם רוצים לתת לי בשביל התורה לא אקבל. (שם תתרנ״ה).

תניא היה ר׳ מאיר אומר יש לבעל הדין להשיבך ולומר לך אם אלהיכם אוהב עניים הוא מפני מה אינו מפרנסם אמור לו כדי שנצול אנו בהן מדינו של גיהנום. וזו שאלה שאל טורנוסרופס את ר׳ עקיבא אם אלהיכם אוהב עניים הוא מפני מה אינו מפרנסם? אמר לו כדי שנצול אנו בהם מדינו של גיהנום. אמר לו אדרבה זו שמחייבתם לגיהנום; אמשל לך משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שכעס על עבדו וחבשו בבית האסורים וצוה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו והלך אדם אחד והאכילו והשקהו, כששמע המלך לא כועס עליו? ואתם קראים עבדים שנאמר: „כי לי בני ישראל עבדים (ויקרא כ״ה). אמר לו ר׳ עקיבא אמשל לך משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שכעס על בנו וחבשו בבית האסורים וצוה עליו שלא להאכיל ושלא להשקותו והלך אדם אחד והאכילו והשקהו, כששמע המלך לא דורן משגר לו? ואנו קרואים בנים דכתיב: „בנים אתם לה׳ אלהיכם״ (דברים י״ד). אמר לו אתם קרואים בנים וקרואים עבדים בזמן שאתם עושים רצונו של מקום אתם קרואים בנים ובזמן שאין אתם עושים רצונו של מקום אתם קרואים עבדים, ועכשיו אין אתם עושים רצונו של מקום. אמר לו הריהו אומר הלא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית אימתי עניים מרודים תביא בית? האידנא, וקאמר הלא פרוס לרעב לחמך. (בבא בתרא:)

אמר ר׳ יוחנן מאי דכתיב מלוה ה׳ חונן דל אלמלא מקרא כתוב אי־אפשר לאומרו כביכול עבד לוה לאיש מלוה (שם י׳).

„הצדקה המעולה היא, נותנה ואינו יודע למי נותנה, נוטלה ואינו יודע ממי נוטלה והוא כשהוא נותן לקופה על צדקה. (שם י׳).

„רודף צדקה וחסד היה מר עוקבא כל הימים, וצדקתו עומדת לעד. ואולם מעודו לא התהלל בצדקתו בשערים, וגם העניים אשר מפתו אכלו, לא ידעו את איש חסדם ולא הכירוהו כי מתן בסתר נתן תמיד למען לא יבושו ולא יכלמו העניים מפניו; עני אחד גר בגבולו ויתן לו מר עוקבא ארבעת זוז בכל יום תמיד ללחם חקו, אבל העני הזה לא ידע מאין בא לו עזרו, כי בהשכימו בבקר מצא העני בכל יום את הכסף נתון בחור המפתן כסוב ראשונה. הדלת על צירה. אבל העני הזה אשר היה באדם, ויבקש לדעת ולהוקיר את מטיבו איש חסדו למען תת לו תודה מקרב לבו, ויעמוד העני על המשמר ויהי לו כאורב וירא פתאום ויכר את מר עוקבא שבא ויתן את הכסף בחור וירץ העני אליו להודות לו. אבל מר עוקבא ואשתו נסו לנפשם כמפני מנוסת הרב, ויתחבאו בתוך כבשן האש, באמרם: מוטב לעלות על המוקד מהכלים את פני רעהו. (כתובות ס״ז).

עני אחד בא פעם אחת לר׳ נחמיה וישאלהו ר׳ נחמיה: במה אתה סועד? בבשר צלי ויין ישן, ענהו, האם לא תאבה לסעוד עמי בעדשים? העני סעד עמו בעדשים וימת. אז אמרו: אוי! נחמיה הרג את העני הזה. (כתובות פ״ז).

„כשרואה עני מבקש נדבה והעלים עינו ממנו ולא נתן לו כלום עובר על בלא תעשה, שנאמר: „לא תאמץ את לבך ולא תקפוץ את ידך מאחיך האביון" וכן מי שנותן נדבה להעני בסבר פנים יפות ופניו כבושות בקרקע אז אפילו נתן לו אלף זהובים אבד זכותו ועובר על „ואל ירע לבבך בתתך לו". אלא צריך ליתן לו בסבר פנים יפות ובשמחה, ומתאונן עמו על צרתו ומדבר לו דברי נחומים שנאמר: „ולב אלמנה ארנין".

„עני שמבקש בחשאי מחויבים אנשי העיר ליתן לו כל די מחסורו אשר יחסר לו כמו שהיה רגיל מקודם שנעשה עני. אבל עני המחזר על הפתחים נותנים לו מתנה מועטת לפי ערכו, ועל כל פנים יתנו לו בכל עיר להם ומזון שיעור שתי סעודות ומקום ללון".

„יתנהג האדם ליתן צדקה שנה ראשונה המעשר מן הקרן ומכאן ואילך יתן מעשר מן הריוח שהרויח כל השנה, ווזהי מדה בינונית, ומצוה מן המובחר ליתן חומש שנה ראשונה מן הקרן ואח״כ כל שנה חומש מן הריוח.

ויותר מחומש אל יבזבז כדי שלא יצטרך לבריות. וכל זה דוקא בחייו אבל בשעת מותו יכול אדם ליתן עד שליש רכושו לצדקה. והרמ״א (בש״ע סי׳ רמ״ט) כתב דבשעת מותו יכול אדם ליתן צדקה כמה שירצה. ומשמע דיכול לבזבז הכל את כל רכושו. אמנם „יד מלאכי" כתב דאין לבזבז הכל אלא צריך להניח קצת ליורשיו. והנה דעת הרמב״ם ז״ל דאף בחייו יכול עפ״י דרך חסידות לתת יותר מחומש. אמנם רבינו עובדיה (ומסכת פאה פרק א׳) מוכיח דאף בדרך חסידות אינו רשאי לתת יותר מחומש. וכן דעת הגאון חיד״א (בפתח עינים על עין יעקב). אמנם הגאון שאילת יעב״ץ כתב להלכה, דמה שאמרו הז״ל „המבזבז אל יבזבז יותר מחומש", דעתם רק במי שאינו עשיר מופלג, אבל מי שעשרו רב אזי

מצוה

מצוה ומדת חסידות לבזבז הרבה רק שישאר בידו כדי להתפרנס ממנו כל ימי חייו.

וכתב עוד להלכה דאפילו שאינו עשיר מופלג רק בינוני, הוא צריך לתת לעני די מחסורו כפי השגת ידו אפילו יותר מחומש. ולא אמרינן „המבזבז אל יבזבז יותר מחומש" אלא במקום שעניי עירו יש להם על מה שיסמכו על אחרים והוא רוצה לבזבז הרבה כדי לפרנסם בריוח. וכתב עוד דלהוציא לעני הגון די מחסורו כל צרכו לפי מה שהוא אדם חסר אשה ובית דירה וכלי תשמישים או פרנסה או בריאות או אפילו הצריך למעדנים בטבעו אז הוא מדבר תורה החובה להזמין לו כל זה בכל היכלת אם אפשר בצבור ואם לא אפשר בצבור צריך היחיד לקימו במה שאפשר לו ואפילו ביותר מחומש.

כשעושה מצוה יהיה מהטוב והיפה; האכיל רעב יאכילהו מהטוב ומהמתוק שבשלחנו, כסה ערום יכסהו מהיפה שבכסותו (כמבואר בש"ע יורה דעה סימן רמ"ח סעיף ד', מובא בספר „תן יהושע".)

„ר' נחמיה ספר לאמר: פעם אחת נתן קדר לאחד לשמור את קדרותיו והוא שברם לאונסו והקדר הפשיט בשביל זה שמלתו מעליון ויבא הפועל לפני ר' יוסי בן חנינא והתאונן על הקדר. ואמר לו ר' יוסי לך אמר לו: למען תלך בדרך טובים (משלי ה') וילך הפועל ויאמר זה להקדר וישב לו את שמלתו. אבל ר' יוסי שאל את הפועל אם נתן לו את שכרו, לא, ענהו. לך עוד הפעם ואמר לו סופו דקרא: וארחות צדיקים תשמור. הפועל הלך ואמר זה להקדר והוא שלם לו את שכרו. (ירושלמי דמאי).

„המחזיק את חברו המך למטה ידו קודם שנעשה עני לגמרי עד שיצטרך לבריות והוא נותן לו מתנה הגונה בדרך כבוד, או שהוא מלוהו מעות או עושה עמו שותפות או ממציא לו איזה עסק או מלאכה כדי לחזק ידו שלא יבא לידי בזיון, זוהי מעלה גדולה במעלות הצדקה וע"ז נאמר „והחזקת בו" כלומר החזק בו עד שלא יפול."

„כשרודף אחר חברו לתת לו צדקה והוא מתבייש אם יראנו שום אדם, וכן אם מביא אדם שום דבר לשוק למכור או מביא שום דבר מהשוק או אפילו עוסק בשום מלאכה או אפילו אם הוא מתבייש בביתו אם תראהו אז השמר ואל תעמוד שם אלא השמט ממנו.

„כשעושה טובה לחברו אזי יהיה עושה זאת בלב שמח כמבואר בדברי חז"ל: אלו היה ראובן יודע שהקב"ה כותב עליו: „וישמע ראובן ויצלהו מידם" בכתפיו היה טוענו אצל אביו. ואלו היה אהרן יודע שהקב"ה היה כותב עליו: „הנה הוא יוצא לקראתך" בתפים ובמחולות היה יוצא לקראתו ואלו היה בועז יודע שהקב"ה כותב עליו ויצבט לה קלי אז עגלות פטומות היה מאכילה. כשהוא עשיר עליו המצוה להלות לעניי ישראל שנאמר: אם כסף תלוה את עמי את העני עמך וכו' ואעפ"י דכתיב „אם" קבלו הז"ל ד„אם" אינו רשות אלא חוב כמבואר באריכות במכילתא ובש"ע של הרב מלאדי. ועני שהוא קרובו הוא קודם לעניים אחרים ועניי עירו קודמים לעניי עיר אחרת. וגדולה מצות הלואה לעני יותר מצדקה לעני השואל ומבקש, שזה כבר נצרך לשאול

וזה

וזה עדין לא הגיע למדה זו כלל. והתורה הקפידה על מי שהוא מונע מלהלות לעני שנאמר: „ורעה עינך באחיך האביון". והמלוה לעני בשעת דחקו עליו הכתוב אומר: אז תקרא וה' יענה.

„כי ירחיב ה' את גבולך. זש"ה מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים ינחנו (משלי ח)׳ בשביל שאדם נותן מתנה משלו מרחיב לו הקב"ה. מעשה באבון רמאה שהיה דר בבצרה, הלכו רבותיו לשם ומבקשים פרנסה, היה יושב ולא פסק תחלה עד שפסקו כל בני העיר, שהיה רוצה לידע כמה הם פוסקים כדי לפסוק כנגד כלם. לכך נקרא אבון רמאה שהיה מרמה על כל המצות, מה עשו רבותינו נטלוהו והושיבוהו על שפם (בראש) הספסל אצלם, לקיים מה שנאמר מתן אדם ירחיב לו. ד"א מתן אדם ירחיב לו, אלו ישראל, כשאמר להם הקב"ה להביא נדבה מה כתיב שם? והם הביאו עוד נדבה בבקר בבק- (שמות ל"ו) וזכו כי הרחיב הקב"ה את גבולם שנאמר כי ירחיב ה' את גבולך כאשר דבר לך (תנחומא) ד"א מתן אדם ירחיב לו, מעשה בר"א ור' יהושע שיצאו לגבות לעסק מצות רבותינו, הלכו לחילתא של אנטוכיא והיה שם אדם אחד שנקרא אבא יודן, והיה למוד (רגיל) ליתן לרבותינו ביד רחבה. נעישה אותו אבא יודן עני, ראה את ר"א ור"י שהלכו לגבות שם והטמין עצמו מפניהם, ועלה לביתו ועשה יום ושנים ולא עלה לשוק, אמרה לו אשתו מפני מה לא ירדת לשוק זה שני ימים? אמר לה, רבותינו באו לגבות לעסק מצות עומלי תורה ואין סיפוק בידי ליתן להם ואני מתבייש לירד לשוק. אמרה לו אשתו, שהיתה אוהבת את המצות, לא נשתיר לנו שדה אחת? מכור חציה ותן אותה להם, הלך ועשה כן ומכר חצי שדה בחמשה זהובים ונתן אותן לרבותינו ואמר להם התפללו עלי, התפללו עליו ואמרו לו המקום ימלא חסרונך, והלכו להם לגבות במקום אחר. אותו אבא יודן הרש בחצי השדה ומצא שם סימא (אוצר) גדולה ונעישה עשיר יותר ממה שהיה קודם, כשהיו רבותינו חוזרים עברו באותו מקום אמרו לאחד הייך העמידני עם אבא יודן, אמר להם אותו האיש ומי יכול לעמוד עם המלך ואף כי עמו, אמרו לו אין אנו מבקשים אלא שלא ידע שעברנו כאן ולא שאלנו את שלומו. ידע אבא יודן ובא אצלם ונתן להם אלף זהובים, אמר להם תפלתכם עשתה פירות, אמרו לו אף אנו היינו יודעים במעשיך הטובים ועשינו אותך ראש פרק, (שכתבוהו בפנקס בראש הפרק של המתנדבים) קראו עליו רבותינו מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים ינחנו (דב"ר פ"ד ח').

(שכר צדקה) נתן תתן לו ולא ירע לבבך. שאל פלוסופוס אחד את רבן גמליאל אמר לו כתוב בתורתכם נתן תתן לו ולא ירע לבבך, וכי יש לך אדם שהוא מבזבז נכסיו לאחרים ואין לבו רע עליו שמא יצטרך לבריות? אמר לו אם בא אדם ללוות ממך מלוהו את? אמר לו לאו; אם הביא לך את המשכון מלוהו את? אמר לו הן; אם הביא לך ערב שאינו כדאי מלוהו את? אמר לו לאו; אם הביא לך ערב ראש המדינה מלוהו את? אמר לו הן. אמר לו והלא דברים קל וחמר, אם כשערבו בשר ודם מלוהו את, קל וחמר כשערבו מי שאמר והיה העולם! וכן הוא אומר „לוה ה' חונן דל וגמולו ישלם לו (משלי י"ט) ונאמר כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך בכל מעשיך ובכל משלח ידיך (מכילתא לס' דברים).

אמירה

(אמירה למעשה) „כי בגלל הדבר הזה" אם אמר ליתן ונתן, נותנים לו שכר אמירה ושכר מעשה; ליתן ולא הספיק בידו ליתן נותנים לו שכר אמירה כשכר מעשה; לא אמר ליתן אבל אמר לאחרים תנו, או לא אמר ליתן ולא אמר לאחרים אבל נוח לו בדברים טובים מנין שנותנים לו שכר על כך? תלמוד לומר כי בגלל הדבר הזה יברכך ד' אלהיך (ספרי).

(צדקה) „ולך תהיה צדקה לפני ה' אלהיך" מעשה במונבז המלך שבזבז אוצרותיו ואוצרות אבותיו בשני בצורת לעניים, וחברו עליו אחיו ובית אביו ואמרו לו אבותיך גנזו והוסיפו על של אבותם ואתה מבזבז. אמר להם, אבותי גנזו למטה ואני גנזתי למעלה שנאמר אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף (תהלים פ"ה), אבותי גנזו במקום שהיד שולטת בו ואני גנזתי במקום שאין היד שולטת בו שנאמר צדק ומשפט מכון כסאך (שם פ"ט). אבותי גנזו דבר שאינו עושה פירות ואני גנזתי דבר שעושה פירות שנאמר אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו (ישעיה ג'), אבותי גנזו אוצרות ממון ואני גנזתי אוצרות נפשות שנאמר פרי צדיק עץ חיים ולוקח נפשות חכם (משלי י"א), אבותי גנזו לאחרים ואני גנזתי לעצמי שנאמר ולך תהיה צדקה, אבותי גנזו לעולם הזה ואני גנזתי לעוה"ב שנאמר (ישעיה נ"ח) והלך לפניך צדקך כבוד ה' יאספך (ב"ב י"א).

„כי תקצור קצירך בשדה ושכחת עומר וגו' למען יברכך ה' אלהיך." ואע"פ שבאת לידו שלא במתכוין, קל וחמר לעושה במתכוין. אמור מעתה נפלה סלע מידו ומצאה עני ומתפרנס בו הריהו מתברך עליה (ספרי) מעשה בחסיד אחד ששכח עומר בתוך שדהו ואמר לבנו צא והקרב עלי פר לעולה ופר לשלמים, אמר לו מה ראית לשמוח במצוה זו יותר מבשאר מצות? אמר לו כל המצות נתנו לנו מדעתנו וזו שלא לדעתנו, שאילו עשאנוה ברצון לא באת מצוה זו לידינו, הריהו אומר כי תקצור וגו' למען יברכך וכו' (תוספתא פאה פ"ב).

„כי בצל החכמה בצל הכסף" אמר ר' יוחנן כל המטיל מלא לכיס ת"ח (פירש"י שנותן לו סחורה להשתכר בה) זוכה ויושב בישיבה של מעלה, מאי טעמא כי בצל החכמה בצל הכסף (פסחים נ"ג). אמר ר' חייא עתיד הקב"ה לעשות צל לבעלי מצות (הנותנים צדקה) בצלו של בעלי תורה, מאי טעמא כי בצל החכמה בצל הכסף (ירושלמי סוטה פ"ז ד'), וכתיב עץ חיים היא למחזיקים בה וגו' (משלי ג') „לך אכול בשמחה לחמך." אבא תחנה חסידא נכנס לעירו ערב שבת עם חשכה וחבילתו מונחת לו על כתפו, ומצא מוכה שחין אחד מוטל בפרשת דרכים, א"ל רבי עשה עמי צדקה או הכניסני לעיר. אמר אם אני מניח לו חבילתי מהיכן אתפרנס אני וביתי, ואם אני מניח את המוכה שחין אני מתחייב בנפשי, מה עשה? המליך יצר טוב על יצר הרע והכניס למוכה שחין לעיר, ובא עם דמדומי חמה (קרוב לשקיעתה) והיו הכל תמהין ואומרים זהו אבא תחנה חסידא שבא לביתו עם חשכה! אף הוא הרהר בלבו, שמא חללת את השבת? באותה שעה הזריח הקב"ה את החמה כדכתיב וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה (מלאכי ג') והרהר עוד בלבו שמא ינכה הנס משכרו? יצאה בת קול ואמרה לו, לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך כי כבר רצה האלהים את מעשיך, ותקבל שכרך (קה"ר פ"ט סי' ד').

„והמלך דוד זקן בא בימים". זהו שאמר הכתוב עטרת תפארת שיבה בדרך

צדקה

צדקה תמצא (משלי ט״ז), ממי אתה למד מאברהם ע״י שכתוב בו ושמרו דרך ה׳ לעשות צדקה ומשפט (בראשית י״ח) זכה לשיבה, שנאמר בו בשיבה טובה (שם כ״ה) וזכה לזקנה שנאמר ואברהם זקן בא בימים (שם כ״ד). את מוצא בדוד ע״י שכתוב בו ודוד עושה משפט וצדקה לכל עמו (ש״ב ה׳) זכה לזקנה שנאמר והמלך דוד זקן בא בימים (תנחומא, ילקוט).

„הביאו את כל המעשר וגו׳ ובחנוני נא בזאת וגו׳ והריקותי לכם ברכה.״ ר׳ יוחנן אשכחיה לינוקא דריש לקיש אמר לו פסוק לי פסוקיך אמר לו עשר תעשר (דברים מ״ד) אמר לו לדרוש לי מר מאי עשר תעשר (לשון כופל), אמר לו עשר בשביל שתתעשר, אמר לו ומי שרי לנסוייה קוב״ה והא כתיב לא תנסו את ה׳ אלהיכם (שם ו׳)? אמר לו הכי אמר ר׳ אושעיא חוץ מזו שנאמר הביאו את המעשר וגו׳ ובחנוני נא בזאת אמר ה׳ צבאות אם לא אפתח לכם את ארובות השמים והריקותי לכם ברכה עד בלי די, עד שיבלו שפתותיכם לומר די (תענית ט׳, ילקוט).

„אני בצדק אחזה פניך״. בא וראה כמה גדול כחה של צדקה, שבפרוטה שאדם נותן לעני זוכה לקבל פני שכינה, דריש ר׳ דוסתאי בר ינאי בא וראה שלא כמדת הקב״ה מדת בשר ודם, בשר ודם מביא דורן למלך ספק מקבלין הימנו ספק אין מקבלין הימנו, אם תמצא לומר מקבלין הימנו ספק רואה פני המלך ספק אינו רואה פני המלך, אבל הקב״ה אינו כן, אלא אדם נותן פרוטה לעני זוכה ומקבל פני שכינה שנאמר אני בצדק אחזה פניך. ר׳ אליעזר יהיב פרוטה לעני ומצלי (ואח״כ התפלל), אמר כתיב אני בצדק אחזה פניך (ב״ב ע״א:)

„אל תקנא בעושי עולה״ אמר דוד קנא בנר שאינו נדעך לעולם, ואין האורה שלו פוסקת, שנאמר כי נר מצוה ותורה אור (משלי כ״ה) אילולא הקנאה שקנא אברהם אבינו להקב״ה לא היה קונה שמים וארץ (לגייר גרים) ואימתי קנה, כשאמר למלכי צדק ואנשיו כיצד יצאתם מן התיבה? אמרו לו בצדק שאנו עושים, אמר להם ואיזה צדקה היה לכם לעשות, וכי עניים היו שם? אמרו לו עשינו צדקה עם החיה הבהמה והעוף, לתת מזונות לפניהם, ולא היינו ישנים כל הלילה, ופעם אחת אהרנו את עצמנו והכה ארי את אבי על ירכו ונעשה צולע. אמר אברהם מה אלו שלא עשה צדקה אלא עם חיה בהמה ועוף זכו לצאת מן התיבה, אם אני אעשה כן לבני אדם על אחת כמה וכמה שאנצל מן הפגעים, מיד ויטע אש״ל ר״ת אכילה שתיה לויה״. לפיכך נאמר אל יקנא לבך בחטאים כי אם ביראת ה׳ (ילקוט המכירי).

(צדקה ומשפט) „באורח צדקה אהלך בתוך נתיבות משפט״ התורה אמרה באיזה שביל אני מצוי בדרכו של עושי צדקות, בתוך נתיבות משפט. אמר ר׳ הונא משל לסקופסטי (בל״י עגלה מכוסה שהיא מהלכת על ארבעה אופנים ונוסעים בה גדולי המלוכה) של מטרונא כשהיא מהלכת בשוק משמטין סייף מלפניה וזיין מלאחריה (לאות כבוד), כך היא התורה דינין מלפניה ודינין מלאחריה כי התורה משתמרת ע״י דינים והלכות מלפניה ומלאחריה והיא בתוך, אך צריכין לבוא אליה בשביל של צדקה, מלפניה שם שם לו חק ומשפט (שמות ט״ו) מלאחריה אלה המצות אשר צוה ה׳ את משה (ויקרא סוף) (פסיקתא ילק״ש).

„יד ליד לא ינקה רע״. בא וראה שתי ידים יש לו לאדם, אם גונב באחת

ועושה

ועושה צדקה באחת לא ינקה לעתיד. א״ר יוחנן משל לאדם שעבר עבירה, ולא הספיק לעשותה עד שפגע עני אחד ונתן לו צדקה, השיב בעצמו אלולי לא רצה הקב״ה לכפר חטאתי לא היה שולח לי אותו עני לתת לו צדקה ובודאי כיפר לו על אותו עון, א״ל הקב״ה רשע! לא תחשוב כך, אלא לך למוד מחכמתו של שלמה שאמר יד ליד לא ינקה רע. (ילקוט שמעוני).

אמר ר׳ אבהו אם ראית אדם מפזר מעותיו לצדקה הוי יודע שהוא מוסיף שנאמר יש מפזר ונוסף עוד, ואם ראית אדם שהוא מונע ידו מן הצדקה הוי יודע שהוא מתחסר „והושך מיושר אך למחסור". דבר אחר „מונע בר יקבוהו לאום" זה פרעה שגנז את התבואה בשני בצורת ולא רצה למכור והיו הכל מקללים אותו, „וברכה לראש משביר" זה יוסף שנאמר ויוסף הוא השליט הוא המשביר לכל עם הארץ (בראשית מ״ב) שזן את העולם ונהגם כרועה את הצאן שנאמר רועה ישראל האזינה נוהג כצאן יוסף (תהלים פ׳) (ברכות ס׳, כנהדרין צ״ב, ב״ר רצ״ו).

„אהבת האדם את עצמו היא אהבה עזה שהטביע הש״י בנפש הבהמית מפני תקון העולם, אלא מחמת שנפש הבהמית לעולם מעושה ואינה מצווה, לפיכך אין לה אלא נהום כרסה בלבד. ואמנם הנפש המשכלת מצווה לעשות רצון קונה דהיינו להיטיב לברואים, ובפרט לאדם החביב להקב״ה שבראו בצלם. ואיזהו מכובד זה המכבד את הבריות ומקמץ לעצמו ומטיב לאחרים. ומה גם למאמינים בבורא עולם ביישנים המרגישים בצער נהמא דכסופא ורחמנים על המצטיך לבריות שפניו משתנים ככרום (ברכות ו׳ ב׳). (חשבון הנפש לר׳ מענדיל סטונוב)".

„ה נ ד י ב ו ת היא תת משלו בשיעור ראוי אל הזולת מן הראיים ומוצרכים כי הנתינה למי שאין לו צורך הוא להשליך טיפת מים בים כמאמר שלמה (משלי כ״ב ט״ז) נותן לעשיר אך למחסור, והנותן יותר ממה שהוא יכול ליתן נפרד מן הנדיבות ויורד אל מדת הפזור אשר הוא מגונה מאד והוא להוציא מה שאינו ראוי בלי משורה וסדר וכילי יאמר לו, וכבר אמרו רז״ל (כתובות נ׳) המבזבז אל יבזבז יותר מחומש וכו׳, וקל מהרה הוא לבוא לידי עוני ועל כן צריך לשער בנפשו שיהיה נדיב ולא מפזר. ושבחה התורה הרבה מדת הנדיבות כדכתיב (שמות ל״ה י׳) כל נדיב לב בכם יבאו ויעשו כל אשר צוה ה׳, וכתיב: ונדיב נדיבות יעץ (ישעיה ל״ב) וכתיב נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם וגו׳ (תהלים מ״ז י׳). בהרבה מקומות אמרו ז״ל: מלח ממון חסר (כתובות ס״ו). ובפרק קמא דגיטין על פסוק וכן נגוזו ועבר: תנא דבי ר׳ ישמעאל כל הגוזז מנכסיו ועושה מהם צדקה נצל מדינה של גיהנם; משל לשתי רחלות שהיו עוברות במים אחת גזוזה ואחת שאינה גזוזה, גזוזה עברה שאינה גזוזה לא עברה וכו׳. (ובאבות פרק ה׳) ארבע מדות בנותני צדקה וכו׳ יתן ויתנו אחרים חסיד וכו׳. ונראית מדת הנדיבות בנשר אשר הוא היותר נדיב שבכל העופות יען ספרו ממנו כי אפילו יהיה רעב מאד לעולם מניח חצי מאכלו לשאר עופות הנמצאים אצלו בשעת אכילתו, ועל כן על המעט תראהו עף על איזה עוף לטרוף אותו אם לא ילכו אחריו כמה עופות לאכול ממה שיותיר ממאכלו. ואמר: שלח לחמך על פני המים כי ברוב הימים תמצאנו (קהלת י״א א׳). ושלמה בספר משלי אמר (משלי י״ח ט״ז): מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים ינחנו. ובספר הכמת שלמה אמר: פזר מעותיך בעד אוהביך ואל

תטמנם

תטמנם בעפר וכיפים. אלכסנדר אמר תן לאחרים ויתנו לך. ואם תרצה להיטיב מתנתך תן מהרה כי שני פעמים יתן הנותן מהרה. ומעשה דנחום איש גם זו יוכיח שספרו ממנו חז"ל פרק שלישי דתענית (כ"א) שהיה גידם משתי ידיו וקטע משתי רגליו וסומא משתי עיניו וכל גופו מלא שחין וכששאלוהו: למה היה בכך? אמר להם: בני אני גרמתי לעצמי, שפעם אחת הייתי מהלך בדרך לבית חמי והיה עמי משלי ג' חמורים אחד של מאכל ואחד של משתה ואחד של מיני מגדים; בא עני אחד ועמד אצלי בדרך ואמר לי רבי, פרנסני; אמרתי לו: המתן עד שאפרק מן החמור לא הספקתי לפרוק מן החמור עד שיצתה נשמתו. הלכתי ונפלתי על פניו ואמרתי: עיני שלא חסו על עיניך יסומו, ידו שלא חסו וכו'. הרי כי על התעצלי לתת לאביון עשה את הרעה הגדולה הזאת. טאציטו אמר: לעת הראוי הוציא מעותיך ברוחב ועל תתאונן ומתנתך תן אותה בסבר פנים יפות, כי טוב לשון רכה ממתנה טובה. סיניקה אמר יותר ראוי להתבונן פני ורצון הנותן מלהביט יד מתקבל, ואין דבר הנקנה יותר ביוקר מהנקנה בתחנונים, ואמר הנותן ראוי לשתוק כי מתנתו תדבר בעדו. והשואל באימה מלמד את הנשאל למאן לשאלתו. ובסדר ארמנות המלכים כתוב: אם האדון נדיב לא יהיה העבד כילי כי עליו לעשות רצון אדוניו. ה' אדוננו נדיבתו רבה בתכלית, א"כ אנחנו עבדיו למה נהיה כיליים. וכתוב בספר כי עני והלך בא לפני המלך אלכסנדר מוקדן ושאל ממנו פרוטה לצדקה, המלך נתן לו במתנה עיר גדולה. ויאמר העני: אהה, אדוני המלך! אהה, אדוני המלך! כי לי לא תאות מתנה גדולה כזאת. ויען אלכסנדר, אהה אחי! כי לי לא יאות לתת מתנה מועטת כאשר שאלת, ובכן אין לי להבין על מה שראוי לך לקבל אלא על מה שראוי לי ליתן. הפך אנטונינו אשר כדי למצוא סבה למאן לשאלת שואל השיבו הקשית לשאול, ולא יאות לקטן כמוך לשאול שאלה גדולה כזאת.

אבל הכיליות מדה הפכית אל הנדיבות, היא לדעת טוליאו זדון וחמד לקנות ולהראות הון בדרכי ישר או לא, וירצה בהפסדת והרקבת פירותיו וקנינו מלתתם לאחרים, ורעה מאד מדת הכיליות מן הפזור שמפזור הנה הוא יותר דומה אל הנדיבות כי עקרו הנתינה, מהכיליות אשר עיקרו המניעה. ועוד הפזרן יותר נקל לשוב ולהתרחק מלפזר מן הכילי להתחיל ליתן. וחכם אחד אמר כי הכילי הוא המחזיק אצלו מה שראוי להוציא ומוציא מה שראוי להחזיק. ואחר אמר לכל תכלה יש קץ חוץ מהכיליות אשר אין לה קץ ותכלית וחז"ל אמרו: אין אדם נפטר מן העולם וחצי תאותו בידו (קהלת רבה פ"א) ונוכל להמשיל הכילי אל השרץ הנקרא רוספו (בלע"ז) אשר עפר לחמו ומאכלו ומתירא תמיד פן יחסר ממנו ואינו אוכל כל צרכו כדי שבעו. כמאמר פיטאגורה: כמרדת החמור אשר תועיל לרוכבו ותזיק לו כן הכליות תזיק לבעליה ותועיל ליורשיו. סיניקה אמר: ראוי לצוות אל המעות ולא שתשרת להן, ואחר שגדלה אהבת המעות נתמעט חבור האנשים, ואמר יש מהם אנשים אשר לא תהנה מהם כי אם במותם והם השוטים והכיליים. וטוב לכבד האדם בלי מעות מלכבד המעות בלי אדם: פרשיאנו אמר כאשר כל עוד שירד המטר על החול יתקשה כן כל עוד שיתעשר הכילי תרבה כליותו ולא יחמול לזרוע הקרקע כדי ללקט כפלים, אך ירע בעיניו לתת לחברו כי התועלת בלתי

בלתי נראה אצלו והמעות אינן של הכילי אך הכילי הוא מהמעות. ואחר אמר הכילי יקרא עובד אליל כי כשם שזה עובד אלילים עצבי כסף וזהב כן הכילי הוא אינו מכיר אלוה אחר כי אם המעות. ונאמר בתורה אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם. וסיניקה אמר: מה יוסיף לך ומה יתן לך כילי כספך וזהבך? הלא המעות להוצאה נתנו כי לו רצה האלהים שיעמדו טמונים בקרקע לא הוציאם ממחצביהם. והרב בן גבירול כתב כי רפואת המדה הזאת היא שירגיל עצמו להתנדב לקרובים עד שירגיל לאט עם הרחוקים עד שירגיל במדת הנדיבות. ומצאנו ראינו בספרים כי איש היה כילי בתכלית, אשר ברוב צייקנותו (כיליותו) אסף כסף וזהב אשר לא יספרו מרוב׳ ויהי בבוא עת פקודתו שהלה ונטה למות צוה להביא לפניו מזרקות מלאים זהובים ומטבעות של כסף והיה ממשמש בהם ואומר עזרוני עזרוני, שמרוני שמרוני, רפאוני ממחלתי. ויהי בראותו כי לא להועיל היו לו קרא לבניו ואמר להם: בני אתם ידעתם את כל התלאה אשר נטלתי עלי לאסוף את אלה ולא נהניתי אפילו באצבע קטנה מרוב חפצי בם ועתה בעת צרתי לא יושיעוני. לכן אני מצוה לכם ״תרהיבו ידיכם להוציאם בדברים נאותים, כי גם לו הייתי אלף שנים, לא הייתי יכול לשנות הרגלי מרוב לימודי במדה הרעה הזאת. ועתה השתמשו אתם בדבר אשר שמשתי אליו אני כל ימי חיי״. (צמח צדיק לר׳ יהודא ארי׳ די מודינא).

„הצדקה אמר סענעקא היא אחות להטבע. שם צדקה אמר פלוטארך, כולל בחיקו כל המדות משובחות, דרכי משפט ומישרים וכל מעגל טוב, איש ישר, אמר אפיקיר, הוא האחד בתבל אשר יוכל לחיות בלי צער ויגון כי אם שלום לו— בחדרי לבבו פנימה ממי יפחד וממי ירא? לא יתכן, אמר מאנטאנגע, כי נכנה החיים טוב או רע, ארץ ההיים הוא רק המקום בו ימצא הטוב והרע. כפי אשר נבחר דרכנו להרע או להיטיב כל אדם — אמר הכם אחד מחכמי המדות — יאמר אל לבו: הנני אדם והאנשים אשר סביבותי גם המה ממיני; אנכי מבקש דבר אחד ובורח מדבר אחר, כמו כן כל בני האדם יבקשו דבר ויפחדו מדבר; הנני שונא המרע לי, ומעתה שנוא אהיה גם אני אם ארע לאחרים; אנכי אוהב המטיב לי ומכבד את העוזרים להצלחתי, ומעתה אם רצוני גם אני להיות אהוב נחמד ומכובד בין אנשים, עלי נטל להטיב להם ולדרוש טובתם ואשרם. גבר חכם יאהב איש ואיש כעשיר כרש כגר כאזרח. כמה גדול כה של גמילות חסדים שכל מקום שיש גמ״ח וצדקה שם יש שלום וכל מקום שיש שלום יש צדקה, כענין שנאמר „חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו״. שכל זמן שהבריות נוהגים בשלום זה עם זה עושים צדקה וגמ״ח זה עם זה ובכל מקום שיש שם צדקה שם שלום מצוי ולא תאמר בתחתונים לבד עשה שלום אלא אף בעליונים, שכך אמרו הז״ל באגדה: העני יושב ומתרעם פלוני בן פלוני יושב בתוך בית והוא נד ומטלטל. פלוני ישן על גבי מטתו והוא ישן על גבי קרקע ועמדת אתה ונתת לו אמר הקב״ה מעלה אני עליך כאלו נתת שלום בינו וביני שנאמר: משובב נתיבות לשבת, ואומר: או יחזיק במעוזי שלום יעשה לי. שכל הגומל חסד עם הבריות ומרחם עליהם משים שלום בפמליא של מעלה ובפמליא של מטה שלום בעליונים שלום בתחתונים. צדקה דומה לשער היוצא מגופו של אדם; כל מקום שהוא מסתפר מחליף וכל

מקום

מקום שאינו מסתפר אינו מהליף שער הזקן והראש לפי שהן מסתפרין הן מחליפין מי͏של לשתי רחלות וכו׳ (ספר המדות לדר׳ שלמה רובין).

(הלכות צדקה). יתום שבאו להשיאו אשה שוכרין לו בית ומציעים לו מטה וכל כלי תשמישו ואח״כ משיאין לו אשה. (הלכה ה) בא העני ושאל די מחסורו ואין יד הנותן משגת נותנין לו כפי השגת ידו. וכמה עד חמישית נכסיו מצוה מן המובחר, ואחד מעשרה בנכסיו בינוני, פחות מיכן עין רעה, ולעולם לא ימנע עצמו משלישית השקל בשנה וכל הנותן פחות מזה לא קים מצות צדקה. ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן צדקה לאחר. עני שאין מכירין אותו ואמר רעב אנכי האכילוני אין בודקין אחריו שמא רמאי אלא מפרנסין אותו מיד, היה ערום ואמר כסוני בודקין אחריו שמא רמאי הוא. ואם היה מכירין אותו מכסין אותו לפי כבודו מיד ואין בודקין אחריו. (הלכה ז׳) מפרנסין ומכסין עניי גויים עם עניי ישראל מפני דרכי שלום. ועני המחזיר על הפתחים אין נזקקין לו למתנה מרובה אבל נותנין לו מתנה מועטת. ואסור להחזיר את העני ששאל ריקם ואפילו אתה נותן לו גרוגרת אחת שנאמר אל ישוב דך נכלם. (הלכה ח) אין פוחתין לעני העובר ממקום למקום מככר אחד הנמכר בפונדיון כשהיו ההטים ארבעים סאין בסלע ואם לן נותנין לו מצע לישן עליו כר ליתן תחת מראשותיו ושמן וקטניות. ואם שבת נותנין לו שלש סעודות ושמן וקטניות ודג וירק. ואם היה מכירין אותו נותנין לו לפי כבודו (הלכה ט). עני שאינו רוצה ליקח צדקה מערימין עליו ונותנין לו לשם מתנה או לשם הלואה. ועשיר המרעיב את עצמו ועינו צרה בממונו שלא יאכל ממנו ולא ישתה אין משגיחין בו. (הלכה י) מי שאינו רוצה ליתן צדקה או שיתן מעט ממה שראוי לו בית דין כופין אותו מכת מרדות עד שיתן מה שאמדוהו ליתן, ויורדין בנכסיו בפניו ולוקחין ממנו מה שראוי לו ליתן. וממשכין על הצדקה ואפילו בערבי שבתות. (הלכה יא) אדם שיש שהוא נותן צדקה יותר מן הראוי לו או שמיצר לעצמו ונותן לגבאים כדי שלא יתבייש אסור לתובעו ולגבות ממנו צדקה, וגבאי שמכלימו ושואל ממנו עתיד להפרע ממנו שנאמר ופקדתי על כל לוחציו. אין פוסקין צדקה על יתומים ואפילו לפדיון שבויים, ואף על פי שיש להם ממון הרבה. ואם פסק הדיין עליהם כדי לשום עליהם שם מותר. גבאי צדקה לוקחין מן הנשים ומן העבדים ומן התינוקת דבר מועט אבל לא דבר מרובה שהזקת דמרובה גנבה או גזל משל אחרים, וכמה הוא מועט שלהם? הכל לפי עושר הבעלים ועניותם. חייבין אנו להזהר במצות צדקה יותר מכל מצות עשה שהצדקה סימן לצדיק זרע אברהם אבינו שנאמר כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו לעשות צדקה, ואין כסא ישראל מתכונן ודעת האמת עומדת אלא בצדקה שנאמר ציון במשפט תפדה שביה בצדקה. — לעולם אין אדם מעני מן הצדקה ואין דבר רע ולא היזק נגלל בשביל הצדקה שנאמר ונתן לך רחמים ורחמך והרבך. וכל מי שהוא אכזרי ואינו מרחם יש לחוש ליחוסו שאין האכזריות מצויה אלא בגוים שנאמר אכזרי המה ולא ירחמו. וכל ישראל והנלוה עליהם כאחים הם שנאמר בנים אתם לה׳ אלהיכם, ואם לא ירחם האח על האח מי ירחם עליו ולמי עניי ישראל נושאין עיניהם! הלגוים ששונאין אותם והודפין אחריהם? הא אין עיניהם תלויות אלא לאחיהם.

כל

„כל המעלים עיניו מן הצדקה הרי זה נקרא בליעל כמו שנקרא עובד ע״ז בליעל ובעבודה זרה הוא אומר יצאו אנשים בני בליעל ובמעלים עיניו מן הצדקה הוא אומר השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל. ונקרא רשע שנאמר ורחמי רשעים אכזרי, ונקרא חוטא, שנאמר וקרא עליך אל ה׳ והיה בך חטא. והקב״ה קרוב לשועת עניים שנאמר שועת עניים אתה תשמע לפיכך צריך להזהר בצעקתם שהרי ברית כרותה להם שנאמר: והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני.

„שמונה מעלות יש בצדקה זו למעלה מזו, מעלה גדולה שאין למעלה ממנה זה המחזיק ביד ישראל שמך ונותן לו מתנה או הלואה או עושה עמו שותפות או ממציא לו מלאכה כדי להזק את ידו עד שלא יצטרך לבריות לשאל, ועל זה נאמר והחזקת בו גר ותושב וחי עמך כלומר החזק בו עד שלא יפול ויצטרך. פחות מזה הנותן צדקה לעניים ולא ידע למי נתן ולא ידע העני ממי לקח שהרי זו מצוה לשמה כגון לשכת חשאין שהיתה במקדש שהיו הצדיקים נותנין בה בחשאי והעניים בני טובים מתפרנסין ממנה בחשאי, וקרוב לזה הנותן לתוך קופה של צדקה. ולא יתן אדם לתוך קופה של צדקה אלא אם כן יודע שהממונה נאמן וחכם ויודע להנהיג כשורה כרבי חנניה בן תרדיון. — הנותן מזונות לבניו ולבנותיו הגדולים שאינו חייב במזונותיהן כדי ללמד הזכרים תורה ולהנהיג הבנות בדרך ישרה ולא תהיינה מבוזות וכן הנותן מזונות לאביו ולאמו הרי זה בכלל הצדקה, וצדקה גדולה הוא שהקרוב קודם. (הרמב״ם במשנה תורה בס׳ מתנות עניים).

פרק שלישי.

רחמים ואכזריות

רחמים ענינה המית הנפש מרגשת הצער והעוני אשר ישיג את רעהו, ונמשכת למדת האהבה כי שני אוהבים נאמנים אשר אחד מהם צרה ויגון ימצא ידאב לב רעהו עליו ונפשו עליו יהמה. תכונה טובה בראה ה׳ בנפש האדם להיות לו לפליטה גדולה ולתועלת בקיבוץ אישי מינה, כי היא סבת העזר לכל חלושי כח הנחשלים העניים והאביונים, אשר לולא נכמרו רחמי עוזריהם עליהם היו אובדים לשעתם. אשר זה הוא סבת התמדת קבוץ אישי האדם בהעזרם קצתם מקצתם, כי אם בפועל אחד יהי׳ האדם חלוש להשיגו ויעזר מבעל היכולת, הנה בפועל אחר זולתו יהיה כביר כח והחלש יאמר גבור אני, ובעל היכולת יתכן שיהיה לואה בפעל ההוא ויעזר ממנו, כמו שנראה בעלי המלאכות השונות בין בני האדם אשר כל אחד נעזר בזולתו, וכטעם אמרו ז״ל: ברוך שברא כל אלה לשמשני.

וגדולה המדה שמצוות רבות תלויות בה, כמו צדקה וגמ״ח והלואת העני בשעת דהק; ושלא נגוש אותו ושלא נקח מאתו נשך ותרבית, ושלא נעבוד בפרך את עבדינו העברים ושלא נעמיד על דם רעינו רק נעזור אותם כפי יכלתנו. ומזה כל אלמנה ויתום לא תענון, ואהבתם את הגר, ואהבת לרעך כמוך, ורבים כאלה המצות שטעמם להגביר מדת הרחמים, וברצות ה׳ לנסותו במדה זו, ר״ל להרגילנו צוונו להתרחק ממדת האכזריות שהיא הפכה אפילו עם בעל חיים מרגיש, כמו שצוונו למצות שלוח הקן, ומצות השחיטה בסכין בלתי פגום, (עיין במ״ח לשלישי מהמורה). זאת המדה, ר״ל הרחמים היא עדות נאמנה על טוב תכונת הנפש וטוב מזגה.

מזגה, כאמרם ז"ל: בני אברהם ביישנים, רחמנים וגומלי חסדים, ואמרו ז"ל מי שמרחם על הבריות בידוע שעמדו אבותיו על הר סיני, ואמרו ז"ל ע"ה ונתן לך ורחמך, מי שמרחם על הבריות מרחמים עליו מן השמים. ומה יקרה זאת המדה, אשר נכבדות מדובר בה להיותה ראשונה במלכות שמים, ר"ל שהיא ראשית דרכי אל להנהיג בה את המונהגים ממנו יתברך, כשמה"כ ויקרא ה' ה' אל רחום וחנון, ואמר ורחמיו על כל מעשיו. לכן ראוי לכל הישר באדם להדבק במדה זו, כשמה"כ ובו תדבק, ואמרו ז"ל הדבק במדותיו. ומה גם כל מושל ביראת אלהים ראוי לו להגביר מדת הרחמים על יתר מדותיו.

וידעת היום והשבות אל לבבך, כי הן בהיות סבת הרחמים היא האהבה שבין המרחם והמרוחם, לכן תהיה התחלת הרחמים מדת העצבות. וזה כראות הנפש צרת אהובה כן תהעצב אל לבה כאילו המעיק ההוא הוא בנפשה, ואז ירב הדם בלב הנעצב כמשפטו בעת תגבורת העצב, ואז יהמה יחמר הדם בלב הנעצב, ויבקש בעליה לרפא מדוה לבבו בהתנדב הנפש להועיל למיצר כפי יכלתו, ובזה ינוח לו מרגזו ומעצבו, ולכן נקראו הרחמים בשם המיה, כמו שה"כ על כן המו מעי לו, שהוא מטעם יהמו יחמרו מימיו. ומזה ג"כ אמרו ז"ל נכמרו רחמיו עליו, שענינו המום. ובחנת ותדע שערך גודל כמות הרחמים בין איש לרעהו הוא כערך גודל כמות האהבה אשר ביניהם, כי כפי גודל האהבה כן יגדל העוצב בו אשר לפיהו יגדלו הרחמים. המשל בזה כי יהיה לאיש גואל ורע אהוב, ויקר מקרהו לראות בצרת נפשו, הנה גם הוא צרה ויגון ימצא, כי בלבבו יבין ונפשו ידמה לאמר: הלא הוא אנוש כערכי ותקראנה אותי כאלה, אולי גם אני כמוהו יקרנו כי לא נופל הוא ממנו, ואז נפשו בו תתעטף ותתעצב אל לבו כאלו הרגיש הצער ההוא בנפשו, ואז יהמו יכמרו רחמיו על המיצר, ותתנדב נפשו להעתיקו מטובו ולשחד מכחו בעדו, למען הציל אותו מרעהו, ובזה ונוח לו מרוגזו ומעצבו, וזהו גדר תכונת הרחמים. ובהיות אם כן אפוא ערך הרחמים כערך הדמיון והיחס שבין המרחם והמרוחם כנ"ל, לכן על המעט ימצאו בעלי החיים רחמים בעיני האדם, וזה כי אין ערוך להם בגדר המין, אך להיותם שוים בסוג לכן יתעצבו קצת אישי האדם בראותם הריגת הבע"ח, כי כן היא המדה בו יתברך כביכול, כמשה"כ: ורחמיו על כל מעשיו. ואמרו ז"ל צער בע"ח דאוריתא; אך בעלי נפש הצומחת לא ימצאו רחמים בעיני האדם כלל, בהיותם בלתי נגדרים עמו אפילו בסוג, ועם כל זה צותה התורה לרחם עליהם לבל נשחיתם ללא יועיל, כמו שאמר הכתוב: לא תשחית את עצה, אשר מזה למדנו לכל משחית דבר מה, שהוא עובר בבל תשחית. אמנם האדם באדם ימצאו רחמים להיותם מהדמים במין, ולפי שגודל האהבה גורמת רחמים גדולים, לכן יגדלו רחמי איש בראותו צרת קרובו, יותר מאד מהצר לו בצרת הרחוק, וכל הקרוב קרוב יותר, ר"ל כפי הקורבה כן תרבה וכן תפרוץ מדת הרחמים ביניהם, כשמה"כ כרחם אב על בנים, וזה כי עצמו ובשרו הוא, ובגלל הדבר הזה, ר"ל בהיות האהבה שורש הרחמים, לכן תבוא מלת רחמים במקום האהבה, כשמה"כ ארחמך ה' חזקי, פירוש אהבך, ובלשון ארמי היא רגיל.

אכזריות ענינה השחתת דבר מה, וכלה בחימה, והיא הפך מדת הרחמים, ונמשכת למדת השנאה והגיעול. תכונה טובה להתאכזר על אנשי רשע ובליעל, וכל

וכל צדיק מושל ביראת אלהים בזאת התכונה יבוא לעשות הטוב והישר לבערם מן העולם, כי השחתת המזיק הוא תקון העולם כמו שצותה התורה בחייבי מיתות ובערת הרעה מקרבך, ואמר מזרה רשעים מלך חכם. ומחליי אלה שתי התכונות ר"ל הרחמים והאכזריות, הוא שילקה בחסר וביתיר, ר"ל אם שיתחזק במדת הרחמים ויתנהג בה אם כל איש ואיש כטיב כחוטא, או שיגביר על עצמו מדת האכזריות ויתנהג בה עם המטים עקלקלותם ועם הישרים בלבותם.

סבת המחלה היא היות החולה עוזב הנהגתו ביד טבע נפשו מאין פנות אל השכל, וידוע כי טבע איש בני האדם שונות בתולדותם באלה שתי התכונות כפי מזג יצירתם, כי מי מבני האדם שהוא אכזרי ביותר לא ישקוט ולא ינוח כי אם בשפך דם בעלי חיים והריגת בני אדם, ומי מהם אשר הביט אל עמל לא יוכל עד שאפילו הרגת הכנה תהיה אכזריות בעיניו, על כן יצא משפט מעיקל בהנהגת זאת המדה והפכה, ורפואתם תהיה בהסרת הסבה, ר"ל שישקול המתנהג את הנהגתו במאזני הבחינה השכלית, ויטה את עצמו אל מדת הרחמים האמתית בשכל ודעת, ר"ל שאף גם אם יוכרח להתנהג במדת האכזריות יהיה זאת לתכלית הרחמים וזה כי מדת האכזריות בעצם היא מדה מגונה מטבע הנחשים, כשה"כ: וראש פתנים אכזר. והאכזר יתן אל לבו כי כל מי שמתאכזר עם הבריות לא ימצא מרחמים בערת דחקו, כמו שידעת מענין עתליה המרשעת שלא מצאה עוזרים בעת הקשר, ואמר באבוד רשעים רנה. וישים אל לבו רבוי הפחיתיות הנמשכים לזאת המדה, מהם קפיצת היד מתת צדקה לעניים, כמשה"כ: שמעו אלי אבירי לב הרחוקים מצדקה, ומצות גמילת הסדים ושאר המצות הנמשכות למדת הרחמים כולן תבוטלנה למדת האכזריות ופחיתות זאת המדה היא עדות נאמנה על בעליה כי לא מבני ישראל המה, באמרם ז"ל: כל מי שאין בו רחמים בידוע שלא עמדו אבותיו על הר סיני.

וידעת היום שכל מרחם ימצא מרחמים בעת צרתו, כאשר ידענו מיהונתן בן המלך שאול אשר נכמרו רחמיו על ישראל וישלך את נפשו מנגד להציל את העם מיד שוסהו, איך עמדו כל איש ישראל בעדו כעמוד ברזל להצילו מן המות כמשה"כ היונתן ימות וגו', אך עם אנשי רשע יתנהג באכזריות חימה, כי האכזריות על רעים היא רחמים על הטובים בהסיר המזיק מהם, כי כאשר יתנהג עמהם ברחמים תבוא ממנה אכזריות לטובים, כמשה"כ ורחמי רשעים אכזרי. ואמרו ז"ל: כל המרחם על האכזרים סופו להתאכזר על הרחמים, וכמו שידענו מענין שאול שבחמלתו על אגג נולד המן, לכן תהיה הבחינה השכלית פלס למאזני משקל לפלס בה מעגלי יושר של ב' התכונות ההפכיות האלה ואז יכונו דרכיו.

פרק רביעי

גמילות חסדים והכנסת אורחים

ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם. דרש ר' שמלאי, גדולה גמ"ח שהתורה תחלתה גמ"ח וסופה גמ"ח, תחלתה דכתיב ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם, וסופה דכתוב ויקבר אותו בגיא (סוטה י"ד).

ואברכה מברכיך. אריב"ל כל כהן שמברך מתברך, ושאינו מברך אינו מתברך שנאמר ואברך מברכיך (סוטה ל"ח).

ויקומו כל איש חיל וגו׳ ויקחו את עצמותיהם (ש״א ל״א). אמרו אנשי יבש גלעד אותו האיש הצילנו מחרפת בני עמון אף אנו חייבים לגמול לו חסד. אמר להם הקב״ה אתם גמלתם הסד עם שאול ועם בניו אף אני נותן שכרכם לבניכם לעתיד לבוא, לעת קיבוץ גליות הוא מקבץ ראשון חצי שבט מנשה, שנאמר לי גלעד ולי מנשה (תהלים ס׳) וכו׳ (ילקוט סוף ש״א.)

ויקברו תחת האשל ביבשה וגו׳. ר׳ פנחס אומר לאחר שלשים שנה שנהרגו שאול ובניו בא רעב בימי דוד שלש שנים, עמד דוד והתפלל, אמר לו הקב״ה אל שאול ואל בית הדמים וכו׳ ואחר שנקמו הגדעונים נקמתם מבניו, הלך דוד ללקט עצמות שאול ויהונתן בנו מאת אנשי יבש גלעד. עמד וכינס כל זקני ישראל וגדוליהם ועברו את הירדן ובאו ליבש גלעד ומצאו עצמות שא״ל ויהונתן בנו שלא שלטה בהם רמה, ונטלו אותם ונתנום בתוך ארון ועברו את הירדן שנאמר ויעשו כל אשר צוה המלך, שצוה להיות מעבירין ארונו של שאול בכל גבול שבט ושבט, והיה השבט שנכנס בו ארונו של שאול יוצאים הם ובניהם ובנותיהם ונשיהם וגומלין חסד עם שאול ובניו, ועברו בכל הגבולים כדאי שיצאו כל ישראל ידי חובתם, וכיון שראה הקב״ה שגמלו כלם חסד עם המתים מיד נתמלא רחמים ונתן מטר על הארץ שנאמר ויעתר אלהים אחרי כן (פרקי דר״א, ילקוט).

ולא מצאו בה כי אם הגלגלת וגו׳. גמילות חסדים אנו למדים מאיזבל כי ביתה היה סמוך לשוק וכל מת שהיה עובר שם היתה יוצאת מתוך ביתה ומכה בכפיה ומקוננת בפיה ומהלכת עשרה צעדות. וכל החתן שהיה עובר בשוק היתה יוצאת מפתח ביתה ומסלסלת בכפי ידיה ומהלכת עשרה צעדות, ונתנבא עליה אליהו זכור לטוב והכלבים יאכלו את איזבל בחלק יזרעאל, אבל האברים שגמלו חסד לא שלטו בהם הכלבים ונתנו לקבורה, שנאמר וילכו לקבריה ולא מצאו בה כי אם הגלגלת והרגלים וכפות הידים (פרקי דר״א ילקוט).

כי חסד חפצתי ולא זבח. אמר הקב״ה חביב עלי חסד שאתם גומלים חסד זה לזה יותר מכל הזבח שזבח שלמה לפני, שנאמר אלף עולות יעלה שלמה (מ״א ג׳) וכן הוא אומר זאת התורה לעולה ולמנחה (ויקרא ז׳) זאת התורה היא העיקר לא עולה ולא מנחה. פעם אחת היה ר׳ יוחנן בן זכאי מהלך בירושלים והיה ר׳ יהושע מהלך אחריו, ראה ביהמ״ק שהוא חרב אמר אוי לנו על הבית שחרב, מקום שמתכפרין בו עונותינו. א״ל בני אל ירע לך שיש לנו כפרה אחרת שהיא כמותה ואיזו זו גמילת חסדים, לכך נאמר כי חסד חפצתי ולא זבח, ואומר אמרתי עולם חסד יבנה (תהלים פ״ט). (תנחומא, ילקוט).

הגיד לך אדם מה טוב וגו׳ כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך. אמר ר״ע עשות משפט זה הדין, ואהבת חסד זה גמילות חסדים, והצנע לכת זה הוצאת המת והכנסת כלה, והלא דברים קל וחמר ומה דברים שאין דרכם בכך לעשותם בצנעא אמרה תורה והצנע לכת, דברים שדרכם לעשותם בצנעא על אחת כמה וכמה. שנו רבותינו בשלשה דברים גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה, צדקה בממונו גמילות חסדים בין בגופו בין בממונו. צדקה לעניים גמילות חסדים בין לעניים בין לעשירים צדקה לחיים גמילות חסדים בין לחיים בין למתים (סוכה מ״ט).

כל ארחות ד׳ חסד ואמת. בשעה שאמר משה לישראל אחרי ד׳ אלהיכם תלכו

תלכו (דברים י"ג), אמרו לו משה רבינו! מי יכול לילך אחרי הקב"ה שנאמר בו בסופה ובסערה דרכו (נחום א') ואומר בים דרכך ושבילך במים רבים (תהלים ע"ז), אמר להם אני אומר לכם דרכיו של הקב"ה, וכל ארחות ה' חסד ואמת, חסד זו גמ"ח ואמת זו תורה, ולמי נתנו לנוצרי בריתו ועדותיו (ילקוט המכירי).

וימים רבים לישראל ללא אלהי אמת ללא כהן מורה וללא תורה, מי מתנבא? עזריה בן עודד הנביא אמר עתידים ימים לבוא על ישראל ללא אלהי אמת שאין מדת הדין נעשית, וללא כהן מורה שכהונה גדולה עתידה ליבטל, וללא תורה שעתידין סנהדרין ליבטל. כיון ששמעו אותו הדור כך רפו ידיהם, יצאה ב"ק ואמרה ואתם חזקו ואל ירפו ידיכם כי יש שכר לפעולתכם, ר' יודן אמר חזקו ידים רפות שרפיתם במעשיכם הרעים, ברכים שכשלתם אותן במעשיכם הרעים, וכה"א חזקו ידיכם רפות וברכים כושלות אמצו וגו' (ישעיה ל"ה), (ילקוט דה"י ב' ט"ו).

והוא יושב פתח האהל. וכי דרכו של אברהם אבינו לישב פתח האהל? אלא להודיעך כמה חביבה הכנסת אורחים לפני אברהם אבינו, שכיון ששהה שני ימים בלי הכנסת אורחים (כי היה יום שלישי למילה) אמר שמא סבורין שמצערין איתי יצא וישב על הפתח להכניס העוברין והשבין (מדרש הגדול).

אל נא תעבור, א"ר יהודה אמר רב, גדולה הכנסת אורחים מקבלת פני השכינה, דכתוב ויאמר אדני אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבור (שבת קכ"ז).

לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו, פתח ר' יוסי בכבוד אכסניא ודרש, ומה מצרים שלא קרבו את ישראל אלא לצורך עצמן שנאמר ואם ידעת ויש בם אנשי חיל ושמתם שרי מקנה על אשר לי (בראשית מ"ז) אמרה תורה לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו, המארח תלמיד חכם בתוך ביתו ומאכילו ומשקהו ומהנהו מנכסיו על אחת כמה וכמה (ברכות ס"ג). אמר לו רבא לרבה בר מרי, מנא הא מילתא דאמרי אינשי בירא דשתית מינה לא תשדיה ביה קלא, אמר ליה דכתיב לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו (ב"ק צ"ב).

ויהי איש מהר אפרים ושמו מיכיהו, מפני מה לא מנו מיכה עם אותן שאין להם חלק לעוה"ב? מפני שפתו מצויה לעוברים ושבים. תניא ר' נתן אומר מגרב (מקום מיכה) לשילה שלשה מילין והיה עשן של מערכה ועשן פסלו של מיכה מעורבין זה בזה, בקשו מלאכי השרת להדפו, אמר להם הקב"ה הניחו לו, פתו מצויה לעוברים ושבים (סנהדרין ק"ג).

בשעה שא"ל הקב"ה למשה ועתה לכה ואשלחך אל פרעה אמר לו משה רבון העולמים איני יכול מפני שקבלני יתרו ופתח לי את פתח ביתי ואני עמו כבן, ומי שפותח פתחו לחברו נפשו הוא חייב לו, וכן אתה מוצא באליהו בשעה שהלך אצל הצרפתית האלמנה מת בנה התחיל מתחנן ואמר הגם על האלמנה אשר אני מתגורר עמה הרעות להמית את בנה, וישמע ה' בקול אליהו ותשב נפש הילד על קרבו ויחי (מלכים א' י"ז), ולא עוד כל הפותח פתח להברו חייב בכבודו יותר מאביו ומאמו, את מוצא כשאמר אליהו לאלישע שאל מה אעשה לך בטרם אלקח מעמך (שם ב', ב') א"ל אלישע ויהי נא פי שנים ברוחך אלי, א"ל אליהו אם תראה אותי לקח מאתך יהי לך כן וגו' ויהי המה הולכים הלך ודבר והנה רכב אש וסוסי אש ויפרידו בין שניהם וגו' היה לו לאלישע לילך אצל אביו ואמו להיותם

להחיותם כשהחיה בן אבסניא שלו בנה של שונמית, וכן אליהו היה לו להחיות אבותיו כשהחיה בנה של צרפתית אלא שמסר את נפשו על אבסניא שלו. וכך אמר משה לפני הקב״ה רבון העולם: קבלני יתרו ונהג בי כבוד אלך שלא ברשותו? (מדרש תנחומא שמות).

פתח תפתח את ידך (דברים ס״ו), עד שלא תפתח לטול, שתי ידות הן: הנותן צריך לתן הודיה, מן הנותנין ולא מן הנוטלין, שתי ידות הן: אחת מלמעלה ואחת מלמטה, יד העני מלמטה ויד בעל הבית מלמעלה, שצריך לתן הודיה שהיתה ידו על עליונה ולא תחתונה. (מדרש זוטא שה״ש, ר״ש באבער).

אמר ר׳ יוחנן משום ר׳ שמעון בן יוחאי מאי דכתיב (ישעי׳ ל״ב) אשריכם זו־עי על כל מים, אין זריעה אלא צדקה שנאמר (הושע י׳) זרעו לכם לצדקה וקצרו לפי חסד. (ב״מ י״ו). ותניא רשב״א אומר עשה עד שאתה מוצא ומצוי לך ועודך בידך, ופירש״י עודך ברשותך קודם שתמות (שבת קנ״א). עשר תעשר (דברים י״ד) כך פתח ר׳ תנחומא בי רב זש״ה כבד ה׳ מהונך ומראשית כל תבואתך (משלי ג׳) אמר הקדוש ברוך הוא לא אמרתי לך כבדוני משלך אלא משלי, כבד ה׳ ממה שחננך מהונך, בן בית אתה. (מהונך היא כמו מחונך דלא מתמנעי רבנן בין ה״א לחי״ת. בן ביתי כמו והנה בן ביתי יורש אותי, רב נהוראי בפירוש: מאיר עין לפסיקתא שם). אם נתתי לך ויש לי בידך תן לי משלי. וכן הוא אומר מי הקדימני ואשלם (איוב מ״א כ״ו) אם כבדת את הקב״ה במצוה שנתן לך אין אתה מכבדו משלך אלא משלו, כבד את ה׳ מהונך ממה שחננך וכו׳ נתן לך כסף וזהב עשה בהם מצות, עשר תעשר את כל, מהו את כל? אפילו ממונך (פסיקתא רבתי פ׳ עשר תעשר).

אהניה לבוראך ממה דאהנייך, רבי אלעז־ איש ברתותא אומר: תן לו משלו שאתה ושלך שלו וכן בדוד הוא אומר (דה״א כ״ט) כי ממך הכל ומידך נתנו לך (אבות פ״ג). אם נתת צדקה לא משלך נתת אלא משל הקב״ה, שכל הממון שלו הוא שנאמר (חגי ב׳), לי הכסף ולי הזהב נאום ה׳ צבאות. אם עשית צדקה תזכה לממון ואם זכית לממון עשה ממנו צדקה, בעוד שהוא בידך קנה ממנו העולם הזה ותנחיל העולם הבא, שאם אין אתה עושה ממנו צדקה יעוף פתאום שנאמר (משלי כ״ג) התעיף עיניך בו ואיננו (דרך ארץ זוטא פרק ד׳) וכן שר רבי שמואל הנגיד בספ־ו בן משלי: „אם ישפע אל לך טובה הודה לו ועשה בה טובה. אם לא תטיב בה׳ תלך לה, ובלכתה לא תהי שבה״. והרב המובהק ר׳ מנחם זרח אמר מישל נאה על הצדקה: הלב השדים כשינק התינוק יגדל החלב וכאשר יגמל הנער ולא ינק יבש החלב, וכן ענין הממון כשמפזרין לעבודת השי״ת ירבה אבל כשמונע עצמו מן הצדקה יחסר צדה לדרך (מאמר א׳). וזה המשל נמצא גם כן בספר המשלים לר׳ יוסף גיקטיליא: למה הצדקה דומה? ליניקה, כי כאשר בהיות התינוק יונק מן השדים הוא מושך החלב לשדים והחלב הולך ומתרבה וכשהוא נגמל התינוק מן היניקה החלב נפסק מן השדים, כך בהיות האדם נותן צדקה לעני נותנין לו ברכה מן השמים לאותו הנותן ועל זה אומר (משלי י״א)

יש

יש מפזר ונוסף עוד ואומר (דברים ט״ו) נתן תתן ולא ירע לבבך וכו׳ כי בגלל הדבר הזה יברכך ה׳ אלהיך, ואם פסק האדם מלתת צדקה ומתנות לעניים מונעין הברכה מלמעלה, וע״ז נאמר (משלי שם) וחושך מיושר אך למחסור. ואמר המשורר ר״י אלחריזי בספרו תחכמוני: זרע בן איש לך ז״ע צדקה ומחר תמצא מאה שערים. ואם יסגר זמן שערי רצונך ביד האל לך כמה שערים. [בעיקר המשל כבר קדמום חז״ל ודרשו על הכתוב (משלי ה׳) דדיה ירוך בכל עת. למה נמשלו דברי תורה בדד מה דד זה כל זמן שהתינוק ממשמש בו מוצא בו חלב אף דברי תורה כל זמן שהאדם הוגה בהן מוצא בהן טעם (עירובין נ״ד)] ור״ש מהובנא ישורר: חלב דדים מהר ייבש בעת יחסר יונק אותם, ואולם עת כי ימצא הלא החלב יתגבר: מקור חכמה זולת דורש וחוקר, הנה הוא נסתם. אבל יפתח עת כי מבקש אותה איש גבר״.

ודרשו ז״ל על הכתוב (ישעי׳ נ״ח) וקורא לך גודר פרץ ר׳ אבין בשם רבי ברכיה אמר אמר הקב״ה הפרצה הזו עלי היה לגודרה ועמדת אתה וגדרת אותה חייך שאני מעלה עליך כאותו שכתוב בו (תהלים ק״ו) לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו. משובב נתיבות לשבת (ישעי׳ נ״ח) אמר ר׳ יהודה ברבי סימן: העני הזה יושב ומרעם מה אני מפלוני הוא ישן על מטתו ואני ישן כאן פלוני ישן בביתו ואני כאן, ועמדת אתה ונתת לו חייך שאני מעלה עליך כאלו עשית שלום בינו לביני ההי״ד (שם כז) או יחזק במעוזי יעשה שלום לי שלום יעשה לי (ויק״ר פ׳ ל״ד). והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני (שמות כ״ב). שהוא קורא תגר לפני ואומר: רבון העולם אני אדם והוא אדם הוא שוכב על מטתו ואני במה אשכב לפיכך ושמעתי כי חנון אני (תנחומא משפטים).

ר׳ יהודה פתח הלא פרוס לרעב לחמך וגו׳ ת״ח זכה חולקיה דבר נש כד מסכנא אערע לגביה, דההוא מסכנא דורנא דקודשא בריך הוא הוא דשדר ליה, מאן דמקבל ליה לההוא דורנא בספר אנפין זכאה חולקיה וכו׳ (זוהר ויקהל). ותני בשם ר׳ יהושע יותר ממה שבעל הבית עושה עם העני העני עושה עם בעל הבית שכן אמרה רות לנעמי (רות ב׳) „שם האיש אשר עשיתי עמו״, הרבה פעולות והרבה טובות עשיתי עמו בשביל שהאכיל לי פרוסה אחת. אמר רב אבין העני הזה עומד על פתחך והקב״ה עומד על ימינו, אם נתת לו זה שעומד על ימינו מברכך, ואם לאו הוא עתיד ליפרע מאותו האיש, שנאמר (תהלים ק״ט) כי יעמוד לימין אביון (רות רבה פ״ה) „מאן דנזוף במסכנא נזיף בשכינתא שכתיב (ישעי׳ נ״ז) ואת דכא ושפל רוח. וכתיב (משלי כ״ב) כי ה׳ יריב ריבם וגו׳ בגין דאפוטרופא דלהון תקיפא ושליטא על כולא דלא אצטריך סהדי ולא אצטריך לדינא אמרא ולא נטיל משכונא כשאר דיינא, ומה משכינא נטיל נשמתין דבר נש דכתיב וקבע את קובעיהם נפש. (זהר יתרו, פסוק לא יהיה לך). תני ר׳ מאיר במדה שאדם מודה בה מודדין לו הנותן לעני מלא ידו בעולם הזה הקב״ה נותן לו מלא ידו לעולם הבא, אמר לו ר׳ יהודה מי שכתוב בו מי מדד בשעלו מים האיך יכול אדם לעמוד במלוא ידו? אמר לו ר׳ מאיר כו׳ הקב״ה נותן כח לצדיקים לקבל הטובה ללמדך שאין קצבה למתן שכרן של הצדיקים לעתיד לבוא. „מי שמזלזל ומיקל את הדלים והעניים כביכול כאלו מחרף לבוראו שנאמר (משלי י״ז) לועג לרש חורף עשהו, כלומר

אין

אין בכחו להעשיר לזה. אבל מי שהוא חונן דלים כאלו מכבד להקב"ה שנאמר (משלי י"ד) ומכבדו חונן אביון (נוה שלום, ספר המעשים).

ודרשו ז"ל על הכתוב (משלי כ"ב) ריש ואיש תככים נפגשו מאיר עיני שניהם ה': בשעה שעני הולך אצל בעל הבית ואמר פרנסני אם מפרנסו מוטב, ואם לאו עשיר ורש נפגשו עושה כלם ה' מי שעשאו עשיר לזה עושה אותו עני, עני לזה עושה אותו עשיר (תמורה ט"ז) „העני פושט ידו לבעל הבית לקבל צדקה ובעל הבית אינו רוצה ליתן לו כלום עושה כלם ה'" מי שהעני זה סוף שיעשרנו ומי שהעשיר זה סוף שיעני אותו (מכילתא יתרו פ' ב'). וכתיב (דברים ט"ו) כי בגלל הדבר הזה תנא דבי רבי ישמעאל גלגל הוא שחוזר בעולם (שבת קנ"א). אמר ר"נ דמי לגלגל אנטילייא דמלא מתרוקן דמתרוקן מתמלי (רות רבה פ"ה) וכן דרשו על הכתוב (שמות כ"ב) את העני עמך: הה"ד (תהלים ע"ה) כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים, למה דומה העולם הזה? לגלגל שבגנה, כלי חרס שבו התחתונים עולים מלאים, והעליונים עולים ריקנין, כך לא כל מי שהוא עני היום עני למחר, למה? שגלגל הוא בעולם, כי בגלל הדבר הזה, אמר רב אחא גלגל הוא בעולם שנאמר (משלי כ"ב): מזרה רשעים מלך חכם וישב עליהם אופן, ואין אופן אלא גלגל שנאמר (שמות י"ד) ויסר את אופן מרכבותיו, אשריו כל מי שידו פשוטה לעניים וכו' (ש"ר פ' ל"א).

ובלשון הזה אתה דורש: לכך נקרא שמם נכסים שנכסין מזה ונגלין לזה, ולמה נקרא שמם זוזים? שזזים מזה וניתנים לזה, ממון, מה שאתה מונה אינו כלום, מעות, שהן מעת לעת. (תנחומא מטות).

וכתב הרב רבי שמואל אוזידי בפרקי אבות. מרבה נכסים מרבה דאגה: ואפשר לומר כי נקראו נכסים לפי שהם נכסים ונעלמים כי נראים לעין דברים נחמדים ותחתיהם תעמוד הבהרת כי רבים מקבצים ממון לבעלי נשותיהם ולכן מרבה נכסים מרבה דאגה".

וכן אמרו ז"ל כתיב (דברים י"ג) ונתן לך רחמים ורחמך והרבך. כל המרחם על הבריות מרחמין עליו מן השמים, וכל שאינו מרחם על הבריות אין מרחמין עליו מן השמים. (שבת קנ"א). וכל האוטם אזנו משמוע צעקת הדל ואינו עונה לו בשעה שהוא צועק לפניו בקול צעקה ומרה גם הוא יקרא ולא יענה שנאמר (משלי כ"א) אוטם אזנו מזעקת דל גם הוא יקרא ולא יענה. (מדרש אלפא ביתא דר' עקיבא). והן הן הדברים הכתובים בצוואת רבי אליעזר הגדול: אל תאטם אזנך מזעקת דל למען ישמע ה' קולך בזעקתך, וכל האוטם אזנו מזעקת דל גם הוא יזעק ולא יענה. (ארחות חיים).

לא תקפץ את ידך מאחיך האביון (דברים ט"ו) מהו מאחיך? לא כתיב מעני, אלא מאחיך, ששניהם שוין, לפיכך את העני עמך. (תנחומא משפטים). אם נתן לך ה' עושר ונכסים וכבוד לא ירום לבבך מאחיך האביון, כי לא תדע מה ילד יום, שניהם יצאתם ערומים מן הבטן, וביציאתך מן העולם על עפר תשכב במקום רמה ותולעה כמותו, על פיך יצאו ועל פיך יבאו (ספר רוקח).

תניא ר' נתן אומר מגרב לשילה ג' מילין והיה עשן המערכה ועשן פסל מיכה מתערבין זה בזה בקשו מלאכי השרת לדוחפו אמר להן הקב"ה: הניחו לו

שפתו

שפתו מצויה לעוברי דרכים (ב"ב ק"ג). ואמרו במדרש זוטא שה"ש: הנך יפה רעיתי במתן צדקה וגמילת חסדים, רעיתי שאתם הולכים בדרכי, אתם אוהבי ורעי, מה המקום גומל חסדים ונותן צדקה לכל באי עולם שנאמר: (תהלים י"א) כי צדיק ה' צדקות אהב, כך אתם שתהיו דומין להקב"ה, ואמרו (יבמות ע"ט), שלשה סימנים יש באומה זו רחמנים בישנים וגומלי חסדים. וכן כתב רבי שלמה בן גבירול: מדות אברהם אבינו עה"ש הנדיבות והחסד, נודע בהם ונתיחסו אליו, וכבר נזכר לו בספר התורה בכמה מקומות, וכן הוא ענין פירוש (תהלים מ"ז) נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם (תקון מדות הנפש לרבי שלמה אבן גבירול).

הנה צויתי שם אשה אלמנה לכלכלך (מ"א ט') "וכל מאן דזן ומפרנס למאן דאצטריך ליה וכ"ש ביומא דכהנא הא אתאחיד באילנא דחיי וגרים ליה חיים ולבנוי והא אוקימנא, והשתא אליהו אמר כל מאן דקיים נפשא בעלמא זכי ליה חיים וזכא להתאחדא באילנא דחיי והשתא שלטא אילנא דמיתא כטרא דרע על האלמנה דאת פקדת למתזן לי, בגין כך: הרעת להמית את בנה". (זהר ויגש).

הנותנים צדקה נקראים פרנסים להקב"ה שנאמר (שה"ש א') הנך יפה רעית במתן הצדקה הנך יפה בגמילות חסדים, ואין רעיתי אלא פרנסים, מעלה אני עליכם כשאתם מפרנסים את העניים כביכול לי אתם מפרנסים. ד"א הנך יפה רעיתי: הקב"ה אומר לישראל אתם מפרנסים אותי שנאמר (במדבר כ"ח) את קרבני לחמי יכול יש לפניו אכילה ושתיה ת"ל לאישי. לאישים אתם נותנים, אם כן למה נאמר לחמי? אלא אף על פי שאתם נותנים לאישים מעלה אני עליכם כבנים המפרנסים לאביהם (מדרש זוטא שה"ש).

אמר רב אסי שקולה צדקה כנגד כל המצות שנאמר (נחמיה י') העמדנו עלינו מצות מצוה אין כתיב כאן אלא מצות (ב"ב ט'). אמר ר' אלעזר גדול העושה צדקה יותר מכל הקרבנות שנאמר (משלי כ"א) עשה צדק ומשפט נבחר לה' מזבח (סוכה מ"ט).

אמר ר' יוחנן בא וראה כמה גדול כחה של צדקה שהיא נתונה בימינו של הקב"ה שנאמר (תהלים מ"ח) צדק מלאה ימינך (מדרש משלי ר"ש באבער). אמר ר' אלעזר בזמן שבית המקדש קים אדם שוקל שקלו ומתכפר לו עכשיו שאין בית המקדש קיים אם עושין צדקה מוטב. מאי דכתיב (ישעיה נ"ט) וילבש צדקה כשריון מה שריון זה כל קליפה וקליפה מצטרפת לשריון גדול אף צדקה כל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול (ב"ב ט'). כל המזבז ממונו לצדקה הוא מכין לו צידה לדרך רחוקה.

כד ניחא נפשיה דמר עוקבא אמר אייתו לי חושבנא דצדקה אשכח דהוה כתיב ביה שבעה אלפי דינרי, בזביזה לפלגיה ממוניה (כתובות ס"ז).

ואמרו עליו על ר' טרפון, שהיה עשיר גדול, ולא היה נותן מתנות לאביונים כראוי, פעם אחת מצאו רבי עקיבא אמר לו: רבי! רצונך שאקח לך עיר אחת או שתים? אמר לו: הן, מיד עמד ר' טרפון ונתן לו ארבעה אלפים דינרי זהב, נטלם ר' עקיבא והלקם לעניים, לימים מצאו ר' טרפון, אמר לו: היכן העירות שלקחת לי? תפסו בידו, והביאו לבית המדרש, והביא ספר תהלים והניחו בפניהם, והיו הולכין וקורין עד שהגיעו לפסוק זה (תהלים קי"ב) פזר נתן לאביונים, אמר

לו

לו: זו העיר שקניתי לך. עמד ר׳ טרפון ונשקו ואמר לו: רבי! אלופי! רבי בחכמה ואלופי בדרך ארץ והוסיף לו ממון לבזבז (מסכת כלה).

ובספר עומר השכחה מסופר: „שהיה נגיד בטוליטולא, נגיד חסיד, ידו כבעל צדקות ומחזיק ידי בעלי תורה, ובנה כמה מדרשים, והיה קרוב למלך, והלשינוהו שרי המלך, לקנאתם אותו שהיה עשיר מופלג, עד שקראו המלך, וצוה לו שיכתוב לו כל ממונו, מקרקעי ואגב כן מטלטלי, הן מעות בפנקס, והיה לו פנקס כתוב בו כל מה שהתנדב ונתן מהצדקות, והציל אותו ונתנו למלך, ואמר למלך: הנני קיימתי דבריך ומצותיך אדוני המלך! וכל מה שהוא שלי הנה הוא כתוב בפנקס. כשידע המלך מה שיש בפנקס, תמה עליו תמיהה בכעס, ואמר לו המלך: הנגלה ממונך הוא כפלי כפלים מזה, חוץ מהנסתר, והשיבו הנגיד היהודי: אין שלי וברשותי אלא מה שהוא כתוב בפנקס זה, והשאר אינו שלי, כי השאר אין לי רשות להצילו מידך, אם תרצה ליטלו, או מחר אמות ויטלו זולתי, אמנם הכתוב בפנקסי אין לשום בריה כח ליטלו הן בחיים הן במותי ונצל בדברים אלה״ הרבה פעמים שאדם מחבב בלבו לעשות מצוה ויצר הרע שבתוכו אומר מה לך לעשות מצוה ומחסר את נכסיך, עד שאתה נותן לאחרים תן לבניך, ויצר טוב אומר תן למצוה (שמות רבה פ׳ ל״ו). רבי מאיר הוה כתבן טב מובחר והוה לעי תלת סלעין כל שבת, והוה אכיל ושתא בחדא, ומתכסי בחדא, ומפרנס אוחרתא לרבנן, אמרין ליה תלמידי: רבי! בניך מה את עביד עליהן? אמר לון: אין הוון צדיקים, כההוא דאמר דוד, ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם, ואם לאו אני מניח את שלי לאויבי המקום (קהלת רבה פ׳ ב׳).

ובספר מבחר הפנינים הוא שואל: איזהו נדיב? ומשיב: שהתנדב בעולמו לתקן אחריתו. ומסופר שם: חכם אחד מכר קרקע בשמונים אלף דנרי זהב, אמרו לו: ולמה לא תקצה מן הממון הזה מטמון לבניך? אמר להם: אני אשימנו כלו מטמון לעצמי אצל הבורא, ואשים את הבורא מטמון לבני ונתנם כלם לצדקה (שער הפרישות מהעוה״ז).

אמר רבי אבהו כתיב (דברים י״ב) השמר לך פן תעזוב את הלוי, וכתיב בתריה (שם) כי ירחיב ה׳ את גבולך, וכי מה ענין זה לזה? אלא אמר הקב״ה לפי מתנותיך מרחיבין לך (ויק״ר פ׳ ה׳). דרש רבי דוסתאי ברבי ינאי בא וראה שלא כמדת הקב״ה מדת בשר ודם אדם מביא דורן גדול למלך ספק מקבלין ממנו ספק אין מקבלין אותו ממנו ואם תמצא לומר מקבלין אותו הימנו ספק רואה פני המלך ספק אינו רואה פני המלך, והקב״ה אינו כן: אדם נותן פרוטה לעני זוכה ומקבל פני שכינה, שנאמר (תהלים י״ז) אני בצדק אחזה פניך אשבעה בהקיץ תמונתך. (ב״ב ט׳—י׳).

תניא ר״י אומר גדולה צדקה שמקרבת את הגאולה שנאמר (ישעיה נ״ו) כה אמר ה׳ שמרו משפט ועשו צדקה כי קריבה ישועתי לבוא וצדקתי להגלות (שם) רבי פנחס בשם ר׳ ראובן אמר כל מי שנותן פרוטה לעני הקב״ה נותן לו פרוטות (נפשות) וכו׳ וכי פרוטה נותן לו והלא לא נותן אלא נפשו. כיצד? היתה ככר בעשרה פרוטות ואין בידו אלא תשעה ובא אחר ונתן לו פרוטה ונטל ככר לאכלה לשבת, נפשו עליו, אמר לו הקב״ה אף אתה בשעה שנפשך מצפצפת לצאת מתוך גופך אני משיבה לך. (ויקר׳ פ׳ ל״ד).

אוצר המדות
חלק שלישי

אֱמֶת וָשֶׁקֶר.

פרק ראשון.

א) שְׂפַת אֱמֶת תִּכּוֹן לָעַד וְעַד אַרְגִּיעָה לְשׁוֹן שָׁקֶר.

ב) תּוֹעֲבַת ה׳ שִׂפְתֵי שָׁקֶר וְעֹשֵׂי אֱמוּנָה רְצוֹנוֹ.

ג) יָפִיחַ אֱמוּנָה יַגִּיד צֶדֶק וְעֵד שְׁקָרִים מִרְמָה.

ד) דְּבַר שֶׁקֶר יִשְׂנָא צַדִּיק וְרָשָׁע יַבְאִישׁ וְיַחְפִּיר.

ה) מַצִּיל נְפָשׁוֹת עֵד אֱמֶת וְיָפִחַ כְּזָבִים מִרְמָה.

ו) בְּחֶסֶד וֶאֱמֶת יְכֻפַּר עָוֹן וּבְיִרְאַת ה׳ סוּר מֵרָע.

ז) לֹא נָאוָה לְנָבָל שְׂפַת יֶתֶר אַף כִּי לְנָדִיב שְׂפַת שָׁקֶר.

ח) עֵד שְׁקָרִים לֹא יִנָּקֶה וְיָפִיחַ כְּזָבִים לֹא יִמָּלֵט.

ט) עֵד שְׁקָרִים לֹא יִנָּקֶה וְיָפִיחַ כְּזָבִים יֹאבֵד.

י) תַּאֲוַת אָדָם חַסְדּוֹ וְטוֹב רָשׁ מֵאִישׁ כָּזָב.

י״א) עָרֵב לָאִישׁ לֶחֶם שָׁקֶר וְאַחַר יִמָּלֵא פִיהוּ חָצָץ.

י״ב) תּוֹעֲבַת ה׳ אֶבֶן וָאָבֶן וּמֹאזְנֵי מִרְמָה לֹא טוֹב.

י״ג) חֶסֶד וֶאֱמֶת יִצְּרוּ מֶלֶךְ וְסָעַד בַּחֶסֶד כִּסְאוֹ.

י״ד) עֵד כְּזָבִים יֹאבֵד וְאִישׁ שׁוֹמֵעַ לָנֶצַח יְדַבֵּר.

ט״ו) אֱמֶת קְנֵה וְאַל תִּמְכֹּר חָכְמָה וּמוּסָר וּבִינָה.

ט״ז) שְׂפָתַיִם יִשָּׁק מֵשִׁיב דְּבָרִים נְכֹחִים.

י״ז) נְשִׂיאִים וְרוּחַ וְגֶשֶׁם אָיִן אִישׁ מִתְהַלֵּל בְּמַתַּת שָׁקֶר.

י״ח) כֶּסֶף סִיגִים מְצֻפֶּה עַל חָרֶשׂ שְׂפָתַיִם דֹּלְקִים וְלֶב רָע.

י״ט) בִּשְׂפָתָיו יִנָּכֵר שׂוֹנֵא וּבְקִרְבּוֹ יָשִׁית מִרְמָה.

כ) כִּי יְחַנֵּן קוֹלוֹ אַל תַּאֲמֶן בּוֹ כִּי שֶׁבַע תּוֹעֵבוֹת בְּלִבּוֹ.

כ״א) תִּכַּסֶּה שִׂנְאָה בְּמַשָּׁאוֹן תִּגָּלֶה רָעָתוֹ בְקָהָל.

כ״ב) כֹּרֶה שַּׁחַת בָּהּ יִפֹּל וְגֹלֵל אֶבֶן אֵלָיו תָּשׁוּב.

(כ״ג

כ"ג) לְשׁוֹן שֶׁקֶר יִשְׂנָא דַכָּיו וּפֶה חָלָק יַעֲשֶׂה מִדְחֶה.

כ"ד) כַּמַּיִם הַפָּנִים לַפָּנִים כֵּן לֵב הָאָדָם לָאָדָם.

כ"ה) טוֹב רָשׁ הוֹלֵךְ בְּתֻמּוֹ מֵעִקֵּשׁ דְּרָכַיִם וְהוּא עָשִׁיר.

כ"ו) מְכַסֶּה פְשָׁעָיו לֹא יַצְלִיחַ וּמוֹדֶה וְעֹזֵב יְרֻחָם.

כ"ז) הוֹלֵךְ תָּמִים יִוָּשֵׁעַ וְנֶעְקַשׁ דְּרָכַיִם יִפּוֹל בְּאֶחָת.

כ"ח) מוֹשֵׁל מַקְשִׁיב עַל דְּבַר שָׁקֶר כָּל מְשָׁרְתָיו רְשָׁעִים.

כ"ט) מֶלֶךְ שׁוֹפֵט בֶּאֱמֶת דַּלִּים כִּסְאוֹ לָעַד יִכּוֹן.

ל') שְׁתַּיִם שָׁאַלְתִּי מֵאִתָּךְ אַל תִּמְנַע מִמֶּנִּי בְּטֶרֶם אָמוּת.

ל"א) שָׁוְא וּדְבַר כָּזָב הַרְחֵק מִמֶּנִּי רֵאשׁ וָעֹשֶׁר אַל תִּתֶּן לִי
הַטְרִיפֵנִי לֶחֶם חֻקִּי.

ל"ב) פֶּן אֶשְׂבַּע וְכִחַשְׁתִּי וְאָמַרְתִּי מִי ה' וּפֶן אִוָּרֵשׁ וְגָנַבְתִּי
וְתָפַשְׂתִּי שֵׁם אֱלֹהָי. (משלי שלמה בן דוד).

ל"ג) אֱמֶת אֱמֶת תִּרְדּוֹף וְלֹא תִשְׁחֶה לְעֻמַּת הַשִּׁבֹּלֶת.

ל"ד) דִּבְרֵי אֱמֶת בַּל תְּסָרֵב וּמִן מַשְׁגֵּךְ חֲדָל.

ל"ה) בְּכָל כֹּחֲךָ הִלָּחֵם בְּעַד הָאֱמֶת וְה' יִלָּחֶם בַּעַדְךָ.

ל"ו) אַל תְּהִי שִׂפְתֵי חֲלָקוֹת וּבִלְשׁוֹנְךָ אַל תְּרַגֵּל.

ל"ז) כִּי אִם בּוּז יָבִיזוּ לַגַּנָּב וְשִׂפְתֵי חֲלָקוֹת מֵרִים קָלוֹן.

ל"ח) תַּחַת אוֹהֵב לֹא תֶהֱפַךְ לְאוֹיֵב פֶּן תְּהַלֵּל שִׁמְךָ קָלוֹן
וּמְאֵרָה עַל לְשׁוֹן תַּהְפֻּכוֹת.

ל"ט) אַל תְּכַזֵּב כָּל כָּזָב כִּי פְּרִי כָּל כַּחַשׁ רָע.

מ) אַל תִּתְחַר בְּאִישׁ מְזִמּוֹת כִּי עַד יוֹם מוֹתוֹ לֹא יִנָּקֶה.

מ"א) מְחַבֵּל אֶרֶץ אִישׁ דִּבָּה וְהוֹלֵךְ רָכִיל יִשָּׂנֵא.

מ"ב) זֵר וְכוֹזֵב הַרְחֵק מִמְּךָ וּבְרוּם עֵינַיִם בַּל תְּהַלֵּךְ.

מ"ג) מְסַדֵּר בֵּית שְׁכֵנְךָ לֹא תְסַפֵּר וְלֹא תִתְחַקֶּה עַל דַּרְכּוֹ.

מ"ד) כִּי שׁוֹמְעֲךָ יָשִׂים דְּבָרְךָ אֶל לִבּוֹ וְאַחַר נֶגְדְּךָ בּוּז יָבוּז לָךְ.

מ"ה) טוֹב הוֹכִיחַ עֲמִיתוֹ בְּפִיו מִנֹּשֵׂא שִׂנְאָתוֹ בִּלְבָבוֹ.

(מ"ו)

מ"ו) מַרְבֶּה דְבָרִים מַרְבֶּה כְזָבִים וּמֵרִים נַפְשׁוֹ קָלוֹן אַחֲרִיתוֹ.

מ"ז) מַשְׁלִיךְ אֶבֶן מַפְרִיחַ צִפֳּרִים וְדִבְרֵי נִרְגָּן מַפְרִיד רֵעִים.

מ"ח) טוֹב גַּנָּב מֵאִישׁ כָּזָב וּשְׁנֵיהֶם יִלְבְּשׁוּ בֹשֶׁת.

מ"ט) אַחֲרִית פִּי כָזָב מְאֵרָה, בְּבוּז וְחֶרְפָּה יֹאבֵד.

נ) מְגַלֶּה רָז מַכֶּה בַסֵּתֶר, וְכִלֵי מִרְמָה מַבְרִיחִים רֵעַ בְּאֵין הָשֵׁב.

נ"א) שִׁמְעוּ בָנִים תּוֹרַת פִּי, וְשָׂם לִבּוֹ לִדְבָרַי לֹא יֵבוֹשׁ.

נ"ב) בְּפִיו יִלָּכֵד רָשָׁע וֶאֱוִיל בִּלְשׁוֹנוֹ יִכָּשֵׁל.

נ"ג) אַל תִּתֵּן פִּיךָ לִשְׁבוּעָה וְלָשֵׂאת הַשֵּׁם עַל שְׂפָתֶיךָ.

נ"ד) מַרְבֶּה לְהִשָּׁבַע לֹא יִנָּקֶה מֵעוֹנֶשׁ וּלְשׁוֹן אָלָה לֹא תְזַכֶּה מֵחֶטְאוֹ.

נ"ה) נִמְהָר לְהִשָּׁבַע נִמְהָר לַחֲטוֹא, וְנֶגַע לֹא יָמוּשׁ מִבֵּיתוֹ.

נ"ו) נִשְׁבַּע בִּשְׁגָגָה חָטָא בְּאַחַת נִשְׁבַּע וְאָשֵׁם עָנְשׁוֹ כִּפְלַיִם.

נ"ז) סוֹחֵר לֹא יִנָּקֶה מִרְמִיָּה וְרוֹכֵל מֵעָוֶל.

נ"ח) רוֹדֵף בֶּצַע יַעֲשֶׂה עָוֶל וְאָץ לְהַעֲשִׁיר מַעֲלִים עֵינָיו מִצְּדָקָה וְיוֹשֶׁר.

נ"ט) כְּיָתֵד בְּקִיר בֵּין אֶבֶן לְאֶבֶן כֵּן מִרְמָה בֵּין מוֹכֵר לְקוֹנֶה.

ס) זוֹרֵק אֶבֶן עַל רֹאשׁוֹ יָשׁוּב, וּמַכֶּה בְּסֵתֶר — נַפְשׁוֹ חוֹבֵל.

ס"א) חוֹרֵשׁ אָוֶן בּוֹ יִכָּשֵׁל, וְלֹא יֵדַע אֵי מִזֶּה יָבֹא.

ס"ב) לֹא יֶעֱרַב לִכְסִיל אֱמֶת אִם לֵב כֹּל יִשְׁתָּאֶה בָּהּ.

ס"ג) דָּבָר אֵין לוֹ שָׁחַר נִפְלָא בְּעֵינֵי אֱוִילִי, וְחָכָם בַּאֲשֶׁר יָבִין יִתְעַנָּג.

ס"ד) הוֹן עָוֶל נַחַל כּוֹזֵב וּמָטָר סוֹחֵף בֶּצַע שָׁקֶר.

ס"ה) יֵבוֹשׁ אִישׁ מִגַּלּוֹת סוֹד רֵעֵהוּ וְרָשׁ מִנְּבָלָה וּמְסַפֵּר — מִכָּזָב.

ס"ו) אַךְ בְּאֵלֶּה אַל תֵּבוֹשׁ וְלֹא תִשָּׂא פְּנֵי כָל אִישׁ.

ס"ז) לְיַסֵּר בִּנְךָ בְּמוּסָר וּלְחַנֵּךְ אוֹתוֹ בְּמֵישָׁרִים.

ס"ח) לָשֵׂאת לֶקַח מֵחֲכָמִים וְלִשְׁמוֹעַ אֱמֶת מִפִּי אוֹמְרָהּ.

(ס"ט

ס"ט) אֱמֶת מִמֶּחְקַר תִּצְמַח וְצֶדֶק מִתְּבוּנָה נִשְׁקָף.
(משלי יהושע בן סירא).

ע) רֵאשִׁית מֶחְקָר פְּלִיאָה וְתוֹכָהּ הַשֵּׂכֶל וְתַכְלִיתָהּ אֱמֶת וָצֶדֶק.

ע"א) אִישׁ בַּעַר לֹא יֵדַע פֶּלֶא, וּכְסִיל לֹא יָבִין הַשֵּׂכֶל, וּפֶתִי לֹא יַחְפּוֹץ אֱמֶת.

ע"ב) חָכְמַת יָשָׁר תִּתֵּן אֱמֶת, וְאֱמוּנַת מְשַׁקֵּר תַּנְחִיל כָּזָב.

ע"ג) הָאֱמֶת תָּגִיל נֶפֶשׁ בְּעָלֶיהָ, וְתִשַׂמַּח לֵב הוֹרְשֶׁיהָ.

ע"ד) הָאֱמֶת וְהַשִּׂמְחָה אֲחָיוֹת תּוֹאֲמוֹת שֶׁשְּׁתֵּיהֶן מַתְאִימוֹת לְהַנְחִיל אוֹהֲבֵיהֶן נְעִימוֹת.

ע"ה) הַשֶּׁקֶר וְהָעִצָּבוֹן אַחִים וְרֵעִים יוֹרִישׁוּ בְּעָלֵיהֶם חֳלָיִים רָעִים וְנֶאֱמָנִים:

ע"ו) הַחָכְמָה לֹא תָנִיחַ בְּלֵב רֶשַׁע כְּסִיל, וְתוֹרַת אֱמֶת לֹא תִשְׁכּוֹן בְּלֵב הַבּוֹעֲרִים.

ע"ז) אֱמֶת קְנֵה וְאַל תִּתְּנֶהָ מַתָּת לְאִישׁ בָּעַר.

ע"ח) כִּי יִתֵּן לְךָ מַהֲלוּמוֹת מְחִירָהּ וְנֶגַע וְקָלוֹן תִּמְצָא.

ע"ט) גַּם בִּמְחִיר נְעִימוֹת אַל תִּמְכְּרֶהָ לְמַעַן כַּחֵשׁ.

פ) כִּי אֵין כָּל מְחִיר שׁוֶֹה בְּנֵזֶק הָאֱמֶת.

פ"א) חָכְמַת נָבוֹן תִּתֵּן אֱמֶת וּכְסִיל אָדָם יְכַחֵשׁ בָּהּ.

פב) אֱמֶת מֵחָכְמָה תִּצְמָח, וְצֶדֶק מִתְּבוּנָה נִשְׁקָף.

פ"ג) כָּזָב מִפְּתַיּוּת יָצִיץ וְרֶשַׁע מִכֶּסֶל יִפְרָח.

פ"ד) בְּעוֹד זַרְעוֹ בַּמְּגוּרָה אֵין לוֹ מַכִּיר, כִּי מִצְעָר הוּא.

פ"ה) בְּיוֹם נִטְעוֹ יְשַׂגְשֵׂג וּבַבֹּקֶר זַרְעוֹ יַפְרִיחַ, יִתְרוֹעַע אַף יַצְרִיחַ.

פ"ו) וּבְעֵת אָבִיב יַעֲשֶׂה נֵד קָצִיר כְּמוֹ נָטַע וְהוּא לֶחֶם כְּזָבִים*)

פ"ז) הוֹלֵךְ בֶּאֱמֶת וּבְתָמִים יֵלֵךְ בֶּטַח, וּמְעַקֵּשׁ דְּרָכָיו יֵלֵךְ תּוֹהוּ לֹא דָרֶךְ.

*) כזב אחד יוליד כזבים הרבה כמוהו.

(פ"ח)

פ"ח) מִתְהַדֵּר בְּאֶדֶר זָר, אִישׁ מִתְכַּבֵּד בִּכְבוֹד שָׁקֶר.

פ"ט) לֹא כַבִּירִים יֵדְעוּ בָּחוֹר בַּטּוֹב, וְלֹא רַבִּים יֶחְכְּמוּ מָאוֹס בַּשָּׁקֶר.

צ) נֶפֶשׁ סָכָל אִוְּתָה רָע, וּפְתָאִים יְהַלְלוּ שָׁקֶר:

צ"א) בְּעַצְלוּת הָרַעְיוֹן יִמַּךְ הַשֵּׂכֶל, וּבְשִׁפְלוּת הַתְּבוּנָה תִּשְׁפַּל הָאֱמֶת.

צ"ב) לֹא תוֹהוּ בָּרָא ה' אֶת הַתְּבוּנָה לְהַשְׂכִּיל הָאֱמֶת בְּפוֹעַל כַּפָּיו יְסָדָהּ.

צ"ג) לְמַעַן הַחֲיוֹת בְּעָלֶיהָ לָנֶצַח, כִּי שְׂפַת אֱמֶת תִּכּוֹן לָעַד.

צ"ד) כָּל מְשַׂנְאֶיהָ אָהֲבוּ מָוֶת, אִישׁ כָּזָב בַּל יִכּוֹן בְּאֶרֶץ הַחַיִּים.

צ"ה) הוֹבֵר שְׁקָרִים בְּחשֶׁךְ יִדַּם, אַחֲרִית כּוֹזְבִים נִכְרָתָה.

צ"ו) לְקוֹט שׁוֹשַׁנִּים מִבֵּין חוֹחִים וְקַח מוּסָר מֵאִישׁ שׁוֹבָב, וּשְׁמַע הָאֱמֶת מֵהַמְכַזֵּב.

צ"ז) לְקַח פְּנִינִים מֵאֲשֶׁר תִּמְצָאֵם, שְׁמַע הָאֱמֶת מֵאוֹמְרָהּ.

צ"ח) רַעַל מָסוּךְ בִּדְבַשׁ עֲלֵי הֵיךְ סוֹבֵא כָּזָב מְמוּלָּח בְּתַרְמִית עֲלֵי אוֹזֶן אֱוִיל.

צ"ט) עִקֵּשׁ לֵב נֶהְפַּךְ בִּלְשׁוֹנוֹ, וְדוֹבֵר מֵישָׁרִים אִישׁ אֱמֶת.

ק) לֹא יַחְפּוֹץ אֱוִיל בֶּאֱמֶת, וְתַהְפּוּכוֹת תַּאֲוַת נַפְשׁוֹ.

ק"א) אֶהֱב־צֶדֶק וּשְׁפָט־אֱמֶת וְלֹא תִשָּׂא פָּנִים בַּתּוֹרָה.

ק"ב) אֱמֶת זְרוּעָה לְאִישׁ תְּבוּנָה וּפְתַיּוּת לְאִישׁ כָּזָב.

ק"ג) אִישׁ רֶשַׁע וָכֶסֶל בַּל לָמַד צֶדֶק וֶאֱמֶת, יַבְאִישׁ וְיַחְפִּיר דָּעַת.

ק"ד) רַבִּים חֲלָלִים הִפִּיל הַכַּחַשׁ, וַעֲצוּמִים הֲרוּגֵי הַכָּזָב וּבוֹגְדִים בְּאָדָם יוֹסִיף.

ק"ה) מִיּוֹם בְּרִיאַת הַתֵּבֵל רַבּוּ חַלְלֵי הָאָדָם עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה,

ק"ו) רַבִּים אָכְלָה חֶרֶב לוֹחֲמֵי לָחֶם בְּיוֹם קְרָב וּמִלְחָמָה.

ק"ז)

ק"ז) רַבִּים אִבְּדוּ בְּנֵי בְלִיַּעַל שׁוֹקְקֵי חָמָס, לַעֲשׂוֹת רְכוּשׁ בְּשֶׁפֶךְ דָּם.

ק"ח) עֲצוּמִים הִשְׁחִיתָה שִׂנְאַת הַדָּת, אֲשֶׁר כְּמוֹ תְּהוֹם רַבָּה שָׁתְּה דְּמֵי הֲרוּגֶיהָ.

ק"ט) כַּבִּירִים נִרְצְחוּ בַּעֲלִילוֹת שָׁוְא אֲשֶׁר שָׁפְכָה דַּם נְקִיִּים עַל לֹא חָמָס בְּכַפַּיִם.

ק"י) אָמְנָם יוֹתֵר מֵהֵמָּה אָכַל הַכָּזָב בָּאָדָם, מִנִּי אָז הָרָה עָמָל וְיָלַד בָּנִים כְּחָשִׁים.

קי"א) מִנִּי אָז הֵחֵל לִפְרוֹץ עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה, וַיַּרְא כָּל אִישׁ רֵיק וּמְכַזֵּב וְאָסַף אֵלָיו.

קי"ב) אָז לָחַם כָּזָב וַיִּתֵּן לַשְׁבִי חָכְמָה וְדַעַת, וַיַּשְׁלֵךְ אֱמֶת אַרְצָה.

קי"ג) אִם חֶרֶב תָּמִית אִישׁ, עוֹד תִּתֵּן לוֹ שֵׁם וּשְׁאֵרִית בְּאֶרֶץ הַחַיִּים.

קי"ד) עוֹד יָקוּם זַרְעוֹ אַחֲרָיו וְנֵצֶר מִשָּׁרָשָׁיו יִפְרֶה, יָקוּם עַל שֵׁם אָבִיו.

קט"ו) לֹא כֵן הַכָּזָב, לָנֶצַח יֹאכַל חָלָל; לֹא יַעֲזוֹב שׁוֹרֶשׁ וְעָנָף לַהֲרוּגָיו.

קט"ז) חֶרֶב תֹּאכַל בָּשָׂר וְלֹא תִפְגַּע נֶפֶשׁ, וְכָזָב מִנֶּפֶשׁ וְעַד בָּשָׂר יְכַלֶּה.

קי"ז) רוֹצֵחַ אָדָם בְּחֶרֶב יַהֲרוֹג בְּמִסְתָּרִים, בַּיַּעַר אוֹ בְּסֵתֶר חַגְוֵי הַסָּלַע.

קי"ח וְהַמְכַזֵּב יָמִית אֶת נִרְצָחָיו בְּחוֹנֶף וַחֲלַקְלַקּוֹת, בִּמְקוֹם רוֹאִים בִּרְחוֹבוֹת קִרְיָה וּבְרֹאשׁ כָּל הוּצוֹת.

קי"ט) בְּמוֹת רוֹצֵחַ רִנָּה, כִּי תֵרָגַע חֶרֶב וְתִדּוֹם וְיִשְׁקוֹט הֶרֶג וְאָבְדָן.

ק"כ) וּבְמוֹת הַמְכַזֵּב קִינָה, כִּי רַבִּים יָמִית אַחֲרֵי מוֹתוֹ מֵאֲשֶׁר הֵמִית בְּחַיָּיו.

קכ"א) עוֹד יִרְצַח כְּזָבוֹ אַחֲרָיו, עוֹד יַרְבֶּה חֲלָלִים עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה.

קכ"ב) עַל כֵּן יֹאמְרוּ הַמּוֹשְׁלִים טוֹבִים חַלְלֵי חֶרֶב מֵחַלְלֵי כָזָב, טוֹב לִפְנֵי הָאֱלֹהִים יִמָּלֵט מִשְּׁנֵיהֶם.

קכ"ג) שִׂים דַּעַת הָאֱמֶת מִחוּץ חֶפְצְךָ יַשִּׁיר מַהֲלָכֶךָ בְּדֶרֶךְ קְצָרָה.

קכ"ד) מַהֵר לָלֶכֶת בְּדֶרֶךְ אֱמֶת קְרָא לַחָכְמָה וְתֵלֵךְ בְּעָמְלֶךָ.

קכ"ה) בְּנִי רַחֵק מִשְּׁנַיִם וְעַד הַשְּׁלֹשָׁה לֹא תָבֹא.

קכ"ו) רַחֵק מֵעָרוּם יַעֲרִים לְהַצְדִּיק כֹּל — בֶּאֱמֶת וְצֶדֶק.*)

קכ"ז) וְאַל תִּתְרַע אֶת אִישׁ בְּעֵינָיו כֹּל יָכוֹל.

קכ"ח) וְאַל תָּבֹא אֶת מִי בְּעֵינָיו יוֹדֵעַ מֵבִין כֹּל.

קכ"ט) אַשְׁרֵי אָדָם מָצָא תְבוּנָה, יִשְׁמַע עֵצָה לַעֲשׂוֹת טוֹב, יָבִין דַּעַת לִשְׁמוֹעַ אֱמֶת.

ק"ל) אָדָם לְעָמָל יוּלָּד יִחְיֶה בִּנְעִימִים בִּיגִיעַ כַּפּוֹ לִמְצוֹא טוֹב.

קל"א) וְעַל שִׂכְלוֹ יִתְעַנַּג בִּיגִיעַת רַעְיוֹן לִמְצוֹא אֱמֶת.

קל"ב) כָּל אָדָם יַשִּׂיג נַחַת בִּמְצוֹא טוֹב אַחֲרֵי יְגִיעַת בָּשָׂר.

קל"ג) וּמְעַט יִתְעַנְּגוּ בְּהַשָּׂגַת אֱמֶת בַּעֲמַל רַעְיוֹנִים.

קל"ד) טוֹבָה חָכְמָה מִגְּבוּרָה וֶאֱמֶת מִמֶּשֶׁל.

קל"ה) בְּנִי אַל תֵּט אַחֲרֵי רַבִּים בְּרֶשַׁע כָּסֶל.

קל"ו) וְלֹא תִהְיֶה עִם כַּבִּירִים לְהַאֲמִין בַּשָּׁוְא נִתְעָה.

קל"ז) כִּי לֹא בְּרַבִּים יִצְדַּק רֶשַׁע וְלֹא בְכַבִּירִים יֵאָמֵן שָׁוְא.

קל"ח) בָּאֵשׁ יִבָּחֵן זָהָב וּבְרָב יוֹעֵץ טוֹב וָיוֹשֶׁר, וּבְהַשְׂכֵּל אֱמֶת.

קל"ט) בַּלֵּבָב תִּבָּחֵן אֱמֶת וּבְחֵךְ תִּירוֹשׁ.

ק"מ) מַשְׂכִּילֵי עָם יְהַלְלוּ אֱמֶת וַחֲסֵרֵי לֵב זוֹקֵן.

קמ"א) בְּרָב־עָם תִּכּוֹן גְּבוּרָה וּבְרָב־יוֹעֲצִים עֵצָה, וֶאֱמֶת בְּחָכְמָה תִּכּוֹן.

*) (העושה הקשים ערמומיים לאמת דבר והפכו).

(קמ"ב)

קמ"ב) הַחָכְמָה וְדַעַת הָאֱמֶת· תֵּחָקַרְנָה בְּעוֹד אֵינָן; וְתִמָּאַסְנָה בְּהִמָּצְאָן.

קמ"ג) קְנֵה הוֹן טוֹב לִגְוִיָּתֶךָ· וְדַעַת אֱמֶת לְנַפְשֶׁךָ.

קמ"ד) בְּחֶסֶד וֶאֱמֶת יִכּוֹן כִּסֵּא וּבְשֶׁקֶר וְתַרְמִית יֵהָרֵס.

קמ"ה) קְנֵה אֱמֶת בַּעֲמַל הַשֵּׂכֶל וְאַל תִּמְכְּרֶהָ בַּחֲלִף חֲנוּפָה.

קמ"ו) כִּי רַבִּים חֲלָלִים הִפִּילָה הַחֲנוּפָּה וַעֲצוּמִים הֲרוּגֵי הַכָּזָב.

קמ"ז) מִבְטָח בּוֹגֵד וּמִשְׁעֶנֶת קָנֶה רָצוּץ רְמִיָּה.

קמ"ח) כְּבשֶׁת גַּנָּב כִּי יִמָּצֵא רְמִיָּה בְּהִוָּדְעָהּ.

קמ"ט) הִתְחַכֵּם לִקְנוֹת דַּעַת· אֱמֶת וְצֶדֶק.

ק"נ) עַל תַּאֲוַת נַפְשׁוֹ יִתְהַלֵּל אִישׁ· וַחֲכַם לֵבָב עַל שִׂכְלוֹ יִגְבַּר· וּבֶאֱמֶת יִצְדַּק וְיִתְהַלָּל.

קנ"א) אֱמֶת וְטוֹב נָשָׁקוּ· כָּזָב וָרַע נִפְגָּשׁוּ.

קנ"ב) רַבִּים יִשְׁעוּ בְּדִבְרֵי שָׁקֶר· עַל כֵּן רַבּוּ דוֹבְרֵי כָזָב.

קנ"ג) לֹא רַבִּים יֶחְכָּמוּ וְלֹא חֵקֶר לְשׂוֹנְאֵי הַדַּעַת· עַל כֵּן תָּפוּג תּוֹרַת אֱמֶת.

קנ"ד) שָׁחוֹר בְּלָבָן יִתְנַכֵּר וְטוֹב בְּרַע יִבָּחֵן וּבְהָסֵר שֶׁקֶר תָּקוּם אֱמֶת.

קנ"ה) פְּרִי תְבוּאַת זֶרַע־אֱמֶת.

קנ"ו) תָּצִיץ וְתִפְרַח כְּגֶפֶן מִמִּצְעָר· תָּרוּם וְנִשְּׂאָה וְגָבְהָה· וַתְּהִי לְגֶפֶן אַדֶּרֶת.

קנ"ז) גְּבוּרָה וְחָכְמָה נִפְגָּשׁוּ· צֶדֶק וֶאֱמֶת נָשָׁקוּ.

קנ"ח) מַיִם עֲמוּקִים אֱמֶת בְּלֵב נִשְׁפָּט· וְשׁוֹפֵט נָבוֹן יִדְלֶנָּה.

קנ"ט) זוֹרֵעַ צֶדֶק יִקְצוֹר אֱמֶת· נוֹטֵעַ אָוֶן יִבְצוֹר עָמָל.

ק"ס) בְּכָל קִנְיָנֶיךָ קְנֵה יוֹשֶׁר· וְלֹא תִשְׁלַח בְּעַוְלָתָה יָדֶיךָ.

קס"א) הוֹלְכֵי אֳרָחוֹת עֲקַלְקַלּוֹת וְדוֹבְרֵי כָזָב תַּרְחִיק מִמֶּךָּ;

קס"ב) יְשָׁרִים יַנְחוּךָ בְּדֶרֶךְ טוֹבִים· וּמַשְׂכִּילִים בְּדֶרֶךְ אֱמֶת.

(קסג)

קס"ג) אוֹ אָז תַּצְלִיחַ אֶת דְּרָכֶיהָ וְתַשְׂכִּיל בְּכָל אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה.

קס"ד) אַשְׁרֵי אָדָם פּוֹעֵל צֶדֶק הוֹלֵךְ תָּמִים.

קס"ה) שׁוֹמֵר יָדוֹ מֵעֲשׂוֹת רָע, וְרַעֲיוֹנָיו מֵרְעוֹת כָּזָב.

קס"ו) אַשְׁרֵי אִישׁ תִּתְמְכֵהוּ יְמִין צִדְקוֹ לְעוֹלֵל עֲלִילוֹת כַּתּוֹרָה וְכַמִּצְוָה.

קס"ז) יִבְטַח בַּה' בְּכָל מַעֲשֵׂהוּ וּבְכָל דְּרָכָיו יֵדָעֵהוּ.

קס"ח) אִישׁ תָּמִים הוּא בְּתֻמּוֹ, יִחְיֶה בַּנְּעִימִים כָּל הַיָּמִים.

(משלי אסף לר' יצחק סטאנוב).

קס"ט) כּוֹסֶה פִּשְׁעוֹ בִּדְבַר שֶׁקֶר כִּמְכַסֶּה כֶּתֶם בִּגְדוֹ בְּחוֹר

ק"ע) הַכֹּל יַשְׁלִימוּ עִם אֱמֶת זוּלָתִי הָעַקְשׁוּת וְהָאִוֶּלֶת.

קע"א) אֵין חֵפֶץ לְמִשְׁפָּט צֶדֶק בְּעָרְמָה וְהֶרְכֵּת לָשׁוֹן, כִּי הוּא מִשְׂגַּבּוֹ לְנַפְשׁוֹ.

קע"ב) אַךְ מִשְׁפָּט מְעֻקָּל לֹא יִשָּׂגֵב בְּתַחְבּוּלוֹת מִרְמָה.

קע"ג) גַּם שֶׁקֶר, גַּם מִרְמָה עָשׂוּ חָיִל, וְאֹת אֱמֶת לְבַד יִכּוֹן כָּבוֹד.

קע"ד) הוֹל מַכְאִיב הָאֱמֶת לְעָוֶל מִימֵי עוֹלָם וְשָׁנִים קַדְמוֹנִיּוֹת.

קע"ה) גַּם בְּרוֹב דְּבָרִים לֹא יִכּוֹן שֶׁקֶר, וֶאֱמֶת בִּמְעַט מִלִּים תִּכּוֹנֵן.

קע"ו) יְשָׁרִים כָּל דַּרְכֵי אֱמֶת וּבְאֹרַח פְּתַלְתּוֹל לֹא יֶחְדַּל שִׁגָּיוֹן.

קע"ז) יָקָר לִמְצוֹא דְּבַר אֱמֶת בְּפִי אִישׁ לָשׁוֹן וּמַכְבִּיר מִלִּים.

קע"ח) הָאָדָם יְשַׁנֶּה טַעְמוֹ לְמַעַן הָאֱמֶת וְהָאֱמֶת לֹא תְשׁוּנֶּה לְמַעַן הָאָדָם.

קע"ט) רָחוֹק מִפְּנִינִים מֶכֶר אֱמֶת וְשֶׁקֶר כְּחוֹל יִפְרוֹץ.

ק"פ) עַל כֵּן לֹא בָרַבִּים תְּבַקֵּשׁ אֱמֶת כִּי אַךְ בַּשְּׂרִידִים בִּבְנֵי עֲלִיָּה.

קפ"א) בְּרוֹב לְדוֹרְשָׁיו לֹא יֵאָמֵן שָׁוְא, וּבִמְעַט מְשַׁחֲרֶיהָ יֻגַּל כְּבוֹד אֱמֶת.

(קפ"ב)

קפ"ב) כִּי מִקְסַם חָלָק לְשָׁוְא מַתְעֶה, וְאַחֲרָיו רַב אָדָם יִמְשֹׁךְ.

קפ"ג) בַּחֲלָקוֹת וְחֹנֶף יְפַתֶּה לֵב, יְצוּדֶנּוּ לְמַדְחֵפוֹת.

קפ"ד) וּמַשְׂכִּילִים עַל דְּבַר אֱמֶת אֱנוֹשׁ מוּסָר, כִּי לֹא לְפָנֶיהָ חֹנֶף יָבוֹא.

קפ"ה) אַל לְחָכָם לְבַב עֲצוּם עֵינַיִם וְלֹא לְשׁוֹחֵר אֱמֶת הַטּוֹת אַחֲרֵי הָרַבִּים.

קפ"ו) עֵינַיִם רַפּוֹת לֹא תְכִילֶנָּה אוֹר שֶׁמֶשׁ, וְנַעֲוֵי לֵב אוֹר הָאֱמֶת.

קפ"ז) אַל תְּהִי נִבְהָל לְהַאֲמִין לְכָל דָּבָר, כִּי אֵין קֵצֶה לְתַחְבּוּלוֹת עָרְמָה.

קפ"ח) אֶבֶן חֵן בְּגֵר יְחֻפַּשׂ וֶאֱמֶת בְּמָשָׁל וּמְלִיצָה.

קפ"ט) הֲזוֹן אֱמֶת כְּמַחֲזֶה שָׂדַי, רַבִּים יָשִׁיחוּ בָהּ וַאֲשֶׁר רָאוּהָ אַךְ מְעָט.

ק"צ) מְעַטִּים יִשְׁמְעוּ דְּבַר אֱמֶת מִבְּלִי שְׁמוֹעַ בָּהּ מוּסָר כִּדְמוּתָם.

קצ"א) אִם גַּם יוֹרֵד שְׁאוֹלָה זוֹרֵעַ אֱמֶת מִגַּל קִבְרוֹ תָּצִיץ אֲמִתּוֹ.

קצ"ב) יֵשׁ מַגִּיד אֱמֶת מֵעֹז פָּנָיו, וְדוֹבֵר שֶׁקֶר מִמֹּרֶךְ לֵב.

קצ"ג) מוּמָיו יַסְתִּיר שֶׁקֶר בַּעֲדִי עֲדָיִים, וֶאֱמֶת קַרְנַיִם מִיָּדָהּ לָהּ.

קצ"ד) רָחוֹק לִשְׁמוֹעַ אִמְרֵי אֱמֶת מֵאִישׁ יְרֵא וְרַךְ לֵבָב.

קצ"ה) יָקָר לְאִישׁ תְּבוּנוֹת מְרֹרַת אֱמֶת מִמֶּתֶק פְּרִי שָׁקֶר.

קצ"ו) כִּי הָאֱמֶת כִּי תַכְאִיב וְתֶחְבָּשׁ, אִם תִּמְחַץ תִּרְפָּא.

קצ"ז) אֱמֶת כִּי יֵצֵא כְּבָרָק חִצָּהּ, וּמָלְאוּ כָּל מַחֲשַׁכֵּי שֶׁקֶר הֶרֶס.

קצ"ח) אֶשְׁתּוֹלְלוּ שׁוֹגֵג וּמַשְׁגֶּה נִתְעֶה וּמַתְעֶה יָחַד.

קצ"ט) נָקֵל לְאָדָם הוֹנוֹת נַפְשׁוֹ מֵהוֹנוֹת אֲחֵרִים.

ר) אִם אָמַרְתָּ לְרַמּוֹת כָּל אָדָם אֶת נַפְשְׁךָ אַתָּה רִמִּיתָ.

ר"א) קוֹל כְּמוֹץ הַשֶּׁקֶר, לָכֵן רַבּוּ נוֹשְׂאָיו לְאֹזֶן הַקֶּר.

ר"ב) בִּשְׂפָתַיִם יִכַּר הוֹבֵר שָׁקֶר, חֲדָשׁוֹת וּנְצוּרוֹת יַבִּיעַ פִּיו וּשְׁבוּעֵי שְׁבוּעוֹת עַל דַּל שְׂפָתָיו.

ר"ג) מֵעִיל אֶחָד לָאֱמֶת לְמַעַן תְּכַּר, וְשֶׁקֶר יַחֲלִיף שְׂמְלוֹתָיו לְמַעַן הִתְנַכֵּר.

ר"ד) פּוֹטֵר שְׂפָתָיו לְשֶׁקֶר, כְּזָבִים יַרְבֶּה וְלֹא יָסָף.

ר"ה) כִּי דְּבַר שֶׁקֶר אֶחָד לֹא יַעֲמוֹד, בִּלְתִּי אִם יִתָּמֵךְ בְּחַבְלֵי שְׁקָרִים שִׁבְעָה.

ר"ו) אֱמֶת לְבַדָּהּ הִיא מִשְׂגַּבָּהּ וּמִבְטַח שֶׁקֶר בִּפְתַיּוּת שׁוֹמְעָיו.

ר"ז) עָרֵב לְאִישׁ כָּזָב מַרְגִּיעַ מֵאֱמֶת מַפְגִּיעַ.

ר"ח) לֹא אֶתְקַצֵּף עַל מְכַתְּבֵי עָמָל וְאָוֶן כְּעַל דּוֹבְרֵיהֶם:

ר"ט) כִּי סִפְרֵי שָׁוְא כְּמוֹ דָּוֶה אֶזְרֵם וּמִדּוֹבְרֵי כָזָב לֹא אֵדַע הִזָּהֵר.

ר"י) אִם אוֹיְבֵי אִישׁ רִמּוּהוּ אוֹ רֵעוֹ כִּזֵּב לוֹ לְהִתְקַצֵּף רַב קֶצֶף וְלֹא יָנוּחַ.

רי"א) וְאֶת נַפְשׁוֹ יַשְׁלֶה חֲדָשִׁים לִרְגָעִים וְלִבּוֹ שָׁקֵט וְשָׁלֵו.

(משלי יהושע בן מנחם שטיינבערג.)

רי"ב) הָאֱמֶת וְהַצְּדָקָה אֲחָיוֹת תּוֹאֲמוֹת הֵנָּה (סוקראט).

רי"ג) הוּא הָיָה אוֹמֵר: אֱהוֹב הַחָכְמָה אֱהוֹב סוֹקְרַאט אַךְ הָאֱמֶת אֱהוֹב מִכֹּל.

רי"ד) הָאֱמֶת אֵם כָּל הַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת וְהַשֶּׁקֶר אֵם כָּל הַמִּדּוֹת הָרָעוֹת וְהַפְּחוּתוֹת (החכם וולסטאן).

רט"ו) הַטּוֹב מְכוּשָּׁר בֶּאֱמֶת וַאֲשֶׁר אֵינֶנּוּ אֱמֶת לֹא יוּכַל לִהְיוֹת טוֹב בְּהֶחְלֵט רַק צֵל הַטּוֹב. (סוקראט)

רט"ז) הָאֱמֶת כְּבֵדָה עַל כֵּן נוֹשְׂאֶיהָ מְעַטִּים

רי"ז) הַשֶּׁקֶר אֲבִי הַחוֹנֶף, אֹתוֹ וְאֶת בְּנוֹ תִּשְׁחַט בְּיוֹם אֶחָד.

רי"ח) רֹב אָדָם יַטִּיפוּ דְּבַשׁ מִשִּׂפְתוֹתֵיהֶם וְיִשְׁפְּכוּ מְרֵרָה מִלִּבּוֹתֵיהֶם.

רי"ט

רי"ט) פְּגוֹשׁ דוֹב שַׁכּוּל וְאַל אִישׁ מְשַׁקֵּר.

ר"כ) הַחִישָׁה מִפְלָט לָךְ לְמִדְבַּר שְׁמָמָה וְאַל תֵּשֵׁב עִם אַנְשֵׁי מִרְמָה.

רכ"א) אִישׁ מִרְמָה מְאַחֵז עֵינַיִם מַרְאֶה זָהָב וְהִנֵּהוּ דוֹמֶן.

רכ"ב) לְשׁוֹן רְמִיָּה דוֹקֶרֶת וּמוּחֶצֶרֶת מֵאֶלֶף חֲרָבוֹת פִּיפִיּוֹת.

רכ"ג) אֱנוֹשׁ בְּפֶה מָתוֹק וְלֵב מַר תַּפּוּחַ מְתוּלָע וְיָפֶה מַרְאֶה.

רכ"ד) אִם אֵינְךָ מוֹצֵא אֵמוּן בָּאָדָם בַּקְּשֵׁהוּ בְּכֶלֶב.

רכ"ה) יִתְרוֹן יְפִי הַלֵּב מִיפִי הַפָּנִים כְּיִתְרוֹן אוֹר הַשֶּׁמֶשׁ מִנֹּגַהּ הַיָּרֵחַ.

רכ"ו) הָרוֹצֶה לְדַבֵּר הָאֱמֶת בְּכָל מָקוֹם בַּחוּץ יָלִין לֹא יֵאָסֵף הַבָּיְתָה.

רכ"ז) הַמְשַׁקֵּר דּוֹמֶה לִמְפַזֵּר מַטְבֵּעוֹת מְזוּיָּפוֹת בָּעוֹלָם.

רכ"ח) הַמַּסְתִּיר הָאֱמֶת דּוֹמֶה לְכִילַי, אֲשֶׁר עֵינוֹ רָעָה לְחַלֵּק מֵהוֹנוֹ לַאֲחֵרִים.

רכ"ט) שֶׁקֶר אֵין לוֹ רַגְלַיִם.

(ספר המדות לדר' שלמה רובין).

הַשְׁקָפָה וְהִתְבּוֹנְנוּת.

„אמת ואמונה אחים בני אב אחד הם, כי שרש שניהם אמן, וכל עניני אמת הן שני מינים, או אמתות קימות שאין לחשוב הפוכיהן במציאות, הקבועות על דרך אחד בכל בני אדם בכח הדעת, וקרובים להם שאר הדברים הידועים לנו על ידי ההרגשות הפנימיות, כמו מציאות הדברים שהובילו החושים בנפשנו כמו לדעת שיש שמש, שיש ירח, שיש ירוק, שיש אדום, וכיוצא בזה, וכן לדעת מציאות הדברים שיובילו בה עיני הנפש, כמו שיש רצון וכיוצא ועל אלו וכיוצא בהן יפול לשון אמת, ולא יאמר עליהן לשון אמונה. אבל אמונה היא המין השני מן האמתיות, שהן אמת בעצמותן כראשונים, אלא שאין אמתתן מוכרחת מדעת כל אדם, ויש מקום למתעקש לחלוק ולקיים הפיכיהן. והמשל ע"ז, איש טוב המכוסה לכל שהוא שונא בצע, וכמה פעמים היה בידו לקנות הון רב שלא כמשפט בסתר אין רואה, ותומתו לא הניחתו לעשותו, כי בחר בחיי צער מהתעשר בעולתה, וכאלה ראינו ממנו רבות מנעוריו עד שיבתו, וקרה כי נגנב מבית עני הגר בעירו שארית להם מסכנותו, מי מעלה על לבו כי הצדיק איש חיל שאמרנו יהיה הגנב ובכל זאת אפשר כי תהפוכות בפי איש עקש ופתלתל לאמר מי יודע ומה בירור יש להחליט שאינו הגנב, ומי יודע קרב איש ולב עמוק, וירבה על זה כמה טענות וראיות איך קרוב הדבר להאמין כאלה, והנה נקיון כפי האיש הזה אמת, כי באמת נקי הוא מעון זה, והמחזיקו לנקי כפים לא נאמר שדובר אמת, אלא דובר אמונה.

וכן כל מעשה טוב שיעשה האדם שהוא טוב כפי דרך האמת, אלא שאפשר לו לעשות ההפך ולומר על מעשהו כי טוב הוא, נאמר שעושה אמונה, ובכלל זה כל דרכי החכמה שיש בכל דבר מהן שני דרכים במציאות, והעקשים יריבו בחכמים להטיל ספקות בדרכי האמת ויקיימו ההפך, וכן באמונות ודיעות הנתלות באלהיות, בהיות שאין על אמיתתם מופתים מכריעים, כמופתי הלמודיות שאין משאירים אחריהם טענה והרהור נגדם לבטלם, אבל מופתי המעטאפיזיקא אפילו היותר חזקים יש ביכולת לבטלם, ולכן האיש היודע באלה והמחזיק בהם ואינו נסוג אחור משום דבר לנטות מדרך האמת המאמין בו נאמר שנוהג באמונה ויקרא איש אמונה, וברבים אנשי אמונה וכן יקרא שומר אמונה וברבים שומרי אמונה. (ספר המדות לרבי נפתלי הירץ וויזל).

„ה א מ ת ידוע שהוא לדבר דברים כהויתם אמתיים ולא יכזב הן בספור דברים, הן במענה לאחר, הן בעדות, הן בכל דבר, עם היות שממדת חסידות נמצא אמת יותר מדוקדק כמו שפירשו חז"ל: (מכות כ"ד) על „ודובר אמת בלבבו", כגון רב ספרא שכיון שגמר בלבו למכור חפץ בחמש דינרים אם חזרו ורצו לתת לו עשרה דינרים אינו רוצה אלא חמש לקיים ודובר אמת בלבבו כלומר אפילו שלא יצא עדיין מפיו.

ונמשיל מדת האמת אל בני הקורא (פירניצו בלע"ז), כי כאשר אחת מהנה

מולידה

מולידה ביצות באה אחרת ולוקחת אותן ויושבות עליהן ואמנם אחרי לידת האפרוחים הטבע מלמדן להכיר קול האם שלהן האמתית ובכן תיכף בשמען קול אמן יעזבו זאת ותלכנה אליה וכן הוא האמת, כי סוף דבר מגלה עצמו. כדכתיב אמת מארץ תצמח (תהלים פ״ה). דוד אמר (שם נ״א) הן אמת חפצת בטוחות. ושלמה בני אמר (משלי י״ב) שפת אמת תכון לעד וגו׳. ואמר (שם ג׳) חסד ואמת אל יעזבוך. וחז״ל אמרו (שבת נ״ה) אמר ר׳ הנינא הותמו של הקב״ה אמת וכו׳. והוא אל אמת לא יחפוץ כי אם באנשי אמת, כדכתיב (תהלים ק״א) עיני בנאמני ארץ לשבת עמדי הולך בדרך תמים הוא ישרתני. אריסטו אמר: הרוצה להסתיר האמת והרוצה להסתיר השקר יגע. קאטו אמר: אשר הבטחת לאחד אל תבטחיהו לאחר.

ונמצא כתוב כי היה איש עשיר מאד ובזבז כל ממונו לצדקה והלך בחברת כמה פרושים המדברה לעבוד שם את ה׳, ויהי היום אמרו לו חבריו ללכת הוא ואחר למכור שני חמורים שהזקינו ולא היו ראויים עוד למשא. וילך אל העיר בשוק והיו באים חפצים לקנות ושואלים אם היו החמורים טובים, והוא משיבם: וכי יעלה בדעתיכם כי אלו היו טובים היינו מוכרים אותם? ועוד היו שואלים: למה היו מרוטים על גבם והנבם? והוא משיבם: להיותם זקנים כי הם רובצים תחת משאם, ואינו מושכים אותם בזנבם ומכים אותם על גביהן ועל כן הם מרוטים. ויהי בשובם לחבריהם והחמורים עמם הגיד עליו רעו כל אשר עשה ולמה לא מכרם ויקראהו וישאלו לו למה זה רע רע אמר המוכר. ויען ויאמר: התאמינו כי עזבתי את ביתי, נטישתי את נחלתי להזיר עצמי לדבר שקרים כדי למכור חמורים זקנים. וכי כמה חמורים וכמה גמלים וצאן ובקר בזבזתי לאחרים כדי לעבוד את קוני ואתה אשקר באמונתי. ובשמעם זה נבהלו מפניו חתו לא ענו עוד.

„ה ש ק ר שהוא הפך האמת כנודע לפי מאמר החוקר הוא העלמת האמת בדברים כדי להונות לאחרים. וגם זה יתחלק לכמה מינים: יש דבר אשר יאמר לאינו אמת על דרך שחוק והתול, כמו ספורים והלצות אשר לא היו מעולם. יש דובר שקרים להנצל מאיזה נזק פרטי מבלי היזק לאחרים וזה אינו כל כך מגונה. עם כל זה ראוי להרחיק גם את אלה בכל האפשר. ויש מדברים שקר לרמות רעיהם או משקרים בהבטחתם ונדרם, ויש מרוב הכעס תמיד נמצא בפיהם לשון תרמית. ועל אלה אמר הנביא (ירמי׳ ט׳) למדו לשונם דבר שקר העוה נלאו. ובראש הומיות הנשבעים לשקר. כי אין לך כפירה גדולה הימנה כדכתיב (ויקרא יט) ולא תשבעו בשמי לשקר וגו׳. ראה זה לבד אמרו חז״ל (יבמות ס״ה) מותר לשנות מפני השלום כדכתיב (בראשית יח) האף אמנם אלד ואני זקנתי. וכתיב (שם נ׳) אביך צוה לפני מותו לאמר כה תאמרו ליוסף וגו׳. אך צריך להזהר שיהיה לכונה טובה כמו שאמרו (אבות פרק ב׳) וכל מעשיך יהיו לשם שמים. ואפשר להמשיל מדת השקר אל שרץ הנקרא תנשמת (טופינארה בלע״ז) אשר אין לה עינים והולכת מתחת לארץ ובצאתה לאויר העולם מיד מתה. כן השקר מתהלך תמיד תחת איזה כסות ומראה של אמת למען יאמינו לו ועם כל זה כזורח עליו אור האמת והנסיון מיד מת ומתבטל כי הוא נכר ונודע. וכן אמר שלמה (משלי יב) ועד ארגיעה לשון שקר. ואמר (שם) תועבות ה׳ שפתי שקר. והתורה אמרה מדבר שקר תרחק (שמות כ״ג).

„ה נ א מ נ ו ת היא הראות האמת כמו שהיא בכל פעולותיה עם האנשים

הן עם ארון וגדול ממנו הן עם שוה לו או קטן ממנו, וגדולה מעלה זו שנשתבח בה אדון הנביאים כדכתיב (במדבר י"ב): לא כן עבדי משה בכל ביתו נאמן הוא. מדה זו נמצאת בעופות הנקראים גרואי בלע"ז, שיש להם מלך ועובדים לו בנאמנות מכל בעלי החיים, כי בלילה ברצותם לישן ישימו מלכם בתוך והם יסובבהו ושנים או שלשה מהם נצבים למשרתו, ולמען לא תאנום השינה את השומרים יחזיקו תמיד רגל אחד באויר ואחד בארץ, וברגל אשר ירומו ישימו אבן אחת אשר אם יתנמנמו תפול האבן וירגישו ויקיצו. וכל זה יעשו לשרת את מלכם באמונה. וכן ראוי לאדם לעשות בכל משאו ומתנו ובכל דבר ללכת בנאמנות וביושר. שלמה אמר (משלי כ'): איש אמונים מי ימצא. וחז"ל הורונו היות האדם נטבע בדינו תחלה על מדה זו: אמר רבא בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו נשאת ונתת באמונה? וכו' (שבת ל"א). ועוד אמרו (שם קנ"ג) לא חרבה ירושלים אלא בשביל שפסקו ממנה אנשי אמונה וכו'. סיניקא אמר: המאבד נאמנותו אין לו עוד מה לאבד. אריסטו אמר: אל תמנע מנאמנותך עם שום אדם כי חוסר האמונה מדת זונות ועוללים. סוקראט אמר: „היה נאמן עם המאמין בך ולא תחטא". יובינאלי אמר: כל דברי העולם יש מגנם ויש משבחם, אך הנאמנות משובחת אליבא דכולי עלמא. ואחר אמר: בשלשה דברים יוכל האדם לעלות לגדולה בהיותו נאמן, דובר אמת ובלתי חושב דבר נבזה.

„ה כ ז ב הפך הנאמנות הוא לדבר דברים או לעשות מעשים על מנת לרמות ולהונות את רעהו ותהיה בפנים שונים כפי השתנות התכלית אשר אליו ירצה איש כזב להגיע וכל בני החנופות הם. ואתה דע לך, כי המחשבה החושבת תמיד על רעהו רעה והחשש הנקרא סוספיטו בלע"ז יסודתן ברוע הלב והוא גם הוא הפך הנאמנות, כי אמר הנביא (ישעי' ז): אם לא תאמינו כי לא תאמנו, ועל כן אמר חכם אחד כי זה יהיה מפני ארבעה דברים: האחד, כי איש הבליעל חושב בלבו היות כל אדם רע כמוהו. השני, כי הוא מלומד לעשות רע. השלישי, משנאתו לאדם אשר הוא חושב עליו. הרביעי, להיותו מנוסה בכמה מקרים. ועל כן אמר החוקר כי הזקנים חוששים תדיר כי נסו בימיהם דברים הרבה.

המדה המגונה הזאת נראה בשועל כי כאשר לא נמצא מה לאכול משליך עצמו על הארץ ומשתטח כאלו מת ועבר ובטל מן העולם. והעופות באמונתם היותו מת יסובבנו כל אחד מהם ויעלו עליו. והוא כראותו אותם עומדים לבטח אצלו, פותח פיו וטורף מן הבא לתוכו. דוד אמר: (תהלים יב): „יכרת ה' כל שפתי חלקות" כלומר השפתים החולקים דבריהם לכמה מינים לבוא אל מבוקשם. ושלמה אמר (משלי ל): שוא ודבר כזב הרחק ממני. וחז"ל אסרו לנו אפילו אונאת דברים כמ"ש (במסכת ב"מ נ"ח) מפסוק ולא תונו איש את עמיתו ויראת וגו'. (ויקרא כ"ה). גם אמרו ז"ל (הולין צד) שאסור לגנוב דעת הבריות ואפילו דעת עכו"ם. ושם אמרו: תניא רבי אומר אל יסרב אדם בחברו לסעוד אצלו ויודע בו שאינו סועד. סיניקא אמר: „איש מרמה מראה כאילו אינו מרגיש בבזיון, כדי להנקם יותר בחזק." ואחר אמר: פעמים נמצא זאב מכוסה בעור כבש. פלאטו

אמר

אמר; על שני דברים אני מצטער כאשר יחרפו העשיר וכאשר הכסיל ירמה החכם. שלמה בספר חכמתו אמר: לא כל האדם תביא אל ביתך כי מרמת בני האדם רבה. וחכם אחד אמר: איש מרמה טוב מותו מחייו, כי אם יפעל בנאמנות לא יאמינו לו וכל אחד יגרשוהו מפניו. אלכסנדר אמר: אל תחוש על מי שהאמנת בו בלי סבה כי החשש יביא דעות רבות. ואחר אמר: אוהב ושני שונאים לא יהיה בלי חששה. סוקראט אמר: כל אוהב ירא אך רבים יראים ואינם אוהבים. ואמנם חז"ל יפה הורונו על כל זה באמרם (דרך ארץ פ"ה) יהא כל אדם חשוב בעיניך כליסטים ומכבדו כרבן גמליאל. ובמסכת חולין (פרק גיד הנשה צ"ד) אר"ל: תנו רבנן לא ימכור אדם לחברו סנדל של מתה בכלל של חיה שחוטה מפני שני דברים: אחת מפני שמטעהו ואחת מפני הסכנה ופירש"י שמטעהו שאין עור מתה חזק כשל בריאה שחוטה, ומפני הסכנה, מחמת נשיכת מתה והאדם נבלע בעור.

(ספר צמח צדיק להרב ר' יהודה אריה מודינא).

„השקר גם הוא חולי רע ונתפשט מאד מאד בבני האדם. ואולם מדרגות מדרגות יש בו: יש בני אדם שאומנתם ממש היא השקרנות הם הולכים ובודים מלבם כזבים גמורים למען הרבה שיחה בין הבריות או להחשב בין החכמים וידעי דברים הרבה, ועליהם נאמר (משלי יב) תועבת ה' שפתי שקר. וכבר גזרו חז"ל (שבת לא) ד' כתות אינן מקבלות פני השכינה ואחת מהם כת שקרנים. ויש אחרים קרובים להם במדרגה אעפ"י שאינם כמותם ממש והם המכזבים בספוריהם ודבריהם, והיינו שאין אומנתם בכך ללכת ולבדות ספורים ומעשים אשר לא נבראו ולא יהיו, אבל בבואם לספר דבר מה יערבו בהם מן השקרים כמו שיעלה על רוחם ויתרגלו בזה עד ששב להם כמו טבע והם הם הבדאים אשר אי אפשר להאמין לדבריהם וכמאמרם ז"ל (סנהדרין פ"ט): „כך היא עונשו של בדאי שאפילו אומר אמת אין שומעין לו" שכבר הטביעו בהם הרעה הזאת שלא יוכלו לצאת דבריהם נקיים מן הכזב מתוך פיהם' הוא מה שהנביא מצטער ואומר: למדו לשונם דבר שקר העוה נלאו. ויש עוד אחרים שחלים קל מחולי הראשונים והם אותם שאינם קבועים כל כך בשקר אלא שלא יחושו להתרחק ממנו. ואם יזדמן להם יאמרוהו, ופעמים רבות יאמרוהו דרך שחוק או כיוצא בזה בלא כונה רעה. ואמנם החכם הודיענו שכל זה הפך רצון הבורא ומדת חסידיו. הוא מה שכתוב (משלי יג): דבר שקר ישנא צדיק. והוא מה שבאה עליו האזהרה (שמות כג): מדבר שקר תרחק. ותראה שלא אמר משקר תשמר אלא מדבר שקר תרחק, להעיר אותנו על ההרחק הגדול והבריחה הרבה שצריך לברוח מזה. וכבר נאמר (צפניה ג'): שארית ישראל לא יעשו עולה וגו' ולא ידברו כזב ולא ימצא בפיהם לשון תרמית. וחז"ל אמרו חותמו של הקב"ה אמת. ובודאי שאם האמת היא מה שבחר בה הקב"ה לקחתו להותם לו, כמה יהיה הפכו מתועב לפניו. והזהיר הקב"ה על האמת אזהרה רבה ואמר (זכריה ח): דברו אמת איש את רעהו. ואמר (ישעיה טז): והוכן בחסד כסאו וישב עליו באמת. ואמר (שם סג): ויאמר אך עמי המה בנים לא ישקרו. הא למדת שזה תלוי בזה. ואמר ונקראה ירושלים עיר האמת; להגדיל חשיבותה. וכבר אמרו ז"ל (מכות כ"ד): ודובר אמת בלבבו כגון רב ספרא וכו' להודיעך עד היכן חובת האמת מגעת. וכבר אסרו לתלמיד חכם לשנות בדבורו חוץ מג' דברים.

ואחד

ואחד מן העמודים שהעולם עומד עליו היא האמת. אם כן מי שדובר שקר כאלו נוטל יסודו של עולם. ואין צריך להאריך בדבר הזה שהשכל מחיבו והדעת מכריחו.

(ספר מסלת ישרים להרב ר' משה חיים לוצאטו).

„אל תוציא מפיך אפילו דבר קל שאין לבך מעיד לך על אמתתו מכל צד".

השקרנות היא חלי הנפש מגונה מאד ולכתחלה היא באה ע"י רדיפת הנאה של ממון או כבוד ואהבת הבריות בהיתר, ואח"כ באיסור, ולבסוף יוצאת ממנו התאוה המלומדת של שקרנות שלא ע"מ לקבל פרס, וכשהיא מזדווגת ליצה"ר של להג ודברים בטלים אזי נולדה מהם גם התאוה לשבועות שוא רח"ל: פלוני הגאותן, טורח בכל מאודו להתפאר בפני אחרים במעלות שאין בו, ומתגבר לפתותם בחבילי חבילות של ראיות ונוזמות של תהו וריק, אולי יאמינו בו, מתלוצץ מלשין ומטיל דופי בכשרים, ועיקר ראיתו מן החנפים.

חברו הצבוע, מתעטף בטלית עד טבורו, איננו מסתכל מתוך ד' אמותיו, ובורח מפני הנשים מנעוריו, ועדיין הוא קיבל תמיד על מעשה בעל דברו, שמתגנב לתוך תחומו לפרקים: פלוני הרמאי משקר בשכר הנאת ממון, ובונה כל עיקר פרנסתו וכבודו ומו"מ שלו על מעלתו זו, שכבר איתמחי ונעשה חריף לרמאות ולהונות את הבריות באונאות ממון, ואונאות דברים של ליצנות ומלשינות והניפות, כדי שייראו מלפניו.

ופלוני בן זוגו גונב דעת הבריות או כבודם, גונב דעת הבריות זה המתחכם לדבר אחד בפה ואחד בלב, ומתפאר בטובות בדויות שהוא גומל לאחרים תמיד, בכדי לאנסם להיפך לו לאהבים, וגונב כבוד הבריות, זה המתכבד בחידושי תורה ומעשים טובים של חברו ומפרסמן על שמו: וסוף סוף ישקר אין לו רגלים, ואפילו אומר אחר כך אמת אין מאמינים לו עוד, וכך עונשם של גאותנים צבועים רמאים וגונבי דעת הללו, שמתגלים והולכים, היום לזה ומחר לחברו, עד שתמפרסמים ונעשים גבוזים שפלים ושנואים לכל אדם.

לפיכך צריך לדקדק בתחלה ולהקור אחר מקור המחלה שלו בכדי לעקרה משרשה ע"י ההנוך במדת ענוה, צדק ושתיקה, ואח"כ צריך לצרף אליהם גם החנוך במדת האמת לשם מצות עשה מיוחדת של הבוב האמת, ואפילו בשעה שהוא מפסיד על ידה הנאות ממון או כבוד המדומה (כשנזדמנה לו איזו גנבה או ערמה או הלצה יפיפיה) וליזהר אפילו מקריצות ורמיזות של שקר, ומלישנא דמשתמע לתרי אפי, ואפילו משקר דלאו בפירוש אתמר אלא מכללא וע"י הפך וכיוצא, עד שיתפקחו עיניו לראות ביפיותה של אמת, וכמה היא חביבה לפני מי שאומר והיה העולם שנקרא אל אמת, ואין לך נמאס משוקץ ומתועב כליצנות, עולה, מרמה וחנופה, וכמו שכתבו חז"ל (סנהדרין כט): סהדי שקרי אאיגרייהו זילי, שהליצנים והמלשינים והחנפים נבזים אפילו בעיני אותם הניאותין בשקריהן, ואין נותנים להם שכרם אלא כמי שמשליכים נבלה לכלבים, ואם בעיני הפסולים שכמותן כך, בעיני כשרים על אחת כמה וכמה. „חייב אדם לדבק במדת אמת ולהתרחק מן השקר כ"כ שאפשר, ד"מ השקרן משמיע דבר כזב באזניו ובאזני אחרים, ובמקום שיוכל להעשות ע"י לישנא דמשתמע לתרי אפי (דהיינו שקר לאחרים בלבד)

אסור

אסור לשקר בענין אחרי' אפילו היכא דאיכא סכנה או דרכי שלום. או הצלת הנרדף. (ספר החשבון להרב ר' מענדיל סטאנוב).

„ו ת ה י ה א מ ת נ ע ד ר ת" מתאונן הנביא ישעיה. אמנם כן בשכבר הימים עת השקר לא היה עוד מלעיל הירתה האמת מתקימת בבני עליה המעטים שהי' בדורות הראשונים, וקרנים מידה היה להאיר לארין ולדרים עליה. בימים הטובים אז לא היתה להשקרנים כל כך חוצפה לצאת נגד האמת בריש גלי ורק כעטלפים מורדי האור עשו במחשך מעשיהם. ואף שהיתה האמת נעדרת ברוב מנין של בני האדם ואחרי רבים להטות בכל זאת ניצוצות קטנים ממנה היו נתזים מעליהן על העמים השונים לבלי יהיו מוכים בסנורים להביט לכה"פ פעם אחת ביובל בפני האמת הערומה ולהודות כי האמת יותר מתקימת משקר ותרמית.

רבים מחכמי המדות מיחסים את הסבות העקריות המפריעות את האמת להיות גברת בארין להחנופה והצביעות כי בזמן שרבם ככלם יודעים להזהר מהשקר הגלוי אינם יודעים להזהר מהחנופה והצביעות. יען בשעה שאין פיו ולבו של אדם ישלם, בפיו שלום ידבר ובקרבו ישים ארבו להכות את חברו בלשון או להתור חתירה תחת כסא כבודו והאויב בחלקת לשונו לאוהב מתהלך, בשעה זו קשה מאד להכיר את האדם כמו שהוא באמת. ואחד מחכמי הפילולגים אומר כי חנף מרכב משני מלים: חן־אף, כי בשעה שהחנף אפו עד להשחית על חברו מדבר עמו דברי חן בשפת חלקות.

„ו ה צ ב י ע ו ת לית מאן דפליג שהיא מונעת את האדם לעמוד על האמת, כי הצבוע כזאב טורף המתלבש בעור כבשה תמה מתחפש תמיד במעשיו בתתו אפר על עיניו ופניו ואין אדם יכול לעמוד על אופיה של בריה זו ; בבואו בין חסידים ואנשי מעשה מתחפש להסיד שומר מצוה ומאמין אדוק, ומנהג חסידות תורה היא לו, ובבואו בין אנשים בלתי מאמינים מתחפש לטובתו לבלתי מאמין וחוקר דעות הפשיות. ולכן בצדק אמר ינאי מלכא לדביתהו: „אל תתיירא לא מן הפרושים ולא ממי שאינן פרושים אלא מן הצבועים שדומין לפרושים שמעשיהם כמעשה זמרי ומבקשים שכר כפנחס" (סוטה כב).

אמנם לדעתי הסבה העקרית שהשליכה את האמת ארצה היא הדיפלומטיא או הפוליטיק, ומעת שבני אדם מנהיגי הדור ומושלי המדינות החלו לדבר בלשון ערמה ובתחבולות מרמה, בלשון דמשתמעי לאלפי אפי בשעה זו הביאו כליה לעולם, כי לאו כל מוחא סביל דא להבין עמקי דבריהם וערמומותיהם הנאמרים במסתרון . . . והשממית הלזו תתפש בהיכלי מלך והמלך לא במשפט צדק יהרס מדינות רבות ויכחיד עמים שונים מהארין כי לא ישאל את העמים היושבים בארצו בדבר העומד ברומי של עולם, רק צו נתן ממרומים כפתע פתאום לעמים רבים להחלין לצבא ולצאת המלחמה נגד שונאיהם המדומים כי העמים בעצמם משני הצדדים אינם יודעים בין ימינם לשמאלם מה כל החרי הזה והקצף הגדול שיצא ממושליהם נגד עם פלוני או גוי אלמוני להכותו חרב.

ואדם רב במליוניהם כשור לטבה יובלו למקום ההרגה כי לעומת שבמלחמות הראשונות הוכו בני אדם באלפיהם או ברבבותיהם יוכו כיום במליוניהם לרגלי כלי משחית החדשים שהמציאו להם מלאכי מות הפוליטיקנים ימח שמם. הדיפלומטיא

הארוהה

הארוחה בערמומותיה הולשרת על גוים ועמים רבים להוציא את בניהם להורג בשביל דברים קטני הערך עפ"י רוב ורק לעתים רחוקות יש איזו סבה למלחמה אשר בנקל היו יכולים בתחלה לכבות את הניצוץ שיצא מהפטיטים (הדיפלמטים) ללהב גדול.

אבל מה להם ולאדם רב? האדם בזמן האחרון נוצר רק להיות למטרה לחצי כלי תותח (קאנונען) הגדולים והנוראים החדשים ולחייו אין להם שום ערך ממשי והשיבות אנושית כאשר נוכחנו לדעת מהמלחמה הנוראה שהתפרצה בתבל בשנת 1914 למספר הרגיל (שנת רע"ד). יורש עצר (קראָן־פרינץ) של ממלכת אוסטריא־אונגריא נסע עם רעיתו למדינת סערביא ונהרגו בעיר סאראיעווא ע"י אנשי סרביא שארבו לנפשותיהם. הדבר הזה הרעיש את העולם כלו וביחוד את בית ממלכת אוסטריא וידרשו מממלכת סרביא להוציא לפניהם את הנאשמים במעשה הרצח ולהעמידם למשפט בארץ אוסטריא אבל סרביא סרבה בדבר וזוהי היתה סבה למלחמה נוראה „מלחמת התבל", כי תיכף יצאה ממשלת אוסטריא למלחמה על סרביא, וממשלת אשכנז בעלת בריתה יצאה לעזרתה, ממשלת רוסיא יצאה לעזרת הסרביים בלוית הממשלות בעלות בריתה אנגליא וצרפת, גם בעלגיא נאלצה לצאת למלחמה ולאחרונה אחרי מלחמת שלש שנים נספחה גם ממשלת ארצות הברית באמריקא הצפונית ויצאה למלחמה נגד אשכנז ואוסטריא בעזרה במלחמתה את הממשלות אנגליא, רוסיא, צרפת ואיטאליא אולם תוגרמה (טרקיא) עזרה לממשלת אשכנז ואוסטריא.

המלחמה הנוראה הזאת היתה המלחמה היותר גדולה בעולם; מדינות רבות נחרבו נערים לאלפים נכחדו מן הארץ, אנשים למיליונים מתו ברעב ובמגפות רבות שפרצו במדינות רבות לרגלי המלחמה מלבד החילים שנהרגו ונפצעו במערכות המלחמה כשלשים מילין.

רבים השבו בצדק כי החרבן הגדול הזה יביא חכמה בלבות בני אדם להסיר מעליהם דרך הדיפלמטיא המביאה כליה בעולם. ובאמצע המלחמה נהיתה מהפכה בארץ רוסיא כי העם הרוסי בן מאה ושמונים מיליאון נפש אדם קשר קשר על קיסר רוסיא ומשפחתו ויורידוהו מכסאו ואחר כך הרגוהו ואת משפחתו לפי חרב, והממלכה הרוסית נהפכה לממשלה רפובליקנית־סוציאלית. קערענסקי ראש הממשלה החזיק את ממשלתו רק כשמונה חדשים ואחר כך התקשר עליו ראש המפלגה של הבולשביקים לענין שמו ויורידהו מכסאו וישם ממשלה בולשביקית בארץ. הממשלה הזאת היא סאציאלית־קאמונית עד קצה האחרון וע"י המדה „שלך שלי" בטל קנין פרטי (פריוואט־אייגענטהום) בארץ; רכוש הגבירים נחרם להממשלה ואדמת האדונים נתחלקים לאכרים אשר רוב מנין ובנין של העם מהם הוא.

ממשלות אורפיא בעלות הברית וגם אמריקא הצפונית בתוכן בפחדם הגדול פן תתפשט הדעה הבולשביקית על פני כל העולם ותשוללנה מהונן הפרטי אשר לאו בכל שעתה מתרחש זמן חירום גדול כזה שבאפשר לקבץ הון גדול העולה לביליונים, עזרו לבעלי הרכוש (קאפיטאליסטים) שברוסיא לפרוק מעליהן את עול הבולשביקים או את ממשלת הרישיות (פראליטריאט), אבל הדבר הזה לא עלה בידיהן כי

הבולשיביקים

הבולשיביקים התחזקו ויעמדו כאיש אחד הברים להגן על מעמדם ויניסו את חיל בעלות הברית ויפזרום לכל רוח.

עת הזאת היתה עת צרה ליעקב אשר כמוה לא היתה בכל זמן גלותם כי חיל בעלות הברית, בעלות הרכוש, עשו שמות בבני יעקב ויהרגו בבני ישראל למאות אלפים, את רכושם בזזו ואת שאריתם הציגו ככלי ריק ותרב בישראל תאניה ואניה.

ממשלות בעלות הברית לא מחו ביד הרוצחים ושודדים מלעשות עם בני ישראל ככל הפצם בהעלילן עליהם כי בני ישראל בדעה אחת הם עם הבולשביקים אשר באמת היתה עלילת שוא כי היהודים גם המה סבלו מהבולשי־ביקים ותחת ממשלתם אבדו את הונם הפרטי כחק בממשלתם גם נוטלה מהם הרשות לעסוק במקח וממכר וידל ישראל מאד. ורק בגלל שבממשלת הבולשיבי־קים היו יהודים אחדים ובראשם שר המלחמה טראצקי (בראונשטיין) היו כל בני ישראל ערבים. ואף שהבולשביזם היתה נגד מצבם האיקונומי של ישראל יען רוב מנין של היהודים היו בעלי מסחר ולהתעסק במשא ומתן הוא אסור חמור עפ״י הקיהם, בכל זאת לא מחו בידי הרוצחים והשודדים לעשות מעשיהם זר מעשיהם, כי עפ״י דיפלומטיה „התכלית מטהרת את האמצעים״ ותכליתם היתה לעשות כלה בהבלשבי־קים ולכן הותרה הרצועה להרוצחים לעשות מה שלבם חפץ ביעקב הקטן הנרדף תמיד על לא חמס בכפו וכן אוכליו לא יאשמו.

ולעומת שכרוזא קרא בחיל מטעם נשיא אמריקא הצפונית שתכלית המלחמה הנוראה היא, להרבות בזכיותיהם של בני אדם בכל אומה ולשון ובכל מדינה ומדינה בשווי גמור עפ״י חק הדמוקראטיא, היתה עם ישראל לבז ולמשיסה ואין אומר השב.

באמת התפרצה המלחמה הנוראה לא בגלל שדרשה והפצה הדפלומטיה להפוך את סדרי העולם המתנהגים לא בצדק וביושר לסדר אחר יותר טוב ומועיל להברת האדם, כי אם בגלל שכל אחת מהממשלות הלוחמות חפצה להשתרר על זולתה ולאכוף את השניה להכנע תחתה. ממשלת אשכנז אמרה: אני ואפסי עוד, על כן מחויבים כל העמים לקבל מרותה.

וכשרונותיהם המצוינים של האשכנזים עזרו להם להתגאות על כל העמים, כי הצטינו עד להפליא בכל ענפי המסחר, תעשיה וחרשת המעשה יתר מכל העמים ולכן נמצאו תמיד קונים רבים בשוק התבל לתעשיתם המשובחת.

הדבר הזה העיר קנאה עצומה בממשלת אנגליא, ויען שאי אפשר היה לה להתחרות אתה גמרה אומר לכרות ברית עולם עם ממשלת רוסיא נגד ממשלת אשכנז לצאת למלחמה עליה ולמחות את שמה מתחת השמים, ובאופן זה תתפטר מהתחרותה הגדולה שאי אפשר לה לעמוד נגדה. ממשלת רוסיא התכוונה במלחמתה לקחת מיד תוגרמה את הקונסטאנטינופל, שהתאוה תמיד למצוא שעת הכושר למלא תאותה זאת, ועתה בעזרת אנגליא תתמלא תאותה. לממשלת צרפת היה דין וחשבון ישן עם ממשלת אשכנז בדבר המדינות עלזאס־ולאטרינגען שלקחה ממנה במלחמתה עמה בשנת 1871 למספר הרגיל.

„אוהב כסף לא ישבע כסף" אמר הקהלת „ואהבה מקלקלת השורה"; ממשלת צרפת היתה בעלת ברית רוסיא קודם המלחמה הנוראה ובשעת המלחמה היתה ג"כ בעלת בריתה והלותה כסף רב לממשלת רוסיא ואחר כך אחר המהפכה סרבה ממשלת הבולשביקים לשלם לה את חובותיה הישנים מזמן הקיסרים, ולכן אח"כ כאשר נעשה שלום בין הלוחמים בעיר ווירסייל בצרפת לא רצתה בשום אופן למחול את חובותיה הישנים המגיעים לה מרוסיא. ותסת את בעלי ההון ברוסיא ותעזר בכלי זין ומכשירי המלחמה להוסיף ללחום בממשלת רוסיא למען הקים ממשלה חדשה בארץ לגבות את חובותיה הישנים, ושנתים ימים סכסכה מדינות רבות בממשלת רוסיא הבולשביקים להלחם בה עד חרמה ותהיינה ממשלת צרפת עם בעלות בריתה כפויות טובה לרוסיא שהוציאה את מבחר בניה להורג בעזרה באופן זה לבעלות בריתה עזרה ממשית כבירה, והביאה כליה לעולם גם אחר כריתת ברית השלום שרבים חשבו שהעולם יבנה ויתכונן והכל על מקומו יבוא בשלום.

הדיפלומטיה הארורה מטלת ארסה כנחש צפעוני ואינה חוששת כלום אם עולם ומלואו יחרב, ארץ הזימה הזאת מטלת זהומה בכל הארצות כי היא ראשונה לכל דבר זימה שממנה תצא תורת המאדע לנשים שאננות פרות הבשן נשי בעלי ההון והמותרות (לוקסוס) פריצה בתבל, ולהגיע למדה זו, מדת הלוקסוס, כל האמצעים כשרים ותמלא הארץ חמס, ובזמן שמיליוני נפש אדם גועים ברעב, מושכים העדינים, בעלי ההון, ביין את בשרם זוללים וסובאים וכל ימיהם משתה תמיד. מגדלים כלבים בביתם וכלביהם נהנים בעולם הזה והיים חיים של טובה כבעליהם ממש, וכבוד גדול יעשה להם גם במותם בפזרם הון רב להובילם לבית עולמם הכלבי, וטוב כלב מת מארי בן אדם עני החי, החי חיים של בושה וכלימה וכפן ומחסר חלקו. ורבים מבני עוני היו חפצים להתפרנס בעולם הנשחת הזה ככלב . . .

ובכדי להרבות תאותיהם של בעלי ההון הנשחתות ותועבותיהם של זמה הנמאסות מחויבים אנשים הגונים ועמים השובים וקטנים התלוים בם להוציא להורג את מבחר בניהם ולהרבות אלמנות ויתומים, להחריב את בתיהם ולהטבע בים של כליה ע"י מיתות משונות ומגפות רבות ורעות.

הננו חיים במאה העשרים בעלת ההמצאות החדשות, אין לך שנה מן מאה העברה עד היום שלא המציאו חוקרי הטבע, בעלי החכמה והמדע, איזה המצאה חדשה; את כח החשמלי (עלקטרי) אכפו לעשות מעשה אנוש ותחבולותיו בכל עבודה בבית ובשדה, במסחר וחרשת המעשה. ידיעות הטבע כה נתעשרו עד שהביאו ברכה רבה לאדם רב להקל מעליהם משא החיים, גם האויר נכנע תחת ממשלת האדם בהמצא אוירן (אייראפליין) לרכוב על ערבות ממעל לעבים. מארקאני האיטאליאני המציא טלגרף אל־חוטי ועוד המצאות מהמצאות שונות כהנה וכהנה אשר לא חלמו אבותינו ובודאי נוכל לרשום את־התקופה הזאת שאנו חיים בה להליכה לפנים (פראגרס), והיינו יכולים לקוות לימים טובים, שבעזרת התגלותן של ידיעות העולם והטבע ומסתריו, יבוא האדם למדרגה גבוהה בתקון המהות (ציבילי־זציאן) ויחיה חיים של טובה בנחת ולא בצער בהיתר ולא באיסור. אבל מה אנחנו רואים?

אנחנו

אנחנו רואים, לדאבון נפשנו, כי אין צדק ואין משפט, האמת נעדרת בתכלית ההעדר והארץ חנפה תחת יושביה, ונסיגה לאחור (רעאקציאן) באה לעולם, כדברי החכם יאהן זשאק רוססא שאמר „כי ההשכלה הביאה אסון גדול לעולם יען אנשים נעדרי השכלה אי אפשר להם להביא חורבן בעולם מפני אי ידיעתם בעולם וכטבע, אבל בעלי השכלה הסרי המדות מביאים בפעם אחת חורבן וכליה במדינות רבות, בידעם ידיעה נכונה בסתרי העולם והטבע ובהמציאם כלי משחית גדולים להרוג אדם רב".

לשערוריות הדיפלומטיה ונכליה אין כל גבול, כאשר נוכחנו לדעת מהמלחמה „מלחמת התבל" הנוראה.

הסינים הם עם שקט ושלו רודפי שלום כלם מאז ומעולם; שנאתם למלחמה כל כך גדולה עד שהקיפו את ארצם בחומה גבוהה ובצורה בכדי שלא יוכלו אויביהם מהוץ לעלות עליהם למלחמה. גם עתה בזמננו אין להם חיל מסודר תדירי, ונכונים המה בכל זמן לותר משלהם בדרך השלום. בזמן „מלחמת התבל" העברה הביאו בעלי הברית גם את הסינים בבריתם למען יצאו גם המה למלחמה על אשכנז ובנצחן אחר כך את ממשלת אשכנז היו כמובן גם הסינים בין המנצחים, והיתה להסינים, עפ"י חקי האינטרנאציאנאלי הזכות להנות מנצחונה חלק כחלק ככל בעלי הברית המנצחים. אבל לא כן היה הדבר כי אם להפך יען תחת להכיר את פעלם על מנת לקבל שכר יצא פסק דינא מבית דין של מעלה בעיר ווירסייל לגזול מהסינים את מדינת שאנטונג עם כל החופים ולמסרה לממשלת יאפאן. לשוא יצאה מלאכות הסינים בחימה עזה נגד המשפט המעוקל ופסק דין של המס הלזה, לשוא מנעה מלחתום על פסק דין זה כי אין אחת מהממשלת התקיפות בעלות בריתה ששמה לב אליה, בידען כי אין להסינים לא צי אדיר (פלאטע) על הים ולא חיל רב ביבשה ולממשלת יאפאן יש חיל רב ומטלת אימה על הממשלות ולכן היו הסינים מן הצועקין ואינן נענין, וממשלת סינים בהיותה מנצחת אבדה רב יתר ע"י החמס של בעלי בריתה מאשכנז ואוסטריא המנוצחות".

המחבר.

* * *

נ"ב. הנצחון מבעלי הברית (עליאס) נתחזק ביותר ע"י זה שאמריקא שעזרה להם לרכוש הנצחון יצאה אח"כ מהברותא, ומפני שלא היה מי שימחה בידם, עשו מה שלבם החומד חפץ לטובת עצמם ולתועלתם.

הטרגדיה היותר גדולה היתה עם ממשלת רוסיא. העם נלחם יחד עם בעלי הברית וישלח מיליוני אדם למערכות המלחמה על שדי קטל, וכבוא יום הגדול יום הנצחון עזבו את רוסיא לנפשה ושכחוה כמת מלב.. התירוץ היה באמתלא כי רוסיא הבולשבית עשתה שלום עם ממשלת אשכנז בפני עצמה, הלא הכל יודעים כי השלום היה לא ברצונה הטוב, יען כי היתה מוכרחת לעשות שלום כי חיל אשכנז עמד אז על שערי עיר הבירה פטרבורג, וחיל רוסיא שהיה בלי סדר ומשטר עוד מימות הצר לא יכל להתיצב נגד חיל אדיר ומסודר כחיל אשכנז, ובימות קרנסקי היה מצב החיל באי־סדרים הרבה יתר מאד, ורק משוגעים היו יכולים לצאת

למלחמה

למלחמה אז נגד ממשלת אשכנזית, הלא ידענו כי קרנסקי שהיה נאמן לבעלי הברית ויצא בעצתם למלחמה תנופה בגאליציא יצא בשן ועין במפלתו שנפל ולא הוסיף קום, וגם אבד בשביל זה את ממשלתו בארץ רוסיא ונאלץ לברוח על נפשו לחוץ למדינה, ומלבד זה אי אפשר לעשות את רוסיא „לבוגדה" לבעלי הברית כי גם אנגליא חפצה מתחלה לעשות שלום עם אשכנז בפני עצמה, ואם הדיפלומטים באשכנז לא היו אז משוגעים ועקשנים ביותר, היו יכולים לעשות שלום עם אנגליא נוח ורצוי להם ולארצם, ורק הודות להשתתפות אמריקא אח"כ במלחמה על צדם נצולה אנגליא מחרפת שלום זולי ונהלה נצחון היותר גדול עם יתר בעלי הברית.

המחבר.

הַקִּנְאָה וְהַגַּאֲוָה׃

פרק שני

א) אַל תְּקַנֵּא בְּאִישׁ חָמָס, וְאַל תִּבְחַר בְּכָל דְּרָכָיו.

ב) כִּי קִנְאָה חֲמַת גָּבֶר, וְלֹא יַחְמוֹל בְּיוֹם נָקָם,

ג) בְּפִי אֱוִיל חֹטֶר גַּאֲוָה, וְשִׂפְתֵי חֲכָמִים תִּשְׁמוּרֵם.

ד) חַיֵּי בְשָׂרִים לֵב מַרְפֵּא, וּרְקַב עֲצָמוֹת קִנְאָה.

ה) בֵּית גֵּאִים יִסַּח ה׳ וְיַצֵּב גְּבוּל אַלְמָנָה.

ו) טוֹב שְׁפַל רוּחַ אֶת עֲנָוִים מֵחַלֵּק שָׁלָל אֶת גֵּאִים

ז) לִפְנֵי שֶׁבֶר יִגְבַּהּ לֵב אִישׁ, וְלִפְנֵי כָבוֹד עֲנָוָה.

ח) זֵד יָהִיר לֵץ שְׁמוֹ עוֹשֶׂה בְּעֶבְרַת זָדוֹן.

ט) אַל תְּקַנֵּא בְּאַנְשֵׁי רָעָה, וְאַל תִּתְאָו לִהְיוֹת אִתָּם.

י) כִּי שֹׁד יֶהְגֶּה לִבָּם, וְעָמָל שִׂפְתֵיהֶם תְּדַבֵּרְנָה.

י״א) אַכְזְרִיּוּת חֵמָה וְשֶׁטֶף אָף, וּמִי יַעֲמוֹד לִפְנֵי קִנְאָה.

י״ב) גַּאֲוַת אָדָם תַּשְׁפִּילֶנּוּ, וּשְׁפַל רוּחַ יִתְמֹךְ כָּבוֹד.

(משלי שלמה בן דוד).

י״ג) אַל תְּקַנֵּא אֵשֶׁת חֵיקֶךָ פֶּן תְּלַמֵּד עָלֶיךָ רָעָה.

י״ד) אַל תְּקַנֵּא בְּזָדוֹן מַצְלִיחַ, זְכוֹר כִּי עַד מָוֶת לֹא יִנָּקֶה.

ט״ו) מַה יִּגְאֶה עָפָר וָאֵפֶר, אֲשֶׁר בְּחַיָּיו יוֹרַם גֵּוּוֹ.

ט״ז) תּוֹחֶלֶת גְּאוֹן אָדָם מוּעָז וּמֵעֹשֵׂהוּ יָסוּר לִבּוֹ.

י״ז) כִּסֵּא גֵּאִים הָפַךְ אֲדוֹנָי וַיֹּשֶׁב עֲנָוִים תַּחְתָּם.

י״ח) כְּעוֹף אָחוּז בִּכְלוּב, לֵב גֵּאֶה, וְכִזְאֵב אוֹרֵב לְטָרֶף.

י״ט)

י"ט) תּוֹעֲבַת גַּאֲוָה עֲנָוָה, וְתוֹעֲבַת עָשִׁיר אֶבְיוֹן.
כ) לְלֵב קָטָן לֹא נָאוָה עוֹשֶׁר, וּלְאִישׁ רַע עַיִן לֹא נָאוֶה חָרוּץ.
כ"א) שָׁלֹשׁ הֵמָּה שְׂנוּאֵי נַפְשִׁי וְצַר לִי מְאֹד בְּחַיֵּיהֶם.
כ"ב) דַּל גֵּאֶה וְעָשִׁיר מְכַחֵשׁ, וְזָקֵן מְנָאֵף וַחֲסַר־דָּעַת.
כ"ג) קִנְאָה וְדִין יְקַצְּרוּ יָמִים, וּבְלִי עֵת תַּזְקִין דְּאָגָה.
כ"ד) רַע עַיִן שׂוֹנֵא אֵל, וְרַע מִמֶּנּוּ לֹא בָּרָא.
כ"ה) אַל תֶּרֶב עֲלוֹת גָּבוֹהַּ, כִּי מִגָּבוֹהַּ תִּפֹּל וְהָיוּ עָלֶיךָ דָּמִים.
כ"ו) אַל תַּעֲמוֹד בִּמְקוֹם גְּדוֹלִים, פֶּן מִמַּעֲמָדְךָ יֶהֶרְסוּךָ.
כ"ז) וְאַל תִּתְנַשֵּׂא לִפְנֵי קְטַנִּים, פֶּן לֹא יָבִינוּ חִין עֶרְכְּךָ.
כ"ח) וְאַל תִּתְהַדֵּר לִפְנֵי בְּנֵי גִילְךָ, פֶּן יְכַזְּבוּ עַל פָּנֶיךָ דַּרְכְּךָ.
כ"ט) גֶּבֶר יָהִיר מִתְגָּאֶה בְּמַתְּנַת אֱלֹהִים.
ל) אֵד יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ, יִרְעַם בְּקוֹל גְּאוֹנוֹ, מִבְּרָקָיו יְהַלְּכוּ
אֵימִים כִּידוֹדֵי אֵשׁ יִתְמַלָּטוּ.
ל"א) וְאַחַר יָשׁוּב אֶל הֶעָפָר, וְשָׁבוּ הֶעָבִים אַחַר הַגֶּשֶׁם
וְהָיוּ לְאָיִן.
ל"ב) זֵד יָהִיר יִתְאַבֵּק גֵּאוּת עָשָׁן, יַעֲלֶה שָׁמַיִם יֵרֵד תְּהוֹמוֹת,
וּכְגֶלְלוֹ לָנֶצַח יֹאבֵד.
ל"ג) אִישׁ אָוֶן מִתְגָּאֶה בִּלְבוּשׁ מַלְכוּת בְּהֵיכַל הַמֶּלֶךְ.
ל"ד) אֵשׁ תַּעֲלֶה מַעְלָה וּמַיִם יָגוּרוּ בְּמוֹרָד, אִישׁ גֵּאִים יַעֲלֶה
שִׂיאוֹ, יַבִּיט שְׁפָלִים לְמָטָה.
ל"ה) שָׂא עֵינֶיךָ הַשָּׁמַיְמָה וְשׁוּר רָמִים גָּבְהוּ מִמֶּךָּ, וְאַל תַּבִּיט
מֵאַחֲרֶיךָ לָשׁוּם שְׁפָלִים לְמָטָה.
ל"ו) הַגְבֵּהַּ מַעְלָה וְקַנֵּא מַשְׂכִּילִים גָּבְהוּ מִמְּךָ, לְמַעַן תֶּחְכָּם.
ל"ז) הַעֲמֵק שְׁפֵלָה, לְנַחֵם נֶעֱנִים שָׁפְלוּ מִמְּךָ, לְמַעַן תִּתְעַנֵּג.
ל"ח) עֵקֶב עֲנָוָה חָכְמָה וָדַעַת, וְתַכְלִית גַּאֲוָה סִכְלוּת וְהוֹלֵלוּת.

ל"ט)

ל"ט) קִנְאָה וַחֲרִיצוּת נִפְגָּשׁוּ, תּוֹם וְיוֹשֶׁר נָשָׁקוּ.

מ) אַל תְּקַנֵּא בְּאַנְשֵׁי רֶשַׁע וְאַל תִּתְאָו לִהְיוֹת אִתָּם, כִּי אַחֲרִית רְשָׁעִים נִכְרָתָה.

מ"א) שׁוּר תָּם וּרְאֵה יָשָׁר, קַנֵּא מַעְגְּלוֹתָם וַחֲרַץ לְדָבְקָה בִּנְתִיבוֹתָם.

מ"ב) כִּי יְשָׁרִים יִשְׁכְּנוּ אֶרֶץ הַחַיִּים, וּתְמִימִים יִוָּתְרוּ בָהּ לָעַד.

מ"ג) הַקִּנְאָה וְהַחֲרִיצוּת אֲחָיוֹת תְּאוֹמוֹת, תַּעֲזֹרְנָה יַחַד לְהָבִיא בַּעֲלֵיהֶן אֶל הַחֶבֶל וְאֶל הַנַּחֲלָה.

מ"ד) הַקִּנְאָה וְהָעַצְלָה צָרוֹת חוֹבְרוֹת לְהַנְחִיל בַּעֲלֵיהֶן עֹנִי וּמַחֲלָה, וְלָתֵת לַמָּוֶת תּוֹצָאוֹת.

מ"ה) מַחְשְׁבוֹת הָרוּץ אַךְ לְמוֹתָר, וְקִנְאָה אַךְ לְמַחְסוֹר.

מ"ו) אוֹצָר נֶחְמָד בִּרְחוֹב קִרְיָה, אִישׁ קִנְאָה מִתְעַצֵּל טוֹמֵן יָד מִכַּחְתּוֹ.

מ"ז) וּבָא הֶחָרוּץ וּלְקָחוֹ, אָז יְקַנֵּא בוֹ.

מ"ח) יַד חָרוּצִים תַּעֲשִׁיר, וְקִנְאָה תְּעוֹרֵר שִׂנְאָה.

מ"ט) חוֹלִי אֵין מַרְפֵּא שִׂנְאַת הַמְקַנֵּא.

נ) הָסֵר קִנְאָה מִלְּבָבְךָ וְעַצְלָה מִיָּדֶיךָ, וְהַעֲבֵר רָעָה מֵעַצְמוֹתֶיךָ.

נ"א) אַל תְּקַנֵּא בִּמְלֶאכֶת רֵעֲךָ וְאַל תִּתְאָו מְתוֹק טַרְפּוֹ.

נ"ב) בְּבֹא אִישׁ נָבוֹן בָּא כָבוֹד וַעֲנָוָה, וְעִם אֱוִיל קָלוֹן וְגַאֲוָה.

נ"ג) בַּעֲנַוַת צֶדֶק תְּקַנֵּא חָכְמָה, וּבְגַאֲוַת רֶשַׁע אִוֶּלֶת.

נ"ד) אַל תְּבוֹאֲךָ רֶגֶל גַּאֲוָה, פֶּן תִּרְמוֹס לָאָרֶץ כְּבוֹדְךָ וְחִלְּלָה יִפְעָתֶךָ.

נ"ה) אַרְבָּעָה הֵם מְצוּקֵי אֶרֶץ וּשְׁנַיִם שְׂנוּאֵי נֶפֶשׁ בַּל יִשְׁכְּנוּ: הָאִוֶּלֶת וְהָעֲנָוָה, הַחָכְמָה וְהַגַּאֲוָה.

נ"ו) בְּרִבּוֹת שׂוֹבַע תָּבֹא אַהֲבָה, וּבְמַחְסוֹרוֹ קִנְאָה.

נ"ז)

נ"ז) אִם הֲטִיבוֹתָ אַל תִּתְהַלֵּל, פֶּן יִפְגְּעוּ בְךָ הַקַּנָּאִים.

נ"ח) בְּגֹדֶל חָכְמַת אָדָם תִּגְדַּל עֲנָוָה וּבִכְסִיל גַּאֲוָה.

נ"ט) עַל כֵּן יֹאמַר מְשַׁל הַקַּדְמוֹנִי: נִכְבָּדִים בְּמוֹרָד יֵרְדוּ
וְקַלִּים יִתְאַבְּכוּ גֵּאוּת עָשָׁן.

ס) מִתְנַשֵּׂא מְבַזֶּה עֶרֶךְ הֶחָכָם, עַל כֵּן יֹאמְרוּ הַמּוֹשְׁלִים:
כָּל גֵּיאֶה יֻשְׁפָּל.

ס"א) כְּרוּם לֵב אִישׁ יָבוּז תְּבוּנָה, וּבְחָכְמָה יִתֵּן מִגְרַעַת.

ס"ב) בְּנִי אַל תִּדְרוֹשׁ כָּבוֹד מִמְתֵי עִיר מוֹלַדְתְּךָ, וְלֹא תִשְׂתָּרֵר
בַּאֲנָשִׁים גִּדַּלְתָּ בֵּינֵיהֶם.

ס"ג) הֵן מִקִּנְאָה מְדַבֵּר יְבַקְשׁוּ תוֹאֲנָה לִרְאוֹת קְלוֹנְךָ כַּאֲשֶׁר
רָאוּ עֶרְוָתֶךָ.

ס"ד) גַּאֲוַת אָדָם תֶּרֶב כֶּסֶל וַעֲנָוָה חָכְמָה.

ס"ה) גַּאֲוָה תַּרְחִיב מִשְׁכָּנָהּ, וַעֲנָוָה תַּעֲמוֹד בְּמָקוֹם צַר בְּסֵתֶר
הַמַּדְרֵגָה תִּשְׁכֹּן.

ס"ו) כְּגוֹדֶל רוּחַ גֵּאֶה תֵּצַר לָהּ לִשְׁכּוֹן בְּלֵב מָלֵא רוּחַ חָכְמָה.

ס"ז) עַל כֵּן יֹאמְרוּ הַמּוֹשְׁלִים: כָּל גֵּאֶה נָבוּב וַחֲסַר־לֵב וְעָנָו
יְלֻבָּב.

ס"ח) גַּאֲוָה תָּעִיר כַּעַס וּמָדוֹן וְעַנְוַת צֶדֶק תַּשְׁקִיט רִיב.

ס"ט) הִשָּׁמֵר מֵרוּכְסֵי אִישׁ וְאַל תֶּרֶב שִׂיחָה עִם יְלָדִים כִּי
שִׂיחַת הַיְלָדִים תֶּרֶב כֶּסֶל.

ע) רְהַב עֵץ מָשׁוּחַ בַּשָּׁשַׁר, גֵּאֶה יָהִיר מִתְעַלֵּף בַּעֲנָוָה.

ע"א) כְּאוֹר בֹּקֶר יִזְרַח שֶׁמֶשׁ מִבַּעַד לְהַגֵּי חֶשְׁכַת עָבֵי שְׁחָקִים.

ע"ב) וְגַאֲוַת גֵּאֶה מִבַּעַד לְקִרְעֵי מַדֵּי הָעֲנָוָה.

ע"ג) אַל יָרוּם לְבָבְךָ, כִּי עַתָּה תִהְיֶה עֶבֶד לְעַם יְנַשְּׂאוּךָ
בְּרֹב עַבְדוּתְךָ.

ע"ד) בִּרְבוֹת טוֹב תֶּרֶב הַגֵּאֶה, וּבְהָצֵר רַחֲמִים.

ע"ה)

ע"ה) אַשְׁרֵי אִישׁ יָעִיר קִנְאָה, וְאוֹי לוֹ לְאָדָם יִתָּמֵד בְּרַחֲמִים.

ע"ו) לְפִי גּוֹדֶל שִׂנְאָה תִּגְדַּל קִנְאָה, וּלְפִי אַהֲבָה רַחֲמִים.

ע"ז) לְכָל מַחֲלָה נִבְחַר מַרְפֵּא, וּלְקִנְאָה שִׂים נוֹסָפוֹת.
(קנאת סופרים תרבה חכמה חז"ל.)

ע"ח) רְקַב גְּוִיָּה אַדְמַת עָפָר, וְדַאֲבוֹן נֶפֶשׁ רוּם עֵינַיִם.

ע"ט) קַדַּחַת תְּקַדַּח כָּל בַּדֵּי עוֹרוֹ, וְרוּם לֵבָב כָּל כֹּחוֹת נַפְשׁוֹ.

פ) גַּאֲוָה בְּגוֹבַהּ אַפָּהּ תִּשְׁכּוֹן בַּשֵּׁפֶל תָּנוּחַ בְּהִפָּרְדָהּ.

פ"א) בְּדַעְתִּי תַּצְדִּיק לְרַבִּים תְּלַמֵּד רָמִים מוּסָר.

פ"ב) לַאֲשֶׁר אֲנִי גַּאֲוָה שׁוֹכֶנֶת עֲנָוָה, וְאֶת שְׁפָלִים וּנְבְזִים אֲנִי הִיא.

פ"ג) בִּכְבוֹדִי יִתְיַמֵּר כָּל שָׁפֵל וְנִשָּׂא הַחַלָּשׁ יֹאמַר גִּבּוֹר אָנִי

פ"ד) כִּי עֲבָדִים יִמְלֹכוּ וּשְׁפָלִים יָשֹׂרוּ, וְאַנְשֵׁי רֶשַׁע יְחוֹקְקוּ צֶדֶק.

פ"ה) כִּי יַעֲנוּ אֱוִילִים חָכְמָה וּכְסִילִים דַּעַת.

פ"ו) כִּי יִתְנַשְּׂאוּ נְכָאִים, יִתְהַלְלוּ מְהוֹלָלִים, וּתְשׁוּעַת אָדָם מִמֶּנִּי.

פ"ז) אַשְׁרֵי אָדָם יִדְבַּק בִּי, יְשִׂימֵנִי לְרֹאשׁ בְּכָל כֹּחוֹת נַפְשׁוֹ, אַנְהִיגֵהוּ עַל בָּמוֹתָם.

פ"ח) בְּנִי אַל תְּקָחֶךָּ בְּמֶתֶק שְׂפָתֶיהָ וְלֹא יִמְעֲדוּ אֲשׁוּרֶיךָ בְּחֶלְקַת לְשׁוֹנָהּ.

פ"ט) כִּי אִם שָׁפָל מֵאֶרֶץ כּוּלָּהּ, פִּרְחָהּ כְּאָבָק יַעֲלֶה מַעֲלָה מָעְלָה, וְרֹאשָׁהּ לָעָב יַגִּיעַ.

צ) וְאִם הַשָּׁמַיִם תַּגְבִּיהֶךָ מִשָּׁם תּוֹרִידְךָ אַרְצָה, בַּשֵּׁפֶל תּוֹשִׁיבֶהָ.

צ"א) רֵישׁ וְאִוֶּלֶת תַּנְחִילֶךָ, וּבְרִיב וָפֶגַע תִּרְדְּפֶךָ, וְגַם מֵרֵעֶיךָ תַּפְרִידֶךָ.

צ"ב)

צ"ב) אַשְׁרֵי אִישׁ לֹא תְבוֹאַתְהוּ וְטוֹב לְגֶבֶר בְּצֵל עֲנָוָה יִתְלוֹנָן.

צ"ג) אַל תְּקַנֵּא בִּמְרֵעִים, וְאַל תִּתְאַוֶּה לְהוֹן זָרִים.

צ"ד) כִּי עַב הֶעָנָן יְכַסֶּה אוֹר יוֹמָם, וְהַגַּאֲוָה אוֹר לֵבָב.

צ"ה) גַּאֲוַת אָדָם תַּשְׁפִּילֶנּוּ, וְרוּם עֵינָיו יַשְׁגֶּה כִּשְׁרוֹנוֹ.

צ"ו) כְּגוֹבַהּ לִבּוֹ יִלְבַּשׁ כִּנְעָה כְּמַדּוֹ מַעֲטֵה תְהִלָּה לְהִתְפָּאֵר.

צ"ז) כַּהֲפֵכָה יִתְהַלֵּךְ, כָּל תְּכוּן בָּאָרֶץ.

צ"ח) יַעֲלֶה שָׁמַיִם בְּשִׂיאוֹ, יֵרֵד תְּהוֹמוֹת בַּעֲנָוָתוֹ.

צ"ט) בִּשְׁחוֹחַ קוֹמָתוֹ יְחַבֵּק זְרוֹעוֹת אֶרֶץ, וּבְגַאֲוָתוֹ שְׁחָקִים.

(משלי אסף לר' יצחק סאטאנוב).

ק) הַמְקַנְאִים יָמוּתוּ אַךְ לֹא הַקִּנְאָה, הִיא כָּל יְמֵי הַשָּׁמַיִם עַל הָאָרֶץ.

ק"א) מְרִיבִים אוֹדוֹת אֵשׁ אַחַת שְׁנֵיהֶם יֶעֱשְׁנוּ, אֲבָל לֹא יֵחַמּוּ.

ק"ב) הַמְקַנֵּא גָּרוּעַ מֵעוֹרֵב, זֶה אוֹכֵל אַךְ בְּשַׂר פְּגָרִים, וְזֶה טוֹרֵף חָי.

ק"ג) אֲבִי הַקִּנְאָה עִוֵּר, וְהִיא בַּת אֶלֶף עֵינַיִם.

ק"ד) מַה רַע גּוֹרַל הַמְקַנֵּא מִמִּשְׁמַן זָרִים יֵרָזֶה בְּשָׂרוֹ.

ק"ה) בְּמוֹתְךָ יִמְעַט מִסְפַּר מְקַנְאֶךָ וְיִרְבּוּ מוֹצִיאֵי דִבָּה אַחֲרֶיךָ.

ק"ו) הַקִּנְאָה קָשָׁה מֵהַשִּׂנְאָה.

ק"ז) אִם דְּבַשׁ לְךָ, הִשָּׁמֵר מֵעֲקִיצַת דְּבוֹרִים.

ק"ח) הַמְקַנֵּא לֹא יִטְרוֹף בְּשַׂר אַחֵר רַק יֹאכַל בַּדֵּי עוֹרוֹ.

ק"ט) אֲשֶׁר יֵשׁ לוֹ מְעַט אֵינֶנּוּ עָנִי אוּלָם אֲשֶׁר יַחֲמוֹד הַרְבֵּה

ק"י) הַמְקַנֵּא רוֹצֶה לְכַבּוֹת אוֹר אַף אִם בִּמְרוֹם שָׁמַיִם הִגַּהוּ.

קי"א) מַגְבִּיהַ שִׂיאוֹ מְבַקֵּשׁ שָׁבֶר, מַשְׁפִּילֵי שָׁמַיְמָה יַעֲלֶה.

קי"ב) צָלַחְתָּ אַל יָרוּם לְבָבְךָ, כִּי הַגַּאֲוָה בַּת כְּסִילִים וְהַגָּאוֹן אֲבִי הַשֶּׁבֶר.

קי"ג) שְׁלֹשָׁה הֵמָּה הָאוֹפַנִּים עָלֵיהֶם יָסֹבּוּ כָּל מַעֲשֵׂי אֱנוֹשׁ
וְתַהְבּוּלוֹתָיו: הַבֶּצַע הַכָּבוֹד וְהַקִּנְאָה.

קי"ד) אֵלוּ אֵין לָהֶם תַּקָּנָה: חֶבְרָה שֶׁנִּתְעָרְבָה בָּהּ רְכִילוּת,

קט"ו) הַגָּלוּת שֶׁנִּתְחַבְּרָה בָּהּ עַצְלוּת, שִׂנְאָה הַבָּאָה מִקִּנְאָה.

(ספר המדות לדר' שלמה רובין).

השקפה והתבוננות. הקנאה מדה מגינה מנגדת והפכית על אהבה והשלום, והיא משני מינים: האחד הוא להצטער בטובת אחרים ותרע עיניו בראותו חברו מצליח; השני, לשמוח ברעה אשר תמצא לרעהו; ושתיהן רעות מאד אם לא על הדרך שהיו מצטערים הנביאים ע"ה: מדוע דרך רשעים צלחה (ירמי' י"ב) או לשמח בנקמת כבוד י"י מאויביו. אך כאשר תבוא בלב תאוה זו מלב רע ורשעות וזדון לבד, אין לך מדה רעה הימנה, וכבר אמרו הקדמונים שהקנאי רע מן החמדן שמלך אחד אמר לשניהם: שאלו שאלה ברצונכם ואעשנה, החמדן שאל שיתנו לו הכפל מכל מיד שינתן לחברו, והקנאי שאל שינקרו לו עין אחת כדי שינקרו לחברו שתים, ונמשול מדת הקנאי אל עוף אחד הנקרא פא"ו או גיביא"ו בלע"ז, אשר אמרו עליו היותו כל כך קנאי, שאם יראה בניו שמנים בקנו יכם כמה פעמים בהדוד פיו בצלעותיהם עד אשר משמן בשרם יזוה; ושלמה אמר בחכמתו: ומי יעמוד לפני קנאה (משלי כ"ז) ואמר: חיי בשרים לב מרפא ורקב עצמות קנאה (שם י"ד) ואמרו ז"ל במסכתא שבת (קנ"ב): מעשה בהני קפולאי וכו' דאקרייך קהלת לא אקרייך משלי דכתיב ורקב עצמות קנאה, כל מי שיש לו קנאה עצמותיו מרקיבין וכו' ונאמר כי לאויל יהרג כעס ופותה תמית קנאה (איוב ה'), ואמר חכם: במקום קנאה לא תעמוד אהבה, ואם תרצה להנקם מן המקנא סור מרע ועשה טוב. הקנאה תראה לך התבואה רבה בשדה מברך משלך: אין המצליח בטוח מן הקנאה ואומיר"ו אמר: שצריך להשמר מקנאת הקרובים והאהובים מן האויבים, זאת היתה סבה להפר ברית אחים הראשונים שהיו בעולם הבל וקין, כי בראות קין מה שכתוב: וישע ה' אל הבל ואל מנחתו ואל קין ואל מנחתו לא שעה (בראשית ד') בערה בו אש הקנאה, ויקם קין על הבל אחיו ויהרגהו (שם ה'). והיה ראש להורגים, והדמים הראשונים שנשפכו לארץ דם נקי לצדיק.

הגאוה מדה הפכית אל הענוה. כנודע לפי מאמר החוקר, היא בקשת היהירות ורדיפת השררה על אחרים. והיא על מינים שונים וכלם מסתעפים מבלתי הכיר עצמו ומחמדת הממשלה וממנה תצאנה רעות רבות אין מספר. ומהן לבזות הגדולים ממנו לבלתי שמוע לקול שרים ומורים, להנקם על כל דבר קל, להיות כפוי טובה להכנס בגבול שאינו שלו. וסוף יבא הגאוה להיות נמאס נתעב ונאלח ושנאוי מכל הבריות כמארז"ל (סוטה מ"ז): אמר רבא האי מאן דיהיר אפילו לאנשי ביתיה לא מתקבל שנאמר (חבקוק ב') גבר יהיר ולא ינוה.

ונמשיל מדת הגאוה אל הפאלקוני בלע"ז המתחכם תמיד למשול בכל שאר העופות. ונמצא פעם פאלקוני אחד אשר העיז מצה לדרום נשר שהוא מלך בעופות. ובמקום אשר הוא עושה קנו לא יניח בכל הגבול והסביבות ההם מן העופות הדורסים מחמדתו להשתרר גם השתרר ולטרוף הכל בעדו. דוד אמר (תהלים צ"ד): הנשא שופט הארץ השב גמול על גאים. ושלמה אמר (משלי ט"ז): טוב שפל רוח את ענוים מחלק שלל את גאים. איוב אמר (כ) אם יעלה לשמים שיאו וראשו לעב יגיע כגללו לנצח יאבד רואיו יאמרו איו. ונאמר (משלי כ"ט) גאות אדם תשפילנו ושפל רוח יתמוך כבוד.

וחז"ל

וחז"ל אמרו פרק קמא דסוטה (ב): „אמר ר' יוחנן משום רשב"י כל אדם שיש בו גסות הרוח כאלו עובד ע"ז, כתיב הכא תועבת ה' כל גבה לב וכתיב התם לא תביא תועבה אל ביתך „פלאטו" אמר הגאוה תשחית האנשים וכל עוד שתגדל לא נרגיש בה. יואלי אמר אל יתחבר לאוהבים מי שאין לו שפלות. ואחר אמר יש להפליא על הגאים כי לא יוכלו לדור עם בני האדם גם לא לעוף השמים בין המלאכים וירדו בשאול תחתית. בן סירא אמר (י): כשם שהמלחמה ממעטת את הממון כן הגאוה תשמיד הארמונים הגדולים. סוקראטי אמר: אין רע ככפיית הטוב ואין דבר מקיים האהבה בין האנשים כהכרת טובה. וכבר אמר שלמה (משלי י"ז) משיב רעה תחת טובה לא תמוש רעה מביתו. ואם כן צריך להניח גבהות הרוח ולהתערב עם הבריות ולשלם להם תודות על הטבותיהם וכדברי הז"ל באבות (פרק ג') הוי קל לראש ונוח לתשחורת והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות (בשמחה) והר"ש בן גבירול בספרו הביא כי אחד מן המלכים היו אצלו לילה אחד אנשים רבים ועבדיו ומשרתיו עושי רצונו. והנר שהיה בחדר משכבו התחיל להחשיך אורו ויקם הוא בעצמו לתקן אותו ויחרדו עבדיו לדבר הזה ויאמרו לו ולמה לא צוית אותנו על הדבר הזה. אמר להם מלך קמתי ומלך ישבתי. (ספר צמח צדיק לר' יהודא אריה די מודינא.)

„הקנאה כה מכהות הנפש, ומתפשט לארחות רבות טובות ורעות, הולך בעקב הכבוד, ועושה חיל תחת יד הגבורה. התבונן וראה שכל קנאה יסודתה הכבוד או יתרון שיש לאחד על זולתו, כי אחר כי לשון כבוד נופל על כל הדברים היקרים שנחשבים גדולים בעיני הבריות, לכן כשיראום אצל זולתו יגדל בעיניהם ויקנאו בו שזכה להן ויתאוו להיות כמוהו, וזהו קנאת איש מרעהו שדבר עליה קהלת, שהיא תכונה רעה מאד, אוכלת בשר האדם ומרקבת עצמותיו, ואין בידו כלום, ובהתגברות הקנאה יעשה לפעמים רעות חנם לבעל הכבוד שמתקנא בו. והטעם לפי שקנאה כזו תעלה בלבו בראותו רעהו נכבד על ידי אחד ממיני כבוד כאלה; רבים משחרים פניו, מהללים ומנשאים אותו, ואת עצמו יראה נמבזה, וכנבר נשכח מלב בני אדם, יקנא לכבוד עצמו, ודומה למי שקרהו בזיון גדול חנם ובלי סבה, שיקנא לכבודו ותעלה חמתו באפו על זולתו בזהו, להעלות אש ולנקום נקם, כן תבערת איש הקנאי בראותו מעלת זולתו על מעלתו, נדמה בעיניו כאילו בעל היתרון הזה מבזהו בפניו, לפי שפלותו מסובבת מרוממות בעל היתרון הזה, ולכן רעתה רבה, וקשה כשאול קנאה, וכאמרו: אכזריות חמה ושטף אף, ומי יעמוד לפני קנאה (משלי כ"ז) פעמים נשארה הקנאה בלב, וחלילה לבעליה להרע במי שהתקנא בו, כי יודע כי בעל הכבוד נקי, ולא אשם בעבור היתרון שחלק לו אלהים על זולתו, וזוהי דרך הטובים בכלותם, ולפעמים תעשה הקנאה אותות איבה ורשע לבעל הכבוד, וזוהי דרך רשעים.

גבה לב כשישתמש בה בעליו לרעה היא מדה מגונה מאד. כבר אמרנו בחלק ראשון על איזו דרך יש ביד האדם הבחירה במעשיו, ושנטוע בו כח ממשלה, הנוזר במה יבחר. ושהממשלה היא עפ"י יועצי הנפש ושופטיה, שהן השכל והבינה והכח המושל הוא המתואר בכתבי הקדש "לב", ולפי שממשלתו בשכל ובינה יכללו במלת "לב", שכל האדם ובינתו. וגבה לב הוא המגביה שכלו גבוה גבוה משכל

זולתו

זולתו ובינתו, וכן מגביה אותן על גבה המושג שחפין להשיג, ונדמה לו ששכלו גבוה ממנו ושנקל לו להשיגו והכל בארח שקר, כי נטוע באדם מדת גובה לב גאה וגאון. המגדילים ומרוממים אותו בטבע, וכשאינו שם מוסר חכמה על פניו, יגביהו ערכו בעיניו בארח שוא, שע״כ אפשר שיפול בתכלית ההשחתות.

איש גבה לב מעלת זולתו שפל בעיניו, ואם מעלת חברו רבה ממנו, ידמה דבר לדבר, ויוציא דבר מדבר, או יסבור סברות בשכל ודבריו הולקים עליו, דנין על דרך אחרת, או יסבירו סברות הפוכות מסברותיו, לא יחלוק כבוד לדבריהם להתבונן אליהם לראות אם צדקו ממנו אם לא, אבל נשען על גובה לבו, וחושב שהוא גבוה עליהם מאד, ולא יכריעו מאזניו, כי עומד על דעתו נגד כלום, כי רוח גבוהה שבו זהו דרכו להחשיך עין זולתו ואינו רואה מתוכו כי אם שכלו ובינתו. ולכן שומר נפשו ירחק ממנה בתכלית הריחוק״. (ספר המדות לר׳ נפתלי הירץ וויזל.)

„גאוה גדרה הוא התגדלות והתגאות המתגאה על בני גילו, וזה כי המתגאה מעריך חן ערך מעלותו וישער פחיתת בני גילו, וכמו שער בנפשו זאת ההשערה כן יגאה, ר״ל יגדלו מעלותיו בעיניו, והיא הפך מדת הענוה ונמשכת למדת הנצחון. זאת התכונה יתארו בה הכתובים על צד ההעברה את השי״ת כמש״כ כי גאה גאה, המה יראו בגאון ה׳ וזולתם, ומעט מזער ימצא בה הישר באדם תועלת אמתית לנפשו, ואף כי דרשו ז״ל ע״פ ולדבקה בו הדבק במדותיו, אין למדין מן הכללות והגאוה הוא הדבר היוצא מן הכלל, כי אין חפץ לה׳ בגאוה האדם, כמשה״כ שש הנה שנא ה׳ עינים רמות וכו׳ ולפי מה שבארנו שהשם הטוב לא פעל שום תכונה לרע לאדם, כי כלם בראם לטוב לאדם, והרע נמשך מכל מדה במקרה כאשר לא ינהגו בה כראוי, והנה כל משכיל על דבר ימצא טוב טעם ודעת גם בזאת המדה, א) בעניני עולם הזה, ב) בעניני עולם הבא. תועלת הגאוה בעניני עולם הזה ע״צ התכלית המדומית. וזה כי כבר מבואר שכל פועל יכוון לאיזה תכלית אשר הוא שכר לפעולתו. אך לא רבים יחכמו התכלית האמתית בכל פעולה, ויקחו הלקם בכל פעולה התכלית המדומית אשר ככה ינהגו מנהגם רוב המון בני האדם, הקטנים ילמדו ספר למען יקחו חלקם באגוזים אשר יחלקו להם וישימו זה תכלית למודם, הנערים ילמדו למען ילבשו מלבוש לכבוד ולתפארת, הבחורים למען ישאו להם נשים הגונות, עניי עם למען יהיה להם תלמודם קרדום להפור בו, עשירי עם ילמדו למען עשה להם עטרה להתגדל בה, כמו שכתב הרמב״ם ז״ל בפירושו לחלק, והנה הגאוה כפי מדתה היא תכלית לטבת כשרון כל מעשה וחריצות כל פעולה, כפי מה שאנחנו רואים זה כי רוב האנשים יעשו פעולתם בחריצות על השלמות למען עשה להם שם תפארת בעיני מכיריהם, ולהתגדל בם על בני גילם, אשר מזו הבחינה היא תכלית מה שהוטבע בלב כל אישי האדם לאהב כסף רב כסף, למען עשה ביום הזה. שכל אישי האדם באות כספם ירבו ויעסקו בישובו של עולם, להרבות מנין כספם בהתמדת עסקם, ובזה ירבה הטוב בעולם, ומשכילי עם יבינו, כי כמו שאם לא היו בטבע האדם כוסף כסף היה בטל כשרון המעשה והעזר קצתם בקצתם, כי כל אשר היה עוסק בישובה של עולם הוא כפי הכרח טרף חקו לבד, והכפרי לא היה זורע זולת כפי ההכרח לשבור רעבון ביתו, וככה יתר הפועלים וסוחרי כל מסחרי הון מתרפים במלאכתם, והיה העולם חסר כל טוב,

ולא

ולא היה נעזרים אישי בני האדם זה בזה, ורבים היו מתים בישעתם מבלי השגת טרף חקם. ועל כן הוטבעה באדם מדת הגאוה אשר יתנשא האדם במצאו רבוי הקנינים, למען יתרבה העסק בישובו של עולם.

אולם התועלת המושגת מתכונת הגאוה בענין עוה״ב, היא נחלקת לשני מינים. המין האחד נקראה בשם גאוה חיצונית, והמין השני גאוה פנימית וזה כי ברצות השם להודיע לבני האדם גבורת חכמתו בפועל כפיו, כמו שכתב הר״י ז״ל בענין תכלית כונת הבריאה, יסד בלב האדם מדת הגאוה וההתפארות בהשגת למוד ומחקר, אשר בעבור זה יזדרזו כל משכיל להשכיל בכל דבר חכמת בינה, ולכן יתגאה ויתנשא בחכמתו אשר השיג, וכל זה למען מצוא בעולם המחשבה אשר זמם ה׳ בענין תכלית גלוי החכמה בעולם. וגאוה זו נקראה בשם חיצונית. ובעבור התועלת הנרצית בזאת הגאוה החיצונית אמרו ז״ל: לעולם ילמד אדם אפי׳ שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה;

המין השני היא הגאוה הפנימית המכוונת בעצם, והיא הנבחרת אשר מוצאה ימצא חן בעיני אלהים ואדם, וזה כי מבואר הוא בלי ספק שהגאוה ונפיש הרהבה הם רוכבים צמדים, לא ימצא האחד מבלעדי רעהו. והצד השוה שבהם שמצער בעיניהם כל טוב המושג להם וזוהי מדה הגונה מאד במקנה קניני העלמיות, ר״ל שמצער בעיני המשכיל השגת כל מושכלותיו וכל שלמיותיו ישהשיג מעודו למען ירבה מקנה וקנין השלמות כל הימים שהוא חי, ובעוד שנמצא לה, כמשה״כ: כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה כי אין מעשה וחשבון בשאול וכו׳.

הנה גאוה זו רצויה היא, וכל המתנהג בה ירום ונישא וגבה מאד במדות משובחות ומושכלות אמתיות. ועל גאוה זו אמר הכתוב ויגבה לבו בדרכי ה׳ והוא שאה״כ: אשר נשא לבם אותם, עניני התנשאות הגאוה הנאמנה.

וגאוה פנימית זו, שהיא סבת מקנה רב קניני השלמיות ומושכלות התורה הכתוב בפירוש והנביא יצוה עליה, כמשה״כ: כי בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי כי אני ה׳ עושה חסד משפט וצדקה בארץ, פירוש מי זה יודע מבין מהות חסדיו וצדקותיו שהוא עושה עם כל יציר לפי טבעו כפי בחינת תולדתו, הוא ראוי להתהלל אשר גבה לבו בדרכי השם; כי לפי שכלו יהולל איש בתהלת חכם אשר יבשר מעין השגתו החכמה המיוסדת בפועל כפיו, כטעם „במעשי ידיך ארנן״.

חליי הגאוה רבים מאד. ועם רוב הילוף תחלואיה אשר בהמון אישי בני אדם עכ״ז לא יתחלקו רק לשתי מחלקות. א) חולי רוחני ר״ל שיתהלל המתהלל בחכמתו וטוב דעותיו למדותיו יתר שאת כפי מה שהם בו לכן יתגאה לאמר: אין כמוני בשלמיות. ב) חולי גופני והוא כי יתנשא המתנשא בגודל לבב לאמר אשר כביר מצאה ידו באיזה קנין מדומה כמו שיתהלל הגבור בגבורתו העשיר בעשרו ויתר הקנינים המדומים, לכן יתגאה לאמר: „לי יאתה כבוד וגדולה, כי אין כמוני לשם ולתהלה״ מראות נגעים ואותות אלה החליים הם אלה: כל נגוע מוכה אלהים ומעונה ממין השני מחליי הגאוה, והוא המתגאה באיזה קנין מדומה תורת צרעתו במצחו לעין כל, על שכל הרואה אותו יכיר חליו משנוי תנועתו אם מהכרת פניו אם ממהלכו וכיוצא בו כמ״ש הכתוב: יען כי גבהו בנות ציון וכו׳ הלוך וטפוף

תלכנה וברגליהם תעכסנה בפי אויל חטר גאוה. אולם הנגועים ממין הראש־ן מהגאוה, והם דורשי ההתפארות בטוב המדות למצוא חן בעיני בני האדם; וזה כי בהיותו חפץ להתפאר. בטוב המדות לעיני ההמון, והיתה הכניעה ממדות המשובחות, והגאוה מדה גרועה, על כן ילבוש מערומי הגאוה בלבוש הכניעה והיתה לו הכניעה אדר יקר ממעל למדו הגאוה לתפארת ולתהלה לעין כל רואה, ותחת כבודו יקד יקוד הגאוה.

אמנם האיש זך הראות, ר"ל הרגיל במראות נגעים, הוא יראה אל מתחת למדיו את נגע הנתק עומד בעיניו כמראה צרעת, וכי כסתה הצרעת את הצרוע מראשו ועד רגלו לכל מראה עיניו, ר"ל שכל מעשיו יהיו בגאוה ובגודל לבב ועל פניהם מסוה הכניעה. והמתגאה ממין זה נקרא צבוע; וזה כמו בגד אדום הצבוע שחור אשר לא קלטו הצבע ונראה אדמדם בכלו, כן האיש הזה שבכל מדותיו ופעולותיו תופע הגאוה נהרה מתחת למסוה הכניעה.

רפואת המחלה היא, שישים המתגאה אל לבו אילו איש דל ואביון היה יתגאה בדלותו, איך היתה זאת לזרה וללעג בעיני כל. וכן יראה המתגאה את עצמו בתור האדם חדל שאין לו מאומה מכל קנין חמרי, אז תרף ממנו הגיאות, בחשבו איך יתגאה דל ואביון כמוני. ויחשוב ג"כ איך יתגאה בדבר חולף ואבד מהר, כי יתכן שיהפך עליו הגלגל ויכלה הוא וכל קנינו כמעט רגע, או יכלה קנינו לבד והוא ישאר ערום מכלו כמשה"כ: „התעיף עיניך בו ואיננו".

ובחנת ותדע שאין בכל חליי הנפש חלי ארסי כמו הגאוה לכן הישר באדם ישמור את נפשו מאד שלא תבואהו רגל גאוה, כאמרם ז"ל: מאד היה שפל רוח. (ספר המדות לר' יצחק סטאנוב).

„הקנאה מתחלקת לשתים, אחת ע"י היותו עינו רעה במי שגדול ממנו בחכמה או בעושר והטעות הזאת מטעה את נפש נעדרה הטוב להצטער ולקנא את אשר יש לו הטוב ההוא ושגגה היא מאת המקנא להעריך את ערכו לא כפי הראוי לו שופט על עצמו כי הוא ראוי להגדולה שבטובות ואינו משים אל לבו כי גם עצם מציאותו אינה מחויבת לו רק חסד עליון הוא להמציאהו ולזכותו ולהננו במה שמצא לטוב לפניו ואיך יעיז פניו לבקש עוד גדולות ויישא עוד עיניו לחמד ולבקש את אשר לחברו. ואתה אחי חדל מזה ושמח בהלקך שיש לך ואל תתן עיניך ולבך אל קנין זולתך פן תורש אתה וכל אשר לך. ויש עוד קנאה השלטת ביותר בין גדול החכמים והעשירים ומתקנאים בהמתדמים להם באלו המעלות. ועל המדה הזאת אמר הקהלת (קהלת ד') „יש אחד ואין שני" הוא בהינת המקנא בדומה לו כי חפצו ורצונו להיות אחד ואין שני לו ועל המדה הרעה הזאת אמרו „גם בן ואח אין לו" כי לעולם לא תסובב ממנו פעולה טובה כי מה יתרון לחכם בהיותו מתקנא בחכם כמוהו וכי בעבור זה ישתדל להוסיף חכמה וטוב להתדמות לחברו? אבל כל קנאתו ותקותו איככה ירד חבירו מגדולתו ומעלתו.

אמנם המקנא קנאת העושר והחכמה ואינו מקנא בהעשיר או בהחכם בלתי ע"י ראותו בחברו מן המעלות והשלמות מה שאין בידו ויישתוקק אל המעלות ההן יסובב לו מזה שישקוד בבתי החכמה וילמוד למלא נפשו מהן, כי הקנאה הזאת אינה להשפיל את חברו בלתי הוא חומד ומתאוה אל המעלות והשלמות אשר

להבור

אשר להברו ומתקנא במדותיו והפיץ בידו, אבל המקנא בחברו על מציאות המדות בו ואת עצמו הוא שאין לו מאלה דבר והושק שיהיה חברו ג"כ ריק מהן כמותו הוא הנקרא רע עין, ובעת אשר יפגיעך יצרך הרע ויאמר לך כי לולא זה האיש שמלא במעלות ובשלמות היית אתה היחיד ומיוחד בתוך קהל ועדה לתהלה ולתפארת, תסתכל בהסתכלות ברורה כי שלמות זולתך אינה ירושה לך והתורה והחכמה עם השלמות מונחות בפתחי שערים וכל הרוצה לטול יבוא ויטול ולמה תרע עינך באחיך ובזולתך? אין הדבר תלוי אלא ברצון כביר ומרץ חזק להתחזק ולשקוד על דלתי התורה והחכמה תמיד ולא תצטרך לקנא בזולתך. (ספר המדות לר"י מדובנא.)

„מחלת הגאוה היא הערכת הנפש את עצמה בשקר; להגדיל את עצמו ולהתנשא על שאר בני מינו. והמדה הזאת דבוקה בנפש בעל הגאוה בתמידות לא כשאר המדות הרעות שהן בנפש בכח ולא בפועל כי אם בהגיע תור מדה ומדה לשמש בה לסבת איזה ענין אשר יעוררהו. אבל יתר עליהן הגאוה כי המדה הרעה הזאת פעולתה מתמדת ואין לצייר בה מאמר „כח ולא בפועל" כי הגאוה יש לה יד ושם בכל המדות הרעות הנמצאות בנפש וכחותיה הלא תראה כי המתגאה כעסו חזק ועברתו שמורה נצח וקנאתו מרובה שמחתו עצומה ואבלו כפול. סוף דבר הגאוה תמשול בנפש בכל כחותיה הפרטיות ובכל אברי הגוף כמו עינים רמות גבה לב רגל גאוה ועוד כאשר ידענו מענין בעל הגאוה כי הוא מבקש לעצמו דרכים להיות רשום ונחשב בין אנשים בכל מעשיו ובכל תנועותיו ילך בנחת ומנהג בכבדות כאלו גופו עופרת ולא ידבר בלתי עם נכבדי העם (עיין בדברי רמ"ח לוצאטו ז"ל פ' י"א.)

והעילה אשר על ידה יבא האדם אל ענין הגאוה לגדל נפשו בעיני עצמו הנה היא גם היא הברכה שבורך בה יתר על זולתו מבני מינו ומתגאה ברוב שלמותו החכם בחכמתו, הגבור בגבורתו, העשיר בעשרו או במעלות אחרות ובמלאכות חשובות או להיותו יפה עינים וטוב תואר. והאדם בשומו זאת! אל לבו מעריך את עצמו כי אליו יאתה הגדולה והתפארת וממלא את נפשו להתפאר ולהתגאות נגד נעדרי הדברים האלה ואוהב את נפשו לכבדה ולגדלה ולשום כסאו ממעל לכוכבי אל הגאוה היא סבה להמשיך עליו שנאה מאת כל רואיו כי זה משפט המתגאה ומתפאר ורודף אחר הכבוד אשר גם בני ביתו אוכלי לחמו ישנאו אותו באמרם ז"ל (סוטה ח') „כל המתיהר אפילו אאינשי ביתו לא מתקבל". ועילת זה יען כי הגאוה הוא דבר שקר כקשת רמיה ותחת מסבות מכוונות בלב בעליה היא מתהפכת בפעולותיה כי המתגאה יוצא חלוץ הגאוה וההתפארות למען יפאר בעיני חברה ויכבדוהו ותחת כבודו יבוא עוד לקלון לחרפה וישבע קלון מכבוד כי גלה ערותו להודיע רוב אולתו וגאותו גלתה את מקור רוע לבבו ומצפוני מחשבתו. הגאוה היא סבה לסבב עליו שנאה ע"י אשר יקל בכבוד אחרים כי אהבת אדם את עצמו ואשר ישנא את חביריו וימאס בהם ויקל בכבודם שורש אחד להם כי משורש נחש הגאוה יצא צפע וזה כל פרי גודל לבב כי כאשר יקרה נפשו בעיניו כן תקטן נפש אחרים בעיניו. כי ענין הגאוה הוא לשפוט על עצמו כי כלם כאין נגדו אפס ותהו נחשבו לו ונפש באדם תגעל בזאת, כי שאול ישאל מה לו לזה כי לא יחשוב מציאות רק מציאותו ואין כבוד ופאר רק כבודו ותפארתו. לכן יביטו האנשים

האנשים בשאט נפש על המתגאה עליהם. וגם המנוחה והאושר ממנו והלאה כי הגאה אינו רואה בנחמה, כי כפי אשר יהייב לעצמו לגודל חין ערכו מנוחות שאננות כן יראו עיניו רק אנחות ויגונות כי משאלותיו רבו כמו ארבה אין קץ אל אשר יבקש בנפשו כי כל שהוא רואה ישפוט כי הוא ראוי ומחויב רק אליו. וכל אשר הוא רואה מצטער עליו כאלו נשלל ממנו ומתאבל על העדרו ואינו דומה כלל להומד ומתאוה דבר נאה מה שאפשר לההומד להשיג ברבות הימים וימלא חפץ נפשו לא כן הוא המתגאה ורודף אחר הכבוד הוא לא ישיג משאלותיו גם עד זקנה ושיבה, כי הקשה לשאול דבר מה שכנגד הטבע, כי חפצו מבני אדם שישנא את עצמו ויאהב אך אותו. ואין דבר שיקשה מציאותו כשאלתו ובקשתו, הגאוה משול לאחד שהיה מגדל בתוך ביתו איש און ומרמה והיה גונב בבית אחרים ומכר לו לסוף נתגלה הדבר כי גם עליו עשה כן ועוד כפלי כפלים גנב אצלו ומכר לאחרים, ויספר הדבר לשכניו וקרוביו ויאמרו אליו: הוי סכל! איה הכמתך? הכי תעלה על דעתך להרויח ולהצליח על ידי מי שדרכו להשחית ולחבל? כמעשהו לאחרים כן עשה גם לך כי כמוך כמוהו משפט אחד לגנב את אשר תמצא ידו וביותר אצלך שנחשב לנאמן ביתך. כן הדבר בהמתגאה כי בלבו יחשוב לגנוב לב אחרים ונמצא גונב מעצמו כפלים. כי הגאוה הטתו לאמר: „צא נא לקראת אחרים ספר נא שבחיך ויאהבוך וירוממוך״. ולא ידע כי היא תגנב את לבו ותסבב עליו חרפה ובוז כי עין רואה תבוזהו וינחל קלון מכבוד. שא נא עיניך מנגד תראה נמצאים הסובבים אותך יש מהם חזקים מהם גבורים מהם גדולים וגבוהים, מהם כספיר מזהירים וכל אחד פועל פעולתו שומר משמרת פקודתו ואינם מתגאים במפעליהם ולא יבקשו יקר וגדולה משום נברא. ואתה עומד ביניהם, כחגב הנך בעיניהם נברא הלוש מכלם, קטן ובזוי מאוד מלידה מבטן ומרחם, משל לאחד שהיו לו התנים לוקחי בנותיו מהם היו רועי צאן ומהם רועי בקר, מהם עובדי אדמה ומהם סוחרים. ואחד מהם היה אשר בחרו חותנו בחפוש אחר חפוש ממשפחה רמה ומיוחסת מבית ת״ח למען ישוה במעשיו אל מעשה הוריו המיוחסים וזה יהיה חלקו מכל עמלו שיהיה לו עכ״פ חתן אחד הגון כראוי, אבל הנער ההוא התנכר במעלליו עזב דרכי אבותיו לא הלך בדרכיהם ועזב את מעשיהם. אבל טבעו היה רך וענוג מאד ללבוש לבנים ולאכול מעדנים כדרך בני הרוזנים ולא היה בו כח לעשות כמעשה אלו החורשים וזורעים קוצרים וטוחנים והיה מתגאה עליהם ומתפאר ביקר ערכו וגודל יחוסו ויאמרו לו גיסיו הלא אתה גרוע ופחות הרבה מאד גם מן הפחות אשר בערכנו אחר כי עזבת מעשי אבותיך חללת כבודך ומה נשאר לך מכל יחוסך כי אם רפיונך שאתה רך וענוג וצרכיך מרובים בעולם, הוצאות ביתך גדולות מאד ודאגתך כפולה כי סבות הפרנסה נעדרות ממך ופרנסתך כבדה, לא כן אנחנו אשר כל אחד מאתנו מוצלח למלאכה לעבוד ולמשא ולכל עבודה בשדה מתפרנסים בכבוד ממעשה ידינו ורק אתה נגוע ומוכה הרפיון וחולשת המזג מה לך ולמשפחה אחר אשר אתה בעצמך הבל לפעלך מאין.

שים פניך וראה והביטה על פחותי הערך מדרגה אחר מדרגה עד הפחות שבפחותים והתבונן באחד מהם אם פחותותו עמדה לו לרפאותו וגאון לבו, ונהפוך הוא כי אם יזדמן שיאמר אדם לאחד מהם כי הוא שפל ופחות אז תראה גאותו ועברתו. ואם פקח הוא יהי כמחריש ויקטין עצמו בפני מחרפו למען יהיה חשוב

בעיני

בעיני בני אדם ויחזיקוהו לאיש שלם גם במעלת הענוה והכניעה. ולפעמים יזדמן בריה קלה שפלה ואפלה אדם עור וקטע על ירכו צולע חרש ושוטה רירו על זקנו ותמצא בו מן הגאוה הרבה יותר משתמצא בהמתגאה בראוי ובמחזק בידו ואז על נקלה תבחין השקר שבמדה הרעה הזאת, כי איך יתכן לבעל מלאכה העושה מלבושים לכמה אנשים מתחלפים לעשות את כל המלבושים על מדה אחת הלא את אשר יכשר לגדול לא יכשר לקטן ובהכרח יצטרך לעשות לכל אחד כמדתו, והגאוה היא בעשותה לבוש הגאות והעזות אז כלם הם שוים במדה והיה העקוב למישור, תשכיל ותחכים אנשים תעשיר הרשים, וכמו אשר את לובשיה תלביש עוז ותעצומות במדות ומעלות היותר גבוהות ורמות כן אם הזלת תשליך ותורידהו כאין תחשבהו, גם את נפש יקרה כפירים מעולפת תאמר עליה עורת או שבור או גרב וילפת, ואחר אשר תראה איך היא מטמא הכל ומטפשת תאמר לנפש הדל ודרך זו פרעהו אל תעבור בו גם זאת תראה אם תתבונן בכל המתגאים במה שאין בהם מה פעלו בגאותם אם עמדה להם להרבות בכבודם הלא נהפוך הוא ע״י גאותם עוד נתגלה קלונם וערותם והם לבוז ולחרפה בעיני הרואים. (ספר המדות לר״י מדובנא).

ובכלל ענין הגאוה הוא זה, שהאדם מחשיב עצמו בעצמו ובלבבו ידמה כי לו נאוה תהלה, ואמנם זה יכול לימשך מסברות רבות מתחלפות, כי יש מי שיחשוב עצמו בעל שכל, ויש מי שיחשיב עצמו נאה ויש שיחשיב עצמו נכבד וגדול ויש שיחשוב עצמו חכם. כללו של דבר כל אחד מן הדברים הטובים שבעולם אם יחשוב האדם שישנו בו הרי הוא מסוכן מיד ליפול בשחת זו של גאוה. אך אחרי שקבע האדם בלבו היותו חשוב וראוי לתהלה לא תהיה התולדה היוצאת מן המחשבה הזאת אחת בלבד, אלא תולדות רבות ומשונות תצאנה ממנה, ואפילו הפכיות נמצא בהן ונולדה מסבה אחת, ושהיהן לדבר אחד מתכוונות. הנה ימצא גאה אחד שיחשוב בלבו שכיון שהוא ראוי לתהלה והוא מיוחד ורשום במעלתו כפי מחשבתו, ראוי לו ג״כ שיתנהג בדרך מיוחד ורשום בכבוד רב, בין בלכתו, בין בשבתו, בין בקומו, בדבורו ובכל מעשיו, לא ילך אלא בנחת גדול עקבו בצד גודלו לא ישב אלא אפרקדן, לא יקום אלא מעט מעט כנחש, לא ידבר עם הכל אלא עם נכבדי העם, וגם ביניהם לא ידבר אלא מאמרים קצרים כמאמרי התרפים, וכל שאר מעשיו, בתנועותיו, בפעולותיו, במאכלו, ובמשתהו, במלבושיו ובכל דרכיו, יתנהג בכבדות גדלה כאלו כל בשרו עופרה, וכל עצמיו אבן או חול, וימצא גאה אחר שיחשוב, שלפי שהוא רב המעלות וראוי לתהלה, צריך שיהיה מרגיז הארץ, ושהכל ירעשו מפניו, כי לא יאות שיהרסו בני אדם לדבר עמו ולבקש ממנו דבר, ואם יעפילו לעלות אליו, יבהלם בקולו וברוח שפתיו יהומם, בענות להם עזות, ופניו זועפות בכל עת ובכל שעה, ויש גאה אחר שיחשוב בלבו שכבר הוא כל כך גדול ומכובד, עד שאי-אפשר לכבוד שיתפרש ממנו ואינו צריך כלל, ולהראות הדבר הזה יעשה מעשה כמעשה העניו, ויפריז על מדותיו להראות מעלות גדולה וענוה עד אין חקר, ולבו מתגאה בו לאמר: אני כל כך רם וכל כך נכבד שכבר אינו צריך לכבוד, ואין לי אלא לוותר עליו, שכבר רב הוא אצלי, וימצא גאה אחר שרוצה להיות נרשם הרבה במעלותיו ולהתיחד בדרכיו, עד שלא די לו שיהללוהו כל העולם על המעלות אשר הוא חושב שיש בו, אלא שרוצה שעוד ירבו להוסיף

בתהלתו

בתהלתו שהוא העניו שבענוים, ונמצא זה מתגאה בענוותו, ורוצה בכבוד על מה שמראה עצמו בורח ממנו. והנה גאה כזה ישים עצמו תחת קטנים ממנו הרבה, או תחת נבזים שבעם, שיחשוב להראות בזה תכלית הענוה, וכבר לא ירצה בשום תואר מתוארי הגדולה וימאן בכל הגלויים, ולבו אומר בקרבו: אין חכם ועניו כמוני בכל הארץ.

ואמנם גאים כולם אע״פ שלכאורה מראים עצמם ענוים, לא יבצרו מכשולות להם שבלי ידיעתם תהיה מתגלית גאותם כלהבה היוצאת מבין החרסיב. וכבר מישלו חז״ל משל לבית מלא תבן והיה בבית הורין והיה התבן נכנס בהם, לאחר ימים התחיל אותו התבן שהיה בתוך אותם ההורין יוצא, ידעו הכל כי היה אותו הבית של תבן. כן הדבר הזה, שלא יוכלו תמיד להסתיר את עצמם ומחשבתם הרעה תהיה ניכרת מתוך מעשיהם, אך דרכיהם הם בענוה פסולה ושפלות מדומה. וימצאו גאים אחרים, שתשאר גאותם קבורה בלבם לא יוציאוה אל המעשה, אבל יחשבו בלבבם שכבר הם חכמים גדולים יודע הדבר לאמתם, ולא רבים יחכמו כמוהם, ע״כ לא ישיתו לב אל דברי זולתם, בחשבם כי מה שקשה עליהם לא יהיה נקל לאחרים, למה ששכלם מראה להם, כ״כ ברור הוא וכ״כ פשוט עד שלא יחושו לדברי החולקים עליהם אם ראשונים ואם אחרונים. כל אלה תולדות הגאוה המשיבה חכמים אחור ודעתם מסכלת. ובאמת אין הגאוה אלא עורון ממש אשר אין שכל האדם רואת חסרונותיו ומכיר פחיתותו. שאילו היה יכול לראות והיה מכיר האמת היה סר ומתרחק מכל הדרכים הרעים והמקולקלים האלה הרחק גדול.

שנאת הרבנות ובריחת הכבוד משנה ערוכה הוא: אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות (אבות פ״א) ואמרו חז״ל עוד: הגס לבו בהוראה שוטה רשע וגס רוח. ואמרו כל הרודף אחר הכבוד הכבוד בורח ממנו. ואמרו עוד: אוי לה לרבנות שמקברת את בעליה (ברכות מ״ה) ומגלן מיוסף שמפני שהנהיג עצמו ברבנות מת קודם לאחיו. כללו של דבר אין הרבנות אלא משא כבד על שכם הנושא אותו, כי עד שהאדם יחיד ויושב בתוך עמו מובלע בין האנשים אינו נתפס אלא על עצמו, כיון שנתעלה לרבנות ושררה כבר הוא נתפס על כל מי שתחת ידו וממשלתו; כי עליו להשקיף על כלם ולרעות אותם דעה והשכל ולהישיר מעשיהם ואם לאו: ואשמם בראשיכם כתיב אמרו חכמים. והכבוד אינו אלא הבל הבלים המעביר את האדם על דעתו ועל דעת קונו ומשכחו כל חובתו. ומי שמכירו ודאי שימאס בו וישנאהו. והתהלות אשר יהללוהו בני האדם תהיינה עליו לטורח, כי בראותו אותם מגדילים הלוליהם על אשר אינו באמת אינו אלא מתבושש ומתאנח על שלא די אסונו שחסרות ממנו המעלות ההן אלא שימעיסו עליו תהלות שקר. (ספר מסלת ישרים לרמ״ח לוצאטו).

ויאמר שם רם על המתגאה באיזו מעלה או מדה שיש בו יתר על זולתו אם על צד הדמוי דהיינו שהוא מדמה שיש בו מעלה או מדה יתעה והוא מגים דעתו בגללה אבל באמת הוא כלי ריק, ואם על צד האמת שיש בו איזו מעלה או מדה באמת ובפועל ומתגאה בעבורה ודעתו זחה עליו. והנה שמתגאה על צד המדומה אינו ראוי כלל שיוכנס בגדר הגאוה כפי המובן בשם גאוה, כ״א בגדר השטות והשגעון במה שהוא מתהלל במתת שקר ומתפאר במה שאין בו. ולא יכנס

בגדר

בגדר הגאוה כי אם אותו שיש לו במה להתגאות, שיש לו באמת איזה יתרון על זולתו והוא עושה לו שמוש מזה היתרון אז נאמר עליו שהוא גאה ומתרומם.

וזה המתגאה הוא מתגלה ג״כ בשתי המדות אם בבחינת שהוא רואה דהיינו שרואה על זולתו באופן הגבהות, עד שנראה מהנהתו כאלו הוא במדרגה הרמה, וזולתו במדרגה שפלה, ואם בבחינת שהוא נראה, היינו שהוא חפץ שיתנהג עמו זולתו כמו שראוי בו למי שהוא במדרגה רמה.

והנה מדת הגאוה בבחינת עצמה, היינו כשנושא היתרון להמעלה אינו מתפשט בהנהותיו כי אם למה שהוא מכיר את יתרונו ומעלתו ומשמח בחלקו איננו דבר מגונה ולא עוד אלא שראוי וצריך למי שיש בו איזה יתרון שיהיה מכיר את עצמו ויחזיק טובה למי שחננהו זאת המעלה, ואמר אחד מן החכמים מאהר שנתברר לו מעלתו המעולה, „שישו בני מעי״, ואמר אחר: אי לאו האי יומא דקא גרים כמה יוסף איכא בשוקא. ומי ערב לבו ליחס להחכמים האלה מדת הגאוה חלילה? הלוא הוא ענין כל ההודאות שחייב האדם להודות תמיד לבוראו שלא עשהו חרש או עור ושנתן לו בינה יתירה על שאר בעלי החיים והפריד לו ממעלות החשובות להתגדר בו בני אדם ומי יעלה על רוחו לאמר שיהיה בזה הענין שום שמץ מן הגאוה?

ואולם הצד המגונה שבמדת הגאוה הוא אמנם השטות הנעשה ממנה שאפשר שיהיה מתילד לתולדות מגונות, כי מי שמתגלה בהתרוממות ורואה על זולתו כמאיגרא רמא לבירא עמיקתא, קרוב לשיוציא את עצמו מכלל כל אותו המין שאותו הנראה בפחיתות הכלל בו, ושוב אין המתגאה המוציא את עצמו מן הכלל הוא בלתי מצטער בצרת הכלל ואינו חושש לתקנתו נמשך לו זה היותו חושב היות הצרה נאותה למקבליה כפי פחיתותיהם, אמר עם הספר: לבלתי רום לבבו מאחיו״, (דברים י״ז) בהיות המלך רואה את עצמו באותו המדרגה החשובה שהוא הראש לכל הקבוץ, ומשופע בכל מיני החשיבות, הנה ירום לבבו מאחיו להביט עליהם בבוז ופחיתות כבוד. וימשך לו מזה שלא יקשיב לשועת הנאנחים והנאנקים מבני עמו ולא יטה אזן למרירי יום הדחופים והלחוצים ממוקשי עם יהיה הפסד מאין כמוהו וחסרון לא יוכל להמנות. והגנות הנמשך עוד מן המתגאה הוא מה שנפסד על ידו החברה המדינית, כי כשיתגאה אדם על הבריות וחושב אותם פחותים בערכו, הבריות שונאים אותו ומתרחקים מחברתו ומלבד שאינו רצוי לבריות גם לבני ביתו אינו רצוי כי מתנהג עם אנשי ביתי כאלו הם חגבים ונמלים בערכו והם ואינם יכולים לסבול זאת הפחיתות וע״כ יש ביניהם תמיד קטטות ומריבות. (ספר יריעת שלמה להרב ר׳ שלמה פאפענהיים.)

„כבר ידעת כי גבהות הלב כח רע מאוד, ויצדק לאמר עליו שהוא שורש כל רע, והיא תועבה בעיני השם שכן נאמר (משלי ט״ז ה׳) תועבת ה׳ כל גבה לב, גם המעט ממנו רע מאד, ועל זה רמז במדת „כל״ וכמו שבא מפורש בתלמוד ואמרו כל המתגאה אפילו שכינה אינה חשובה כנגדו והמלך דוד אמר ה׳ לא גבה לבי (תהלים קל״א). ורוח הקדש אומרת גאה וגאון ודרך רע ופי תהפוכות שנאתי (משלי ח׳).

והנה תחשוב שהוא רע בהחלט ושאין בו שמץ טובה כלל, ושבהחסר הכח הזה

הזה מן הנפש תהיה יקרה יותר. ואני אשכילך ואורך שאין הדבר כן, ושאם יחסר כח הזה מן הנפש תהיה חסרה טובה גדולה, ותבן כל זה כאשר תבין מהו ענין גבהות הלב, כי הנחתה על המגביה לבו על זולתו ומדמה שהוא איש מעולה ונכבד מאד ושזולתו מבני אדם אינם נחשבים כערכו עד מה וזהו הגבהות, כי מגביה עצמו על כל דבר. ואין תועבה גדולה יותר ממנה, כי בעבור שהוא גבוה בלבו מכל זולתו ידמה שהוא צדיק חסיד ישר ונאמן, ושכל שהוא עושה טוב וישר ולא יקבל תוכחת החכמים כי אינם נחשבים בעיניו למאומה נגד עצמו, ובעבור זה אי אפשר שישפיל רוחו להכנע ולשוב מדרכו הרעה, כי לא יעלה על דעתן שמעשיו אינם רצוים לפני המקום ובעבור התרוממו על כל זולתו הוא מסכים בלבו כי לו נאה להשתרר עליהם ומתנשא למלוך ולהתגאה, ואם לא ישמעו אליו יתיר לעצמו להלחם ולהתקוטט עמהם, ולעבור על הפשעים היותר גדולים, כמו שהעיד הכתוב על ירבעם, שבגאותו בחר לעבוד אלילים למען חזק את הממלכה בידו. והנה כל זה רע הוא מאד והפוך מכל זה הוא דרך הענוים הצדיקים, כי נפשם שפלה בקרבם ורוחם נמוכה ומורא שמים עליהם בכל עת, ובורחים מן הכבוד ומן השררה והנה כל זה טוב מאד. ועתה חקור ותמצא כי גם הענוים אם היתה מדת הגבהות חסרה מנפשם בהחלט לא ישיגו השלמות הגמורה, כי בהיות האדם צדיק וחסיד וכל חפצו להשכיל ולהיטיב הנה ישמח לבו ויגל כבודו בראותו שהבדילו ה׳ לטובה מהמון הרשעים והפושעים, והטובה הזאת תיקר בעיניו מכל חפצי בני אדם ומסגולות המדינות והמלכים ולבל יגבה בדרכי השם יתנשא על כל הסגולות והקנינים שהם אפשרים להיות תחת השמש. ומלבד שאין הגבהות הזו רעה, אבל היא הטובה הגדולה והשלמות האחרונה שאין למעלה ממנה, כי ע״י כן גם אם יהיה עני ואביון ובעיניו יראה רשעים עתקו וגם גברו חיל ומצליחים ברשעתם, ואם יהיה חליש וכושל ובעיניו יראה פריצים שליטים וגבורים דשנים ורעננים, הנה לא יפתה לבו להיות סר ממנהגיו הטובים ולעשות כמעשה האנשים הפושעים בוזי החכמה, כדי שישיג גם הוא עושר וכבוד וקנינים מדומים, כי בעיניו כל כבודם הצלחתם וקנינים הבל הבלים נגד קניני נפשו ולכתו בדרך טובה ולבו גבה על דרכיהם מעשיהם ומחשבותיהם, והוא ענף מכח הגבהות הנטועה בנפש, המגביה עצמו על ערך הפושעים. והמשתמש בכח הגבהות לענין זה אשריהו וטוב גורלו. (ספר גל נעול חדר ד׳ חלון ז׳ לר׳ נפלי הירץ וויזל).

„הקנאה והגאוה אחיות תואמות הן. הקנאה מתחלקת לשני סוגים ומינים:

א) קנאת המינים, איש לאשה ואיש לאיש, (אייפערזוכט) כמו: „וקנא איש אשתו". קנאה זו מחלה היא באיש ובאשה ונכנסה לאדם לרגלי האהבה היתרה שבו, ואין אדם שליט ברוחו להוציאה ממנו, ומביאה לפעמים לידי תוצאות נוראות ולידי שפיכות דמים.

והב׳) היא קנאת איש ברעהו כמו: „ותקנא רחל באחותה" ובראות האדם שרעהו עושה חיל במסחר בחרשת המעשה או במלאכה מקנא בו מאד. קנאה זו מיום הולדו ומנפש עד בשר תכלה; איננו שובע רצון ממה שיש בידו בראותו שלחברו יש כפלים ודואג על מי יהיה. ובאה לאדם מרוב התאוה: „מי שיש לו מנה רוצה מאתים". ו„אין אדם מת וחצי תאותו בידו". ולפעמים מביט על חברו בזכוכית מגדלת ורק נדמה לו שלחברו יש הרבה וקנאה זו אינה מניחה לו לישון, ואפילו

ואפילו בהוכחו לפעמים שיש לו הרבה יתר רכוש וקנינים אך בגאותו היתרה שרק הוא לבדו ראוי לאותה איצטלא של רכוש וקנינים אבל לא זולתו הבזוי בעיניו לרגלי גאותו. קנאה זו תביאהו לידי שנאת הבריות ולידי כל מדות רעות ושומר נפשו ירחק ממנה. וכבר דברו כל חכמי המדות בגנות הגאוה ואינו צריך להוסיף עליהם.

הענוה המדה הממוצעת בין הגאוה והשפילות, היא המדה היותר נכונה בין המדות הטובות והנעלית כי השפלות בעצמה אין לה כל חשיבות רק באופן שאדם מצוי במחלת הנפש ומוכרח להתנהג בקצה האחרון (עיין ברמב״ם בשמונה פרקיו) „ומאד מאד הוה שפל רוח״ הנזכר באבות (פרק ד׳) הוא רק על האופן הנזכר והחסיד שקבל נחת רוח מזה שאחד השתין עליו בהיותו בספינה (עיין חובת הלבבות) אינני מהסידין ואין האדם מוכרח לסבול שפלות ובזיונות כאלה כי חביב האדם שנברא בצלם ואינו רשאי לאדם להיות כאסקופה הנדרסת תחת רגל השור והחמור . . . ואם האדם נמצא במצב כזה בין בוערים בעם המבזים אותו ויש ביכלתו למחות בידם לצאת נגדם בזרוע כחו ולהכותם זרוע אף קדקוד. יישר כחו ולא להיות נפשו כעפר לכל מעול וחומס, הלאת מין האדם וכדומה יען כמו שהיהיר והגאה נמאס בעיני כל כן גם השפל המתנהג בשפלות יתרה נבזה בעיני כל ונמאס ואין דעת חכמי המדות נוחה הימנו. ורק בשביל הזהב, בענוה, שהיא תפארת לעושה ותפארת לו מן האדם נלך לבטח דרכנו. (המחבר).

אוצר המדות

חלק רביעי

ובו שלשה פרקים.

תִּקְוָה, בִּטָּחוֹן וְסַבְלָנוּת.

פרק ראשון.

א) מְגוֹרַת רָשָׁע הִיא תְבוֹאֶנּוּ וְתַאֲוַת צַדִּיקִים יִתֵּן.

ב) תּוֹחֶלֶת צַדִּיקִים שִׂמְחָה, וְתִקְוַת רְשָׁעִים תֹּאבֵד.

ג) תַּאֲוַת צַדִּיקִים אַךְ טוֹב, תִּקְוַת רְשָׁעִים עֶבְרָה.

ד) בּוֹטֵחַ בְּעָשְׁרוֹ הוּא יִפּוֹל וְכֶעָלֶה צַדִּיקִים יִפְרָחוּ.

ה) מִתְאַוָּה וָאַיִן נַפְשׁוֹ עָצֵל וְנֶפֶשׁ חָרֻצִים תְּדֻשָּׁן.

ו) תּוֹחֶלֶת מְמֻשָּׁכָה מַחֲלָה לֵב וְעֵץ חַיִּים תַּאֲוָה בָאָה.

ז) תַּאֲוָה נִהְיָה תֶּעֱרַב לְנָפֶשׁ וְתוֹעֲבַת כְּסִילִים סוּר מֵרָע.

ח) מַשְׂכִּיל עַל דָּבָר יִמְצָא טוֹב, וּבוֹטֵחַ בַּה׳ אַשְׁרָיו.

ט) אַל תֹּאמַר אֲשַׁלְּמָה רָע, קַוֵּה לַה׳ וְיוֹשַׁע לָךְ.

י) תַּאֲוַת עָצֵל תְּמִיתֶנּוּ, כִּי מֵאֲנוּ יָדָיו לַעֲשׂוֹת,

י״א) כָּל הַיּוֹם הִתְאַוָּה תַאֲוָה וְצַדִּיק יִתֵּן וְלֹא יַחְשֹׂךְ.

י״ב) לִהְיוֹת בַּה׳ מִבְטַחֶךָ, הוֹדַעְתִּיךָ הַיּוֹם אַף אָתָּה.

י״ג) רְחַב־נֶפֶשׁ יְגָרֶה מָדוֹן, וּבוֹטֵחַ עַל ה׳ יְדֻשָּׁן.

י״ד) בּוֹטֵחַ בְּלִבּוֹ הוּא כְסִיל וְהוֹלֵךְ בְּחָכְמָה הוּא יִמָּלֵט.

ט״ו) חֶרְדַּת אָדָם יִתֵּן מוֹקֵשׁ וּבוֹטֵחַ בַּה׳ יְשֻׂגָּב.

(משלי שלמה).

ט״ז) בְּנִי אִם תִּקְרַב לַעֲבוֹד אֶת אֲדֹנָי תָּכוֹן נַפְשְׁךָ לְכָל נִסָּיוֹן,

י״ז) תָּכוֹן לִבְּךָ לְהִתְחַזֵּק וְאַל תִּבָּהֵל בְּיוֹם אֵיד.

י״ח) הִדָּבֵק בּוֹ וְאַל תָּסוּר לְמַעַן תִּגְדַּל בְּאַחֲרִיתֶךָ.

י״ט) כָּל הַבָּא עָלֶיךָ קַבֵּל וּבְשִׁבְרְךָ הַאֲרֵךְ רוּחַ.
כ) כִּי בָּאֵשׁ יִבָּחֵן זָהָב, וּבְנֵי אָדָם בְּכוּר עֹנִי.
כ״א) הַאֲמֵן בּוֹ וְהוּא יַחְזִיק בָּךְ, יַשֵּׁר אוֹרְחוֹתֶיךָ וְקַוֵּה אֵלָיו.
כ״ב) יִרְאֵי אֲדֹנָי הֱוּוּ לְטוֹב וּלְשִׂמְחַת עוֹלָם וְחֶסֶד.
כ״ג) הַבִּיטוּ לְדוֹרוֹת רִאשׁוֹנִים מִי הֶאֱמִין בַּאדֹנָי וַיֵּבוֹשׁ?
כ״ד) אוֹ מִי בָּטַח בּוֹ וְנֶעֱזָב, אוֹ מִי קָרָא אֵלָיו וְלֹא נֶעֱנָה?
כ״ה) כִּי רַחוּם וְחַנּוּן אֲדֹנָי וְסוֹלֵחַ לַעֲוֹנוֹת וּמוֹשִׁיעַ בְּעֵת צָרָה.
כ״ו) אַשְׁרֵי אִישׁ לֹא הֱסָרַתּוּ נַפְשׁוֹ וְלֹא שָׁבְתָה תּוֹחַלְתּוֹ.
כ״ז) מִבְטָח וַעֲלִילָה נִפְגָּשׁוּ בְּחִירָה וּגְזֵרָה נָשָׁקוּ.
כ״ח) עוֹשֶׂה שָׁלוֹם בֵּין שְׁנֵיהֶם אֲדֹנָי וְדַרְכָּם יֶחְפָּשׂ.
כ״ט) הָכֵן בֶּחָרוּץ*) מְלַאכְתְּךָ כְּאִישׁ לֹא אֵמוּן בּוֹ, וַעֲתִידָה בְּבִטָּחוֹן כְּצַדִּיק בֶּאֱמוּנָתוֹ יִחְיֶה.
ל) לְאָדָם עֲלִילוֹת וּמַעֲשִׂים וְלַאדֹנָי הַתְּשׁוּעָה.
ל״א) וְאִם אֲדֹנָי לֹא יִתֵּן תְּשׁוּעָה שָׁוְא עֲמָלוֹ הָעֲלִילוֹת.
ל״ב) הֶעָצֵל יְכַסֶּה מַעֲרוּמֵי עַצְלוּתוֹ בְּאֶדֶר הַבִּטָּחוֹן.
ל״ג) אָמַר עָצֵל: בַּאדֹנָי מִבְטָחִי, וֵאלֹהִים מִשְׂגַּבִּי, אֵשֵׁב בָּדָד וְאֶדּוֹם, וְהוּא יַעֲשֶׂה.
ל״ד) אַךְ שָׁוְא לֹא יִשְׁמַע אֵל וְעַצְלָה לֹא יְשׁוּרֶנּוּ.
ל״ה) לֹא יִתֵּן לְעוֹלָם טוֹב לְעָצֵל וְחֶפְצוֹ לֹא יְמַלֵּא.
ל״ו) אַל תִּבְטַח בְּאוֹהֵב, כִּי כָּל אוֹהֵב חָנֵף יַהֲלֹךְ.
ל״ז) מַה תִּתְאוֹנֵן עֲלֵי עֶדְנָה הַהֲפִיכָה כְּמוֹ רָגַע.
ל״ח) לוּ אֶלֶף שָׁנִים יִחְיֶה אִישׁ כְּמוֹ רֶגַע יֵקַח עֲרֵבָתוֹ כָּל יְמֵי חַיָּתוֹ.
ל״ט) מַה שֶׁהָיָה, כְּבַר חָלָף, וַאֲשֶׁר לִהְיוֹת עֲדֶן לֹא נִמְצָא, וּמַה הֹוֶה לְאָדָם יֵהָפֵךְ עָלָיו כְּמוֹ רָגַע.
(מ

*) שם המקרה, כמו: והון אדם יקר חרוץ

מ) אִם רַע מְצָאֲךָ אַל תֶּרֶב הַצַּר וְאִם טוֹב אַל תֶּרֶב שְׂמוֹחַ כִּי אַחֲרִיּוֹת חֲלִיפוֹת לָמוֹ.

מ"א) אַחֲרִית טוֹב אָחוּז בְּרָע וְרַע בְּטוֹב, יִתְלַכְּדוּ וְלֹא יִתְפָּרָדוּ.

מ"ב) אִם רַע מְצָאֲךָ דְּאַג עָלָיו אוּלַי תּוּכַל הוֹאִיל.

מ"ג) וְאַל תּוֹגֶה אֶת נַפְשְׁךָ פֶּן תִּתְנַחֵם בְּרָעָה רַבָּה מִמֶּנּוּ.

מ"ד) הִתְנַחֵם בְּנִשְׁאָר וְהוֹדֶה לָאֵל חַסְדּוֹ כִּי עוֹד יֵיטִיב אַחֲרֵי הֵרָעוֹ.

מ"ה) וּזְכוֹר כִּי לוּלֵי מְצָאתָ רָע לֹא יָדַעְתָּ בְּטוֹב.

מ"ו) יְהִי אֲדֹנָי מִבְטָחֲךָ כָּל הַיָּמִים וְלֹא תִירָא לְיוֹם רָע.

מ"ז) אַחֲרִיתְךָ יִשְׂגֶּה מְאֹד לֵאוֹר בְּאוֹר הַחַיִּים וְתִקְוָתְךָ לֹא תִכָּרֵת.

מ"ח) אַל תָּשִׂים תּוֹחַלְתְּךָ וְתִקְוָתְךָ תֹּם דְּרָכֶיךָ, כִּי לְלֹא אַחֲרִית אֱמֶת תְּיַחֵל.

מ"ט) כִּי כַּאֲשֶׁר יְיַחֵל אִישׁ אֶת בְּנוֹ בְּתוֹחֶלֶת שָׁוְא, לִמְצוֹא אַחֲרִית אֱמֶת.

נ) ה' אֱלֹהִים מְיַחֶלְךָ לְמַעַן תֵּלֵךְ בְּדֶרֶךְ טוֹבָה.

נ"א) שִׂים בַּאדֹנָי מִבְטָחֲךָ כְּעָצֵל וְהִשָּׁעֵן עַל עֲלִילוֹתֶיךָ כְּחָרוּץ.

נ"ב) כִּי עֹז לֵאלֹהִים מִבְטָח וַעֲלִילָה לְאָדָם דַּרְכּוֹ.

(משלי אסף לר' יצחק סטנוב).

נ"ג) אַל תִּבְטַח בְּאָח עָקוֹב יַעְקֹב, שְׁמוֹר פִּתְחֵי פִיךָ מֵאוֹיֵב נֶהְפַּךְ לְאוֹהֵב.

נ"ד) שֶׁקֶר אֲשֶׁר הַתֵּבֵל וְהֶבֶל הַצְלָחַת הַזְּמַן, חָכְמָה יִרְאַת אֱלֹהִים הִיא תִתְהַלָּל.

נ"ה) יֵשׁ רֶגַע בְּעֹנֶג יְסַבֵּב חַיֵּי יָגוֹן גַּם זֶה רַע וּמָר.

נ"ו) כָּל תַּעֲנוּג שׁוֹקֵט עַל שְׁמָרָיו אַל תֶּרֶב לְהַנִּיעֵהוּ פֶּן תִּדְלָחֵהוּ.

(נ"ז)

נ"ז) הַתֵּבֵל הֵיכַל עִם קִנִּים תַּחְתִּיִּים שְׁנַיִם וּשְׁלֹשִׁים.

נ"ח) הַזְּמַן סֻלָּם וּבְנֵי הָאָדָם בְּלוּלִים יָרוּצוּ זֶה עוֹלֶה וְזֶה יוֹרֵד.

נ"ט) בַּעֲלוֹתְךָ מַעְלָה אִישׁ כֹּל יַעְזְרֶךָ בְּרִדְתְּךָ מָטָּה מִכָּל עֵבֶר תֶּהְדַּף וּמִכָּל פִּנָּה תִּדָּחֶה.

ס) הָאָדָם יָקִיץ בְּטוֹב וִיבַקֵּשׁ הַנָּעִים יִמְצָא הָרַע וִיַהְבְּלֵהוּ פֶּן יוּכְרַח לְקַבֵּל הַיּוֹתֵר רָע.

ס"א) אִם לֹא תְחַכֶּה מִקְרֶה טוֹב לְעֵת מְצוֹא לַשָּׁוְא תְּבַקְּשֵׁהוּ אַחֲרֵי אֲשֶׁר פָּנָה לְךָ עוֹרֶף.

ס"ב) שׁוֹשַׁנָּה מָצָאתָ הָרֵיחַ לְאַט פֶּן יֶחְטְמוּ נְחִירֵי אַפֶּךָ וְתִלְאֶה לְהָרִיחַ.

ס"ג) כֵּן נַחַת הֶשֶׁן מָצָאתָ הִתְעַנֵּג דַּיֶּךָ פֶּן תִּשְׂבָּעֶנּוּ וְקַצְתָּ בּוֹ.

ס"ד) אֱזוֹר כְּגֶבֶר חֲלָצֶיךָ לִקְרַאת הַמִּקְרֶה, כִּי הָאָסוֹן יְפוֹזֵז זְרוֹעֵי יָדֶיךָ.

ס"ה) אַל תְּהַלֵּל יוֹם בְּטֶרֶם יָבוֹא הָעֶרֶב אַל תְּאַשֵּׁר חַיֶּיךָ בְּעוֹד לֹא מַתָּה. (תשובת החכם סולון אל קריזוס מלך לוד).

ס"ו) הַתֵּבֵל כְּמוֹ כַּף מֹאזְנַיִם בָּהּ יֵרֵד הַכָּבֵד וְיַעַל הַקַּל.

ס"ז) הַזְּמַן יוֹצֵר כֹּל וּמְכַלֶּה כֹּל, לַזְּמַן כֹּל וְלַכֹּל זְמַן.

ס"ח) תַּעֲנוּגֵי הַתֵּבֵל מְטַר סוֹחֵף לֹא יַשְׁאִירוּ כִּי אִם טִיט וָרֶפֶשׁ

ס"ט) הַזְּמַן שַׁרְשֶׁרֶת זָהָב וּרְגָעָיו חַחֵי כֶתֶם.

ע) מְלוֹא כָל הָאָרֶץ יָגוֹן אַשְׁרֵי הָאִישׁ יִמְצָא גַּם מְעַט שָׂשׂוֹן.

ע"א) שְׁלֹשָׁה הֵמָּה הָרוֹפְאִים בְּתֵבֵל: הַטֶּבַע, הָעֵת, וְהַסֵּבֶל.

ע"ב) בְּיוֹם צָרָה הִכּוֹן לְרָעָה וְקַוֵּה לְטוֹב.

ע"ג) הַתִּקְוָה תִּיצַר יָמִים בָּאִים טוֹבִים מֵרִאשׁוֹנִים וְהַזְּמַן מַרְאֶה הֶפֶךְ.

ע"ד) הַתִּקְוָה תְּכַלְכֵּל אֶת הָאֻמְלָל כַּאֲשֶׁר יַחֲלוֹם הָרָעֵב וְהִנֵּה אוֹכֵל.

ע"ה) לֹא יִטְעוֹם הָאָדָם מֵאֲשֶׁר יֵשׁ לוֹ כַּאֲשֶׁר יִתְעַנֵּג מֵאֲשֶׁר יוֹחִיל אֵלָיו.

ע"ו) כַּלְכֵּל בְּטוּב לֵב הָרָעָה שֶׁאֵין לָאֵל יָדְךָ לְהִמָּלֵט מִמֶּנָּה.

ע"ז) רַב־אָדָם אַמִּיץ כֹּחַ לָשֵׂאת אָסוֹן עֲמִיתוֹ.

ע"ח) נָקֵל לִסְבּוֹל אֱוִיל מֵחֲצִי אֱוִיל.

ע"ט) אִישׁ לֹא יָדַע הַמַּר לֹא יֵדַע גַּם הַמָּתוֹק; כַּאֲשֶׁר לֹא יַרְגִּישׁ הָאוֹר אִישׁ אֲשֶׁר לֹא הִרְגִּישׁ הַחֹשֶׁךְ.

פ) הָרוֹצֶה הָאֵשׁ יִסְבּוֹל גַּם הֶעָשָׁן; הַחוֹשֵׁק בְּשׁוֹשַׁנָּה לֹא יָקוּץ בַּחוֹחַ.

(ספר המדות לדר' שלמה רובין)

פ"א) הִזָּהֵר לִבְלִי יֵרַךְ לִבְּךָ בְּהִתְגּוֹרֵר עָלֶיךָ סָעָה וָסַעַר.

פ"ב) הִשָּׂגֵב בֵּאלֹהִים תָּמִיד וִיהִי צֶדֶק לְמָשׁוֹט לָךְ, תִּקְוָה נֵס תָּרְנֶךָ.

פ"ג) הֵמָּה חֲלִיפוֹת יִשָּׂאוּנְךָ, יוֹבִילוּךָ בֶּטַח אֶל אֶרֶץ הַחֵפֶץ.

פ"ד) אֵין חַיִּים לָאָדָם אַךְ תּוֹחֶלֶת לִימֵי חַיִּים.

פ"ה) לְרָעָה נִגְלָה הַט שֶׁכֶם, שָׂאֶנָּה דוּמָם.

פ"ו) מֵרָעָה מְגֻלָּה אַל תֵּחַת וְאַל יֵרַךְ לִבֶּךָ.

פ"ז) אוּלָם מֵרַע נֶעְלָם הִזָּהֵר וּשְׁמוֹר נַפְשְׁךָ מְאֹד.

פ"ח) בְּיוֹם טוֹבָה יְרָא הָרָעָה, אוּלַי אוֹרֶבֶת אַחַר כָּתְלֶךָ.

פ"ט) לְמִי אוֹי לְמִי אֲבוֹי לְאִישׁ רְפֵה־כֹחַ לָשֵׂאת כִּידוֹ.

צ) אֻמְלָל שִׁבְעָתַיִם אִישׁ יִכֹּף כְּאַגְמוֹן רֹאשׁוֹ אֶל כָּל מִקְרֶה וָפֶגַע.

צ"א) אֵין כֹּחַ לוֹ הֶרֶה לִקְרָאתוֹ לֵב סַבָּל וְעֹצֶר רוּחַ.

צ"ב) מַרְאֵה הַקֶּשֶׁת בְּתוֹךְ הֶעָנָן אוֹר הַתִּקְוָה בִּמְעוּף צוּקָה.

צ"ג) הַתִּקְוָה כִּדְבוֹרָה אוֹסֶפֶת כָּל נוֹפֶת וּלְלֵב בְּעָלֶיהָ תַּטִּיף הַדְּבָשָׁה.

צ"ד) מִתְהוֹלֵל מִשִּׂמְחָה בְּיוֹם טוֹבָה, וְנוֹאָשׁ מִתִּקְוָה בְּיוֹם רָעָה תּוֹעֲבַת ה' גַּם שְׁנֵיהֶם.

צ"ה) תִּקְוַת עָנִי אַל תּוֹבִישׁ וּמִלֵּב אֶבְיוֹן אַל תְּשַׁדֵּד תּוֹחַלְתּוֹ.

צ"ו) כִּי לֶחֶם יוֹמוֹ הֵן וּלְכָל בָּהֵן חַיֵּי רוּחוֹ.

צ"ז) תִּקְוָה כְּעֵץ רַעֲנָן מְבַכֵּר לָחֳדָשִׁים פִּרְיוֹ.

צ"ח) כְּתֹם פֶּרַח אֶחָד וְיִבּוֹל, אִישׁ פִּתַּח הַסְּמָדַר לְמִשְׂגֵּהוּ.

צ"ט) תִּקְוָה בִּמְשׂוּרָה תַּרְוֶךָּ כִּי פֶּן תָּפֵר הָאֲבִיּוֹנָה בְּבוֹא חֶפְצֶךָ.

ק) יָקָר כָּל חֵפֶץ כָּל עוֹד יְקֻוֶּה וְנִמְצָא יֵזַל מְחִירוֹ.

ק"א) כִּי בְּבוֹא הַחֵפֶץ תֶּחְדַּל הַתִּקְוָה מֵהַלְלוֹ בְּחֶלְקוֹת פִּיהָ.

ק"ב) בְּיַד הָרוֹצִים תְּהוֹם תּוֹחֶלֶת וּמִבְּלִי עֶזְרָתָהּ אַחֲרִיתָהּ תּוּגָה.

ק"ג) טוֹב גּוֹזָל אֶחָד בְּיָדַיִם מֵאֶלֶף תּוֹרִים בִּרְקִיעַ שָׁמָיִם.

ק"ד) טוֹב בֵּיצָה אַחַת הַיּוֹם מִשִּׁבְעָה אֶפְרוֹחִים לְמָחֳרָתוֹ.

ק"ה) אַל תְּיַחֵל הַרְבֵּה לִבְלִי יָאֵשׁ לַבְּקָרִים לִבֶּךָ.

ק"ו) תּוֹחֶלֶת נִמְהָרִים מִבְטָחָם, וּלְבָב נוֹעָצִים יָבִין לְאַחֲרִיתָהּ.

ק"ז) בְּיוֹם טוֹבָה תַּנְחֵךְ מִשְׁמֶרֶת וּבִימֵי הָרָעָה תְּשִׂיחֵךְ תִּקְוָה.

ק"ח) כּוֹס זָהָב הַתּוֹחֶלֶת מָלֵא מֶסֶךְ עִוְעִים מְשַׁכֶּרֶת כָּל בְּנֵי הָאָדָם.

ק"ט) יִשְׁתּוּ וְיִתְהוֹלְלוּ וְהֵשׁ עֲתִידוֹת לָמוֹ, מְגַמַּת פְּנֵיהֶם אַךְ לְאוֹתִיּוֹת.

ק"י) וְלֹא יִרְאוּ כִּי אָזְלַת עֵת חַיֵּיהֶם, כִּי יִכְלוּ יְמֵי חֶלְדָּם כְּמוֹ הֶגֶה.

קי"א) לוּלֵא הַתּוֹחֶלֶת שֶׁהָיְתָה לָנוּ בְּחַיֵּי הֶבְלֵנוּ עוֹבְרִים כַּצֵּל.

קי"ב) אֲזַי לֹא עָצַרְנוּ כֹּחַ לִרְאוֹת בְּאָבְדַן רִגְעֵי חַיֵּינוּ.

קי"ג) עַל כֵּן יֹאמְרוּ הַמּוֹשְׁלִים: כַּחֲלוֹם בְּהָקִיץ תִּקְוָה לִבְנֵי חֲלוֹף לְהַשְׁכִּיחָם חֲלִיפוֹת חַיֵּיהֶם.

קי"ד) מַסֵּכָה נְסוּכָה עַל פְּנֵי הֶעָתִיד לְהַסְתִּיר רָע וּלְהַגְדִּיל תִּקְוָה.

קט"ו) חֲלוֹם בְּהָקִיץ תִּקְוָה, בָּהּ יְנוּחָמוּ אֶבְיוֹנֵי אָדָם.

(משלי יהושע שטיינברג).

קט"ז) הַתִּקְוָה מִמָּרוֹם שֻׁלְּחָה אֶל בְּנֵי הָאָדָם לְהַחֲיוֹת לֵב נִדְכָּאִים.

קי"ז) הַתִּקְוָה תְּאַמֵּץ יָדַיִם רָפוֹת, וּתְחַזֵּק בִּרְכַּיִם כּוֹשְׁלוֹת.

קי"ח) הַתִּקְוָה תְּאַמֵּץ לֵב אָדָם בְּעֵת רָעָה וּבְעֵת טוֹבָה תַּעֲלֵהוּ עַל פִּסְגַּת הָאֹשֶׁר.

קי"ט) כְּמַיִם קָרִים עַל נֶפֶשׁ עֲיֵפָה תִּקְוָה בְּעֵת רָעָה.

ק"כ) חַיִּים תִּקְוָה בָּאָה, מַרְפֵּא לַגֵּו וְנוֹעַם לַנֶּפֶשׁ.

קכ"א) אִם יֵשׁ תִּקְוָה בִּלְבָבְךָ אַל תֹּאמַר נוֹאָשׁ אִם הַהַצְלָחָה פָּנְתָה לְךָ עֹרֶף.

קכ"ב) כְּתָפֵל בְּלִי מֶלַח וּכְמַאֲכָל בְּלִי תַבְלִין תִּקְוָה בְּלִי סַבְלָנוּת.

קכ"ג) כְּעִיר בְּצוּרָה חֲמוּשָׁה בִּכְלֵי קֶרֶב וְגִבּוֹרֵי חַיִל אֵין בָּהּ: הַתִּקְוָה בְּלִי סַבְלָנוּת.

קכ"ד) הָאָדָם שֶׁלֹּא יְכַלְכֵּל עֵת רָעָה לֹא יִרְאֶה בְּטוֹבָה.

קכ"ה) הַסַּבְלָן יְכַלְכֵּל כָּל אָסוֹן וּמִקְרֶה כַּבִּיר, וְרַךְ הַלֵּבָב אַף מִקְרֶה קַל כְּמוֹ יֶהְדְּפֶנּוּ מִמַּצָּבוֹ.*)

*) איש נביב כי יקרנו אסון ירבין תחתיו ימס בינינו ואיש נלבב כאלון חסון והוא רוכב על אסונו (אגרות יל"ג קס"ח).

קכ״ו) אִם אָבַדְתָּ הוֹנְךָ מְאוּמָה לֹא אָבַדְתָּ, אֲבָל אִם אָבַדְתָּ הַסּוֹבֶל אֶת כֹּל אָבַדְתָּ.

קכ״ז) הָעוֹלָם יַם זוֹעֵף וְהַתִּקְוָה גֶּשֶׁר בַּרְזֶל לַעֲבוֹר אֶל חוֹף שָׁקֵט וּבָטוּחַ.

קכ״ח) תִּקְוָה, בִּטָּחוֹן וְסַבְלָנוּת שָׁלֹשׁ אֵלֶּה תְּבִיאֶנָּה רוֹב טוֹב לִבְנֵי הָאָדָם.

קכ״ט) הַתּוֹחֶלֶת מוֹעֶלֶת לְגָרֵשׁ מִלֵּב הָאָדָם יָגוֹן וַאֲנָחָה וְתוֹצִיאֶנּוּ מִצָּרָה לִרְוָחָה.

(המחבר.)

השקפה והתבוננות.

אין דבר המאשר את האדם ומנעים את חייו כמו המדות תקוה וסבלנות; אדם שהתקוה והסבלנות נשרשו בלבו הוא שלם בגופו. ושלם בכחית נפשו ואשרי אדם עז לו בהמדות היקרות הללו שמצאו מסלות בלבבו, כי הסבלנות תאמץ ותחזק את האדם להיות עומד הָכֵן לקראת כל מקרה ופגע רע ועשוי לבלי חַת לקבל כל החצים ואבני בליסטראות שיורה בו הזמן האכזר. האדם הזה אינו מוג לב כארנבת לפחד תמיד ממאורעות הזמן, כי להפחדן עינים גדולות לראות מראות שוא ודבר שלא בא לעולם וגם הדמיון לו לעזר בדבר להציג לפניו פחדים ובהלות שיבעתוהו תמיד ואשר פעמים רבות אנו רואים כי לפחדו לא יהיה שום יסוד והחצים החטיאו את המטרה וילכו ממנו והלאה . . .

והתקוה תחלץ את האדם ממצב היאוש (פערצווייפלונגס־לאגע) אשר הוא כקרח הנורא הנטוי ממעל לראשי בני אדם לקרר את רגשי לבבם ולהמית בקרבם כל תשוקה טובה ומגמה ישרה לכל ענין נכבד ומפעל כביר; אם נמצא האדם במצב היאוש, אז אף אם יהיה בעל כשרונות גדולים ונעלים לא יבוא לתכלית רצויה. יען היאוש יעשהו לאיש אין אונים ורפה רוח ולא ימצא ידיו ורגליו בכל מעשה שיעשה. האדם שהתקוה נשרשה בלבו הוא חי עלי אדמות חיי נועם חיים של מנוחה ושלוה. באיזה מצב שיהיה, והרבה פעמים אנו רואים אנשים הנמצאים במצב העוני והמחסור שהגם שלמים ובריאים בגופם ונפשם הרבה יותר מהעשירים היושבים בהיכלי חמד המתענגים על כל טוב אך ורק לרגלי התקוה המושרשת בלבם כמו שכתב הרב החוקר החכם חיים זעליג סלונימסקי ז״ל בספרו „מציאות הנפש" וז״ל: „דבר מאומת ומקובל הוא לחוקרי הטבע כי התקוה והחיים הם שני ענינים דבוקים ואחווים זה בעקב זה כקשר הנפש עם הגוף. וכמו שאין תקוה בלי חיים, כן לא יתכן החיים בלי תקוה, כח החיים הוא פעולת הנפש בתוך הגוף, לעורר בקרבו כוסף טבעי לבקש תמיד את הנחוץ לו לקיומו, על כל דבר המעמיד ומחזק את הגוף נטע הטבע בקרבו רוח תאוה ותשוקה פנימית לבקש ולחזור אחריו, וכמו שהנפש תעורר בקרבו הרצון והחפץ לבקש אוכל בעת יחסר בטנו כי ירעב, ולשתות מים בעת יחמו מעיו, או להזהר מפני כל דבר המזיק, כן תעורר בקרבו גם חפץ לדברים המענגים את הנפש ומרחיבים את הלב; הנפש תשתוקק תמיד למלא את חפצה כן לחיי הגוף וכן לחיי הנפש, וכח החיים הוא לפי זה תשוקה מתמרת להוציא פעולות נכונות המחזיקות את החיים, כל חיי האדם בימי חלדו הם שלשלאות ארוכות מן חפץ ורצון, תאות ותשוקות, תקוות וחמדות, ההולכות ונמשכות זה אחר זה, מתחלפות ומתחדשות מיום ליום ומשעה לשעה, אלה באו ונהיו ואחרות צומחות עולות אחריהן, ואין לך שעה אשר בה ינוח לב האדם מבלי חפץ לאיזה דבר, להגיע אליה, לעשותו או לכלותו, אין אדם מת וחצי תאותו בידו, ואם נדמה ונצייר בנפשנו גבר מאושר בארץ אשר כל משאלות לבבו נמלאות כרגע, כל תאוה וכל חמדה שיוליד יצר מחשבות לבו תגיע אליו כהרף עין, מבלי שיצטרך לצפות ולקוות אליה, באיש כזה יחלשו וימוטו כל כחות הנפש ופעולתם בתוך הגוף, והגוף יהיה

הולך

הולך ומתדלדל עדי יגוע וימות. כי אין חיים בלי תקוה וכוסף פנימי (קיין לעבען אָהנע שטרעבען), וע"כ אנו רואים לפעמים אצל בעלי העושר, אשר לא ידעו מכל מחסור ודאגה, מדושני עונג ושבעים בכל אשר תאוה נפשם, כי הם על פי רוב מפונקים חלשים, וחולים בגופם ונפשם, כי הבטלה מביאה לידי שעמום לא ידעו במה לבלות את הזמן והחיים יכבד עליהם למשא, לא כן הוא אצל האנשים הטרודים תמיד למלאות מחסורם, והדואגים להשיג את החפץ אשר יבקשו, הנה לפי רבות המחסור אצלם בענינים רבים, תרבינה גם התשוקות והתאות, התקוות והחמדות אליהן ולפיהם ירבו גם מספר התענוגים בעת תמלאינה, וע"כ הם צוהלי פנים תמיד בריאים בגופם ונפשם ומאריכים ימים יותר, ובאוהל איש עני ומעון צר אנו רואים לפעמים, כי ישמח על תענוגי החיים הרבה יותר מן העשיר היושב בהיכלי מלך יען מחסוריו מרובים אצלו הרבה יותר מאצל העשיר, ותשוקתו אליהם יותר חזקות, בהיותן נחוצות לו, ע"כ ירבו גם מספר התענוגים אשר יקבל מהם בעת תצאינה אל הפועל".

וגם המדה היקרה סבלנות תוסיף להאדם חיים ובריאות ואריכות ימים, כאשר הורנו הנסיון פעמים רבות שתחלץ את האדם מן המצר ותוציא למרחב רגליו; כל מי שיש בכחו לעשות ולסבול ברוח שקטה את כל העובר עליו, יעלה ויבוא להמטרה אשר שם לו ולהתכלית המבוקשת.

הסבלנות הוסיף אמיץ לא לבד לאיש פרטי כי אם גם לעם כלו; מי, כעם ישראל המלומד לשאת ולסבול מבלי הרף כל צרה ומצוקה בכל הזמנים ובכל הדורות; מכלי אל כלי הורק ובגולה הלך, ברזל באה נפשו, כל יד עמל ותלאה תבאוהו תמיד ובכל זאת עמד טעמו בו וריחו לא נמר על אפם ועל חמתם של של משנאיו הרבים המביטים עליו בעיני זעם וישואופים לבלעהו חיים וגם את עצמיו לגרם; זה כאלפים שנה היו צריו לראש להפיח עליו דברים אשר לא כן ולבדאות עליו עלילות שוא, עלילות ברשע בכל עת ובכל שעה, ובכל זאת כל כלי יוצר עליו לא יצלח וכל לשון תקום עליו למשפט מרשיע. אך ורק בשביל סבלנותו הנפלאה הנשרשה בקרבו, היא תתן לו אמיץ ואיל להתגבר על כל המכשולים ופגעים רעים העוברים עליו תמיד, ולהאריך ימים הרבה יותר מאויביו הרבים והעצומים שהיו ביניהם עמים גדולים וחזקים שאגנים מנעוריהם ושוקטים על שמריהם ובהיום הזה לא נותר מהם שריד ופליט, ורק בדברי הימים יזכר שמם לדראון עולם.

והנה האמצעי היותר טוב ומוכשר להגיע על ידי להמדות תקוה וסבלנות הוא להשריש בלבנו את האמונה והבטחון באלהי אמן; האדם המאמין באלהים וה' מבטחו הוא יוכל לעשות ולסבול כל עמל ותלאה עדי שינצח את כל המקרים העוברים עליו ורגליו תעמודנה, סוף כל סוף, על כר נרחב ויתענג על כל טוב. כאשר כן הוציא משפט החכם המהולל והרופא המצוין פראפיסאר הופעלאנד בספרו „מאקראביאטיק" וז"ל: „האדם ירגיל את עצמו לחשוב את חיי העולם הזה לא למטרה עקרית ביצירתה, כי אם לאמצעי לבוא על ידיהם לשלמות יותר נעלה ונשגבה, וכי מציאותו פה וגורלו בתבל תלויים בכח עליון ומכוונים למטרות יותר רמות ונשאות, ונקודת הראות הזאת, אשר הקדמונים בשם האמונה בהשגחה יכנו תהי לנגד עיניו תמיד, ויחזיק בה בכל כחו מבלי התגודד בכל מקרה ומצב שיהיה נמצא בו, הרעיון הזה יוציאנו מן המבוכה, אשר אנחנו נבוכים במהות חיי האדם

והעודתו

ותעודתו בארץ, אף יהיה בידינו למגן ולמחסה בפני כל המקרים הקמים על מנוחת נפשנו.

להשגת שובע רצון ומנוחת הנפש דרושה לנו התקוה, איש אשר יוכל לקוות, הוא מאריך את ימי חייו לא לבד בדמיון (אידעאליש) כי אם גם בפועל ובטבע (פהיזיש) בגלל השקטה ואי־התפעליות אשר תוליד בתוכו. אולם לא רק על גבולות הצרים, אשר למציאותנו בעולם הזה, תתפשט ותסוב תקותנו כי אם גם על החיים שאחרי המות: לפי דעתי המוחלטת הנה האמונה באל־מות הנפש היא האמצעי האחד אשר יוכל להחשיב בעינינו את חיי חלדנו, ולהקל לנו את המשא אשר בגללם ר"ל החיים נרבץ תחתיו. כל אשר יש לאל יד האמונה והדת לפעול על האדם, לנצח את תאוותיו להשליך את נפשו מנגד ולהוליד בקרבו תקוה טובה ומנוחה פנימית כן הנה יותר מוכשרות ומועילות לאריכות ימי האדם".

התקוה הסבלנות והאמונה הנן משולבות אשה אל אחותה וכחוט המשולש לא במהרה ינתק, להמאמין תקוה טובה נשקפה תמיד ועיניו רק אל קדוש ישראל תראינה לא ייחל לאיש ולא יקוה לבן אדם; לא ישעה לאלילי המקרים, לתלות כל דבר אסון במקרה וכאשר יקרה לו מקרה לא טהור ופגע רע יהלשו חושיו וימוטו רגליו באין מעמד, הוא לא כן עמדו, רק בתקותו לד' ישא ויסבול בדומיה את כל העובר עליו כי סמוך לבו בטוח באל רחום וחנון כי לא ישחיתהו ולא ירפהו, ובאמונתו החזקה ישפוך שיחו ותפלתו לאל נורא עלילה לבלי יעזבנו בידי המקרים ולסוף יתגבר על כל המקרים ומרעין בישין תשועתו מהרה תצמח ויראה טוב. כאשר כן נראה בדברי חז"ל: „שלח ליה מר עוקבא לר' אלעזר: בני אדם העומדים עלי ובידי למסרם למלכות מהו? שירטט וכתב ליה „אשמרה לפי מחסום בעוד רשע לנגדי" אעפ"י שרשע לנגדי אשמרה לפי מחסום, שלח ליה קא מצערו לו טובא ולא מצינא לאיקום, שירטט וכתב ליה „דום לד' והתחולל לו" דום לד' והוא יפילם לך חללים חללים השכם והערב לבית המדרש והם כלין מאליהן, הדבר יצא מפי ר' אלעזר ונתנוהו לגניבא בקולר. (גיטין ז') (המחבר).

הרע ברעות אמר אנארשארזיז. הוא בלתי יכולת לכלכל רעה ומצוקה, כל איש מוכרח להרגיל את נפשו לכלכל מחלהו, למען לא ירבץ תחת משא היגון בבוא עליו צרה ומצוקה; כי האיש שאיננו יכול לסבול יסורים של אהבה, וטורף נפשו באפו בפגעי ומקרי הזמן, הוא יוסיף עוד יגון על מכאוביו, ומלח הוא זורה על מכתו הטריה (ספר המדות לד"ר רובין).

התקוה גם היא ממדת הנפש, ומתפשטת לארחות רבות טובות ורעות, ויש בה ארח יקר מאד, והוא התקוה אל ה', והמדה הזאת נפעלת ע"י השכל, כי התקוה היא שכר פעולת האדם, והשכל מודד בקו צדק השכר המגיע לפעולה זו, ואליו יקוה בעליו, ולכן נבדלה לשון תקוה ששרשו קוה, מלשון תוחלת ששרשו יחל, כי המיחל גם הוא מצפה לדבר מה כמו המקווה, אלא שהוא אצלו בספק אם ישיג אם לא, לפי שהמבוקש אינו מכוון לעמת הפעולה, אבל המקוה שמדד בשכלו תחלה התכלית לעמת המעשה, לבו בטוח שבעשותו פעולה זו, ישיג על ידה דבר ידוע, ויקוה אליו להשיגו, כמו וכשכיר יקוה פעלו (איוב ז'). כי בעבור שעבד בשכרה, הרי השכר מכוון לעמת הפעולה, אבל המיחל אינו בטוח שיגיע לו כן, כמו

כמו נח שחכה על יבשת הארץ אחרי שהביאה לו היונה עלה זית, נאמר ויחל עוד שבעת ימים וגו׳ (בראשית ז׳ ח׳), כי לא היה בטוח שבתוך זמן זה תראה יבשה, קראו תוחלת, וכן וייחל עוד (שם י״ב).

והנה גם החכמים גם הכסילים פועלים פעולות בארץ, וכלם מקוים להשיג תכלית פעולתם, אלא שהכסילים עמלים עמל רב, להשיג אשר וכבוד מדומה ויתר תענוגי הזמן, ואם ישינו תקותם, מה השיגו, דברים הכלים עם המות.

והחכמים המושלים ברוחם עמלים בתורה ובהרבות כשרון מעשים, להשיג קרבת אלהים והישועות העליונות העומדים לעד, ויפה אמר ר׳ לויטס איש יבנה, „מאד מאד הוי שפל רוח שתקות אנוש רמה" (אבות פרק ד׳), כלומר תקות אנוש שרוחו מושל עליו, איננו רק דברים שרמה שולטת בהם. וכן אמר שלמה במות אדם רשע תאבד תקוה ותוחלת אונים אבדה (משלי י״א ז׳) (כלומר תקותו לקבל טוב בפעולות מעשיו תאבד ונר רשעים ידעך, ואולם תוחלתו שהיה מיחל בעוה״ז על עתים לטובה, שיצליח בהן באונו ובכחו כבר אבדה במותו, כי במותו כבר חדלו אונים) כי תקותו היה לדברים הכלים עם המות, ומזה נלמד מפורש שכר הצדיקים לאחר מותם, כי אם לא תאמר כן, יפריד המות גם בין הצדיק ותקותו, כהפרידו בין הרשע ותקותו.

והנה תקות הצדיקים היא לתשועת ה׳ כמו שאמר אבי האומה: לישועתך קויתי ה׳ (בראשית מ״ט י״ח) והתקוה הזאת כוללת הצלחות הזמניות והצלהות האמתיות, כי יקוו באחת לטובות המגיעות לנשמות הזכות אחרי מות האדם ולעולם הגמול, וכן בעוה״ז צדקתם תעמוד להם, שיתן להם השם כמשאלותם טובת הגוף והנפש יחד, אלא שאין כל הצדיקים זוכים לזה, ויש צדיקים שמגיע להם בהייהם כמעשה הרשעים, ונדמה כאילו אבדה תקותם, ואין הדבר כן, כי הצדיק שנתן לו אלהים הכמה ודעת ושמחה, ברור לו כי חכמה ומוסר מרוממים ומגדלים את האדם על כל, וכראות הצדיק כי מנע ה׳ ממנו מאויי נפשו, ומניחו לעתות בצרה, יודע כי אין לעמוד על דבר זה, וכשנפשו שוקטת מעט בצרתה חוזר ומקוה לה׳, כמו שאמר: קוה אל ה׳ חזק ויאמץ לבך וקוה לה׳ (תהלים כ״ז י״ד). ופירוש הכתוב מבואר, שמזהיר לצדיק שברצתו יקוה אל ה׳ שיושיעהו, ואם לא יושע אל ירך לבו אלא יאמץ ויחזק לבו, ויחזור ויקוה אל ה׳, והרי נפש הצדיק ברוב עתותיו מלאה תקוה טובה, כי מה שמנע ממנו טוב בעוה״ז, אינו בכלל בתקותו שמודד בשכלו, כי הצדיק מקוה לטוב אמתי ונצחי הקיים לעד לא לטוב עובר ונפסד, והנה התקוה הזאת קיימת בלב הצדיק בכל עת בין במיצר בין במרחב, ואחר שטעם טוב טעם החכמה והתקוה המשולבת אתה, איך יעזבנה בעבור הנאת שעה, ושלמה אמר: „אכול בני דבש כי טוב ונפת מתוק אל חכך, כן דעה חכמה לנפשך אם מצאת ויש אחרית ותקותך לא תכרת" (משלי כ״ד י״ד) (ספר המדות לרנ״ה ווייזל).

מדת הבטחון.

„תועלת הבטחון בעולם היא מנוחת הלב מן הדאגיות העולמיות והשלוה מנדנוד הנפש וצערה לחסרון תאותיה הגופיות, ובעל הבטחון בהשקט ובבטחה ובשלוה תמיד בעולם הזה כמו שכתוב „ברוך הגבר אשר יבטח בה׳ והיה ה׳ מבטחו" (ירמיה)

(ירמיה י״ז) ואמר (שם): „והיה כעץ שתול על מים ועל יובל ישלח שרשיו וגו׳״ וגם מנוחת הנפש מלכרת בדרכים הרחוקים שמכלה הגופות וממהרת השלמת ימי החיים כמ״ש: „ענה בדרך כחי קצר ימי״ (תהלים ק״ב)׳ ונאמר על אחד מן הפרושים כי הלך אל ארץ רחוקה לבקש הטרף בתחלת פרישותו, ופגע אדם אחד מעובדי כוכבים בעיר שהלך אליה. אמר לו הפרוש כמה אתם בתכלית העורן ומעוט ההבנה בעבודתכם לכוכבים. אמר לו האמגושי ומה אתה עובד? אמר לו הפרוש אני עובד הבורא היכול ומכלכל המטריף, האחד אשר אין כמוהו. אמר לו האמגושי פעלך סותר את דבריך, ושאלהו הפרוש והאיך? אלו היה אמת מה שאמרת, היה מטריפך בעירך ולא היית טורח לבוא אל ארץ רחוקה כזאת ונפסקה טענת הפרוש וישב לארצו וקבל הפריישות מן העת ההיא ולא יצא עוד מעירו אח״כ, וגם מנוחת הנפש והגוף מן המעשים הקשים והמלאכות המיגיעות את הגופות כי הבוטח בה׳ הוא קובע מסיבות הפרנסה מה שיש בו יותר מנוחה לנפשו וגופו ושם טוב לו ופנאי ללבו שאינו צריך להשוב מחשבות בעסקי עוה״ז אלא מעט, ולבו ישאר פנוי לחשוב רק בתורתו ודרכו אמונתו, ואינו צריך לדאוג ממקרים וסבות המתרגשות ובאות, כי מאחר שלבו נכון ובטוח בה׳ משמועה רעה לא יירא ובשנת בצורת לא ידאג וגם לרגלי בטחונו בה׳ יצער מעט במסחר אם יתעכב אצלו פרקמטיא, או אם לא יוכל לגבות את חובו או אם יפגעהו חולי בגופו מפני שיודע כי הבורא ית׳ מתקן ענינו יותר ממנו ובוהר לו טוב יותר ממה שהוא בוהר לעצמו כמ״ש (תהלים ס״ב) „אך לאלהים דומי נפשי כי ממנו תקותי״.

וגם לזה מה שלרגלי בטחונו באלהים, ישמח בכל ענין שיוכרח אליו אף שיהיה כנגד טבעו כמו שתעשה האם החומלת לבנה ברחיצתו וחתולו וקשירתו והתרתו על כרחו, כמ״ש דוד ע״ה: אם לא שויתי ודוממתי נפשי כגמול עלי אמו וגו׳ (תהלים קל״א). אך הסבות שבהן יתכן הבטחון מהבטה על הברואים הן שבע;

אחת מהן הרחמים, כי האדם היודע בחברו שהוא מרחם והומל עליו, יבטח בו ותנוח נפשו עליו מבטחונו בו.

והשנית שיודע בו עם אהבתו לו שאינו מתעלם ממנו ואינו מתעצל בחפצו ומשתדל בכל כחו לטובתו כי אם לא יתברר לו כל זה לא יהיה בטחונו עליו שלם. וכאשר יודע לבוטה כי מי שבטחה עליו יש לו שתי מדות אלה החמלה והשגחתו עליו יבטח בו בלי ספק.

והשלישית שיהיה חזק ותקיף ולא ימנעהו מונע מעשות בקשת הבטוה, כי אם יהיה חליש לא ישלם הבטחון עליו אע״פ שנתברר שהוא מרחם ומשגיח. וכאשר יתקבצו בו שלש המדות האלה יהיה בבטחון עליו יותר ראוי.

והרביעית שהוא יודע באופני תועלת הבוטח עליה (כלומר שהוא יודע באיזה אופנים יכול להועילו שלפעמים האדם רחמן וזריז ויודע את הדבר שיש ביכלתו להועילו רק שאינו יודע אופני תועלתו כמו הרופא הרחמן והזריז ויש ביכלתו לרפא את החולי רק נעלם ממנו חליו ובאיזה סמים תהיה רפואתו אך שבאמת ישנם הסמים ההם תחת ידו.) ולא יעלם ממנו מה שטוב לו בנסתר ובנראה (שיש דבר שהוא טוב לו בנראה ורע מסותר בו, כמו המלך שאול שהעלה לדוד לשר צבא בכונתו שיפול בידי הפלשתים. ולכן אומר שהוא יודע שטוב לו בנסתר כמו בנראה), ומי שייטב בו ענינו (— כונתו שיש דבר שהוא היפך הנ״ל דהיינו שהוא נראה

קצת

קצת רע לפי הנראה ובאמת הוא טוב לענינו —) כי אם לא ידע כל זה לא תנוח נפש הבוטח עליו וכאשר יתקבצו לו בו דעתו בתועלותיו ויכלתו בהם ורוב השגחתו עליהם וחמלתו עליו יחזק בטחונו בו מבלי ספק.

והחמישית שיהיה מתיחד בהנהגת הבוטח עליו מתחלת הויתו (כלומר שרק הוא מיוחד בהנהגת אותו אדם שבוטח עליו ומעולם לא הנהיג אותו זולתו וזה לא יצדק כלל בשום נברא רק בבורא יתברך) עד זקנתו וכשיתברר כל זה לבוטח יתחייב שתנוח נפשו עליו וישען עליו בעבור שקדם לו עליו מן הטובות העודפות והתועליות המתמידות עליו (על הטובות הנראות בשעתן אמר הטובות העודפות ועל הטובות שאין טובתם ניכרת לשעתן רק שידוע שהן מועילות להבא אמר התועליות המתמידות) ויהיה זה מחייב חזקת בטחונו בו.

והששית שיהיה ענין הבוטח מסור בידו ולא יוכל אדם להזיקו ולהועילו לא להטיב לו ולא לדחות נזק מעליו זולתו כעבד האסור בבית הבור שהוא ברשות אדוניו, וכשיהיה הבוטח ברשות מי שבטח עליו על הענין הזה יהיה יותר ראוי לבטוח עליו.

והשביעית שיהיה מי שבטח עליו בתכלית הנדיבות והחסד למי שראוי ולמי שאינו ראוי לו ותהיה נדיבותו מתמדת והסדו נמשך לא יכרת ולא יפסק. ומי שנקבצו בו כל המעלות האלה עם כל מה שזכרנו קודם לזה נשלמו תנאי הבטחון בו. וכאשר נחקור על אלה שבעה התנאים לא נמצאם כלל בברואים רק נמצאם כלם בבורא יתברך שהוא מרחם על בריותיו כמו שכתוב רחום וחנון ה׳ (תהלים ק״ג). ושאינו מתעלם כמו שכתוב: שנאמר הנה לה ינום ולא יישן שומר ישראל (תהלים קכ״א), ושהוא חכם ולא ינוצח כמו כמו שכתוב: חכם לבב ואמיץ כח מי הקשה אליו ויישלם (איוב ט׳), ושהוא מתיחד בהנהגת האדם מתהלת בריאותו והויתו כמו שכתוב הלא הוא אביך קנך הוא עשך ויכוננך (דברים ל״ב), ושתועלתו והיזקו אינם ברשות אדם כי אם ביד הבורא יתעלה לבדו כמו שנאמר: מי זה אמר ותהי ה׳ לא צוה? (איכה ג׳), ושנדיבותו כוללת וחסדו סובב והולך על כל הנבראים כמו שכתוב: טוב ה׳ לכל ורחמיו על כל מעשיו (תהלים קמ״ה) פותח את ידיך ומשביע לכל חי רצון (שם). והשכל גוזר בהקבץ אלה שבעה הענינים רק בבורא יתעלה לא בנבראים ואלה הפסוקים מן הכתוב הבאתי רק לזכרון בלבד. וכאשר יתברר כל זה לאדם תתחזק הכרתו באמתת חסד הבורא יבטח לו ויתמסר אליו וינוח הנהגתו עליו ולא יחשדהו בדינו ולא יתקצף על בחירתו לו כמו שאמר דוד ע״ה: כוס ישועות אשא ובשם ה׳ אקרא, צרה ויגון אמצא ובשם ה׳ אקרא (תהלים קי״ז)

וההבדל שבין הבוטח באלהים וזולתו בענין התעסקו בסבות הטרף אומר כי הבוטח באלהים יבדל מזולתו בשבעה ענינים: אחד מהם כי הבוטח באלהים רוצה בדינו בכל ענינו ומודה לו על הטובה ועל הרעה כמו שכתוב: חסד ומשפט אשירה (תהלים ק״א), ואמרו רז״ל (ברכות ס׳:) אם חסד אשירה ואם משפט אשירה. ואמרו עוד (שם נ״ד) חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה. ואשר איננו בוטח באלהים מתהלל על הטובה לומר „כחי ועוצם ידי וחכמתי עשו לי" כמו שנאמר (שם י׳) כי הלל רשע על תאות נפשו ומתקצף אל הרעה כמו שנאמר (ישעיה ח׳) והיה כי ירעב והתקצף וקלל במלכו וגו׳.

והשני כי הבוטח באלהים נפשו במנוחה ולבו שלו מצר הגזרות בידעו כי

הבורא

הבורא ינהיגם לטובתו בעולמו כמו שאמר דוד ע״ה (תהלים ס״ב) אך לאלהים דומי נפשי כי ממני תקותי. ואשר איננו בוטח באלהים הוא בטובה בצער תדיר ודאגה ארוכה ואבל ועצב להוסיף להרבות ולכנוס, ובעת רעה מפני שהוא קץ בה שהוא נגד תאותו וטבעו ומדותיו וכן אמר החכם (משלי ט״ו) כל ימי עני רעים. שהכלתי בעל בטחון הוא עני תמיד בדעת. והשלישי כי הבוטח באלהים אם מתעסק בסבות מזונו ופרנסתו לא יסמוך רק עליהן רק יסמוך על אלהים מסבב הסבות שיזמין לו סבה אחר יותר טובה לפרנסתו אם הדלה הסבה הקודמת להספיק לו פרנסתו וטרפו. ואשר אינני בוטח באלהים חושב כי סבות פרנסתו הן הנה הגורמות לו הצטרכותו ומועילות לו בעיניו ועסקיו ואם חדלה הסבה להספיק לו די פרנסתו יוָאֵש מטובה ויהיה בכל רעה בחייו המרים מבלי בטחון.

והרביעי כי הבוטח באלהים כשיותר לו דבר ממזונו יוציאנו במה שמפיק רצון השם בנדיבות נפשו וטוב לבבו כמו שכתוב (ד״ה א׳ כ״ט) כי ממך הכל וגו׳. ומי שאיננו בוטח באלהים איננו רואה העולם וכל אשר בו די פרנסתו וספוק צרכו כמאמר החכם: אין אדם מת וחצי תאותו בידו. והוא חס על ממונו מהשלים חובותיו למקום ולבריות ואינו מרגיש בו עד שיאבד ממנו ממונו ויישאר נקי מנכסיו כמו שאמר החכם (משלי י״א) יש מפזר ונוסף עוד וחושך מיושר אך למחסור.

והחמישי כי הבוטח באלהים הוא מתעסק בסבות העולם להכין מהן צידה לדרך בהתעסקו תדיר בתורה וחכמה ובמעשים טובים ובהיותו עוד בפרוזדור קונה לו זכות אזרח בטרקלין, ואינו מתעסק בדבר המביא נזק לתורתו ועולמו הרוחני. אבל מי שאיננו בוטח באלהים בוטח על הסבות עצמן ואח״ז תנוח דעתו עליה ומתברך בלבבו שבודאי ישיג מהן תשוקתו ולא יחשוב באחריתו.

והששי כי הבוטח באלהים הוא אהוב לכל כתות בני אדם מפני שהם בטוחים בתומתו וישרו שלא יעשה להם שום רע והוא ג״כ בטוח שאי אפשר להם מבלעדי השם לעשות לו כל רע ואינו מפחד מהם כמו שכתוב והבוטח בה׳ חסד יסובבנו (תהלים ל״ב), אבל מי שאינו בוטח באלהים אין לו אוהב מפני שהוא חומד אותם תדיר ומקנא בם וחושב כל טובה שהגיעה אליהם סרה ממנו ושפרנסתם לקוחה מפרנסתו וכל מה שנמנע מתאותיו הוא בעבורם ואם תבואהו רעה או פגע בממונו או בבניו יחשוב כי הם גרמו לזה ובשביל זה יבוא לידי קטטה ולידי שנאה. כמו שכתוב (משלי י״ז) עקש לב לא ימצא טוב.

והשביעי כי הבוטח באלהים לא יאצור הנמצא ואיננו דורש ליותר מטרף יומו ולא יעלה על לבו מה יהיה למחרתו מפני שאינו יודע עת בא קצו ואינו שמח בעתיד ולא יאבל בו כמו שאמר הכתוב (שם כ״ז) אל תתהלל ביום מחר כי לא תדע מה ילד יום. ואמר בן סירא „דע כמו כל נברא ראשית מציאותו היה מאין ליש כן גם עתה קיומו במשך זמן הויתו נמשך אליו מאת המהוה ההויות ברוך הוא״ כמאמר (נחמיה ט׳). ואתה מחיה את כלם. ואם המהוה ית׳ יעצור ידו לבלתי תת השפעתו רגע יהיה הכל באין (כמ״ש הרב המורה ז״ל בס״ט לראשון) כי הוא הבורא והפועל והמקיים להמשיך המציאות וכו׳. ואם יצויר שלא ימלא מחסורם רגע יהיו כעלה נדף כגנה אשר מים אין לה. כמו שהבורא ית״ש שלם בתכלית השלמות אינו צ״יך אל דבר שישלימהו, כן הנבראים מידו הנדיבה חסרים בתכלית

בתכלית החסרון עד אשר אין רגע שיוכלו להתקיים מבלעדי עזר ושפע מאת המקיים אותם.

ושפע זו יש בענינה כמה סוגים; יש אשר בלעדה אין שום מציאות ושום נברא גם רגע והוא חיי הנפש כמ״ש בספר הזוהר (בראשית ב׳) על הכתוב (ישעיה מ״ב): נותן נשמה לעם עליה וכו׳ לא אמר נתן רק נותן בהוה. ויש מה שהוא להחזיק החיים כמו המאכלים והמשקים שבלעדם יוכל הנברא להתקיים עתים ידועות ואולי גם ימים ידועים, אבל אח״כ יכוף עליו טבע לאכול לשבעה להשלים מה שניתק ממנו.

ויש אשר בלעדם יהיה אבל לא ברויח כמו הבגדים המגינים מן הקור והחום ומהם לחיות חיי התענוג והם לבושי שני עם עדנים ותכשיטין, וכדומה מתענוגות בני אדם. וכל הדברים נמצאים בכלל העולם כמו התבואה והזולת מההשפעות אל כלל העולם היא באה. אבל יש פרטי בני אדם שתחסר להם השפעה זו, לא כהשפעת החיים שכלם ישתוו בה, והוא כפי שגוזר עליהם הבורא. ומי שברא הנבראים הוא עצמו משגיח עליהם השגחה פרטית זן ומפרנס ומכלכל מן הראם הנורא עד רמש הדק, וכמו שאנחנו נבראים מאין ועומדים חיים וקיימים מהפצו ית״ש והשגחתו הנפלאה, ומבלעדי השגחתו אין מציאות לשום נמצא, לכן אין לבטוח בנברא שהוא נברא ומחודש כמוהו כי אם לשום בטחונו בהממציא בטובו וחסדו כמ״ש (תהלים ל״ז) „בטח בה׳ ועשה טוב״.

הדברים המפסידים הבטחון א) כי זאת גזרה הכמתו ית׳ להיות השפעתו וברכתו על ידי ממוצעים וסבות שונות כמו השור לעול והחמור למשא או על ידי בני אדם מה שמקבל האחד מחברו אם דרך משא ומתן ואם דרך מתנה וגמילות חסד. וזהו הגורם לשום כל בטחונו על הסבות עצמן אחר שהכתוב התיר זאת במאמר מלא: „ואספת דגנך״. ובגמרא (ברכות ל״ה): „הנהג בהם מדת דרך ארץ״. והנה אמנם יש לאדם לחזור אחר סבה שתהיה ממוצעת להביא אלינו הברכה והטוב מאת המשפיע העליון, אבל לא לשכוח במסבב הסבוב ולומר כחי ועוצם ידי עשה לי החיל הזה.

ב) יען כי אין הבטחון טבעי בנפש האדם אבל האדם בבחירתו יכול לסגל לו את הבטחון. אף שרואה שעולם כמנהגו נוהג ומבלעדי עבודתו של אדם תשאה הארץ שממה, אם החורש לא יחרוש, לא ישדד אדמתו, לא יזרע בשעת זריעה ולא יקצור בשעת קצירה אדמתו תשם ועץ השדה לא יתן פריו, בכ״ז יוכל להרגיל את עצמו בבטחון כמו שנמצא בילקוט: „וברכך ה׳ בכל אשר תעשה יכול יהיה יושב בטול תלמוד לומר בכל אשר תעשה״. האדם צריך לעשות וה׳ יהיה בעזרו. ואם היה הבטחון נטוע בנפש האדם בטבע היה האדם קין בעבודתו את העולם ולא היה מינע את עצמו יניעה כבדה, אחרי דעתו כי הסבות חלושות מלהביא לו טרפו מבלעדי הסכמת הבורא, ובהסכמתו הנדיבה ישלח לו באיזה סבה שתהיה גם הקלה שבקלות, כי אין להסבה הלק ונחלה עם השפע אבל היא באה מהמשפיע העליון.

ואם כן יאמר „מה לי לדרך מצרים״ מה לי לעבוד עבודה קשה לעבור מדינות רחוקות לרדת באניה לעבור ארחות ימים להכנים עצמי בסכנה גדולות אם הקב״ה צוה עלי את הברכה יטריפני להם חקי בביתי, האלוה מרחוק הוא ולא מקרוב; ונעדר הבטחון הוא גם כן בבחירתו כי עינינו רואות כי קיום כמה דברים בעולם

הוא

הוא על ידי נעדרי הבטחון; המכניסים את עצמם בסכנה למצוא ולהביא אבנים טובות ומרגליות לסחור בהם, או שאר דברים שאין להשיגם בלתי אחר יגיעות רבות, ואת העולם נתן אלהים בלב האדם; גם הדברים שאינם הכרחיים לו נתן את חנם בעיניו לשום נפשו בכפו להשיגם, יען כי אין נברא דבר לבטלה והקב"ה רוצה בקיום כל הנמצאות בעבור סגולתם המיוחדת לכל נמצא בפ"ע אם כי נעלמו מאתנו ואלהים נתן את חן הדבר בעיני בני אדם להשיגו מרוב אהבתו אותו.

ולכן כל דבר שהשגתו יותר כבדה יגדל חנו יותר בעיני האדם להשיגו ואין האהבה בכלם על מדרגה אחת. וכן נראה באהבת האבות לבנים; כי אין האהבה לגדולים כמו לקטנים וליונקי שדים כי הילד הרך חנו עצום בעיני אביו ואמו, אשר מים רבים לא יוכלו לכבות את אהבתם אליו והוא בעבור שהילד הרך צריך ליגיעה רבה לגדלו ולחנכו להאכילה, להשקותו ולהלבישו לכן חנו עצום בעיני אביו מאד, שבגללו יעשו יותר מכפי כחו לעשות. וכן הדבר במרגליות ואבני חפץ. וכמאמר החכם מובא ברמב"ם (הקדמה לסדר זרעים) כי „לולא המשתגעים היה העולם חרב" ואלהים „לא לתהו בראה לשבת יצרה".

עתה נבאר ציורי העדר הבטחון ולכמה חלקים הם מתחלקים וההפסדים הנמשכים מהם: החלק האחד הוא גרוע ושפל מאד. הוא סוג אנשים חלושי הראות שאינם מביטים כי אם סמוך לעיניהם היינו הסבה הקרובה להם, אליה ישאו את נפשם, אליה יתבוננו לשקוד אחריה והיא המביאה רעבון ביתם, ולא ישעו אל קדוש ישראל שהוא ממעל לכל הסבות המסבב את הסבות; המטריף לכל חי לחם חקו ולכל בריה די מחסורה, והמה לא ישימו לבם להביט אל צור ישראל וגואלו כי יחשבו את הסבה למנהיג, אשר עליהם נאמר (ישעיה א') „ישראל לא ידע עמי לא התבונן."

והרבה הפסדים נמשכים מהסוג הזה: א) כי מביאהו לכמה עבירות גדולות לגנוב ולגזול, להיות בכיסו אבן ואבן ומאזני מרמה. גם תהיה בעיכריו להטרידהו כל ימיו בהבל. מדאגתו ואהבתו לסבה יטה שכמו כשור לעול וכהמור למשא ואינו מוצא שעת הכושר לנפשו לעשות חשבון הנפש מה יתרון לו בכל עמלו שיעמול לריק. ב) הבלתי בוטח בה' כי אם בסבה גם הקב"ה מסיר את השגחתו ממנו ונמסר אל הסבות ומקריהן. וכבר ספרו חז"ל (ברכות ט') „יהודא בר נתן הוה שקיל ואזיל בתריה דרב המנונא חזיה דקא מותנח אמר ליה יסורים קא בעי האי גברא לאתויי על נפשיה דכתיב (ירמיה א'): „אל תחת מפניהם פן אחיתך לפניהם". ובכל מקום שנאמר אל תירא ואל תחת הוא לעילת זו, כי המאמין בסבה ומתירא ממנה גם אם הוא מתירא ממלחמה הוא סבה חזקה להביא עליו את הדבר שהוא ירא ממנו כמו שנאמר (איוב ג') פחד פחדתי ויאתיני ואשר יגורתי יבא לי", אשר על כן אמרו חז"ל: (ברכות ל"ב) „ארבעה צריכים חזוק" ואחד מהם הוא בטחון שנאמר קוה לד' חזק ויאמץ לבך וקוה לה'" ונאמר (ישעיה ל'): בהשקט ובבטחה תהיה גבורתכם." כי הפחד הוא הסבה אל הנפילה והשבר ומבוא הישועה הוא הבטחון.

(ספר המדות לרבי יעקב מדובנא.)

אל תצר צרת מחר כי לא תדע מה ילד יום, מחר יבוא ואיננו ונמצא מצטער

מצטער על עולם שאינו שלו. ואשר איננו בוטה מאלהים ירבה אבלו להתמדת פגעי העולם ומקרי הזמן עליו אין רגע בלי פגע, ומשולל בכל תקוה בחיים לרגלי אי בטחונו באלהים כי הבטחון יביאהו לידי תקוה ואם אין תקוה אין חיים ואחריתו עדי אבד. (רבנו בחיי בספרו חובת הלבבות).

עַצְלוּת.

פרק שני.

א) לֵךְ אֶל נְמָלָה עָצֵל רְאֵה דְרָכֶיהָ וַחֲכָם,

ב) אֲשֶׁר אֵין לָהּ קָצִין שֹׁטֵר וּמֹשֵׁל.

ג) תָּכִין בַּקַּיִץ לַחְמָהּ אָגְרָה בַקָּצִיר מַאֲכָלָהּ.

ד) עַד מָתַי עָצֵל תִּשְׁכָּב, מָתַי תָּקוּם מִשְּׁנָתֶךָ?

ה) מְעַט שֵׁנוֹת, מְעַט תְּנוּמוֹת, מְעַט חִבּוּק יָדַיִם לִשְׁכָּב.

ו) וּבָא כִמְהַלֵּךְ רֵישֶׁךָ וּמַחְסֹרְךָ כְּאִישׁ מָגֵן.

ז) אָמַר עָצֵל שַׁחַל בַּדָּרֶךְ אֲרִי בֵּין הָרְחֹבוֹת.

ח) הַדֶּלֶת תִּסּוֹב עַל צִירָהּ וְעָצֵל עַל מִטָּתוֹ.

ט) טָמַן עָצֵל יָדוֹ בַּצַּלַּחַת נִלְאָה לַהֲשִׁיבָהּ אֶל פִּיו.

י) חָכָם עָצֵל בְּעֵינָיו מִשִּׁבְעָה מְשִׁיבֵי טָעַם.

י"א) עַל שְׂדֵה אִישׁ עָצֵל עָבַרְתִּי וְעַל כֶּרֶם אָדָם חֲסַר לֵב,

י"ב) וְהִנֵּה עָלָה כֻלּוֹ קִמְּשֹׂנִים כָּסּוּ פָנָיו חֲרֻלִּים וְגֶדֶר אֲבָנָיו
נֶהֱרָסָה.

י"ג) אַל תֶּאֱהַב שֵׁנָה פֶּן תִּוָּרֵשׁ, פְּקַח עֵינֶיךָ שְׂבַע לָחֶם.

י"ד) עַצְלָה תַּפִּיל תַּרְדֵּמָה, וְנֶפֶשׁ רְמִיָּה תִרְעָב.

ט"ו) דֶּרֶךְ עָצֵל כִּמְשֻׂכַת חָדֶק, וְאֹרַח יְשָׁרִים סְלֻלָה.

ט"ז) מִתְאַוָּה וָאַיִן נַפְשׁוֹ עָצֵל וְנֶפֶשׁ חָרֻצִים תְּדֻשָּׁן.

י"ז) כַּחֹמֶץ לַשִּׁנַּיִם וְכֶעָשָׁן לָעֵינָיִם, כֵּן הֶעָצֵל לְשֹׁלְחָיו.

י"ח) אָמַר עָצֵל אֲרִי בַחוּץ בְּתוֹךְ רְחֹבוֹת אֵרָצֵחַ.

(משלי שלמה בן דוד).

י״ט) לֹא תִתְרַפֶּה לְעֵת מְלַאכְתְּךָ וְלֹא תִתְכַּבֵּד לְעֵת מַחְסוֹר׳
כ) בְּנִי, אִם לֹא תָרוּץ לֹא תַשִּׂיג, וְאִם לֹא תְבַקֵּשׁ לֹא תִמְצָא.
כ״א) אַל תֹּאמַר הֵן כַּבִּיר מָצְאָה יָדִי, וְאֵיכָה יֶחְסַר לִי?
כ״ב) בְּטוֹב לְךָ רְאֵה בְּיוֹם רָע וּבְיוֹם רָע הוֹחֵל לְטוֹב.
כ״ג) אֶבֶן צַחַן בְּאַשְׁפָּה אִישׁ עָצֵל, כָּל עוֹבֵר יִרְחַק מִפָּנָיו.
כ״ד) גְּלַל צוֹאָה אִישׁ עָצֵל מְרִימוֹ יְנַפֵּף יָדָיו.
כ״ה) לֹא מִכִּילַי עַל נְדִיבוֹת וּמֵעָצֵל עַד יְגִיעָה.

(משלי יהושע בן סירא).

כ״ו) מֵרִיב רַגְלָיו מִמִּשְׁכָּבוֹ לְאַחַת אַחַת, לֹא יַגְדִּיל גַּם בְּיָדָיו תּוּשִׁיָּה.
כ״ז) מָחָר מָחָר יִקְנֶה עָצֵל חָכְמָה וְהַיּוֹם עוֹד יִשְׁגֶּה בְּאִוַּלְתּוֹ.
כ״ח) מָחָר מָחָר יוֹם עֲבוֹדָה לְעָצֵל וְהַיּוֹם יוֹם שַׁבָּתוֹן, יוֹם מַרְגּוֹעַ.
כ״ט) עַצְלָה תְהָרֵס בְּשִׁפְלוּת יָדַיִם מִבְנֶה יַד חָרוּצִים.
ל) אִם לִלְקוֹט שׁוֹשַׁנִּים אִוִּיתָ אַל תִּירָא פֶּן יִכּוֹב חוֹחַ כַּפֶּךָ.
ל״א) עַצְלָה יוֹמָם תַּפִּיל תַּרְדֵּמָה וְלַיְלָה תַשְׂבִּיעַ נְדוּדִים.
ל״ב) עָמֵל בְּדָבָר לֹא יוֹעִיל אָח הוּא לְחוֹבֵל יָדָיִם.
ל״ג) עַצְלוּת בַּת עוֹשֶׁר אֵם עֹנִי הִיא וְחֶסֶר.
ל״ד) יוֹתֵר יַלְאֶה חִבּוּק יָדַיִם מֵעָמָל וִיגִיעַ כַּפַּיִם.
ל״ה) חֵטְא וְרֵישׁ וְדַאֲבוֹן נֶפֶשׁ בְּעָמָל יְגוֹרְשׁוּ יָחַד.
ל״ו) רַבָּה בְּאָדָם עַצְלוּת הַנֶּפֶשׁ מֵעַצְלוּת הַבָּשָׂר.

(משלי יהושע שטיינבערג)

ל״ז) הֶעָצֵל יְכַסֶּה מַעֲרוּמֵּי עַצְלוּתוֹ בְּאֶדֶר הַבִּטָּחוֹן.
ל״ח) וְהָיָה כִּי יִרְעַב יְבָרֶה לָּחֶם וְאִם צָמֵא יִרְוֶה מַיִם, אוֹ אָז תִּגָּלֶה רָעָתוֹ כִּי עָרוֹם יַעֲרִים הוּא. (ואם כדבריו שבעל בטחון הוא היה לו לבטוח בה׳ שיבריאהו בלי אכילה ושתיה, והנה בפיו בטחון ידבר ובלבו עצלות).

ל"ט) אָמַר עָצֵל בַּאֲדֹנָי מִבְטָחִי וֵאלֹהִים מִשְׂגַּבִּי· אֵשֵׁב בְּדֶרֶךְ וְאֶדּוֹם וְהוּא יַעֲשֶׂה.

מ) אַךְ שָׁוְא לֹא יִשְׁמַע אֵל· וְעָצֵל לֹא יְשׁוּרֶנּוּ.

מ"א) לֹא יִתֵּן הָעוֹלָם טוּב לְעָצֵל וְחֶפְצוֹ לֹא יְמַלֵּא.

מ"ב) חָסִיד אִישׁ עָצֵל בְּעֵינָיו בְּדַעְתּוֹ יַצְדִּיק· רַבִּים נוֹתְנֵי לַחְמוֹ וּמֵימָיו.

מ"ג) אָדָם לְעָמָל יוּלָד לְעוֹלֵל עֲלִילוֹת בָּעוֹלָם.

מ"ד) בְּעַד הַחַלּוֹן יַשְׁקִיף הָעוֹנִי לְבֵית הֶחָרוּץ וּבְעַד הַפֶּתַח יָבֹא בִּמְעוֹן הֶעָצֵל לָגוּר אִתּוֹ.

מ"ה) עַצְלָה תִּישַׁן אֶת בְּעָלֶיהָ עַל בִּרְכֶּיהָ וְהָעוֹנִי יִרְדֶּה עַל יָדֶיהָ.

מ"ו) יָסִיר הַמַּחֲלָצוֹת וְיַלְבִּישׁ קְרָעִים· יַצְמִיחַ הַשָּׂדֶה קוֹץ וְדַרְדַּר.

מ"ז) יְמַלֵּא הַגְּרָנוֹת רֵיק וְחוֹסֶר כֹּל· יַעֲלֶה בָּם כָּל עֵשֶׂב לַעֲנָה וָרֹאשׁ.

מ"ח) יַשְׂבִּיעַ אֲנָשָׁיו נִקְיוֹן שִׁנַּיִם וְרָעָבוֹן, דַּאֲבוֹן לֵב וּמַפַּח נָפֶשׁ.

מ"ט) בִּרְכַּת ה' הִיא תַעֲשִׁיר· וְלֹא תֶאֱסוֹף עַצְלָה עִמָּהּ.

נ) תִּמְנַע רַגְלָהּ מִבּוֹא בְּאָהֳלֵי הַבַּטָּלָה וּמִגּוּר בִּמְנוּחוֹת שַׁאֲנַנִּים.

נ"א) תָּתוּר לָהּ מְנוּחָה בְּמִשְׁכְּנוֹת מִבְטַחִים· וּלְהִסְתּוֹפֵף בְּבֵית מְהִירֵי עֲלִילָה.

נ"ב) הַקִּנְאָה וְהָעַצְלָה צָרוֹת חוֹבְרוֹת לְהַנְחִיל בְּעָרֵיהֶן עוֹנִי וּמַחֲלָה· וְלָתֵת לַמָּוֶת תּוֹצָאוֹת.

נ"ג) הָסֵר קִנְאָה מִלְּבָבְךָ וְעַצְלָה מִיָּדֶיךָ וְהַעֲבֵר רַע מֵעַצְמוֹתֶיךָ.

נ"ד) חֲמוֹר לְמַשָּׂא וּדְבוֹרָה לִדְבַשׁ· וְאָדָם לְעָמָל· וְנָבוֹן לְהַשְׂכִּיל.

נ"ה) אָדָם לְעָמָל יוּלָד· יִחְיֶה בִּנְעִימִים· בִּיגִיעַ כַּפּוֹ לִמְצוֹא טוֹב.

נ"ו) נָעֳמָה מְנוּחָה אַחֲרֵי יְגִיעַת בָּשָׂר וְהַנֶּפֶשׁ אַחֲרֵי עֲמַל רַעְיוֹן.

נ"ז) כִּי בְּרִבּוֹת יְגִיעָה יִמְעַט שְׁמָמוֹן, וּבְהַכְבִּיר מֶחְקָר יֶרֶב גִּיל.

נ"ח) כָּל אָדָם יַשִּׂיג נַחַת בִּמְצוֹא טוֹב אַחֲרֵי יְגִיעַת בָּשָׂר.

נ"ט) רוֹךְ יִתֵּן עַצְלָה וְטֹרַח יַעֲנֶה חָרוּץ.

ס) מְפַנֵּק מִנֹּעַר נַפְשׁוֹ יַנְחִיל גֵּווֹ הֲלוּשָׁה.

ס"א) מִנְעוּ מֵרוֹךְ נַפְשְׁכֶם וְהַעֲבִירוּ רָעָה מִבְּשַׂרְכֶם.

ס"ב) לַמְּדוּ בְנֵיכֶם טֹרַח, וְיִתֵּן גְּבוּרָה לְנַפְשָׁם.

ס"ג) טוֹב חָרוּץ וְעֶבֶד לוֹ מֵעָצֵל מְשֻׁלָּח לַחָפְשִׁי.

ס"ד) בְּנִי הֱיֵה עֶבֶד לְךָ בִּימֵי בַּחֲרוּתֶיךָ, לְמַעַן תֵּצֵא לַחָפְשִׁי לְעֵת זִקְנָתֶךָ.

ס"ה) כִּי אִם אַתָּה תִהְיֶה עֶבֶד לַיָּמִים הָאֵלֶּה, אָז תִּהְיֶה לְךָ עֶדְנָה אַחֲרֵי בְלוֹתְךָ.

ס"ו) כִּי תִמְצָא יָדְךָ דֵּי וְהוֹתֵר מֵהַמּוּכָן לְכַלְכֵּל אֶת שֵׂיבָתְךָ אָז תָּנוּחַ מֵעָצְבֶּךָ.

ס"ז) יִשָּׁעֵן עָצֵל עַל מוֹרֶשֶׁת אֲבוֹתָיו וּבְהוֹנָם יִתְמֹהַּ, כִּי מֵאֲנוּ יָדָיו לַעֲשׂוֹת.

ס"ח) גַּם הוֹנָם יֹאבַד יְבוֹאֵהוּ חֶסֶר, גַּם מֵרֵעָיו יִשְׁאַל מַחְסוֹר פִּיו לְמַלֵּא בִטְנוֹ.

(משלי אסף לרבי יצחק סטנוב).

ס"ט) הָעַצְלָה שִׁפְחַת הַמִּסְכֵּנוּת וְאֵם הַפֶּשַׁע, גָּרֵשׁ הָאָמָה וְאֶת בְּנָהּ וְתֵצֵא גַּם הַגְּבִירָה.

ע) בְּכָל יוֹם חַג לְהֶעָצֵל וְחַג הֶחָרוּץ עֵת לֹא יוֹם וְלֹא לָיְלָה.

ע"א) עוֹכֵר בֵּיתוֹ אוֹהֵב מִטָּתוֹ חוֹמֵס שְׁאֵרוֹ טוֹמֵן יָדוֹ בַּצַּלַּחַת.

ע"ב) אַל תֶּאֱהַב שֵׁנָה כִּי הַיָּשֵׁן חַי בְּאֵין חַיִּים· מֵת בְּאֵין מָוֶת.

ע"ג) עֶבֶד מֵבִישׁ יֶאֱהַב אַךְ אָז אֲדוֹנָיו אִם שִׁבְעָה חַגִּים בַּשָּׁבוּעַ יַנְקוּפוּ.

ע"ד) הַפְּרִי אַף אִם יְבֻכַּר לֹא יִפּוֹל עַל פִּי הָאוֹכֵל.

(המחבר)

הַחֲרִיצוּת.

פ ר ק ש ל י ש י.

א) רָאשׁ עֹשֶׂה כַף רְמִיָּה וְיַד חָרוּצִים תַּעֲשִׁיר.

ב) אֹגֵר בַּקַּיִץ בֵּן מַשְׂכִּיל נִרְדָּם בַּקָּצִיר בֵּן מֵבִישׁ.

ג) טוֹב נִקְלֶה וְעֶבֶד לוֹ מִמִּתְכַּבֵּד וַחֲסַר לָחֶם.

ד) עֹבֵד אַדְמָתוֹ יִשְׂבַּע לָחֶם וּמְרַדֵּף רֵיקִים חֲסַר לֵב.

ה) יַד חָרוּצִים תִּמְשׁוֹל וּרְמִיָּה תִּהְיֶה לָמַס.

ו) נֶפֶשׁ עָמֵל עָמְלָה לוֹ כִּי אָכַף עָלָיו פִּיהוּ.

ז) חָזִיתָ אִישׁ מָהִיר בִּמְלַאכְתּוֹ לִפְנֵי מְלָכִים יִתְיַצָּב בַּל יִתְיַצֵּב לִפְנֵי חֲשֻׁכִּים.

ח) הָכֵן בַּחוּץ מְלַאכְתֶּךָ וְעַתְּדָהּ בַּשָּׂדֶה לָךְ אַחַר וּבָנִיתָ בֵיתֶךָ.

(משלי שלמה בן דוד).

ט) טוֹב חָרוּץ יָגֵעַ וּמוֹתָר לוֹ מִמִּתְכַּבֵּד וַחֲסַר לָחֶם.

י) בְּנִי גְּמוֹל נַפְשְׁךָ כַּאֲשֶׁר לָךְ וְאִם יֵשׁ לְךָ הֵיטֵב לָךְ.

י"א) כִּי אֵין הִתְמַהְמֵהַּ לַמָּוֶת וְלֹא בִשְׁאוֹל תַּעֲנוּג.

י"ב) עֵת מוֹתְךָ לֹא יָדַעְתָּ וְחָזוּת שְׁאוֹל מִי הֶרְאָה לָךְ.

י"ג) חֵילְךָ לַאֲחֵרִים תַּעֲזוֹב, וַעֲמָלְךָ עַל מַפִּילֵי גוֹרָל. (כלומר היורשים).

י"ד) בְּכָל מַעֲשֶׂיךָ הֱיֵה מָהִיר וְחֳלִי לֹא יִקְרַב אֵלֶיךָ, יְגַע בְּחֶפְצְךָ, אָז תֵּאָיֵל.

(משלי יהושע בן סירא).

ט"ו) מְעוֹן עֲמֵלִים וּבֵית עֲבֹדָה אֲדָמָה,

ט"ז) צֶאֱצָאֶיהָ וּפְרִי תְבוּאָתָהּ שָׂכָר לְפוֹעֲלֶיהָ.

י"ז) חָרוּצִים יִקְחוּ מַשְׂכֻּרְתָּם בִּתְבוּאַת זַרְעָהּ יֹאכְלוּ פִּרְיָהּ, יִשְׂבְּעוּ בַּנְּעִימִים.

י"ח) וַעֲצֵלִים רְעָבוֹן יִקְחוּ חֶלְקָם יֹאכְלוּ לֶחֶם הָעֲצָבִים צָרָה וְיָגוֹן יִשְׂבָּעוּ.

י"ט) שְׁלשָׁה הֵמָּה לֹא יָבוּזוּ לָהֶם כִּי יֹאכְלוּ לֶחֶם חָסֶד.

כ) וְאַרְבָּעָה לֹא יֵבוֹשׁוּ אִם מְחִיר חָכְמָה יִשְׂבָּעוּ.

כ"א) זָהָז וִידוּעַ חוֹלִי וְעָמֵל כָּל יִמְצָא דֵי חֻקּוֹ בַעֲמָלוֹ.

כ"ב) בְּחֶסֶד וּבְרַחֲמִים יִקְחוּ חֶלְקָם רַחֵם יְרַחֲמוּם.

כ"ג) וַחֲכַם לֵב יוֹרֶה דֵעָה בְּדוֹרוֹתָיו יַשְׁאִיר בְּרָכָה אַחֲרָיו לְמוֹרֶשֶׁת עוֹלָם.

כ"ד) כָּל יֵבוֹשׁ בֹּשֶׁת כִּי יָבוֹא בִשְׂכָרוֹ לִחְיוֹת חַיֵּי בְשָׂרִים לְיָמִים חֵלֶף דַּעַת חָכְמָה תְּחַיֶּה בְעָלֶיהָ לָנֶצַח.

כ"ה) שִׂים בַּאדֹנָי מִבְטַחֶךָ כְּעָצֵל וְהִשָּׁעֵן עַל עֲלִילוֹתֶיךָ כְּחָרוּץ.

כ"ו) טוֹב מְפַלֵּס מַעְגַּל טֶרֶף חֻקּוֹ כַּד בְּכַד יִהְיוּ צְרָכוֹ עִם מַשְׂכֻּרְתּוֹ.

כ"ז) בְּנִי בְּטַח בַּאדֹנָי וְאַל תַּרְשַׁע הַרְבֵּה חֲרַץ וְאַל תִּבְטוֹל.

כ"ח) בַּקֵּשׁ טֶרֶף חֻקֶּךָ וְהִשָּׁעֵן עַל אֲדֹנָי בְּהִמָּצְאוֹ.

כ"ט) חֲרַץ לְמַלֵּא מַחְסוֹרֶךָ וְאַל תִּיגַע אַךְ לְמוֹתָר.

ל) כִּי מַה בֶּצַע בְּיִתְרוֹן הַטּוֹב אִם נַפְשְׁךָ לֹא תִשְׂבַּע וּמֵעֶיךָ לֹא יִמָּלְאוּ מִמֶּנּוּ.

ל"א) גֶּשֶׁם שׁוֹטֵף יַשְׁחִית פְּרִי תְּבוּאַת זָרַע וְרוֹב הוֹן הַשְׂכֵּל.

ל"ב) שֶׁקֶר הַהוֹן וְהֶבֶל הָעוֹשֶׁר.

ל"ג) מַיִם מְלוּחִים לֹא יְרַווּ צִמָּאוֹן הוֹן וְעוֹשֶׁר לֹא יַשְׂבִּיעוּ עָיִן.

ל"ד) כָּל אֹכֶל יָנוּעַ לְפִי אֹכֶל הַחַיִּים יְבַקְּשׁוּ אָכְלָם וְהָאֹכֶל אוֹכְלוֹ.

ל"ה) תְּבוּאַת זֶרַע וּנְטִיעִים עַל עֲרוּגַת מַטָּעָם יַעֲמוֹדוּ.

ל"ו) וּנְשִׂיאִים וְרוּחַ יִשְׂאוּ מַיִם, חִישׁ יָעוּפוּ לְהַשְׁקוֹת צִמְאָם.

ל"ז) שְׂמָמִית עַל רִשְׁתָּהּ תִּתְיַצָּב, וְהַזְּבוּבִים יָעוּפוּ מְעוֹנָתָהּ
לְהָבִיא טַרְפָּהּ.

ל"ח) עַל כֵּן יֹאמַר הַמָּשָׁל: כָּל אוֹכֵל יִתְאָו אֹכֶל, וְאֹכֶל אוֹכֵל.

ל"ט) עַל כֵּן בְּנִי הָפֵק מַאֲוַיֵּי גֵוְךָ בִּנְעִימִים וְאַל תִּתְעַלֵּם מִנַּפְשֶׁךָ.

מ) הַיְשַׁר אָרְחוֹתֶיךָ וְכוֹנֵן אֲשׁוּרֶיךָ לָבוֹא אֶל מְנוּחַת הַטּוֹב
וְאֶל נַחֲלַת הָאֱמֶת.

מ"א) בְּכָל דְּרָכֶיךָ דַּע לָלֶכֶת בַּתָּוֶךְ.

מ"ב) אַל תֵּט יָמִין וּשְׂמֹאל פֶּן יִמְעֲדוּ אֲשׁוּרֶיךָ בְּהִלַּהֲלְכוּת
בְּמוֹרַד הַקְּצָווֹת.

(משלי אסף לר"י סטנוב).

מ"ג) בַּעֲבוֹדָתָהּ תְּמָרֵט וְתִיף מַחֲרֶשֶׁת, וּבְנוּחָהּ כֵּן תֶּרֶב הֶלְאָתָהּ.

מ"ד) אֵין עֵצָה לְשֵׁנָה וְהַתְבוּלָה לִתְנוּמָה, כַּעֲמַל כַּפַּיִם וּבַר
לֵבָב.

מ"ה) בִּרְכַּת ה' בִּיגִיעַ כַּפַּיִם, וְנַחֲלַת מַתָּנָה עֲדֵי רָגַע.

מ"ו) מַרְפֵּא לְנֶפֶשׁ יְגִיעַת בְּשָׂרִים עָלֶיהָ יִתְעַנְּגוּ אֶבְיוֹנֵי אָדָם.

מ"ז) לוּ הִסְכִּין כָּל עָנִי עִם עֲבוֹדָה כִּי אָז חָדַל דַּךְ נִכְלָם
מִקֶּרֶב הָאָרֶץ.

מ"ח) עָמוֹל וְשָׂמוֹחַ בִּפְרִי עֲמָלוֹ, זֹאת נַחֲלַת אֱלֹהִים לְאָדָם.

מ"ט) גַּם לֶחָרוּץ יֶאֱרֹב הֹסֶר אוּלָם לֹא יִתְנוּ בוֹא הַבָּיְתָה.

נ) בְּכָל קִנְיָנֶיךָ קְנֵה לְךָ שָׂדֶה, כִּי שָׁם הַבְּרָכָה.

נ"א) עוֹבֵד אַדְמָתוֹ יוֹנֵק שְׁדֵי אִמּוֹ, וּמְרַדֵּף מִסְחָר בּוֹטֵחַ עַל
שְׁדֵי אָמָה מֵינֶקֶת.

נ"ב) תִּפְאֶרֶת אִישׁ נַחֲלַת שָׂדֵהוּ וְתִפְאֶרֶת שָׂדֶה רֹב תְּבוּאָתוֹ.

נ"ג) וְיִתְרוֹן נַחֲלָה בַּכֹּל הוּא אֲדוֹנָהּ לָהּ נֶעֱבָד.

(נ"ד

נ"ד) כַּלְכֵּל עֲבוֹדָתְךָ בְּמִשְׁפָּט וְאַל תַּעֲמוֹל יֶתֶר מִכֹּחַ הַסַּבָּל.

נ"ה) הַנֶּפֶשׁ לִרְגָעִים הַרְגַּע וְהַחֲלֵף־כֹּחַ וְיָכָלְתָּ עֲמֹד.

נ"ו) פֶּן יוֹגִיעֲךָ הֶעָמָל וְהִרְגִּיעֲךָ עַל עֶרֶשׂ דְּוָי.

נ"ז) אִם כִּשְׁרוֹן הַמַּעֲשֶׂה קָנִיתָ לְּךָ אַל תְּהִי אָץ לְהַשְׁלִים מְלַאכְתֶּךָ.

נ"ח) כִּי כָּל אָדָם יִתְבּוֹנֵן אֵיךְ נַעַשְׂתָה וּבְכַמָּה יָמִים — לֹא אֶחָד.

נ"ט) בְּעָמָל וִיגִיעָה יַרְבֶּה הוֹן וּבְלֵב מֵבִין וּמַשְׂכִּיל כֵּן יַאֲרִיךְ.

ס) בְּטֶרֶם הֶתְמְךָ מְלַאכְתְּךָ תְּהִי בְעֵינֶיךָ כְּמוֹ לֹא הֶחֱלוֹתָ.

ס"א) לְאִישׁ חָרוּצִים לְבַד יוּכַל הָאֹשֶׁר הוֹשִׁיעַ.

ס"ב) מְעוֹן־גָּד בִּמְרוֹם סֶלַע, בּוֹ יָרוּץ חָרוּץ וְנִשְׂגָּב.

ס"ג) כֶּלֶב עַל רִבְצוֹ יִתְמַרְמַר אַל פַּרְעוֹשָׁיו, וּבְשַׁחְרוֹ לְטֶרֶף לֹא יָשִׂים לֵב לָמוֹ.

ס"ד) רָחוֹק עֵזֶר מֵחוֹבְקֵי יָדַיִם וּמֵאָדָם עָצֵל נִדְּחָה כָּל תּוּשִׁיָּה.

ס"ה) אִישׁ רַב־פְּעָלִים כִּיהוֹשֻׁעַ, גַּם הוּא בַּלַּיְלָה לֹא יָבוֹא לוֹ שֶׁמֶשׁ.

ס"ו) לְאָדָם הַמַּעֲשֶׂה וְתַחְבּוּלוֹתָיו וְלַאֲדֹנָי הַיְשׁוּעָה.

ס"ז) בְּטַח בֵּאלֹהֵי הַשָּׁמַיִם, וְגַם אַתָּה בַּל תַּחְבּוֹק יָדַיִם.

ס"ח) עוֹבֵד עֲבוֹדַת בֵּיתוֹ לֹא יִירָא פֶּן יְטַנֵּף יָדָיו.

ס"ט) הַמַּחַט קָטָן וָדַק וִיכַלְכֵּל גֶּבֶר וּבֵיתוֹ.

ע) עָמָל יְגָרֵשׁ מִבַּיִת חֶסֶר, וּמִשְׁמֶרֶת לֹא תִתְּנוּ לָשׁוּב.

ע"א) כָּבֵד לָאִישׁ שֶׁבֶת מִמְּלָאכָה, וְנָעִים הַנֶּפֶשׁ מִמְּלַאכְתּוֹ.

(משלי יהושע שטיינבערג).

ע"ב) הַחֲרִיצוּת חַיִּים וְהָעַצְלוּת מָוֶת וּבָחַרְתָּ בַחַיִּים בְּטֶרֶם תָּמוּת.

ע"ג) לְכָל עֲבוֹדָה שָׂכָר וְאֵין פְּעוּלָה בְּלִי גְמוּל.

ע"ד) הֱוֵה הַמֵּט בְּעֵצָה וּבֵן רֶשֶׁף בְּמַעֲשֶׂה.

(ע"ה

ע"ה) עֲשֵׂה מְלַאכְתְּךָ מִבֹּקֶר עַד עֶרֶב, כִּי גַם הַמַּיִם יִבְאָשׁוּ אִם יִרְגָּעוּ.

ע"ו) הַחֲרִיצוּת תְּמַלֵּא אֲסָמֶיךָ שָׂבָע וְהָעַצְלוּת תַּעֲלֶה צַחֲנָה וְרָקָב בְּעַצְמוֹתֶיךָ.

ע"ז) הַחֲרִיצוּת יְמִין הַהַצְלָחָה, וְהַסֶּפֶק בִּמְעָט, (הסתפקות במועט) שְׂמֹאלָהּ.

ע"ח) מִבִּלְתִּי עֲשׂוֹת כָּל מְאוּמָה יִלְמַד לִפְעוֹל עָמָל וָאָוֶן.

ע"ט) רַב מְלָאכוֹת מְעַט בְּרָכוֹת וְהַחֲרִיצוּת תְּחַיֶּה בְעָלֶיהָ.

פ) עֲבוֹד בַּלֶּחֶם וְאַחַר תֹּאכַל בָּשָׂר.

פ"א מְעַט עִם מְעַט יַעֲשֶׂה רָב אַף נֶטֶף גֶּשֶׁם יַעֲשֶׂה חֹר בָּאָבֶן.

פ"ב) הַזְּמַן הוּא הַיָּקָר בַּכֹּל וּמִי יוֹדֵעַ חִיז עֶרֶךְ רָגַע.

פ"ג) טוֹב לִקְרוֹעַ הַנְּעָלִים מִקְּרוֹעַ שְׂמִלַת הַמִּשְׁכָּב.

פ"ד) אֵין מַכְבִּיד עֲבוֹדָה עַל רֵעֵהוּ כְּעָצֵל נֶהֱפַךְ לְחָרוּץ.

(ספר המדות לדר' שלמה רובין).

הַשְׁקָפָה וְהִתְבּוֹנְנוּת·

אושר כל עם ועדה וטובים תלואים הם רק במספר אישיהם העושים במלאכה ומתפרנסים באמונה מיגיע כפיהם ועמל נפשם, באשר הם, אך הם המחוקים איש את רעהו ונעזרים איש באחיו, ובהם יכונו עמודי החברה על אדני הצדק והיושר, כנודע שהמלאכה משכחת עון ומרחקת מעושק, עד שאמרו הכמינו ז״ל (ברכות ח׳ ע״א): גדול הנהנה מיגיע כפו יותר מירא שמים.

וכן אמרו ביסודי המוסר (אבות פרק ב׳) כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון, ולהפך, כמו שלא יצליה איש בכל עמלו ויגיעו אם רבו בביתו האוכלים מכדי תבואות ענינו וקנינו, ובהשתכרו ישתכר אל צרור נקוב, בלתי אם הֶרְוח בעסקיו עולה למעלה מנדר הסדר, כן לא יכון גם אושר עם או עדה אשר ירבו ויפרצו בקרבם הבטלנים העצלים, אשר בעמל אנוש אינימו, אם גם יש לאל ידם לעשות תושיה והם משליכים יהבם על אחרים בתקותם לחמלת לבבם, ומשמני המדינה יאכלו חנם, אכול מבלי הָשֵׁב; כי יש בכלל מה שיש בפרט.

והנה ההבדל שבין המשא המוטל על היחיד מילידי ביתו האוכלים ואינם עושים, ובין חלק במשא המגיע על חלקו שנה בשנה מן העול העמוס על עדה כלה מאישיה הבטלנים, זהו: שהשני נסתרה דרכו מעיניו ואינו מורגש לו כל כך כמו הראשון; על כן יש שהיחיד יישא על שכמו נטל רב מהעצלים בעדתו ולא יחוש, וזרים רועי רוח יאכלו שנה בשנה חלק לא מעט מכחו והוא לא ידע; אע״פ שהדבר גלוי מובן ומוחש מאד, אחרי שהעצלים חיים וקיימים ומוציאים כל צרכיהם חנם מידי הכלל, ומהם אין כל תושיה מוצאת. וכמפל בר שיפול על צחיח סלע, כן חלק יגיע העדה ותבואתה הבא לידי הבטלנים הנעזרים ואינם עוזרים, לא ישוב עוד עד עולם להצמיח כל מוצא תועלת ועזר לזולתם. והדמיון לזה כאיש המתפלא מדוע שולח רזון ומגערת בתבואת גרנו ולא יכלכל ספקו, והוא לא ידע כי קננו בנקיקיו ומחבואיו חגב ועכבר האוכלים ומרוששים דגנו בכל פה.

ואחרי שלפי חקות החיים תעודתם של בני אדם היא לשבת חברים ולהעזר איש ברעהו אם בהרשת המעשה או בכשרון הדעת שלכל אחד ואחד, הנה יצא לנו מזה, שכשם שמצוה והובה היא על כל אדם לתמוך כפי יכלתו, את כל אשר מנע ממנו אלוה יכולת לעבוד עבודה, ממום מחולי או מזוקן, ולשחדם בעדם מכחו; כן עבירה גדולה היא בידו לא יוכל כפרה, אם יתמוך ביגיע כפיו בידי העצלים הבריאים והשלמים, אשר די כח להם להתפרנס מעמל ידיהם, והם מעבידים אחרים בעדם ומכבידים אכפם על זולתם לנהלם בכל צרכיהם.

כי

כי מלבד אשר יקפח בזה הלק העניים הבלתי ראויים לכל מלאכה מטבעם עוד יעזור ברועי רוח לבלוע חיל העמלים, ויסבב היותם הם ובניהם אחריהם נרפים ועצלים אשר לא יצלחו לכל מלאכה, לרע להם ולנפשם, ולנגע ולספחת לעדתם כל הימים. כי תכלית האדם עלי ארץ לעזור בישובו של עולם, ובמה איפו יצדק האחד מרעהו, להיות הוא הובק ידיו ואוכל יגיע חברו העמל בעדו; ומדי דברי בזה, חרפה שברה לבי על שבר בת עמי, אשר התלאות והמבוכות שעברו על נפשה הרחיקוה מן הדרך אשר תפלס לנו הדת ויורו לנו חכמינו ז״ל ותצוה אותנו התבונה הישרה לאהוב את העמל כי לכך נוצרנו ולכבד את המלאכה שהיא מכבדת ומחממת את בעליה (נדרים מ״ט) ותגן עלינו מחרפה וקלון, ותרחיקנו מן העושק והגזל;

וגם היום הזה עוד רבים וכן שלמים וברי גים בעם אשר יבחרו לאכול לחם העצבים, לחם של חסד, ולחבק חיק המנוחה והעצלות, או לרדוף על כנפי רוח אחרי לחם כזבים, מלמד ידיהם מלאכה וכשרון מעשה להתפרנס מיגיע כפיהם, וביותר גדלה אשמת אלה ההורים, אשר אם ימצא לזו איזו תואנה להתגדר באבותיהם שכבר היו לעולמים, או אם תרומם איזה מקרה אך בשעל אחד מעל דלת העם, אז כחרפה וקלון היא בעיניהם לחנך את בניהם בחרשת מעשה או בכשרון מדע המחיים את בעליהם, באמרם כי בבוא לבניהם עת דודים ומצאו למו מנוחה בית חותנם להתכלכל שתים־שלש שנים על שלחנם באין מכלים דבר, אז יהיה להם עת מצוא לחשוב ולבחור להם חית ידם.

אולם זאת לא זאת! כי כמעט צעדו רגלי הבן על מפתן בית חותנו, והנהו בעל אשה נער ורק, המטרה אשר אליה נשא עיניו כל ימי ילדותו לפי דעתו כבר הושגה, להמו נתן, מיטיו נאמנים, ומה יעשה הבן הזה אשר עצמותיו מלאו עלומיו, אם לא להתעלס באהבים את רעיתו ולהשתעשע את בניו הילודים לו זה אחר זה.

בין כה וכה תחלופנה כמו הנה שנות פת־בגו, אז יאוש כי לא עת עוד חשוב מהשבות, כי כבר בא באנשים, ואליו ישאו נפשם אשה וילדיה; גם בצרור כספו, אשר שחדו אבותיו בעדו משארית כחם, שולח רזון, אז נמוג וילך הלום, והצרכים הולכים וגדלים מיום ליום, אז תדחפהו יד ההכרח לבחור חית ידו באשר יבחר; לא יבקר ולא יבחן הרבה בין ענין לענין ובין עסק לעסק, כי כלם כאחד שוים בחסרון ידיעתו.

ויש מי שיהיה בני הפך מסדר העולם: הגברים, אשר כח בידם ועוז במתנם שנוצרו להגן על החלק החלש במין האנושי, שהם הנשים והילדים הרכים, לתמוך בימינם, לנהלם בכל צרכיהם ולשמרם כרועה עדרו — הגברים יש בהם מחבקים חיק המנוחה והעצלות המפסידות כל כשרונות המעשה והתושיה שבהם; ונשיהם חלושות הטבע, אשר כל כבודן לשבת בית, ותעודתן לפקח על הליכותיו וסדריו פנימה, לאמן ולגדל את עולליהן — נשיהם תסובבנה כל היום מן הבקר עד הערב בשוקים וברחובות, תשקודנה על כל דלתות ומבואי פתחים, משחרות לטרף לכלכל את בעליהן ואת ילדיהן העזובים כצאן באין רועה.

האף

האף אין זאת, אחי בני עמי? האם לא היה בנו הפך מן הסדר הראוי וחקות החיים הנכונים אשר לכל העמים סביבותינו? הבזאת נזהר לבלתי לכת בחקות הגוים, שאם היו כל העמים הולכים לפנים נלכה אנחנו לאחור?

והנה רבו מאד אזהרות חז"ל בענין זה, הגלויות וידועות לכל יודעי ספר, על כן אביא רק אחד ממאמרי מורנו הרמב"ם ז"ל בענין הנוגע למאמרי זה: „דרך בעלי דעה, שיקבע לו אדם מלאכה המפרנסת אותו תחלה, ואח"כ יקנה לו בית דירה, ואח"כ ישא אשה, שנאמר מי „האיש אשר נטע כרם ולא חללו, מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו, מי האיש אשר ארש אשה ולא לקחה. אבל הטפשים מתחילין לישא אשה, ואח"כ אם תמצא ידו יקנה בית, ואח"כ בסוף ימיו יחזור לבקש אומנות או יתפרנס מן הצדקה. וכן הוא אומר בקללות: אשה תארש, בית תבנה כרם תטע כלומר יהי' מעשיך הפוכים, ובברכה הוא אומר: „ויהי דוד לכל דרכיו משכיל וה' עמו" (רמב"ם הלכות דעות פרק ה', הלכה א').

(יהושע שטיינברג)

*

הערה: אמנם כן, אמת היה הדבר בשכבר הימים בחיי המחבר כמו שמתאר בספרו „משלי יהושע", אבל בזמננו זה, פה באמריקה, הגברים עובדים עבודה ועושים כל מלאכה וחרשת המעשה גם שולחים במסחר ידיהם להחיות ולפרנס את נשיהם ובני ביתם. והנשים יושבות בית ומפקחות על הליכותיו וסדריו, מגדלות את עולליהן ומחנכות אותן לפי דרכן ואין האדם נושא אשה במדינה זו אלא אם כן שפרנסה הגונה מצויה בידו.

(המחבר)

*

„החוב מוטל על כל יחיד ויחיד מאברי החברה האנושית, לעבוד ולפעול ולהועיל לטובת כלל הארץ, איש איש לפי מסת יכלתו, ממלאכתו אשר הוא עושה.

החכם סיניקא מדמה את החברה האנושית לחומת אבנים, אשר כל אבן אוחזת ומחזקת אשה את אחותה, כל חברה, כל עדה, כל שבט, כל משפחה, כל בית אב, וכן איש יחידי מחויב להועיל ולעזור לבנין החומה הזאת. המושל המחוקק בשבתו ומשענתו הוא קורתה המגין עליה. אולם אוי לה, אם מושלה איש אשר לבו אבן בקרבו, כי אז ימך המקרה את כל הבנין, נוע ינוע, פור יתפורר ונפל תחתיו למעי עולם.

האיש אשר לא יעבוד מאומה לטובת הכלל הוא כמו אצבע ששית ביד או ברגל, אשר טוב להכריתה מהשאירה. החברה המדינית צריכה להיות נערכת כמו נחילת דבורים, שכלן עושות דבש למחית הכלל, והדבורים שאינן עובדות רק אוכלות הדבש הלאה מנו תגורשנה.

העצלה אמר חכם אחד, היא מחלת גו ונפש גם יחד. החריצות ושנאת העצלות הן מהמדות המסולאות בין אנשי אירופה. ישנם עמים פראים אשר עוד לא נגה עליהם אור החכמה, ילינו יומם גם לילה בין שדי העצלה ויישנו על ברכיה באין מקיץ. מרגלא בפי אנשי הודו: טוב שבת מהלוך, שכוב משבת, ישון מיקיץ, ומות מחיים:

מעולם

מעולם, אמר החכם קסינופון, לא הסבה העצלות טוב עלי ארץ. וחכם אחד אומר: העצלה היא אם כל הפשעים. המשא היותר כבד לאדם, אמר דימקריטוס, היא העצלות, ואיש הרובץ תחתיו ימאס נפשו ויקוץ בחייו. לכל עצל אמר פוצילידוס, לא נבראו ידים רק לגנוב. הוא היה אומר: העבודה מנוחת הצדקה, והבטלה — עבודת הרשעה. היגיעה היותר גדולה, אמר החכם ביון, מגיעה לאדם אשר ימאן לקחת לו כל יגיעה. ואמר חכם אחר: טוב בעיני האלהים והתולדה וחברת המדינה — שור הורש ודש מאיש הולך בחבוק ידים. האנשים שאינם עושים כל מאומה למובת חברת המדינה, המה פגרים מתים המעלים צהנתם ובאשם בין החיים. האדם לעמל יולד וחיי גבר אך לעשות. מה? טוב ולא רע! „רעי" קרא המלך טיטוס, כאשר חלף יום אחד מבלי עשה בו טוב בעמו, „חבל על יומי אשר אבדתי, ולנצח לא אמצאנו עוד".

מכל עבר ופנה ישמע קול תאניה על קוצר חיי האדם ומהירות חלוף הזמן. ואף גם זאת אולי אך אחד מני אלף יודע לערוך יוקר הזמן, לבל ינפצנו ככלי אין חפץ בו:

קאטון אמר: העצל והחרוץ שונאי מות המה איש אל אחיו; זה יחפוץ להאריך זמנו עד בלתי שמים למען יעשה עבודתו, וזה יאבה לשעות בדברי שקר למען המית או לקצר זמנו אשר ארוך לו מארץ מדי. האיש שאין לה מה לעשות הוא קץ מכאיב וסלון ממאיר לאחרים. הזמן הקצר כמו הנה (ווי איין געדאנקע) ובעיני היודע ערכו ומוקירו להוציא ממנו תנובה, הוא ארוך כרבבות שנים, בעיני החובק ידיו בחיק הבטלה, המחפש ודורש אחרי כלי מות שחוק ושעשועים, אמרי תפל ודבר שפתים, למען המיתו והכחידו מן הארץ. סיניקא אמר מותר לנו להשתעשע מעט למנוחת נפשנו, אולם גם השעשוע לא יהיה כלו בלתי מועיל כלל. — לפי חקי היוני סולון היה מחויב כל תושב אתונא למסור את הבטלן לבית המשפט למען יענש. אצל הגימנאזופיסטים לא נתנו אכל לאיש אשר לא ידע לתת דין וחשבון ממעשה ידיו ומעבודתו כל היום. נזק העצלות והפסד הבטלה, אמר דימוסתינים, לא יוכרו תיכף בכל דבר יחידי, אך בסך הכולל מדברים וימים רבים".

(ספר המדות לד"ר שלמה רובין).

*

„העצלה מדה רעה מאד, כשישתמש בה הא"ם, בארה סכלות, והיא הפוכה ממדת המהירות והזריזות, וענין עצלה זו, עצלת החשק אל ההכמה, נלאה להתאמץ לאסוף חכמה ומוסר, אינו אוסף ספי חכמים וסופרים חקי התורה והחכמה. ומקור העצלה הזאת בעבור יצר לבו והמושל עליו, המזרזו להבלי העולם לאסוף ולכנוס, וכל יגיעו להון ועושר ולכבוד המדומה, ובשביל זה ימשלו בו הגאוה והקנאה, כי בראותו חכמים ידברו בשער ונבונים יגידו דבר והוא חסר כל בגלל עצלותו לקנות חכמה, יחל מעט מעט לבוז חכמה ומוסר להקטין מעלת הגדולים האלה, ויאמר שאין האדם צריך לכל זה ודי לו בשכלו הטבעי, ויתפאר בשכלו שידיו רב לו להפיק חכמה ותבונה יותר ממה שיש באלו וזוהי מדת החכם בעיניו, ע"ז אמר שלמה בחכמתו: „חכם עצל בעיניו משבעה משיבי טעם" (משלי כ"ו). מעטים הם

האנשים

האנשים הנמלאים ממדת העצלה, והרבה בני אדם כשיגדלו, יצר לבם פועל עליהם כמנהגו מנעוריו, ללכת אחרי הציורים שהובילו החושים לנפשו. ולכן הרבה שלמה בספר משלי לגנות מדת העצלה הזאת ואמר „לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם, אשר אין לה קצין שוטר ומושל תכין בקיץ לחמה אגרה בקציר מאכלה" (משלי ו') לא אמר ראה דרכיה ועשה כמוה, כי זריזות הנמלה לאסוף תבואות, ואיך יצוה לאדם שיהיה זריז לאסוף ולכנוס והלא אמר „ולחוטא נתן ענין לאסוף ולכנוס", גם הנמלה אוספת כפלי כפלים ממה שתצטרך לימי חייה, וזאת תכונה רעה לאדם מאד כשיעשה כן, אבל אמר ראה דרכיה וחכם, כלומר ראה מדת הזריזות הקבועה בה, „וחכם" היה אתה נוהג כן בחכמה, לאסוף בזריזות יתרה תורה וחכמה, כי חייך חיי עולם, וע"כ שלחו אל הנמלה, לפי שבה קבוע כח הזריזות לאסוף ולכנוס לבטלה, כי אינה צריכה למה שתאסוף והיא עושה כן ברצון כפי טבעה, ויוכל האדם ללמוד ממנה מדת הזריזות בעיני החכמה. ושמא תאמר הואיל ומדת העצלה מסוכנת, למה הטבעה באדם, יהיה בטבעו זריז לכל דבר? התשובה גלויה, כי היא צריכה לאדם להשתמש בה בארח חכמה, לבוז למחמדי התבל ולמאויי הכסילים, ולא יבקש לו מהן רק ההכרחי לקיום הגוף, ולא יבלה זמנו לריק, לעבור ימים ולדרוך בציות לאסוף הון ויתר תענוגי הזמן ומחמדיו, והרי משתמש בהן במדת העצלה, ואלו היתה מדת הזריזות קבועה בנפש האדם מאין הפונות כמו שהיא קבועה בנפש הנמלה, שאין בה הפוכי הכחות, היתה מתפשטת בכל ארחות האדם בין לטוב בין להבל, והיה מוכרח להזדרז בכל דבר, ועתה שקבועה בו הזריזות גם העצלה, יבחר בכל דבר באיזו שירצה".

(ספר המדות לר' נפתלי הירץ וויזיל)

*

„הכל מודים כי העצלה היא אחת מהמדות היותר רעות המביאה נזק רב להשתלמותו של מין האנושי, אבל לפעמים, ממר יצא מתוק, ומהמדה היותר רעה והגורמת נזק לבני אדם תצא תועלת רבה טובה גדולה לאדם; והוא בזמן שהאדם זריז וחרוץ לעבוד עבודתו הפרטית או הכללית והיצר יפתהו לעבור עברה חמורה „בין אדם לחברו" באמתלא שחובה גדולה מוטלת עליו לעשות הדבר הזה לקיים „ובערת הרע מקרבך" לפי דעתו וב„זריזות" יכול למהר לעשות מעשהו זר מעשהו ופלוני חברו יהיה נכשל על ידו חיש קל ויפול לבלי להוסיף קום. אמנם אם בעל המעשה הרע הזה עצל הנהו לא ימהר כל כך, מפני טבעו, לעשות התועבה להזיק לחברו ובין כך ימלט חברו מיד מבקש רעתו וינצל מפח הטמון לרגליו. כדאמרי אנשי „רק עצל הוא הבוער הרוסי אם לא יגנב" ומדת העצלה הרעה תהלצהו מעון „גנבה" החמור.

(המחבר)

*

„חז"ל אמרו: „זריזין מקדימין למצות" (פסחים ד') וזהו כמו שצריך פקחות גדולה והשקפה רבה לינצל ממוקשי היצר, ולימלט מן הרע שלא ישלוט בנו להתערב במעשנו, כן צריך פקחות גדולה לאחוז במצות ולזכות בהן ושלא תאבדנה

ממנו

ממנה, כי כמו שמשתדל היצר רע בתחבולותיו להפיל את ז׳אדם במכמורות החטא, כן משתדל למנוע ממנו עשית המצות ולאבדו ממנו, ואם יתרפה ויתעצל ולא יתחזק לרדוף אחריהן ולתמוך בהן, ישאר נעור וריק מהן בודאי.

ותראה כי טבע האדם כבד מאה, כי עפיות החומריות גסה, על כן לא יחפוץ האדם בטורח ומלאכה, ומי שרוצה לזכות לעבודת הבורא צריך שיתגבר עצמו נגד טבעו ויתגבר עצמו ויזדרז, שאם הוא מניח עצמו ביד כבדותו ודאי הוא שלא יצליח. וזהו מה שאמר התנא: „הוי עז כנמר וקל כנשר רץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים" (אבות פרק ד׳). וכן מנו חכמים ז"ל בדברים הצריכים חזוק: תורה ומעשים טובים (ברכות ל"ב). ומקרא מלא הוא חזק ואמץ וגו׳ (יהושע א׳) כי חזוק גדול צריך למי שרוצה לכפות הטבע אל הפכו. והנה שלמה שנה מאד באזהרתו על זה בראותו את רוע העצלה וההפסד הגדול הנמשך ממנו ואמר: מעט שנות מעט תנומות וגו׳ ובא כמהלך רישך. (משלי ו׳) כי הנה העצל אף על פי שאינו עושה רע בקום עשה, הנהו מביא את הרע בשב ואל תעשה שלו ואמר: „גם מתרפה במלאכתו אח הוא לבעל משחית" (שם י"ח). כי אע"פ שאינו המשחית העושה את הרע בידיו, לא תחשוב ישהוא רחוק ממנו, אלא אחיו הוא ובן גילו הנהו.

ואמר עוד לבאר רעת העצל באור ציור, מה שיקרה ויולד לעינינו יום יום: על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב והנה עלה כלו קמשונים כסו פניו חרולים וגו׳ (שם כ"ד). והנה מלבד פשוטו שאמיתי הוא כמשמעו מה שקרה על שדה איש העצל ממש, הנהו דרשו חכמים ז"ל מדרש נאה וזה לשונם: והנה עלו כלו קמשונים, שמבקש פירוש של פרשה ואינו מוצא, כסו פניו חרולים מתוך שלא עמל בהם הוא יושב ומטמא את הטהור ומטמא את הטמא, ופורץ גדרים של תלמידי חכמים. מה ענשו של זה? פירש שלמה, ופורץ גדר ישכנו נחש. והיינו כי רעת העצל אינה באה בבת אחת, אלא מעט מעט בלי שידע וירגיש בה, כי הנהו נמשך מרעה אל רעה עד שימצא טבוע בתכלית הרעה.

הנה בתחלה אינו אלא מחסור הטורה שהיה ראוי לו, ומזה נמשך שלא ילמד תורה ככל הצורך ומפני חסרון הלמוד כשיבא אחר כך ללמוד תחסר לו ההבנה. והנה אלולי היתה גומרת רעתו בזה כבר היתה רבה. אך עוד מתרבה והולכת במה שבהיצותו על כל פנים לישב הפרשה והפרק ההוא, הנה יגלה בה פנים בתורה שלא כהלכה וישחית האמת ויהפכהו ויעבור על התקנות ויפרוץ את הגדרים וסופו כליה כמשפט כל פורץ גדר.

והנה אנחנו רואים בעינינו כמה וכמה פעמים שכבר לבו של אדם יודע חובתו ונתאמת אצלו מה שראוי לו להצלת נפשו ומה שחובה עליו מצד התורה ואעפ"כ יניחהו, לא מחסרון הכרת החובה ההיא ולא לשום טעם אחר, אלא מפני שכבדות העצלה מתגברת עליו. והריהו אומר: אוכל קמעא אשתה קמעא או קשה עלי לצאת מביתי; „פשטתי את כתנתי איככה אלבשנה" המה עזה בעולם, הקרח רבה או הגשמים וכל שאר המתלאות והתואנות אשר פי העצלים מלא מהן, ובין

כך

כך ובין כך התורה מונחת בקרן זוית והעבודה מבוטלת וזהו מה שאמר שלמה: „בעצלתים ימך המקרה ובשפלות ידים ידלוף הבית" (קהלת י') ואם תישאל את פי העצל יבוא אליך במאמרים רבים ממאמרי החכמים ומקראות מן הכתובים וטענות מן השכל, אשר כלם יוכיחנו לו כפי דעתו המשובשת להקל עליו ולהניחו במנוחת עצלותו. והוא איננו רואה שאין הטענות ההן והטעמים ההם נולדים לו מפני שקול דעתו. אלא ממקור עצלותו הם נובעים אשר בהיותה היא גוברת בו מטה דעתו ושכלו אל הטענות האלה, אשר לא ישמע לקול החכמים ואנשי הדעת הנכונה. וזהו מה שאמר שלמה: „חכם עצל בעיניו משבעה משיבי טעם" (משלי כ"ו). כי העצלה איננה מנחת לו שיהיה אפילו היש לדברי המוכיחים אותו. אלא יחשוב הכל לטעים ורק הוא לבדו חכם הנהו.

והנה תדע כי זה כלל גדול מנוסה במלאכת הפרישות שכל קולא צריכה בדיקה, כי אע"פ שיכולה להיות ישרה ונוחה. אמנם קרוב הדבר שתהיה מעצת היצר ומרמותיו, על כן צריך לבדוק אחריה בחקירות ודרישות רבות, ואם אחר כל אלה הצדק ודאי שהיא טובה.

כללו של דבר הזוק גדול צריך האדם להתחזק ולהתגבר בזריזות לעשות המצות בשלמות בהשליכו מעליו כובד העצלה המעכבת על ידו. (וישתמש במדות העצלות רק בתאוות המגונות אשר הנאותיהן חולפות מן האדם ותשאר עליו רק חרפתן לדראון עולם).

חלקי הזריזות שנים, אחד קודם התחלת המעשה ואחד אחרי כן, קודם התחלת המעשה הוא שלא יחמיץ האדם את המצוה אלא בהגיע זמנה או בהזדמנה לפניו או כשעולה במחשבתו, ימהר יחיש מעשהו לאחוז בה ולעשותה ולא יניח זמן לזמן שיתרבה בינתים. כי אין סכנה כסכנתו, אשר הנה כל רגע שמתחדש יוכל להתחדש איזה עיכוב למעשה הטוב. ועל אמיתת זה הדבר העירונו ז"ל בענין המלכת שלמה שאמר דוד לבניהו (מלכים א' א') והורדתם אותו על גיחון וענה בניהו אמן כן יאמר ה': ואמרו ז"ל רבי פנחס בשם ר"י דציפורי והלא כבר נאמר הנה בן נולד לך והוא יהיה איש מנוחה? אלא הרבה קטגורין יעמדו מכאן ועד גיחון, על כן הזהירו חז"ל: ושמרתם את המצות מצוה הבאה לידך אל תחמיצנה. ואמרו (נזיר כ"ג) „לעולם יקדים אדם לדבר מצוה שלפי שהקדימה בכירה לצעירה" וכו'. ואמרו: זריזים מקדימין למצות. וכן אמרו (ברכות ו') לעולם ירוץ אדם לדבר מצוה ואפילו בשבת. ובמדרש אמרו (ב"ר פ' מ"ח) הוא ינהגנו עלמות בזריזות כאלין עולמתא כמה דאת אמר בתוך עלמות תופפות.

והזריזות אחר התחלת המעשה היא, שכיון שאחז במצוה ימהר להשלימה ולא להקל מעליו כמו שמתאוה להשליך מעליו משאו, אלא לירא פן לא יזכה לגמור אותה ואמרו ז"ל: אין המצוה נקראת אלא על שם גומרה. ואמר שלמה המלך עליו השלום (משלי כ"ב): הזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב וכו' וחכמינו ז"ל יחסו לו השבח הזה, על שמהר את בנין הבית ולא נתעצל בו לאחר אותו. וכן דרשוהו על משה רבינו עליו השלום על שמהר במלאכת המשכן; וכן תמצא כל מעשיהם של צדיקים תמיד במהירות: אברהם כתיב בו (בראשית י"ח) וימהר אברהם וכו' ויאמר מהרי ויתן אל הנער וימהר וכו'. ברבקה כתיב (שם כ"ד)

יתמהר

ותמהר ותער כדה וגו׳. וכן אמרו במדרש (במדבר רבה פ״י) ותמהר האשה וכו׳ מלמד שכל מעשיהם של צדיקים במהירות, אשר לא יתנו הפסק זמן לא אל התחלת המצוה ולא אל השלמתה. ותראה שהאדם אשר תלהט נפשו בעבודת בוראו ודאי שלא יתעצל בעשית מצותיו, אלא תהיה תנועתו כתנועת האש המהירה, כי לא ינוח ולא ישקוט עד אם כלה הדבר להשלימו. ואמנם התבונן שמן הזריזות תולד ההתלהטות; והיינו כי מי שמרגיש עצמו במעשה המצוה כמו שממהר תנועתו החיצונה, כן הוא גורם שתבער בו תנועתו הפנימית והחשק והחפץ יתגבר בו מאד, אך אם יתנהג בכבדות בתנועת אבריו גם תנועת רוחו תשקע ותכבה וזה דבר שהנסיון יעידהו. ואמנם כבר ידעת שהנרצה להשם הוא חפץ הלב ותשוקת הנשמה; והוא מה שדוד המלך מתפלל בחלקו הטוב ואומר (תהלים מ״ב) כאיל תערוג אל אפיקי מים כן נפשי תערוג אליך אלהים. צמאה נפשי לאלהים וגו׳ (שם פ״ד) נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה׳. (שם ס״ג) צמאה לך נפשי כמה לך בשרי. ואולם האדם אשר אין החמדה הזאת לוהטת בו כראוי, עצה טובה היא לו שיזדרז ברצונו כדי שימשך מזה שתולד בו החמדה בטבע, כי התנועה חיצונה מעוררת הפנימית, ובודאי שיותר מסורה בידו החיצונה מהפנימית. אך אם ישתמש ממה שבידו יקנה גם מה שאין בידו בהמשך, כי תוליד בו השמחה הפנימית והחפץ והחמדה מכח מה שהוא מתלהט בתנועתו ברצון, והוא מה שהיה הנביא אומר (הושע ו׳) ונדעה נרדפה לדעת את ה׳. וכתוב (שם י״א) אחרי ה׳ ילכו כאריה ישאג.

(ספר מסילת ישרים לרמ״ח לוצאטו).

*

„החריצות היא תבונה ודעת להיות רואה את הנולד ולהגיד מראשית אחרית בכל עסקיו. וכתב הרב ר״ש בן גבירול ז״ל כי היא מטבע המרה האדומה ותתראה יותר כשהנפש פנויה מן המדות המגונות ואין מבלבל אותה שום דאגה וראוי לאדם שיתנהג בכל עסקיו בבקשת החכמה והאמונה וצרכיו ההכרחיים. ראה והבין מדת החריצות, בנמלה המזדרזת בימי הקיץ להכין טרף למאכלה בעד הסתו בראותה העת מוכנה לכך ותחשוב לזמן העתיד כי לא תמצא מבוקשה ועל כן הולכת לתור ונושאת החטה ומצנעת אותה להיות לה בעזר ומזון לימי החרף ועליה אמר שלמה לך אל נמלה עצל וכו׳ (משלי ו׳) ואמר (שם י׳) ויד חריצים תעשיר ובקהלת (ו׳) כתוב: „החכם עיניו בראשו" וגו׳. והז״ל (במסכת תמיד) אמרו איזהו חכם הרואה את הנולד. טוליאו אמר לא יאות לחכם לומר לא עלתה על לבי שיקרה לי כזאת כי אם הוא חכם לא יירא אבל יקוה לא יאנה אבל יחשוב. פריסיאני אמר לב החכם כאניה תטבע וכמה אחרים יטבעו עמה. אריסטו אמר סכל מי שחשב שהמזל יתן הטוב והרע כי החכמה תתן הטוב והסכלות הרע והמעשים נעשים בכושר יעידו על מחשבה קדמה ביושר. ביאקו אמר מפתח הבטחון האמתי רוב המחשבה קודם והחושב מעט יטעה הרבה. אלכסנדר אמר הלילה נברא לחשוב בו מעשה היום. סיניקה אמר נקל לעמוד בפני הדברים בראשיהם מבסוסם, כי בהיות העשב רך נוח הוא ליעקר אך כאשר מתחת שרשיו קבועים קשה מאד. קאטו אמר חשוב תמיד האפשר להיות כי כמעט יתרפא החולי הנודע קודם. שלמה אמר

אמר (משלי י״א) ותשועה ברוב יועץ. אריסטו אמר היה בושש ומאחר בלקיחת העצה ומהיר בדברים המיועצים כבר. טיאופרסטו אמר: אין דבר טוב מתקיים בלי זריזות. ואחר אמר המים הרצים לא יולידו ארס. ופלאטו אמר: חכמה בלי נסיון לזריזות אינה חשובה לכלום. אמרו הרומאים בספריהם כי פעם אחת היה הקיסר רוכב והולך ביער צומח עצים וימצא שם פלוסוף ויצו לקרוא לו ולא השיב, ויקרא לו שנית הקיסר בעצמו ולא השיב. כראות הקיסר הדבר הזה הלך אליו וישאלהו מה מעשהו ביער ההוא וישיבהו הפלוסוף אני לומד חכמה. אם כן אמר הקיסר למדני גם לי, אז לקח הפלוסוף נייר ויכתוב עליו: מכל אשר תסכים לעשות חשוב קודם האפשר להמשך ממנו. ויקח הקיסר את הנייר ושב לרומא ויצו לשום את הנייר ההוא על פתח היכלו.

בימים ההם קצפו קצת משרי המלך הגדולים ויבקשו לשלוח יד בקיסר וידרו נדרים זהב ורוב פנינים להספר שלו אם יחתוך גרונו עודנו מגלח זקנו, והספר אמר לעשותו אם הצל יצילוהו ולא ימות וכן הבטיחוהו. ויהי היום בלכת הספר לגלח את הקיסר על מנת לחתוך גרונו כאשר הסכימו ביניהם, וישא עיניו בבואו אל שער המלך וירא המכתם אשר נתן הפלוסוף ויכתוב עליו: מכל אשר תסכים לעשות חשוב קודם האפשר להמשך ממנו. ויתן אל לבו את הדברים ההמה ויבהל מאד בחשבו, כי הדבר יצא מפי המלך לשום המכתם אחרי אשר שמע את עצתם. ומיד הלך ויפול על ברכיו לרגלי המלך ויבך ויתחנן לסלוח לו, ויספר לו כל הקשר אשר קשרו עליו ש״יו מאשר הקיסר לא ידע מאומה. וכששמעו שלח ויביאו לפניו את השרים ההמה וימיתם ואת הספר שלח לביתו. וישלח ויביא את הפלוסוף אשר נתן לו המכתם ויעמידהו אצלו כל הימים באהבה וכבוד גדול.

(ספר צמח צדיק לר׳ יהודא אריה די מודינא).

*

ברכה והודאה לידי הביבליוגרף המצוין החכם זלמן פריידוס על שהמציא לידי את הספרים הנחוצים.

*

תם ונשלם

(כמו שמקבלין שכר על הדרישה כך מקבלין שכר על הפרישה)

בית דפוס קאטצבורג

מקבלים להדפיס ספרים ועתונים, כרוזים ומודעות בעברית וביהדות

בעד מחירים נוחים ובתנאים קלים.

סופרים ומחברים נא יפנו אלינו ונשרתם באמונה.

Gebrüder Katzburg, Kazinczy-u. 35, Budapest, Hungary.

אפריון קובץ ראשון.

חמישים דרשות שלמות, מאת עניני דרוש ואוצר של מאמרים שונים המחיר שני דוללרים.

Apiryon, Room 206 Flagg Bldg. Yonkers, N.-Y. America.

תל תלפיות

גרון ת״ח ורבנים, מכתב עתי להלכה ולשאלת ולתשובות, נתיסד בשנת תרנ״ב.

הרב דוד צבי קאטצבורג העורך, מחיר החתימה שני דולרים לשנה.

Gebrüder Katzburg, Kazincy-u. 35. Budapest, Hungary.

אפריון

ירחון לדרוש ולכל עניני ישראל סבא.

החתימה שני דולרים לשנה.

שמואל מיללער

העורך והמוציא לאור יאנקערס נ. י.

[illegible]ON, Room 206. Flagg Bldg. YONKERS N. Y. America.

GX17202